DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

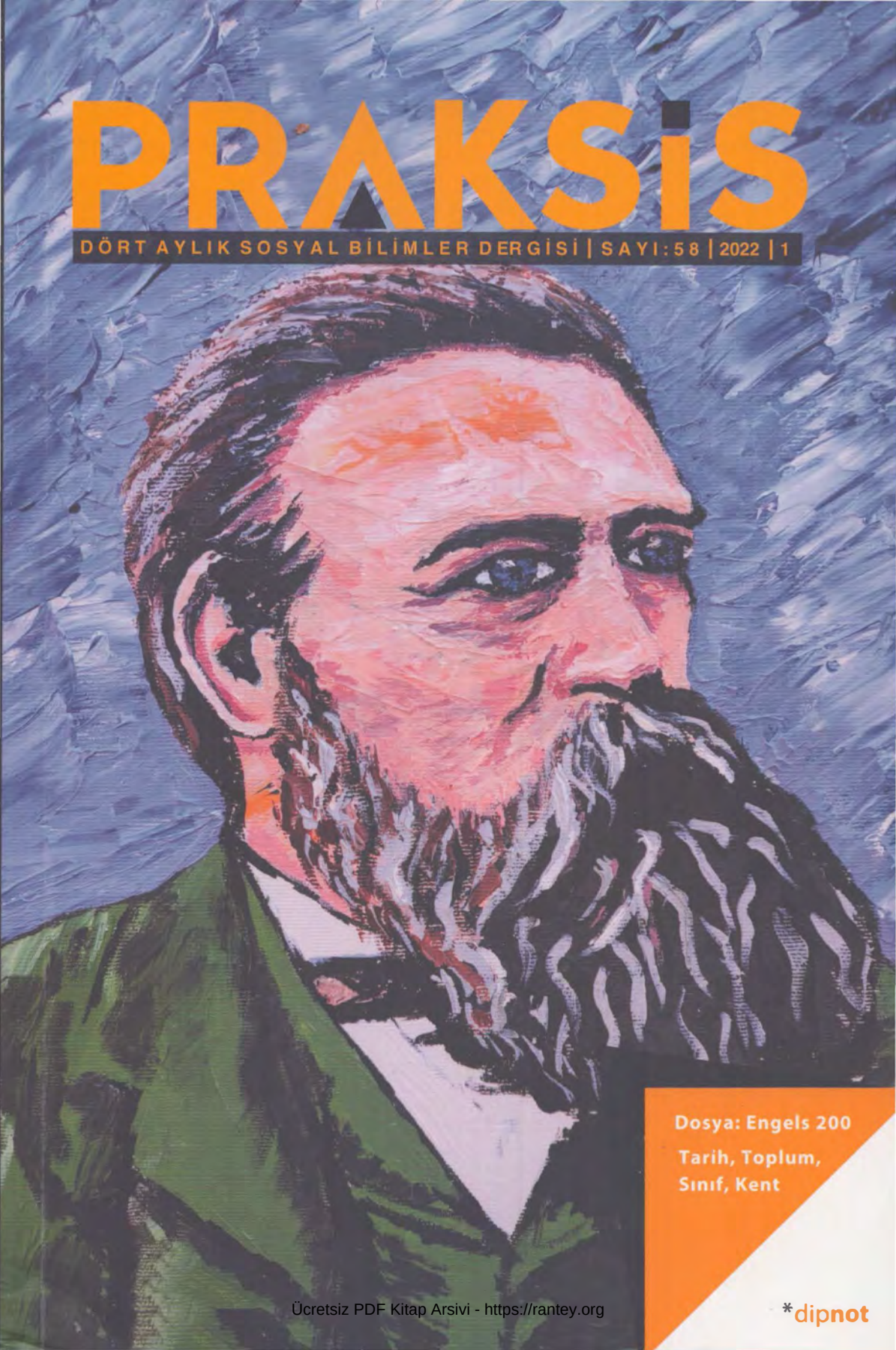
Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

PRAKSİS

DÖRT AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ | SAYI: 58 | 2022 | 1

Dosya: Engels 200

Tarih, Toplum, Sınıf, Kent

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

*dipnot

Praksis, sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısını savunmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlar. **Praksis**, sosyal bilimlerin her alanından kuramsal makalelere, ampirik araştırmalara, kitap eleştirilerine ve bilimsel etkinlik değerlendirmelerine açıktır. **Praksis**, tarihsel materyalizm içerisindeki belirli bir yaklaşım ya da akımı benimsemez, tarihsel materyalist geleneği bir bütün olarak sahiplenir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yayın Kurulu: Adem Yeşilyurt, Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ali Rıza Güngen, Ali Yalçın Göymen, Aslı Kayhan, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Burak Gürel, Bülent Batuman, Cenk Saracoğlu, Coşku Çelik, Çağlar Dölek, Çiğdem Demircan-Simon, Demet Özmen, Deniz Parlak, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Elif Karaçimen, Emre Arslan, Erden Attila Aytekin, Erkal Tülek, Ersin Aslıtürk, Ferda Uzunyayla, Fuat Özdinç, Gökhan Demir, Görkem Akgöz, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Kasım Akbaş, Koray Yılmaz, M. Gürsan Şenalp, Melahat Kutun, Melda Yaman, Melek Zorlu, Melih Yeşilbağ, Muammer Kaymak, Mustafa Bayram Mısır, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Kütküt, Remzi Altunpolat, Selime Güzelsarı, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırmaz, Sümercan Bozkurt, Taylan Koç, Tolga Tören, Umut Ulukan, Ümit Akçay

Danışma Kurulu: Ahmet Haşim Köse, Ahmet Öncü, Asuman Türkün, Ateş Uslu, Berna Muftuoğlu, Besime Şen, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinç Yeldan, Fadime Gök, Ferdan Ergut, Galip L. Yalman, H. Tarık Şengül, Hakan Güneş, Hatice Kurtuluş, Işıl Ünal, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayüz, Mehmet Türkay, Metin Altıok, Mustafa Kemal Coşkun, Nail Satlıgan, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Semra Purkis, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yasemin Özgün, Yücel Demirer, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

Uluslararası Danışma Kurulu: Adam Hanieh, Adam Morton, Al Campbell, Alberto Toscano, Alessandra Mezandri, Afredo Saad Filho, Alexander Gallas, Barbara Foley, Bob Jessop, Christos Boukalas, Claudio Katz, Costas Douzinas, Devan Pillay, Etienne Balibar, Farhang Morady, Greg Albo, Jamie Gough, Joachim Becker, Jonathan Joseph, Kees van der Pjil, Leo Panitch, Leslie Gates, Lin Chun, Marc Edelman, Marcel van der Linden, Michael Löwy, Mustafa Koç, Nicos Trimikliniotis, Panagiotis Sotiris, Patrick Bond, Paul Reynolds, Sedef Arat-Koç, Sonja Buckel, Tamas Krausz, Ursula Huws, Werner Bonefeld

Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi: Sayı 58, 2022-1
ISSN: 977-1302-8618-58

Editör: Ali Rıza Güngen
Yayın Sekreteri: Ümit Özger

58. Sayı Editörleri: Çağlar Dölek, Çiğdem Demircan-Simon, Nevra Akdemir

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti. adına Emirali Türkmen
***Sorumlu Yazışleri Müdürü*:** Mustafa Bayram Mısır
Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan, yerel, süreli, bilimsel hakemli dergi
Yayın Yeri: Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay Ankara

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek
Kapak Uygulama: Duysal Tuncer
Kapak Resmi: Çiğdem Demircan-Simon

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Yayınları
Basım Yeri: Sözkesen Matbaacılık A.Ş. (Sertifika No: 46586)
İvedik OSB 1518 Sok. Mat-Sit İş Merkezi 2/40 Yenimahalle/Ankara.

Satış ve Dağıtım: Dipnot Yayınları
Selânik Cad. 82/24 Kızılay, Ankara. Tel: 312 419 29 32
Praksis eski sayılarını **www.dipnotkitap.com** adresinden alabilirsiniz.
Abonelik koşulları için lütfen **www.praksis.org / www.dipnotkitap.com** sitelerini ziyaret ediniz.

Praksis'in bütün yayın, dağıtım ve satış hakları Dipnot Yayınları'na aittir.
Web: www.praksis.org
E-posta: praksisiletisim@gmail.com, praksis@praksis.org

Praksis **ULAKBİM** Sosyal Bilimler Veritabanı ve **EBSCOHOST** tarafından taranmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

5 | **Bu Sayıda**

9 | **Eleanor Marx-Aveling: Engels'in Kişiliği Üzerine (1890)**

11 | **Friedrich Engels: İlk Marksist Tarihçi** *Aytek Soner Alpan*

33 | **Friedrich Engels ve Devrimci Kuram: Devrimci Bir Yaşamın Mirası** *Frank Jacob*

55 | **Engels'te Doğa Algısı ve Marksizm'de "Metabolik Yarılma"** *Çiğdem Demircan-Simon*

79 | **Friedrich Engels: Dünyaya Açık bir Materyalist veya Neden Gerçek Anlamda bir "Engelsizm"in Oluşmadığı Üzerine** *Karl Hermann Tjaden*

91 | **"Köken"den "Tarih Tezi"ne: Engels ve Kıvılcımlı Sürekliliğinin İzinde** *Mert Büyükkarabacak*

109 | **Sınıf, Ahlak ve Siyaset: Marx ve Engels'te Lümpen Kavramı** *Selin Dingiloğlu*

129 | **Savaş ve Devrim: Askeri ve Siyasi Düşünür olarak Friedrich Engels** *Paul Blackledge*

147 | **Engels'in Diyalektik Teorisi: "Doğanın Diyalektiği" mi, Düşüncenin Diyalektiği mi?** *Engin Delice*

Contents

9 | **Eleanor Marx-Aveling: About Engels' Personality**

11 | **Friedrich Engels: The First Marxist Historian** *Aytek Soner Alpan*

33 | **Friedrich Engels and Revolution Theory: The Legacy of a Revolutionary Life** *Frank Jacob*

55 | **The Perception of Nature in Engels and "Metabolic Rift" in Marxism** *Çiğdem Demircan-Simon*

79 | **Friedrich Engels, a Cosmopolitan Materialist or Why No Real Engelsism Has Emerged** *Karl Hermann Tjaden*

90 | **"The Origins" to "The History Thesis": On the Track of the Continuity between Engels and Kivilcimli** *Mert Büyükkarabacak*

109 | **Class, Morality, Politics: The Concept of the Lumpen in Marx and Engels** *Selin Dingiloğlu*

129 | **War and Revolution: Friedrich Engels as a Military and Political Thinker** *Paul Blackledge*

147 | **Engels' Dialectic Theory: "Dialectic of Nature" or Dialectic of Thought?** *Engin Delice*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu Sayıda

1838 yılında Theodor Hildebrand takma adıyla bir yazar, haftalık yayımlanan *Der Bremer Stadtbote*'ye sırf eğlence olsun diye *Die Beduinen* [*Bedeviler*] adında bir şiir gönderir. Şiirin kendi dergilerine ironik bir gönderme içerdiğini anlamayan yayın kurulu üyeleri, şiiri yayımlamakta hiç tereddüt etmezler. Daha bu ilk eserinde sosyal gerçeklikten kopuk konuları ele alan bir dergiye, ait olmadıkları bir dünyadan gitmeleri çağrısında bulunan bu yazar, 200. doğum yıldönümünü sayfalarımıza taşımakta geç kaldığımız, [bugün yaşasaydı belki de gecikmemizden dolayı başka bir ironisine mazhar olabileceğimiz] Friedrich Engels'ten başkası değildir.

Engels'in biyografisine üstünkörü bakan kimileri onda kapitalizmi oldukça iyi tanıyan bir pamuk lordu bulabilir. Engels'in ürettiklerini, üretirken dönüştürdüklerini göz ardı ederek, onun yaşadığı dönemin içinde değil de bugünden ele alanlar onu diyalektiği yanlış anlamakla ya da Marksizm'i çarpıtmakla yargılayabilirler. Bazıları onu Marx'ın bir gölgesi olarak görür, bazıları ise onda kendisini yalnızca bilimsel sosyalizmin gelişimine değil, aynı zamanda işçi sınıfı hareketine adamış, Marksizm'e katkılarının yanında, işçi sınıfı mücadelesinin içinden gelen birini, bir dostu, bir yoldaşı bulurlar. Clara Zetkin'in 1895'te hakkında yazdığı gibi Engels: "Doğanın tarif edilemez büyüsüne sahip bir kişilik, kelimenin en muteber ve geniş anlamıyla bir yaşam ustası. En sıcak duygulardan ilham alan, zayıf duygusallıklara kapılmadan özverili, kendini beğenmişlik yapmadan güçlü ve özgüvenli, böbürlenmeden cesur ve gözüpek, asil (şövalyece) olduğu kadar doğal, gerekliliklerden değil, kalbinden geldiği için sade, mütevazı ve yardımsever"dir.[1]

Engels'in yaşadığı süre zarfında dünyada, askeri, politik, ekonomik, bilimsel alanlarda ciddi altüst oluşlar yaşandı; ancak görme fırsatına mazhar olamadığı, bir kısmına bizim de tanıklık edebildiğimiz zaman diliminde bu değişimler daha hızlı, bazen daha acımasız ve bazen de daha heyecan verici idi. İki dünya savaşı, bir dizi devrim, daha fazla karşı devrim ya da darbe, giderek hızlanan ekonomik krizler ve onun döneminde henüz çok belirgin olmayan ekolojik kriz, sayısız bilimsel ve teknolojik gelişme ve sayamadığımız daha birçok dönüşümü kaçırdı Engels. Kendi döneminin pek çok gelişmesine büyük bir iştahla sarılan, doymak bilmeyen meraklı bir kâşif için kaçıp giden, akan zamanın dinmek bilmeyen hazineleriydi belki de. Bu sayıda, Engels'i kişisel olarak biraz daha tanımanın yanında onun askeri stratejist kimliğini keşfedecek, doğada diyalektik, ekoloji, sınıflar ve ulusal sorun üzerine yazdıklarına odaklanacak ve ona yönelik eleştirilere biraz olsun yanıt aramaya çalışacağız. Ayrıca Engels'in Marksizm'e katkıları, bu katkılardaki devingenlik ve onunla ya da onsuz geçen 200 yılı aşkın sürede söze dökülmüş olanın ne kadarının güncel olduğunu tekrar sorgulama şansı bulacağız. Öyle ya, Marx'la birlikte bizlere bıraktıkları miras elle tutulamaz, sahip olunamaz ve çok dinamik. Engels'i bilenlerin yanında onu ihmal edenler ya da hiç tanımayanlar için onu anlamaya bir davet bu…

Engels 200 dosyamıza, Eleanor Marx-Aveling'in Engels henüz yaşıyorken kaleme aldığı ve Engels üzerine yazılmış bir biyografi olan, editörlüğünü Manfred Kliem'ın üstlendiği *Friedrich Engels- Dokumente seines Lebens* (*Friedrich Engels'in Yaşamı üzerine Belgeler*) eserinde yer alan kısa bir değerlendirme yazısıyla

[1] Clara Zetkin (1957 [1895]) "Friedrich Engels: Nachruf zu seinem Tode", *Ausgewählte Reden und Schriften*, Cilt.1 içinde, Institut für Marxismus-Leninismus: Berlin, s. 83.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başlıyoruz. Bu metinde, Engels'i onun öğrencisi, bazen arkadaşı ve çoğu zaman da kızı Eleanor'un kaleminden biraz daha yakından tanıma fırsatı buluyor; Engels'in hayatında, kişiliğinde yer alan farklı yönleri keşfe çıkıyoruz.

Dosya konumuzun ilk makalesi olarak "Engels: İlk Marksist Tarihçi" başlığıyla Engels'in maddeci tarih yazımına katkısının kapsamlı bir değerlendirmesini yapan Aytek Soner Alpan'ın metnine yer veriyoruz. Alpan bu makalede temelde *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, *Almanya: Devrim ve Karşı Devrim*, *Alman Köylü Savaşı* olmak üzere Engels'in yayımlandığı tarihten itibaren sıklıkla referans gösterilen eserleri üzerinden, onun gerçekten bir tarihçi olma vasfına sahip olup olmadığını, varsa ortaya koyduğunun nasıl bir tarih-yazımı olduğunu, Marx'ın çalışma arkadaşı olarak sosyal bilimler literatürüne katkılarının neler olduğunu ve bu süreçte Engels'in kişiliği, düşünce sistematiği ve sınıfsal analizlerinin ne gibi etkilerinin olduğunu sorguluyor. Alpan'ın Engels'in yalnızca bir tarihçi değil fakat tarihi dönüştürme amacıyla üreten ve eyleyen ilk Marksist tarihçi olduğu iddiası ve bu iddiayı desteklemeye dair argümanları, okurlar olarak bizleri de hem Engels'in Marksizm için önemi hem de Marksist tarih yazımı konusunda tekrar düşünmeye teşvik ediyor.

Engels'in Marksist yazına ve devrimci kurama yaptığı özgül katkıların yayıldığı geniş yelpazeyi tartışmaya açmak adına sayımıza dahil ettiğimiz ilk çeviri makale Frank Jacob imzasını ve "Friedrich Engels ve Devrimci Kuram: Devrimci Bir Yaşamın Mirası" başlığını taşıyor. Çevirisini Gözde Emen, Semih Gökatalay ve Çağlar Dölek'in üstlendiği makale, kapitalist modernitenin küresel bir olgusu olan devrim konusunu Engels'in özgün entelektüel gelişimine referansla tartışıyor. 20. yüzyılın başarısız devrim girişimleri bağlamında bir tür günah keçisi ilan edilen Engels'e ilişkin indirgemeci okumalara meydan okuyan yazar, Engels'in statik bir devrim kuramı geliştirmediğini; tam aksine kendi döneminin tarihsel koşullarını dinamik bir biçimde değerlendiren, oluş halinde bir devrim kuramının çerçevesini çizdiğini vurguluyor. Böylece bir tamamlanmamış proje olarak Engels'in devrim kuramı, devrimci süreçlerin tarihsel olarak üreteceği olasılıklar, gereklilikler ve sorunlar hakkında düşünmeyi zorunlu kılıyor. Günümüz kapitalizminin yerküreyi sürüklediği krizler ve salgınlar çağının aynı zamanda kitlesel halk isyanlarına gebe olduğu düşünüldüğünde, Engels'in devrim kuramına katkılarının güncelliği ve önemi daha da görünür hale geliyor. Ya da yazarın kendi ifadesiyle, Engels'in devrim kuramına yeniden bakmak, "1848 veya geçmişin başka bir devriminden ilham alalım diye değil, gelecekteki olası devrimler için bilincimizi keskinleştirmek adına önemlidir."

Sayımızın üçüncü yazısı Çiğdem Demircan-Simon'un kaleme aldığı "Engels'te Doğa Algısı ve Marksizm'de 'Metabolik Yarılma'" isimli makaledir. Makalede Demircan-Simon insan-doğa ilişkisini ve Engels'in özellikle erken dönem yapıtlarına referansla kapitalist üretim biçiminde insanların doğayı yıkıma uğratmasını odağına alıyor. Makalede Marx ile Engels'in ilişkisine, Engels'in çalışmalarının Marx'ın yapıtlarında nasıl bir etkiye sahip olduğuna, Engels'in doğa üzerine yazdıklarına ayrıntılı bir şekilde yer veriyor ve birikim tarzı ile ekolojik yıkım arasındaki ilişkinin adım adım nasıl inşa edildiğini değerlendiriyor. Sözkonusu ilişkiyi tanımlayan anahtar bir kavram olarak "metabolik yarılma" kavramına odaklanan yazar, coğrafi ve tarihsel anlatıyı günümüz ekolojik krizi ile ilişkilendiriyor. Yazar, "kapitalizmin ölümü belki de yalnızca ölmekte olan doğaya değil, sistemin acımasız çarklarına sıkışmış tüm canlılara bir yaşam şansı tanıyacak" değerlendirmesiyle Engels'in eserlerinde bulunan insan aklına yönelik iyimserliği sürdürüyor.

Bu sayıda yer verdiğimiz ve Çiğdem Demircan-Simon ve Dennis Simon'un katkı sunduğu ikinci çeviride, Mart 2021'de Covid-19 nedeniyle kaybettiğimiz Alman sosyolog ve Siyaset Bilimci Karl Hermann Tjaden neden bir "Engelsizm"in oluşmadığını ve Engels'in kendi düşünce sisteminden hareketle böyle bir imkânın olup olmadığını sorguluyor. "Friedrich Engels: Dünyaya Açık bir Materyalist veya Neden Gerçek Anlamda bir 'Engelsizm'in Oluşmadığı Üzerine" adını taşıyan bu makalede Tjaden,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yine Engels'in temel eserlerinden hareketle, Marx yoğun olarak sermaye üzerine çalışırken neden Engels'in çok farklı alanlar üzerinde kafa yorduğuna değiniyor. Çeviride Engels'in dünyaya açık kişiliği, sınıf kavramına bakışı ve farklı sınıfları keşfi, bir materyalist olarak maddi dünyayı kavrama biçimi ve diyalektik yasaları nasıl yorumladığı gibi temel argümanlar yorumlanmaya çalışılıyor. Engels'in pek çok dilde yayımlanan, Türkçeye de çevrildiği biçimde *Doğanın Diyalektiği* olarak bilinen eserini ve onun diyalektiğe bakış açısını eleştirel bir dille ele alan bu metinde Tjaden, günümüzde geçerliliğini yitirmiş tartışmaları ele almış olmasına rağmen bu eserin ve Engels'in kendisinin değerinin neden önemli ve hala güncel olduğunu tartışıyor.

Mert Büyükkarabacak tarafından kaleme alınan ve "'*Köken*'den '*Tarih Tezi*'ne: Engels ve Kıvılcımlı Sürekliliğinin İzinde" başlığını taşıyan makale, Engels'in 200. doğum ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın 50. ölüm yıldönümlerinin iç içe geçtiği özel bir tarihsel uğrakta, Kıvılcımlı'nın *Tarih Tezi* ve Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtlarına odaklanarak, maddeci tarihsel analizin içeriği ve niteliği üzerine Engels'ten Kıvılcımlı'ya uzanan bir tartışma hattının çerçevesini çiziyor. Yazar, Kıvılcımlı'nın 2. Enternasyonal'e hâkim olan mekanik tarih ve ilerleme anlayışını, A. Gramsci ve G. Lukács örneklerinde olduğu gibi, aşmaya çalıştığını vurguluyor. Bu teorik çabanın en önemli hamlelerinden birisinin olarak, Kıvılcımlı'nın üretici güçler kavramını "insancıl üretici güçler" olarak çerçevelediği tarih-gelenek-görenek ve kolektif aksiyon başlıkları altında genişletme çabası olduğu ileri sürülüyor. Yazara göre Engels'in *Köylüler Savaşı* ve *Köken* eserlerinde ortaya koyduğu ve indirgemeci tarih anlayışının ötesine geçen alternatif tarih okuması, Kıvılcımlı'nın *Tarih Tezi*'nin ilham kaynağını oluşturuyor.

Selin Dingiloğlu'nun kaleme aldığı "Sınıf, Ahlak ve Siyaset: Marx ve Engels'te Lümpen Kavramı" başlığını taşıyan makale hem kuramsal hem de politik düzlemlerde oldukça tartışmalı bir kavram olan "lümpen proletarya" üzerine kapsamlı bir değerlendirme ve özgün bir yeniden okuma iddiasında. Lümpen proletarya kavramının genelde ve ağırlıkla Marx'ın Fransız devrimi üçlemesine ve sınıfın dışına itilmiş yoksulların karşı-devrim lehine üstlendiği role ilişkin vurguya odaklandığının altını çizen yazar, Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı çalışması başta olmak üzere dönemin işçi sınıfı kimliği ve kültürüne dair canlı tasvirlerinin, bu tartışmanın kapsamını çok daha geniş bir bağlama oturttuğunu vurguluyor. Bu bağlam ise, "işçi sınıfının toplumsal ve siyasal devrimin taşıyıcı öznesi olarak etiko-politik inşası" sorunsalıyla belirleniyor. Engels'in çalışmalarını bu sorunsal temelinde yeniden ele alan yazar, lümpen proletarya kavramını, sınıf analizinin ve sınıf siyasetinin önemli bir bileşeni olarak sorunsallaştırma kaygısını taşıyor ve şu provakatif soruyla hesaplaşıyor: "Ahlaki bir dejenerasyon iması taşıyan lümpen sıfatının Marksist klasiklerdeki kullanımı, 19. yüzyıl egemen burjuva ahlakı ile ilişkisi bağlamında nasıl değerlendirilebilir?"

Ecehan Balta'nın çevirmenliğini üstlendiği ve sayımıza çeviri makale statüsünde dahil ettiğimiz bir diğer makale, Paul Blackledge tarafından şu başlıkla kaleme alındı: "Savaş ve Devrim: Askeri ve Siyasi Düşünür olarak Friedrich Engels." Blackledge, Engels'in oldukça parlak siyasi ve askeri strateji ve taktiklerinin Engels'in takipçileri tarafından hak ettiği ilgiyi neden görmediğini sorguluyor. Yazar yalnızca Marksizm'e yönelik saldırıların ilk kurbanı olan Engels'in mekanik materyalist ve siyasi kaderci olduğu eleştirilerine yanıt vermekle kalmıyor aynı zamanda Marx ve Engels'in savaş, devrim ve ulusal soruna nasıl yaklaştıklarına, tanık oldukları savaşları analiz ederken nasıl genel politikalar ürettiklerine, sınıf savaşımları açısından ne tür dersler çıkardıklarına da yer veriyor.

Engels deyince akla gelen en yakıcı tartışmalardan birisi olan doğada diyalektik kavramına Engin Delice'nin "Engels'in Diyalektik Teorisi: "Doğanın Diyalektiği" mi, Düşüncenin Diyalektiği mi?" başlığını taşıyan yazısı ışığında bir cevap aramaya çalışacağız. Delice, bu soruyu kendi ifadesiyle "Engels'ten yana Engels'e karşı yanıt"lama iddiasıyla Engels'in bu konudaki iki temel eseri olan Anti-Dühring ve Doğanın Diyalektiği eserlerini referans almaktadır. Engels'in diyalektiğinin nesnesi olarak neyi ele aldığı sorusu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

üzerinde duran Delice, bu diyalektik süreçte aklın kurallarının mı doğaya dikte edildiğini, yoksa doğanın kurallarının mı akla dikte edildiğini sorgulamaktadır. Yazar bu makalesiyle doğadaki eyleyiş ile düşüncedeki diyalektiğin ayrımı üzerinden Engels'in kavrama yüklediği anlamı okuyucuyla paylaşma, diyalektik ile bilim arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarma amacını gütmekte ve Ortodoks Marksizmin ve Batı Marksizminin diyalektiğin bilimsel niteliği ile olan ilişkisini eleştirel bir dille ele almaktadır.

İçinden geçtiğimiz pandemi koşullarının kristalize ettiği çelişkiler, bugün iki yüzüncü yaşını aşmış olan Engels'e daha fazla kulak vermemize ve ilgimizi yeniden ona ve genel olarak Marksizm'e yöneltmemize zemin sağlıyor. Bu sayıda, Engels'in eserlerinden bir kısmını baz alan yazılar yayınlayarak, birçok mecrada yaratılmasına katkı sağladığı entelektüel birikim ve bu birikimi üzerine inşa ettiği yöntem aracılığı ile temsil ettiği mirası anmak istedik. Zira Marx ve Engels'in cümleleri arasından sızan hayalet, egemenlerin uykularını kaçırmaya devam ederken, Engels ve yoldaşı Marx egemen sınıflara karşı birleşme çağrısı yaptıkları işçi sınıfına ve ezilen halklara umut olmaya devam ediyor. Dünyayı değiştirmeye dönük üretilen bilginin ve bu alandaki öncü isimlerin çalışmalarına bugünün perspektifinden ve gerçekliğinden yeniden bakmanın önemini günden güne daha da belirgin kılarak

58. Sayı Editörleri: Çağlar Dölek, Çiğdem Demircan-Simon, Nevra Akdemir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eleanor Marx-Aveling: Engels'in Kişiliği Üzerine* (1890)

Almancadan çeviren: **Çiğdem Demircan-Simon**

Böylesi zor bir görev için [Engels'in kişiliği üzerine yazma] farklı yetkinlikler arasından beni avantajlı kılan tek yeteneğim, onu kendimi bildim bileli tanıyor olmam. Ancak yine de böylesi uzun ve yakın bir ilişkinin kişiyi, birisini değerlendirme konusunda uygun kılıp kılmadığı tartışmaya açık; öyle ya insan tüm insanlar içinde en zor kendisini tanımlar!

Marx ve Engels üzerine bir biyografi yazabilmek için -ki bu iki adamın yaşamları ve eserleri oldukça iç içedir ve bunların birbirinden ayrılması mümkün değildir- yalnızca sosyalizmin "ütopyadan bilime" gelişim tarihini değil, aynı zamanda neredeyse yarım asırlık işçi sınıfı hareketi tarihini de yazmak gerekir. Çünkü bu iki adam hiçbir zaman çalışmaya ve günlük rutine hapsolup kendilerini izole eden ruhani bir lider, teorik bir eğitmen ya da felsefeci olmamıştır. İkisi de her zaman mücadelenin ön saflarında yer alan savaşçılar hem asker hem de devrimci generaller olmuşlardır. Bugün bu tarihi yazabilecek adamlardan yalnızca birisi hayatta; umalım ki o bize bunu bahşedebilsin. Ancak bu durumda bu bir biyografiden ziyade otobiyografi olacaktır.

Engels'in hayatının ayrıntıları bugün o kadar iyi biliniyor ki, sanırım hakkında çok kısa bir özet yeterli olacaktır. Onun akademik ve bilimsel çalışmaları da oldukça iyi bilindiği için benim açımdan bunları analiz etmeye yönelik herhangi bir girişim mütevazi olmayacaktır: bu çalışmaların kronolojik bir sıralaması yeterli kanımca. Ancak bir insan olarak Engels ve onun yaşam biçimi hakkında kabaca birkaç şey söylemeye çalışacağım ve bu şekilde "otorite kültü" tarafından yozlaştırılmaktan ölesiye korkan bazı beyefendiler dışında, bunun bazılarına biraz keyif vereceğini düşünüyorum. Benim açımdan, Engels'inki gibi bir yaşamı tasavvur etmek, genç ve onun omuzlarında yükselen bizler açısından yalnızca yararlı bir ilham kaynağı olacaktır.

(...) Onu bir otokrat, bir diktatör, zalim bir eleştirmen olarak tanımlayanlar var. Bu hiçbir biçimde doğru değildir. Belki de onun dışında kimse başkalarını bu kadar kibar bir biçimde eleştirmemiş, kimse ondan daha yardımsever olmamıştır. Gençlere karşı tükenmek bilmeyen nezaketinden bahsetmeye bile gerek yok. Her bir ülkede bu söylediklerime kefil olacak yeterince şahit bulunabilir. Yalnızca şunu söyleyebilirim ki, herhangi bir gence dostluğunu göstermek için kendi işlerini bir kenara koyduğuna yeterince tanık oldum: öyle ki kendi işleri yeni öğrenmeye başlayan birisinin ilgisi için hep ihmal edilebilirdi. Engels'in asla affetmediği tek şey sahtekârlık. Kendisine ve daha

* Manfred Kliem'ın editörlüğünü üstlendiği ve Verlag Philipp Reclam jun. tarafından 1977 yılında yayımlanan Engels üzerine bir biyografi olan *Friedrich Engels - Dokumente seines Lebens: 1820-1895* eserinden alınmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da önemlisi partisine karşı dürüst olmayan birisine Engels'in hiç acıması yoktur. Bunlar Engels için affedilmez günahlardır. Bunun dışında Engels'in diğer kişilerle ilişkisinde günah olarak gördüğü başka bir şey yoktur. Burada onun başka bir özelliğinden bahsetmeliyim. Dünyadaki en titiz, güçlü bir görev duygusu olan ve tanıdığım herkesten daha çok parti disiplinine sahip olan Engels'te püritenliğin küçük bir zerresi bile bulunmaz. Kimse onun gibi her şeyi hemen kavrayıp bizim küçük zayıflıklarımızı kolayca affetmez.

Delikanlılığı ve iyiliğinin yanında [Engels'te] dikkate şayan diğer şey ise onun çok yönlülüğüdür. Onun için hiçbir şey yabancı değildir. Doğa tarihi, kimya, botanik, fizik, dil bilim (yetmişli yıllarda "Figaro" onun için "yirmi dile hâkim" diye yazar), ekonomi-politik ve diğerleri kadar önemli olan askeri taktikler. Öyle ki, 1870'te Fransız-Alman savaşları sırasında Engels'in "Pall Mall Gazetesinde" yayımladığı makaleler, Sedan Savaşı'nın sonucunu ve Fransız ordusunun hezimetini doğru tahmin ettiği için oldukça fazla ilgi görmüştür. (...)

Engels hakkında belirtilmesi gereken -belki de en önemli- bir yön daha var: mutlak diğerkâmlığı. Marx henüz hayattayken şunu söylemiştir Engels: "Ben ikinci kemanı çaldım, sanırım bunda da virtüözlüğü hak ettim ve Marx gibi çok iyi bir birinci kemancıya sahip olduğum için son derece mutluyum" Bugün orkestrayı Engels yönetiyor ve fakat kendisinin söylediği gibi "ikinci kemanı çalıyormuş gibi" hâlâ alçakgönüllü, gösterişsiz ve mütevazı. Pek çok kişi gibi ben de babam ve Engels'in ileride Yunan mitolojisindeki Damon ve Phintias'ınki[1] gibi tarihsel bir öneme sahip olacağını düşündüğüm dostlukları hakkında konuşabilme fırsatına sahip oldum.

[1] Pisagor ile aynı dönemde eğitim alan Damon ve Phintias'ın dostluğu öylesine güçlüdür ki daha sonra Pisagor tarafından ideal dostluk olarak tanımlanacaktır. Efsaneye göre Tiran Dionysius'a karşı komplo kurmakla suçlanıp ölüm cezasına çarptırılan Damon ailesini son bir kez görebilme iznini ancak Phintias'ın onun yerine gönüllü olarak tutsak edilmesi karşılığında alabilir. Dönmediği taktirde kral Damon yerine Phintias'ı öldürecektir. Damon gemisi korsanların saldırısına uğradığı için ailesini görmeye gidemeyecek ve fakat dostunu kurtarabilmek için yüzerek karaya çıkabilecek ve Phintias'ın infazına anlar kala geri dönebilecektir. Bu vefadan çok etkilenen Dionysius her iki arkadaşı da affedecektir -ç.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Praksis 58| Sayfa: *11-31*

Friedrich Engels: İlk Marksist Tarihçi

Aytek Soner Alpan*

Öz

Bu makale Friedrich Engels'in üç kitap boyutundaki çalışmasına (*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, Almanya: Devrim ve Karşı Devrim, Alman Köylü Savaşı*) odaklanarak bu devrimci figürün tarih yazıcılığını ele almaktadır. Engels yalnızca Marksizmin kurucularından biri olmakla kalmamış, yaşamı boyunca tarih araştırmalarını sürdürerek "ilk Marksist tarihçi" nitelemesini hak etmiştir. İmzasını taşıyan çalışmalar göstermektedir ki Engels, hem toplumsal dönüşümlerin ve tarihin akışının iktisadî temellerini hem de iktisadî alanın tarihsel ve toplumsal özünü ortaya çıkarmış; başta işçi sınıfı olmak üzere iktisadi ve toplumsal olarak dezavantajlı sınıfların yönetici sınıflarla girmiş oldukları mücadelede "tarih yapma" kabiliyetlerini görünür kılmış; hukukî, siyasî, dinî/ideolojik güçlerin toplumsal öznelerin maddî çıkarları tarafından şekillenen sınıfsal çekirdeğini sergilemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Friedrich Engels, tarih, Marksist tarihyazımı, tarihsel materyalizm, devrim*

Friedrich Engels: The First Marxist Historian

Abstract

By focusing on Friedrich Engels' three book-length studies (*The Condition of the Working Class in England, Germany: Revolution and Counter-Revolution, German Peasants' War*) this article deals with this revolutionary figure's craft of writing history. Not only was he one of the founders of Marxism, continuing his historical research throughout his life Engels was also entitled as first Marxist historian. The works bearing his signature demonstrate that Engels uncovered both the economic foundations of social transformations and the course of history, as well as the historical and social essence of the economic realm; illuminated the ability of the economically and socially disadvantaged classes, especially the working class, to make history in their struggle against the ruling classes and exhibited the class quintessence of legal, political, religious/ideological forces, shaped by the material interests of social subjects.

Keywords: *Friedrich Engels, history, Marxist historiography, historical materialism, revolution*

* E-Posta: aalpan@gmail.com,
ORCID No: 0000-0001-5897-2919.
Makale Gönderim ve Kabul Tarihi: 20.11.2021-27.12.2021.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Tarih *hiçbir şey* yapmaz..."
Engels

Marksizmin kendi tarihi söz konusu olduğunda Karl Marx'ın sözcüğün her anlamıyla yoldaşı Friedrich Engels kadar büyük ve doğal bir otoriteye sahip olan ama attığı siyasî ve entelektüel adımlar bu denli kökten şekilde sorgulanan başka bir isim yoktur. Marx'la geliştirdikleri siyasi ve entelektüel yoldaşlık ilişkisinde "ikinci keman" nitelemesini gönüllü olarak kabul eden Engels, Marx'ın entelektüel gelişiminde ve Marksizmin doğuşunda öncü rol oynamıştır. Engels'e atfedilen bu öncü rol, Batı Marksizminin temsilcileri tarafından zaman zaman bir suçlama vesilesi olarak da görülmüştür. Engels'in Marx'ın akışkan, çok katmanlı düşünsel yapıtını kodifiye etmek suretiyle vulgar, mekanik ve her şeyden önemlisi kapalı bir Marks*izm* türettiğini iddia edenler, hatta ortaya konulan düşünce sistemini Marx'ın düşünsel üretiminin karşısında konumlandıran ve buradan bir "Engelsizm" icat edenler olmuştur.[1] Dostunun sağlığında siyasal iktisat çalışmalarını sürdürebilmesi, Marx'ın ölümünden sonraysa çalışmalarının daha sağlığında karşılaştığı bir tehdit olan "farelerin kemirici eleştirisine terkedilmesi" yerine insanlığın evrensel kurtuluşunun öznesi olarak gördükleri işçi sınıfının siyasal mücadelesinin rehberi haline gelebilmesi için yoğun çaba harcayan Engels, kendi çalışma ve projelerini ikincil plana atmış; bu işbirliğinde bir figür olarak Marx'ın ön plana çıkması için çabalamıştır. Hem bu eleştiri boyutunu aşarak taarruz boyutunu almış olan ithamlar ve kara çalmalar hem de Engels'in kendi rolüne ilişkin gereğinden fazla mütevazı yaklaşımı, yapmış olduğu özgün katkıları neredeyse unutulma noktasına getirmiştir. Oysa Engels, Marx'ın daimî ilham kaynağı ve entelektüel üretimi esnasında neredeyse onay aradığı bir "otorite"dir. Durum böyleyken meseleye hangi açıdan yaklaşılırsa yaklaşılsın "*genesis*"teki rolü tartışılmaz olan bu büyük devrimcinin söz konusu rolünün tarihsel açıdan doğru tanımlanması, doğumunun üzerinden 200 yılı aşkın zaman geçmişken bir borçtur.

Baştan belirtmek gerekir ki bu çalışma Marksizmin kökenine ve burada Engels'in rolüne ilişkin skolastik bir tartışmaya girişmek yahut Marksist tarih anlayışı –tarihsel

[1] Bir düşünce akımı olarak "Marksizm"in doğuşuna ilişkin tartışma süredursun; Anderson, "Batı Marksizmi" olarak adlandırdığı "ortak bir entelektüel geleneğin" kalkış noktasını saptarken oldukça nettir: Engels'in felsefî mirasının reddi (1984: vii, 60). John Rees'in (1994) "anti-Engels ortodoksi" adını verdiği, özellikle 1960'lardan itibaren Marksist ve Marksist olmayan literatürde ağırlık kazanan görüş, Engels'i Marx külliyatından kateşizm türetmekle suçlar. "Marksizm" tabirine karşı ortaya atılmış "Engelsizm" tabirinin kökeni Laura Marx'ın Engels'e şaka yollu yazdığı "benim için, sevgili Generalim, bildiğiniz gibi daima genç kalmak için *marxiste et engelsiste* olmak yeterli" notuna dayanmaktadır (Draper, 1978: 11). Marksizmin Engels'in kurgusu olduğu iddiasına dair geniş bir literatür mevcut olsa da Marksizmi devrimci özünden arındırmayı hedefleyen siyasal bir amaç taşıyan iddialar kanımızca temelsizdir. Zira Engels'in yöntem ve tezleri in başından itibaren Marx'ın düşüncesine yabancı olduğu iddiaları, Marx ve Engels'in yarım yüzyıla yayılan fikrî işbirliklerini, ortak çalışma kültürlerini, daimî iletişimlerini ve entelektüel kapasitelerini ama hepsinden önemlisi siyasal kimlik ve birlikteliklerini görmezden gelen üç zorlama varsayımdan birine dayanmaktadır: Marx, altına imzasının konmasına onay verdiği eserlerin yazarı olan Engels'in bu tez ve yöntemlerini ya kerhen onaylamıştır; ya bunları saptamayı başaramamıştır, yahut Marx da Engels de ne yaptıklarını 20. yüzyılın Marksologları kadar bilmemektedir. Yoldaşının Marx'ın her yazdığını yanlış anladığı yahut çarpıttığı argümanına dayanan hokus pokus ile geliştirilen Engels'e dönük "vurun abalıya" yaklaşımı August H. Nimtz'in bir tarikata (2000: 280), hatta daha önemlisi bir endüstriye (2000: 303) benzettiği Marksolojinin olmazsa olmazıdır. Engels'e dönük eleştiriler söz konusu olduğunda Türkiye'den iki Marksistin geliştirdiği yakın tarihli nitelikli yanıtlar için bkz. Savran (2016), Şen (2018: 7-46).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

materyalizm– içindeki tartışmalara müdahil olmak için kaleme alınmıyor. Amacımız Engels'in tarih yazıcılığını ele alarak tarih alanında yaptığı özgün katkıları vurgulamak ve görünür kılmak, bu çalışmaların hem Marksist tarihyazımı hem de genel anlamda sosyal bilimler literatürü açısından önemini vurgulamaktır.

Bu şekilde saptanmış bir amaç kuşkusuz şu meşru soruyu gündeme getirmektedir: Engels tarihçi midir? Bu satırların yazarı bu sorunun yanıtının olumlu olduğu kanaatinde. Kuşkusuz ki burada günümüzün normatif tarihçi tanımından bahsedilmemektedir. Engels'in –ve elbette Marx'ın tarihçi sıfatını hak etmesinin en önemli nedeni, "tarihlerin tarihi" üzerinde bu denli etkili olmasıdır. Eduardo Grüner'in (2005) altını çizdiği gibi Marksizmin tarihsel yaklaşımı ortaya çıkana değin bir disiplin olarak tarihi tarif edecek "bilimsel" kriterler mevcut değildir. Marksizm, yeni ortaya çıkmakta olan bu disipline bu kriterleri ve daha önemlisi bir ufuk armağan etmiştir. Grüner, Oscar Masotta'nın Freud-psikanaliz ilişkisi için söylemiş olduklarını tarihe uyarlamakta ve şöyle demektedir: Önümüzde duran sorun tarihsel materyalizmin bilimsel olup olmaması değildir, tarihsel materyalizm bir kez ortaya çıktıktan sonra artık bilimin ne olduğudur. Burada bahsettiğimiz katkı sadece soyut, kavramsal düzeyde bir katkı değildir. Çalışmalarını kaleme aldıkları günden bugüne tarihyazımındaki hemen tüm majör tartışmaları ya doğrudan belirlemiş ya da bu tartışmalarda ana referanslardan olagelmiş, tarihsel metinlerinin her satırı dünya çapında, sosyal ve beşerî bilimlerin tüm alt disiplinleri tarafından eleştiriye tabi tutulan iki ismin sadece soyut bir düzlemden tarih felsefesine dair yazan isimler olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Marksizmin kurucu isimlerinin onlara tarihçilik vasfını da kazandıracak şekilde tarihyazımına yaptıkları katkı tarih yazma zanaatı ile tarih felsefesini buluşturmaları ve ardından müstakil bir tarih felsefesi fikrini tasfiye etmeleri olmuştur. 20. yüzyılın en önemli düşünce tarihçilerinden Leonard Krieger'in belirttiği gibi Marx ve Engels'in tarihyazımına ekümenik katkısı bir yandan tarihi ussallaştırırken, diğer yandan felsefeyi tarihselleştirmeleridir (1992: 322).[2] Engels üzerine çalışmalarıyla bilinen ve bu çalışmalarında çalışma konusuna pek de sempatik yaklaşmayan Terrell Carver'ın pejoratif bir imayla da olsa belirttiği üzere (1981: 69), Engels'i "ilk Marksist tarihçi" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Carver'ın dikkat çektiği gibi Kasım 1844'te Engels ve Marx arasındaki işbirliği başladığında iki ismin ilgi alanları ve siyasî tutumları arasında gözle görülür bir örtüşme zaten mevcut olsa da bu iki gencin söz konusu ortak alana giderken izledikleri güzergâhlar birbirlerinden farklıdır. Marx ve Engels karşılaştıklarında, "[...] Marx, daha çok ortak öncülleri berraklaştırmak ve rakip yazarların felsefî hatalarını fark etmek hususunda keskin zekâlı bir teorisyendi. Engels etkileyici bir tarihçi ve siyasetçiydi. Siyasal iktisadın eleştirisini yapma hususunda Marx'ın baskın görev bilinci Engels'in iktisadî

[2] George García-Quesada *Karl Marx, Historian of Social Times and Spaces* başlıklı yakın tarihli çalışmasında benzer bir vurguyu Marx özelinde yapmaktadır (2021: 52): "[...] Marx, oldukça hususi bir anlamda bir tarihçidir: Onun tarihsel bilgi vizyonunun kuramsallığı ne ölçüde derinse, kuramı da aynı derinlikte tarihseldir. Dolayısıyla, onun kavradığı biçimiyle tarih bilimi tarihsel süreçlere dışsal değildir; tıpkı ampirik olanla kuramsal olanın birbirine dışsal olmaması gibi." García-Quesada'nın bu tanımlaması, Engels için de aynı ölçüde geçerlidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

meziyetlerini aşmıştı ve onun toplumsal araştırmalar konusundaki başarıları Marx tarafından devralındı, sözcüğün tam manasıyla içerildi ve takdir edildi. Bu şekilde, Marx'ın hayatını adadığı uğraşına giden yol önemli ölçüde düzlenmiş ve kısalmış oldu" (Carver, 1983: 94-5).[3]

Her ne kadar, Marksist tarihyazımının ilk kalburüstü örnekleri olarak Marx'ın günümüzde *Fransız Üçlemesi* adıyla anılan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* [1850], *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire* [1852] ve *Fransa'da İç Savaş* [1871] kabul edilse de –ki bunda Engels'in yazdığı metinlerde Marx'a uygun gördüğü "tarihçi" sıfatının da etkisi vardır–[4] Marksist tarihyazımının yalnızca soyut/kavramsal bir açıdan değil, tarih yazma ve tarihe yaklaşım açısından da erken ve parlak örnekleri Engels imzasını taşımaktadır. Engels gerek yöntemsel gerek kaynaklara hakimiyet konusunda büyük ustalık sergilediği bu eserlerinde Marksist tarihyazımına giden yolun taşlarını döşemiştir. Bu katkıyı görünür kılmak amacıyla bu çalışmada Engels'in üç eserine odaklanılacaktır: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* [1845], *Almanya'da Devrim ve Karşıdevrim* [1852] ve *Alman Köylü Savaşı* [1870].

İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu[5]

Engels, 1842 yılında henüz 22 yaşındayken babası tarafından radikal arkadaşlarından kopması ve ticarî deneyim elde etmesi için ailesinin yatırımlarının bulunduğu Manchester'a, yani o dönem adlandırıldığı şekliyle söyleyecek olursak Cottonopolis'e, Sanayi Devrimi'nin merkez üssüne gönderildi. Manchester'daki bu ailevî sürgün esnasında Engels, 21 aya yayılan bir saha çalışması ve arşiv araştırması yaptı, bu sırada da kapitalizmin yaratmış olduğu insanî tahribatın, işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının ve elbette mücadelesinin ilk elden tanığı oldu. Bu araştırmaları yaptığı esnada siyasal iktisadın eleştirisinin kurucu metinlerinden olan ve Marx'ı da derinden etkilediği bilinen "Anahatlar"ı kaleme almıştır. Engels, bu öncü çalışmasının sonunda

---

[3] Engels'in Marx'ın düşün dünyası üzerindeki etkisinin hem düşünülenden derin olduğunu hem de Marx'ın kabiliyetini esasen sergilediği alan olarak değerlendirilen siyasal iktisadın eleştirisine değin yayıldığını iddia eden yakın tarihli bir çalışma için bkz. Mazora (2017). Mazora, bu çalışmasında Marksizmin kökeni sorununa "Marksist olmayan" bir yanıt önerdiğini belirtmekte ve Engels'in 1843 yılının sonbaharında kaleme alıp, 1844 yılında *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de yayımladığı "Siyasal İktisadın Bir Eleştirisi in Anahatları" [*"Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie"*, bundan sonra "Anahatlar", bkz. Engels ([1843a] 2010)] metninin Marksizm alamet-i farikası olan siyasal iktisadın eleştirisi için kurucu nitelikte olduğunu, geniş bir literatür taraması ve Marx ve Engels'in metinleri arasında sürdürdüğü zengin bir jeneolojik incelemeyle vurgulamaktadır. Bir adım öteye giden ve Marx-Engels arasında kurulan usta-çırak ilişkisinin tersine çevrilmesi gerektiğini savunan Mazora'ya göre (2017: 75) Genç Engels ustayken, bu ilişkide çırak olan Genç Marx'tır. Kültürel tarihçi Auguste Cornu da siyasal iktisadın eleştirisini kuran kişinin Engels, kurucu metninin "Anahatlar" olduğu kanaatindedir (1957: 83-91). Mazora'nın tezi kadar ileri götürülmese de benzer vurguları başka araştırmacılarda da görmek mümkündür bkz. Gareth Stedman Jones (1977), Carver (1983: 155-158), Karatani (2003: 138-139). Fritz Nova'nın Engels'in "sosyalizmin siyasal teorisi" söz konusu olduğunda benimsediği "gönüllü ikincillik" pozisyonu ve bu pozisyonun çok ötesine geçen büyük önemdeki katkıları konusundaki tartışma özellikle değerlidir (1967: 90-97). [Jones'un makalesine ulaşmama yardımcı olan Aytek Akın'a teşekkür ediyorum.]

[4] Örnek olarak, "çağdaş işçi hareketlerinin dolaysız önemi tarih biliminde devrim yaratan bir keşifti –ki benim kendim için oldukça önemsiz bir pay talep edebileceğim keşifti– ve gördüğümüz gibi bu, Marx'ın eseriydi" ifadesi (Engels, [1885] 2010: 318) yahut *Alman Köylü Savaşı*'na yazdığı 1870 tarihli önsözdeki şu vurgusu "tek materyalist tarih anlayışı olan bu anlayış, benden değil, Marx'tan gelmektedir…" (Engels, [1850] 2018: 12) gösterilebilir.

[5] Metin içinde alıntı kalabalığını önlemek amacıyla *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'ndan (Engels, [1845b] 1997) yapılan alıntılar (İESD: sayfa no.) şeklinde verilecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

makineleşmenin ve fabrika sisteminin etkilerine, bu sistemin "aşağılık ahlaksızlığına" odaklanmak istediğini belirtmiştir ([1843a] 2010: 443).

"Anahatlar"ın genç yazarı, bu kapanış cümlesini takiben 1844'te bulgu, gözlem ve çıkarımlarını kâğıda dökerken Marksist klasiklerin en erken ve en önemlilerinden birini kaleme almaya başlamıştır. Engels, güncel siyasal bir metin kaleme aldığı kadar tarihî bir yapıt ortaya koyduğunun farkındadır. Kitabın Almanca ilk baskısı için yazdığı önsözde Engels, kitabı "İngiltere'nin toplumsal tarihi üzerine yapacağı daha geniş bir çalışmanın bir bölümü" olarak kurguladığını belirtmektedir (İESD: 23). Kitabın "Giriş" bölümü de Engels'in ortaya koyduğu bu niyete paralel şekilde konuya girer: "İngiltere'de proletaryanın tarihi, geçen yüzyılın ikinci yarısında motor ve pamuklu işleme makinelerinin icadıyla başlar" (İESD: 45). Dolayısıyla *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, kapitalizmin ve işçi sınıfının tarihine odaklanan, "insanlığın kayıtlarında eşi olmayan" (İESD: 61) bir dönüşümün, İngiliz sınaî gelişiminin tarihine ilişkin bir yapıttır. 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 1840'lı yıllara kadar Britanya, dünya-tarihsel önemde bir kırılmaya imza atmıştı. Bu kırılma, iktisadi yapının değişik düzlemleri, farklı sektörler ve nihayet kent ve kır arasındaki "eşitsiz gelişmenin" tetiklediği bir zincirleme reaksiyon ortaya çıkmıştı. Bu tarihî zincirleme reaksiyon Engels tarafından şöyle özetlenmişti (İESD:55-56):

> 1760'tan itibaren İngiliz manüfaktüründe elde edilen devcesine ilerleme, kumaş üretimi ile de sınırlı kalmadı. O ilk hız, sanayinin tüm dallarına yansıdı ve burada andığımız icatlarla hiçbir ilgisi olmayan bir dizi icat, genel bir hareketin orta yerinde gerçekleştiriliyor oluşu nedeniyle, bir kat daha önem kazandı. Mekanik gücün ölçülemeyecek kadar büyük olan önemi bir kez ortaya çıkınca, tüm enerji, bu güçten her alanda yararlanma ve mucitlerle imalatçıların çıkarına kullanma gayretinde yoğunlaştırıldı. Makineye, yakıta ve malzemeye olan talep işçi kitlelerine gerek duyar oldu ve birçok işkolunu, çalışmaları bir kat artırmaya itti. İlkin buhar makinesi İngiltere'nin kömür madenlerini önemli hale getirdi; ilk kez başlayan makine üretimi de bu alana hammadde sağlayan demir madenlerine ilgiyi artırdı. Artan yün tüketimi, İngiliz koyun besiciliğini teşvik etti; yün, keten ve ipek ithalatındaki artış da İngiliz deniz taşımacılığının genişletilmesini gerektirdi.

Kitabın amacının bu tarihsel dinamiklerin ortaya çıkardığı ve İngiltere'de orta-sınıf aydınların suspus olup Engels'in deyişiyle (İESD: 64) "mucizevî bir şekilde"[6] üzerine tek kitap dahi yazmadıkları işçi sınıfının durumunun 1840'lardaki fotoğrafını çekmek olduğunu söylersek hata etmiş oluruz. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* için illa bir benzetme yapılacaksa, bu eser tekil bir fotoğraftan ziyade, proletaryanın mülksüzleştirme yoluyla kırsal alanda ortaya çıkışı, sanayinin gelişmesi, mülksüzleşen kitlelerin sanayinin emek gücü talebine yanıt üretebilmek üzere kentlere sürülmeleri, modern kentlerin gelişimi ve bu kentlerdeki yaşam, çalışma ve mücadele süreçlerini ve bu

[6] Kitabın İngilizceye tercüme edilmesi konusunda Engels'in oldukça iyimser davrandığını belirtmek gerekir. Engels, 1845 yılında yayımlanan Almanca baskı için "İngiliz parti liderlerine, yazarlara ve parlamento üyelerine" göndermek niyetiyle "Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına" hitabıyla İngilizce bir giriş metni yazmıştır (İESD: 20-22, 404). Oysa kitabın İngilizce tercümesinin ABD'de yayımlanması 1887 yılında, İngiltere'de yayımlanmasıysa ancak 1892'de gerçekleşecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

süreçlerin tarihsel dinamizmini resmeden bir filmdir. Her filmde olduğu gibi bunda da yönetmenin eldeki materyali nasıl bir bakış ve yöntem kullanarak kurgulayacağı ortaya çıkacak eserin niteliğini doğrudan belirlemiştir. Engels'in dehası en çok burada ortaya çıkmaktadır. Engels'in tarihsel verileri toplamak, bunları güncel verilerle harmanlamak ve ampirik verileri karmaşık bir yığın olmaktan çıkararak Marx'ın *Grundrisse*'deki ([1857] 1993: 100) yöntem tartışmasındaki kavramsallaştırmasıyla "düşünülmüş (*vorgestellten*) somut" geliştirmek, formu aşarak özü kavramak ve ortaya koymak konusunda gösterdiği maharetini belki de en açık sergilediği çalışma *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'dur. Yani kitabın tarih disiplini açısından önemi, el değmemiş kaynakları kullanması (seyahatnameler, fabrika yönetmelikleri, hükümet, adli tıp özellikle de 1830'ların başındaki kolera salgınına dair sağlık yetkilileri tarafından tutulmuş sağlık raporları)[7] ve sahada tanıkların deneyimlerini oldukça zengin ve canlı şekilde sunmasının yanı sıra, Engels'in dönemin belge fetişizmi ekseninde biçimlenen tarihyazımındaki baskın yöntemsel eğilimin dışına çıkabilmesinden kaynaklanmaktadır. Edward Hallett Carr'ın yakıştırmasıyla (1987: 9) dönemin tarihçiliği, olguları belgelerde bir balıkçı tezgahında hazır bekleyen balıklar gibi görmektedir. Engels ise, analojiyi sürdürecek olursak, olguları okyanusta yüzen balıklarmışçasına aramıştır. Bunu yaparken hangi oltayı kullanması gerektiği konusunda Engels'in keskin kavrayış kabiliyeti kadar rüşeym halde olan tarihe materyalist yaklaşımı yardımcı olmuş, tıpkı Carr'ın altını çizdiği gibi (1987: 23) aynı zamanda şansı da yaver gitmiş, ava okyanusun doğru noktasında çıkmıştır. Engels, yoksulların yaşamına, yeni gelişen sistemin işçilere dayattığı çalışma koşullarına baktığında yalnızca sefalet değil, dönüşmekte olan mülkiyet ilişkilerini, mülksüzleşmeyi ve sermaye birikim sürecini; Manchester kentinin tarihsel gelişimi ve kentsel planına baktığında ise kaos ve antipastoralizm değil, dünya-tarihsel bir dönüşümü, sınıf ilişkilerini ve mekân üzerinden yürüyen sınıf mücadelesini görmüştür. Benzer şekilde, fabrika sisteminin insanları öğüten dişlilerine baktığında "iş kazalarını" değil, bir "toplumsal cinayet" mekanizması görebilmiştir. Ancak hepsinden önemlisi, Engels, başta emekçiler olmak üzere tüm kent yoksullarının durumunun "doğal" olmadığını, insan eliyle üretilmiş tarihsel faktörler tarafından yaratılıp koşullandığını gözlemlemiştir. Sefaletin, proletaryanın ve yoksulların kentlerin ücra köşelerine itilmesinin, emekçi mahallelerindeki sanitasyon sorunlarının, işçiler ve yoksullardaki ahlâkî çöküntünün, kentsel mekânının sınıfsal ayrışmasının, işçiler için gündelik hale gelmiş olan "iş kazaları"nın nirengi noktası "kapitalist sistemin kendisidir" (İESD: 30). Bu sayede Engels, henüz bitmemiş, hatta görece yeni başlamış bir sürecin tarihini büyük bir soyutlama kabiliyetiyle yazmaya girişmiştir. Bunu yaparken de hem nesnesi olan toplumsal dönüşümün iktisadî temellerini, hem de iktisadî olanın tarihsel ve toplumsal özünü ortaya çıkarmıştır.

[7] Engels'in özellikle bu tarz resmî raporları ve istatistikleri kaynak olarak tarihyazımına dahil edişinin Marx'a da örnek teşkil ettiğini belirtmek gerekir. "...[R]esmî raporlar, örüntülerin belirlenmesine olanak sağlar; zira bunlar benzer tipte durumları irdelemek üzere derli toplu ve eksiksiz şekilde arşivlenmiştir. Bir süreci betimlemeye yardımcı olmakla kalmazlar, o süreç içindeki uzamsal ve zamansal eğilimleri açığa çıkarmaya da yardım ederler. [...] Resmî raporların bu şekilde kullanımında, *Kapital* Engels'in 1845 tarihli *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nun ayak izlerini takip etmiştir" (García-Quesada, 2021: 100).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* üzerine çalışırken ve bu eseri kaleme alırken tarihyazımının önemli bir meselesiyle daha karşılaştı. İnsanın tarih içindeki konumu ve potansiyeli... Kapitalizm, tarih mefhumunu ve bu mefhum içinde İnsan'ı ufaltıyor, İnsan'ı ontolojik bir tehditle karşı karşıya bırakıyordu. "Anahatlar"da sistemin menkul kıymetleştirme ve finansallaşma doğrultusunda ilerlediğini sezen Engels, şu gözlemde bulunur ([1843a] 2010: 434): "Spekülatör her zaman felaketlere, özellikle de kötü hasatlara güvenir. Her şeyi kullanır [...] ve ahlaksızlığın doruk noktası, Menkul Kıymetler Borsası'ndaki spekülasyondur ki borsa, tarihin ve onunla birlikte insanlığın hesapçı ve kumarbaz spekülatörlerin tamahkârlığını tatmin etme aracına indirgendiği yerdir." İnsanın ve tarihin "ufalanması" sadece soyut düzeyde, toplumsal ilişkiler açısından değil, maddi ve manevi olarak gerçekleşmekte ve başta işçi sınıfı olmak üzere tüm kent yoksullarının yaşam ve çalışma(ma) koşullarından kaynaklanmaktadır. Kent yoksulları, "insanlıktan uzaklaştırılmış, aşağılanmış", "insanlığın en ilkel aşamasına", "maddi ve manevi olarak hayvanlığa indirgenmiş"tir (İESD: 112, 115-116). İşçilere "hayvanın en kalın kafalısı gibi, bir tek eğitim biçimiyle, kamçıyla (...) zor gücüyle boyun eğdirilerek muamele" edilmektedir (İESD: 174). Toplumsal düzenin çözülüşünün doğal sonuçlarından biri moral çöküntüdür. Ovinistlerin işçi sınıfındaki moral yıkım karşısında takındıkları ahlakçı ve üstenci pozisyonu eleştiren, onları aşırı soyut, metafizik ve bu nedenle başarısız bulan Engels, bu moral çöküntüye eşlik eden, ama yine dönemin sosyalistlerinin kısır bulduğu sınıf nefretine dikkat çeker (İESD: 313). Engels'e göre hayvan gibi muamele edilen işçilerin bir gün gerçekten hayvanlaşmasına şaşmamak gerekir (İESD: 174). İşçilerin insanlık bilinçlerini ayakta tutan, hayvan ve makine düzeyine indirgenmeyi reddettiklerinin göstergesi olan öfke ve yönetici sınıfa karşı duydukları nefret, "bir gün kendilerini burjuvazinin köleliğinden özgürleştireceklerinin kanıtıdır" (İESD: 178, 246). "İşçiyi hedefe yakınlaştırabilecek yegâne moral dürtü" (İESD: 313) olan bu ham öfke ve nefret, primitif ya da gelişkin protesto biçimlerinde somutlanmaktadır. Hırsızlık dahi –en ilkel biçimi olsa da– "mülkiyetin kutsallığına karşı" yapılan protesto biçimlerinden biridir (İESD: 176, 287). Bu öfke ve protesto biçimlerinin ötesine geçtiğimizde işçi hareketlerine ve işçilerin örgütlü mücadelesine varırız. İşçi kitlesinin bilincinin gelişimi doğrusal ve mekanistik bir şekilde gelişmez. Onların mülk sahiplerinden ayrışarak ayrı bir sınıf oluşturması örgütlü mücadele içerisinde olur ve nihayetinde "ulusun gelişme kapasitesi ve gücü bu sınıfa dayanır" (İESD: 317). Yıllar sonra Engels ([1885] 2010: 317), "Manchester'da olduğum esnada, tarihin yazılmasında o zamana kadar hiç rol oynamamış ya da ancak küçümsenebilir bir rol oynamış olan iktisadî olguların, en azından modern dünyada, belirleyici bir rol oynadığına, günümüzdeki sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkması için temeli kurduğuna tam anlamıyla ikna olmuştum" diyecektir.[8] Engels, şahit olduğu tarihsel dönüşümün maddî temellerine ve sonuçlarına

[8] Engels ([1885] 2010: 318), tarihin o güne değin sadece siyasî faktörler üzerinden yazıldığını ve iktisadî faktörlerin görmezden gelindiğini belirttikten sonra şöyle devam eder: "Marx sadece aynı görüşe ulaşmakla kalmamış, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'de (1844) bunu şu anlamda genelleştirmişti: Sivil toplumu koşullayan ve düzenleyenin devlet olması bir yana, devle-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

odaklanırken Marksizme erken materyalist aşılardan birini yapmakla kalmaz, elindeki materyale yaklaşımındaki analitik kuvveti sayesinde proletaryanın oluşumu ve tarihsel misyonuna -ve neden bu misyonu üstlendiğine dair erken bir tarihsel betimleme de sunmuş olur bize. Yukarıda Marx ve Engels'in ekümenik katkısı olarak bahsettiğimiz tarihi ussallaştırma meselesinde kilit öğe *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda erken şekilde gözlendiği üzere sınıf mücadelesidir. Marksist tarihyazımı söz konusu olduğunda iki yakayı sınıf mücadelesi kapatır. Engels'in bunların üzerine bina ettiği öngörüsü şöyledir (İESD: 382): "Devrim mutlaka gelecek; barışçıl bir çözüm için vakit artık çok geç [...]."

Engels'in tarihsel dönüşüme, bu dönüşümün mekânı ve ölçeğine, faillerinden fiile ve oradan da fiilin zirve noktasına uzanması tesadüf değildir. Devrim, tarihsel dönüşümün failleri için fiil *par excellence*; tarihyazımı perspektifinden olay *par excellence*'tır (Bensaïd, 2009: 89). Marksizm içinse hem tüm sistemi birbirine bağlayan hem de sistemin ayakta durmasını sağlayan omurgadır. Tarihçi Antonis Liakos'un edebî yakıştırması ile söyleyecek olursak, "devrimsiz Marksizm, İsa'nın dirilişinin olmadığı Hristiyanlıktır" (2011: 213).

Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim ile Alman Köylü Savaşı[9]

Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nu 1841-1842'deki iktisadî krizin ve onun ardından 1842'de gerçekleşen Çartist Genel Grev'in mağlubiyetinin ardından kaleme almıştı. 1842 grevi, eşitsiz gelişme vesilesiyle 1848 devriminin İngiltere'ye denk düşen bir aşamasıydı (Hobsbawm, 1997: 16). *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim* de 1848 devrimlerinin Avrupa'daki mağlubiyetinin ardından, aynı konjonktür içinde yazılmıştı.[10] "Yenilmişsek, yapmamız gereken tek şey, baştan başlamaktır" diyerek tartışmaya girişen (ADK: 9) ve "dişe diş mücadele sonucu alınan bir mağlubiyetin kolay kazanılan bir zafer kadar devrimci önemi vardır" (ADK: 82) diye bu tartışmayı sürdüren Engels, mağlup olanların cenahından olaylara yaklaşıyordu. Mağluplar açısından mağlubiyetleri, Reinhart Koselleck'in dikkat çektiği gibi (2009: 48; 2002: 77, 82), tarihleri umduklarından farklı aktığından epistemolojik bir potansiyel taşır. Muzaffer olan adına zaferi zaten konuşuyorken, mağlubun mağlubiyeti açıklayabilmek için yeni sorulara ve yöntemlere ihtiyacı vardır. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'na

---

ti koşullayan ve düzenleyen sivil toplumdur; yani, siyaset ve onun tarihi, iktisadî ilişkilerden ve bunların gelişiminden hareketle açıklanmalıdır, tersi şekilde değil. 1844 yazında Paris'te Marx'ı ziyaret ettiğimde, tüm teorik alanlarda tam anlamıyla mutabık olduğumuz apaçıktı ve ortak çalışmamızın tarihi o günlere dayanır. 1845 baharında Brüksel'de buluştuğumuzda, Marx, ona ait tarihin materyalist teorisinin ana hatlarını tam manasıyla geliştirmişti bile [...]"

[9] Metin içinde *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim*'den (Engels, [1851] 1933) yapılan alıntılar (ADK: sayfa no.); *Alman Köylü Savaşı*'ndan (Engels, [1850] 2018) yapılan alıntılar (AKS: sayfa no.) şeklinde verilecektir.

[10] *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim*, Ekim 1851'den Aralık 1852'ye değin *New York Tribune*'de Karl Marx imzasıyla yayımlanmış makalelerden oluşmaktadır. Marx ve Engels arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere makaleler Marx'ın elinden geçmiş olsa dahi Engels tarafından kaleme alınmış, Marx tarafından içeriğine neredeyse hiç müdahale edilmemişti. Marx, İngilizcesine güvenene değin bu dilde yayımlanan makalelerin Engels tarafından tercüme edildiği de yaygın olarak bilinen bir gerçektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bu açıdan da yaklaşmak olasıyken[11], *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim* tam olarak mağlubiyetin epistemolojik potansiyelini açığa çıkarmak üzere, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nin mukabili olarak kaleme alınmıştır.[12] Hareketin birinci ve ikinci perdeleri arasında mağlubiyet nedeniyle verilen zorunlu mola esnasında Engels, yakın gelecekte gerçekleşeceğine[13] kesin şekilde inandığı devrimin oluşumunun ve geçici mağlubiyetin neden zorunlu hale geldiğini, "geçmişin güçlerinin" neden yeniden "bugünün güçleri" olduğunu açıklamak ister (ADK: 9-11). Tarihin farklı düzlemlerinin, sınıf mücadelesinin tarihiyle siyasal alanın tarihinin nasıl etkileştiği sorusunu yanıtlamaya çalışan Engels, bunu yaparken yine henüz bitmemiş bir sürecin tarihini bir gelecek perspektifi elde etmek üzere yazmaya giriştiğinin farkındadır (ADK: 11):

> olayların bu ülkede gerçekleştikleri biçimde tam bir tarihini vermemiz bizden beklenmemeli. Görünüşte arızî, tutarsız ve bağdaşmaz bir nitelik taşıyan bu olgular kümesinin ne kadarının dünya tarihinin bir parçası haline geleceğine sonraki olaylar ve müstakbel kuşakların yargısı karar verecek. Bu vazifenin vakti henüz gelmedi; kendimizi mümkünün sınırlarına hapsetmeli ve eğer bu hareketin başlıca olayları ve esas dönemeçlerinin açıklamasını ve gelecekteki belki pek de uzak olmayan patlamanın Alman halkına vereceği doğrultuya ilişkin bize ipucu vermesi için reddedilemez olgulara dayanan makul nedenler bulabilirsek kendimizi başarılı saymalıyız.

Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim'in konusu açıktır: Avrupa'yı saran burjuva devrimci dalganın son bacakları olan Viyana ve Berlin'de gövdesini esas olarak işçi kitlelerinin oluşturduğu, feodalizm ve monarşizm karşıtı burjuva-demokratik talepler etrafında şekillenen ayaklanmalardan sonra elde edilen kısmî parlamenter kazanımlara karşın, liberal orta sınıf işçi sınıfı radikalizminden korkarak geri adım atar, mevcut sınıfsal ve siyasî ittifaklar içindeki devrimci unsurlar kendilerini paralize eden yaygın küçük burjuva kuşatmasını yaramaz ve müttefikler arasındaki bu çatlaktan faydalanan muhafazakâr aristokrasi devrimi yenilgiye uğratır. Plebyen devrim Almanya'nın birliğini sağlayamaz, Prusya monarşisi bir kez daha egemenliğini ilan eder. Bu çalışmada, Engels'in Marksist siyaset teorisinin önemli mihenk taşlarını (devrimci momentte ittifaklar sorunu, devrimin bir siyasal iktidar sorunu olması, vb.) döşerken devrimlerin tarihyazımına yaptığı temel bir katkıdan söz etmek mümkündür: Gerçek sınıfsal çıkarlar, tarihsel süreçlerde objektif belirleyicidir. Sınıfsal çıkarlar ve bu çıkarlar

---

[11] 1892 tarihli İngilizce Baskıya Önsöz'de Engels, geçmişte yapılmış, şimdi yapılan ve gelecekte yapılacak hatalara dikkat çekerken şöyle der (İESD: 43): "Geniş bir sınıf, tıpkı büyük bir ulus gibi, en hızlı ve en iyi, kendi hatalarının ceremesini çekerek öğrenir."

[12] *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim* arasındaki paralellikler için bkz. Carver (1983: 142-143).

[13] Pierre Vilar (1994: 24), Marx ve Engels'in yakın gelecekteki bir devrime dönük iyimser beklentilerini, tarihsel analizdeki bir zafiyetten çok "eylem adamının mazur görülebilir naifliği" olarak değerlendirir. Ancak Marx ve Engels'teki bu beklenti bütünüyle temelsiz bir beklenti değildir. *Devrim ve Karşı-Devrim*'de proletaryanın iktidarı ele geçirdiği bir devrimin gerçekleşmesi için nesnel eksikliklere dikkat çeken Engels, aynı zamanda tarihin yeknesak ilerlemediğini de vurgular. Tarihin krizler ve devrimler aracılığıyla "aritmik" şekilde ilerlediğinin erken saptamalarından birini yine Engels'te bulabiliriz (ADK: 41): "Eski ve karmaşık toplumsal organizmalarda, bir devrimi toplumsal ve siyasal ilerlemenin öylesine güçlü bir faktörü haline getiren, sınıf karşıtlığının bu hızlı ve ihtiraslı gelişmesidir: Bu şedit sarsıntılar sırasında, bir ulusa olağan koşullarda bir asırda alacağından daha uzun bir yolu beş yılda aştıran şey, işte iktidarda nöbet değiştiren yeni partilerin bu biteviye fışkırışıdır."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

arasındaki karşıtlıklar tarihte, siyasal ve toplumsal yapıdaki değişikliklerde bilinçli ve belirleyici bir rol oynar (ADK, 115):

> Tüm siyasal mücadelelerin temelinde, sınıfların toplumsal karşıtlığının yattığını kabul eden bu parti [Komünist Parti], toplumsal bir sınıfın bir ulusun çıkarlarının tümünü temsile aday olabileceği ve bu adaylığa davet edildiği yani siyasal bakımdan yönetmek üzere o ulusun başına geçmeye davet edildiği koşulları irdelemeye çalışıyordu. İlk kapitalistlerin akçeli kudretinin nasıl da büyüyüp hükümet dizginlerini ele geçirdiğini; kapitalistlerin bu malî bölümünün toplumsal etki ve siyasal egemenliğinin, buharın kullanılmasının ardından, sanayici kapitalistlerin artan gücü tarafından hükümsüz kılındığını ve şu anda, başka iki sınıfın daha, küçük tüccar sınıfı ile sınaî işçi sınıfının, egemenlik sırasının kendilerine geldiği konusunda ısrarcı olduklarını Komünist Parti'ye göstermişti.

Bunun devamı, devrimci süreçte yer bulan kurumsal siyasî aktörlerin sınıfsal aidiyetleri olduğuna dönük vurgudur. Sınıfların maddî çıkarları nasıl ki onların devrimci süreç içinde takınacakları tavrı ve oynayacakları rolü nesnel olarak belirliyorsa, siyasal aktörlerin öznel konumlanmalarından bağımsız olarak sınıfsal aidiyetleri de onların nesnel sınırlarını çizmektedir (ADK: 12-17 ve *passim*). İşçi sınıfının devrimde kimi ufak sınıfsal alt-bölmeler dışında yalnız bırakılmasının gerisinde bu durum varken, tarihe damga vuran öznel eylemler – nesnel sınırlar ve dinamikler ikiliğinin bir ölçüde aşılması da sınıfın gerçek maddî çıkarlarının bilincine varması ile olabilecektir (ADK: 17-18). *Almanya: Devrim ve Karşı Devrim*'in tarihyazımı alanındaki önemi, devrim mefhumunun fikirlerin ve bu fikirler doğrultusunda oluşmuş siyasal kampların çatışması yahut bir idealin açılıp genişlediği aklın tarihi şeklindeki idealist yorumun dışına çıkarak bu fikir ve kampların toplumsal yorumsamasına girişmesi ve maddî temeline odaklanmasıdır. Engels'in çeşitli kereler alıntıladığı Marx'ın formülasyonuyla söyleyecek olursak, tarihyazımında da "düşünceyi, düşünen maddeden ayırmak olanaksızdır" (Marx, [1845] 1956: 173). Bu nedenle tıpkı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda olduğu gibi bu eserinde de Engels'in tarihsel anlatısı içinde ele aldığı olgu ve olaylar tarihsel açıdan yanlışlanmış olsa dahi -ki durum böyle değildir- yaklaşımı Alman Devrimi'nin tarihinin yazılması söz konusu olduğunda bile yol gösterici olmayı sürdürecekti. Engels, "bütünselleştirilmiş bir bilgi sistemi"nden ziyade, "kendini bütünselleştiren bir bilgi süreci" sunmaktadır (Ahmad, 2013: 329).[14] Son olarak, devrim – karşı-devrim diyalektiği içinde nesnel olarak işçi sınıfı, öznel olarak da Komünist Parti, karşı-devrimin sınıfsal gücü ve onun siyasal temsilcisi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenledir ki 1848 yenilgisiyle birlikte müttefikleri ile birlikte olsa da temel olarak işçi sınıfı, tarih sahnesine "sınıfa karşı sınıf" yani aslî fail olarak çıkmıştır. *Almanya: Devrim ve Karşı-*

[14] Engels, ölümünden bir sene önce Walther Borgius'a cevaben yazdığı ve tarihsel materyalizm söz konusu olduğunda sıklıkla alıntılan 25 Ocak 1894 tarihli mektubunu kapatırken bu mektuptaki tarihsel tespitlere ama esas olarak tarihsel çalışmalarına ilişkin şu uyarıyı yapmaktadır ([1894] 2010: 266): "Lütfen yukarıda söylediğim her bir sözcüğü Allah kelâmı gibi ele almayın; onları genel bağlamları içinde değerlendiriniz [...]."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Devrim'in Almanya örneği üzerinden ilerleyerek gösterdiği bu durumu Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde gösterecektir.

Engels, *Almanya: Devrim ve Karşı-Devrim*'le hemen hemen aynı dönemde ve yine mağlubiyet konjonktüründe bir başka tarih çalışmasına daha imza atmıştır: *Alman Köylü Savaşı*.[15] *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda Engels, emekçi sınıfın oluşumuna odaklanırken *Alman Köylü Savaşı*'nda, bir anlamda, Alman burjuvazisinin tarihini mercek altına alıyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi ilk çalışmanın Marx'ın çalışmaları arasında bir dengi varken "tarihsel materyalist yaklaşımın tarihî bir olaya ilk detaylı uygulanışı" (Nimtz, 2000: 109) olan *Alman Köylü Savaşı*'nın benzeri yoktur. İlk bakışta erken 16. yüzyıldaki dinsel belirlenimli bir Anabaptist hareket olarak görünen köylü isyanını konu alan *Alman Köylü Savaşı*'nda Engels'in dört temel amacının olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, Engels, *Devrim ve Karşı-Devrim*'de sadece 1848-1849'a odaklanarak teorik olarak çözemediği bir meseleyi, *Alman Köylü Savaşı*'nda 16. yüzyıl Reform Almanyası'na yüzünü dönerek ampirik düzlemde çözmeyi denemektedir.[16] Engels'in temel teorik meselesi burjuva devrimidir ve odak noktaları şunlardır: Almanya'da 1848 devriminin yenilmesinde etkili olan toplumsal kompozisyon içinde yer alan sınıflar neden Fransa'dan yahut İngiltere'den farklı karakteristikler sergilemektedirler? Daha somut şekilde söyleyecek olursak, Alman burjuvazisi neden feodalizme karşı verdiği mücadelede ödün vermeye yatkın, mücadeleden kaçan, miskin bir yapıdadır? Burjuva devriminin ve devamında kesintisiz şekilde işçi sınıfının müttefikleriyle[17] iktidarı alacağı (sürekli devrim) sürecin dostları ve düşmanları kimlerdir ve bu aktörler tarihsel süreç içinde nasıl şekillenmiştir? Engels 1525'e bakmaktadır zira 1848'deki yenilgide etkili olan dinamiklerin "temel olarak aynılarının" "daha aşağı bir gelişme düzeyinde" Reformasyon Almanyası'nda bulunabileceğini düşünmektedir (AKS: 35). Bir temel ayrımın bilincinde olarak:

---

[15] *Alman Köylü Savaşı*, Engels tarafından 1850 yılının başı ile yaz sonu arasında Londra'da yazılmıştır. Aynı yıl *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*'nün (*NRhZ*) 5. ve 6. sayılarında (*NRhZ*'nin son sayıları) yayımlandı. *Köylü Savaşı*, uzun bir maceranın ardından Wilhelm Liebknecht'in yoğun ısrarı ve Marx'ın teşvikiyle 1870 yılında Engels tarafından bir önsözle zenginleştirilerek kitapçık olarak basıldı. 1871'de Almanya'nın imparatorluk çatısı altında ve Bismarck'ın "kan ve demir" siyasetiyle birleşmesi, Avrupa'yı sarsan Komün yenilgisi ve 1873 bunalımı gölgesinde yeni bir önsözle 1875'te yeniden basıldı. Diğer çalışmalardan farklı olarak, *Alman Köylü Savaşı*'nın yayımlandıktan sonraki öyküsüne bir hayli hâkim olsak da oluşum sürecine ilişkin bilgimiz bir o kadar sınırlıdır. Marx ve Engels'in aynı anda Londra'da bulundukları bir dönemde kaleme alınan *Köylü Savaşı*'na dair bu iki devrimcinin entelektüel üretim süreçlerine dair elimizdeki en önemli kaynak olan yazışmalardan mahrumuz.

[16] Matt Perry (2002: 54), Engels'in *Alman Köylü Savaşı*'nda ulaştığı sonucu şöyle özetler: "Engels için, Köylü Savaşı Almanya'nın bütünleşmesinin büyük paradoksunun altını çizdi. Fransa'da –monarşinin yıkıldığı ve eski egemen sınıfın siyasal iktidardan uzaklaştırıldığı– büyük bir toplumsal devrim devleti bütünleştirip modernleştirirken, Almanya'da, şaşırtıcı şekilde, Prusya monarşisinin gerici güçleri ve junkerler tarafından bu görevler yerine getirilmiştir. 1525 Köylü Savaşı, Bismarck'ın Almanya'yı birleştirmesi sırasında (1866-71) junkerler ve büyük burjuvazi arasındaki tarihi pazarlığa –ki bu pazarlıkta burjuvazi ürkekçe Kayzer'e ve aristokratlara boyun eğmişti– ışık tutmuştur. Alman burjuvazisi, Alman tarihinin büyük dönüm noktalarında kendinden aşağıda yer alan toplumsal güçlere düşmanca bir tavır takınırken sırtını kendisinden yukarıdakilere yaslamıştır. Bu, geç Orta Çağlar'a değin geri götürülebilecek, bir sınıf olarak oluşumunun bodur bırakılmış ve sınırlı karakterinden kaynaklanmaktadır."

[17] Engels'in hem *Köylü Savaşı*'nda hem de *Devrim ve Karşı-Devrim*'de yapmış olduğu tarih okumalarına dayanan tahlil ve tespitler ve bunlar üzerine inşa ettiği işçiler ve köylüler arasında kurulacak devrimci ittifak meselesi, 20. yüzyılda Marksist siyaset açısından en önemli taktik-stratejik tartışma başlıklarından biri olmuştur. Engels'in işçi-köylü ittifakı meselesine Marksist siyaseti uzun erimli olarak belirleyen yaklaşımı için bkz. Patnaik (2021:187-194) ve Nimtz (2000: 165-167; 241-242; 270-272).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Proletaryanın burjuvazininkine paralel şekilde tarihsel olarak zayıf bilinci ancak toplumsal ve siyasal olarak artan ağırlığı. İkincisi, bir yenilginin ardından, tarihindeki devrimci damar sorgulanan Alman halkına köklü bir "devrimci geleneğin" parçası olduğunu anımsatmaktır.[18] Üçüncüsü, Engels, geliştirmekte oldukları tarihin sınıfsal perspektiften okumasının, daha genel bir ifadeyle şimdiki zamanın tarihinde sınanmış metodunun retrospektif ve retroaktif gücünü test etmek istemektedir. Son olarak, Almanya'daki 1848 yenilgisinden ittifaklar konusunda dersler çıkaran Engels, işçi sınıfına tarihsel olarak güçlü bir müttefik devşirme ve olası işçi-köylü ittifakının tarihsel zeminini çözümleme niyetindedir.

Alman Köylü Savaşı'nın yazımı için Engels, ayrı bir arşiv araştırması yapmamıştır. Bunun yerine radikal bir burjuva demokrat olan ve 1848 Devrimi esnasında Frankfurt Ulusal Meclisi'ne "sol" kanat temsilcisi olarak seçilen Wilhelm Zimmermann'ın 1841-1843 arasında yayımladığı, arşiv materyali açısından oldukça zengin üç ciltlik *Allgemeine Geschichte des großen Bauernkrieges* kitabını kaynak olarak kullanmıştır.[19] Engels, Zimmermann'ın amprisizmi ve hayranlık uyandıracak detaycılığı ile kaleme aldığı bu eserini takdir etse de, hem Swabialı yazarın siyasî pozisyonunun hem de eserin kendisi tarafından ortaya çıkarılan yetersizliklerinin varlığında, Engels'in *Alman Köylü Savaşı*, "Zimmermann'ın topladığı zengin malzemeyle bu olayın tarihi başka nasıl yazılabilirdi" sorusunun bir yanıtı niteliğindedir. "Fraklı komünist"in biyograflarından olan Tristram Hunt'ın deyişiyle (2018: 221) bu soruyu Engels, söz konusu "kitabın altından girip üstünden çıkmak" suretiyle "birinci sınıf bir materyalistin tüm acımasızlığıyla" vermiştir. Yukarıda, Engels'in bu eserle yönteminin gücünü geçmişe dönük olarak test etmek istediğini belirtmiştik. Bu yöntemsel test, tarihyazımı açısından olguların yorumlanmasında nasıl büyük bir değişim ortaya çıkardığının, sığ, durağan, iç bağlantılardan yoksun ve yeknesak bir siyasî tarih anlatısından nasıl dinamik bir toplumsal tarih anlatısının çıkarılabildiğinin kanıtıdır. Engels (AKS: 12), Alman Köylü Savaşı üzerine tarihyazımı içindeki en ileri unsur olarak gördüğü ve "kendi zamanı için idealist Alman tarih çalışmaları arasında, çok gerçekçi olmasıyla, övgüye değer bir istisna" olan Zimmermann'ın çalışmasını şöyle değerlendirmektedir:

> Zimmermann'ın kitabında iç bağlantıların eksik olması; çağın dinsel ve siyasal çatışmalarının aynı dönemdeki sınıf mücadelelerinin bir yansıması olduğunu göstermeyi başara-

[18] Engels'in bu açıdan Köylü Savaşı'na ve Reformasyon'a olan ilgisi daha eskiye dayanmaktadır. 1843 yılında Robert Owen'ın *The New Moral World* gazetesi için kaleme aldığı "Progress of Social Reform on the Continent" başlıklı makale dizisinde Almanya başlığı altında Köylü Savaşı'na göndermelerde bulunmaktadır ([1843b] 2010: 400).

[19] 1848'e uzanan süreçte 1525 Köylüler Savaşı'na ve Reformasyon'a dönük ilgi artmıştır. Kaynak temelli objektif tarihyazımının kurucusu ve önde gelen temsilcisi kabul edilen Leopold Ranke, 1839'da *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* isimli eserini yayımlamaya başlamıştır. Son kertede bütün entelektüel gayreti Fransa'daki devrimci konjonktürlerin Almanya'da yaşanmasını engelleme amacı etrafında yoğunlaşan Ranke, Reformasyon sürecinin köylülerde açığa çıkardığı radikal enerjiyi ve devrimci potansiyeli, şaşırtıcı olmayan şekilde, zararlı ve yıkıcı bulmaktaydı (1845: 8). Yine şaşılmayacak şekilde Marksizmin kurucuları kendisine sempatiyle yaklaşmamaktaydılar. Marx, 7 Eylül 1864'te Engels'e yazdığı mektupta Ranke'den "Tarih'in doğuştan 'uşağı'" ("geborner 'Kammerdiener' der 'Geschichte'") diye bahsetmekteydi (Marx, [1864] 2010, 561) Zimmermann ve Ranke'nin de dâhil olduğu Alman Köylü Savaşı tarihyazımının daha önce *Praksis*'te yayımlanmış detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Öğütle (2007).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

maması; bu mücadelelerde yalnızca ezenlerle ezilenleri, iyilerle kötüleri ve kötülerin sonunda kazandığı zaferi görmesi; mücadelenin hem başlangıcını hem de sonucunu belirleyen toplumsal ilişkilere yaklaşımının tamamen hatalı olması, kitabın yayımlandığı dönemin kusurudur.

Bu değerlendirme üzerinden Engels'in *Alman Köylü Savaşı*'ndaki tarihyazımsal katkıları üç başlık altında toplanabilir:

Birincisi, Engels, Almanya'nın tarihine "yeni" bir bakış önermektedir. Bu bakışa göre (AKS: 12), Almanya'nın siyasî yapısı ve bu yapının içinde gerçekleşen siyasî mücadeleler, bu mücadelelere yön veren ideolojiler neden değil, "Almanya'da tarımın, sanayinin, kara ve su yollarının, mal ve para ticaretinin o dönemde ulaşmış olduğu gelişim aşaması" tarafından belirlenen sonuçlardı.[20] Almanya tarihinin son derece özgün bir dönemine, Reformasyon sürecine materyalist yaklaşım, "devrim üzerine tüm modern tartışmanın başlangıç noktasını" teşkil etmekte, "sosyal bilim prensiplerinin belirli bir olaya uygulanmasının klasik bir örneği ve ayrıca diyalektik ve tarihsel materyalizmin kendisinin gelişiminin de önemli bir kanıtı" olmaktaydı.[21] Almanya'daki sınıfsal yapı ve güçler dengesi ve Reformasyon da dâhil bunların doğurduğu siyasî/toplumsal süreçler Almanya'nın gelmiş olduğu iktisadî gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı ve bu gelişim düzeyinin ortaya çıkarmış olduğu sınıf mücadelesinin yansımasıydı. Bu gelişmenin önemli sonuçlarından biri İngiltere ve Fransa'da merkezcil kuvvet olarak çalışan ve merkezileşmeyi doğuran ticaretin gelişimi, Almanya'nın uluslararası plandaki pozisyonu ve kendi içinde sergilediği eşitsiz gelişimden ötürü desantralizasyonu taşradaki toplumsal güçleri kuvvetlendirmiş, bu da burjuvazinin siyasal bilinç geliştirmesine engel olmuştu.

İkincisi, 19. yüzyılda yeni profesyonelleşmeye başlayan tarihçilik hagiografinin ancak bir adım ötesinde, tarihyazımını çağ açıp çağ kapayan "büyük adamlar" tarihi olarak kurguluyordu. Tarih, kahramanların (*Heroen*) ve mucizevî insanların (*Wunderleuten*) başardıklarının ve başaramadıklarının öyküsüydü. Reformasyon'un tarihi de bu sürecin iki önemli figürü etrafında yazılmaktaydı: Martin Luther ve Thomas Münzer. Feodal parçalanmışlığın ortadan kaldırılarak ulusal birlik inşa edilmeden halk egemenliğinin kurulabileceğine inanmayan Zimmermann'ın *Büyük Köylü Savaşı'nın Genel Tarihi* adlı eseri de "büyük adamlar" yaklaşımı üzerine bina edilmişti. Zimmermann'ın geleneksel olandan farkı prenslere biat eden Luther'e değil, Münzer'e ve onun temsil ettiği harekete duyduğu sempatiden kaynaklanmaktaydı. Engels, Luther ve Münzer'i Reformasyon süreci içinde müesses nizâma karşı çıkan "heretik" iki geleneğin önderi olarak ele aldı ve bu isimlerden ziyade bunların temsilciliğini üstlendiği hareketlere ve o hareketlerin sınıfsal aidiyetlerine odaklandı. Engels, 25 Ocak 1894'te Borgius'a göndermiş olduğu meşhur mektubunda, "büyük adamlar" meselesine dair şöyle demektedir ([1894] 2010: 266):

---

[20] 1870'teki önsözünde Engels, bu tespitinin hemen ardından "bu materyalist tarih anlayışı bana değil; Marx'a aittir" derken büyük bir mütevazılık göstermektedir.

[21] Sırasıyla Peter Blicke ve Janos Bak'tan aktaran Perry (2002: 53).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> "Tabiatıyla, belli bir ülkede belirli bir zamanda falanca büyük adamın belirmesi tam manasıyla şans eseridir. O kişiyi ortadan kaldırırsak dahi, yerine bir başkasını getirme talebi ortaya çıkar ve yerini alacak bu kişi -ama iyi ama kötü- uzun vadede illâ bulunur. Verdiği savaş yüzünden bitkin haldeki Fransız Cumhuriyeti'nin mutlak olarak gereksindiği askeri diktatörün şu Napolyon, tam da bu Korsikalı olması bir tesadüftü; fakat Napolyon olmasaydı da bir başkasının o yere geçeceği ispatlıdır; çünkü ona ihtiyaç hasıl olur olmaz böyle bir adam daima bulunmuştur: Sezar, Augustus, Cromwell, vb."

Dolayısıyla mesele Luther'i ve/veya Münzer'i ortaya çıkaran toplumsal mücadeleleri ve maddî koşulları analiz etmekti. Bu da bizi üçüncü noktaya getirmektedir.

Engels, Zimmermann dahil tüm Alman idealist tarihçilerinden farklı olarak Köylü Savaşı'nın dinî görüntüsünün ötesine geçmeyi başarmış ve bu anlamda tarihyazımına çok katmanlı bir katkı sunmuştur. Tüm Almanya "sayısız ve birbirlerine neredeyse tümüyle yabancı illere bölünmüş olmakla" kalmamış, ulus da yalnızca isyanın iki cenahı şeklinde bölünmemiş, aksine isyanın cenahları da kendi içinde uzlaşmaz çelişkilerle parçalanmıştı (Engels, [1850] 2018: 153). Kentli orta sınıflar prenslerin merkezileşmeden yana siyasetlerine ve kentli aristokratların egemenliğine karşılardı, ancak halkçı taleplere de sempatik yaklaşmıyorlardı. Asiller prenslere karşıydı, ama iltizam haklarından da vazgeçmedikleri için köylülükle kalıcı bir ittifak kuramıyorlar, köylüler de feodal imtiyazlarından vazgeçmeyen tüm kesimlere haklı olarak şüpheyle yaklaşıyordu (Wolf, 1987: 88). O döneme kadar yekpare görülen toplumsal kesimler de bundan azade değildi. Engels, Löwy'nin de belirttiği gibi (1998: 81) sınıf mücadelesi yöntemi uyarınca ruhbanın da homojen ve yekpare bir toplumsal özne olmadığını gösterdi: "Belli tarihsel konjonktürlerde sınıfsal kompozisyonu uyarınca bölünmekteydi. Reformasyon esnasında da buna binaen, bir tarafta üst düzey ruhban, hiyerarşinin feodal zirvesi, varken diğer tarafta Reformasyon'un ve devrimci köylü hareketinin ideologlarını içinden çıkaran alt düzey ruhban vardı." Yukarıda bahsettiğimiz üzere, "büyük adamlar" metodolojisinden koparak kalkışmanın önderlerini, Luther'i ve Münzer'i, sınıf mücadelesinin alanı içine yerleştirdi. Luther, alt katman asiller, orta-sınıf ve kilise mülklerine göz dikmiş küçük prensler tarafından desteklenen orta-sınıf reformunun tipik bir temsilcisiyken Münzer, "devrimin peygamberi", Binyılcı (*chiliastic*) bir anlayışla Tanrı'nın yeryüzündeki "komünist tınılı" krallığını kurmaya girişmekteydi ve mülksüz ve/veya dezavantajlı kırsal emekçilerin temsilcisiydi. Münzer'in teolojisi dönemin geçerli düşüncelerini, siyasal öğretisi o anda var olan siyasal ilişkileri aşıyor; inanç felsefesi ateizme yakınsarken siyasal programı da komünizme yakınsıyordu ([1850] 2018: 71). Engels, tamamen dinî görünen bu hareketin tarihini çok boyutlu bir toplumsal mücadele olarak yeniden kurguladı ve üzerine örtülmüş olan dinî/ideolojik örtüyü kaldırdı. Ona göre tüm ideolojik alanın din tarafından belirlendiği, bunun kurumsallaşmış ve somutlaşmış halinin kilise olduğu erken 16. yüzyılın feodal bağlamında zorunlu olarak dinî kisveye ve kilisenin konumlanışına karşı heretik bir karaktere bürünen bu mücadelelerin sınıfsal bir zemini mevcuttu (ADK: 55). Bu heretik ideolojilerin ve Binyılcı vizyonun

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gelişiminde mülksüz plebyen toplumsal kesimlerin rolünü, talep ve mücadelelerini vurgulayan Engels, sınıf mücadelesinin üzerindeki dinî/ideolojik kisveyi kaldırırken, tersinden düşünülecek olursa, ideolojinin siyasal mobilizasyon için önemine de dikkat çekiyor, ona "yanlış bilinç" olmanın ötesinde bir anlam ve aktif bir rol de biçiyordu.

Engels, erken Hristiyanlığın eşitlikçiliğine dayalı, özel mülkiyetin ve devlet iktidarının olmadığı, komünizan dünyevî Tanrı krallığı tasavvuruna, merkez üssü Mühlhausen olan devrimci yükselişe ve bu devrimin önderi Münzer'e olan hayranlığını gizlemese ve feodalizme karşı erken bir burjuva devrim girişimi olarak gördüğü bu sürece baktığında gelecekteki proleter devrimin bir muştucusunu görse de bu kalkışmanın nesnel olarak yenilgiye mahkûm olduğunu saptamaktaydı. 1525'teki sınıfsal dağınıklık ve devrimci güçlerin kendi içlerinde uzlaşmaz çelişkilerle parçalanmış olması, orta sınıfın radikalizm korkusu nedeniyle müesses nizama dönük uysal tavrı, gerekli kararlılığı gösterememesi, sınıfsal güçlerin ülke genelinde bir ittifak oluşturamayacak denli dağınık olması gibi nedenler 1848'de yeniden ortaya çıkmış ve devrimin yenilgisine neden olmuştur. Engels'in daha sonra *Anti-Dühring* ve oradan devamla yarım kalmış olan *Tarihte Zorun Rolü*'nde incelediği gibi Alman usulü Bonapartizmden başka bir şey olmayan Almanya'nın bütünleşmesine imza atan Bismarck iktidarı bu tarihsel ve toplumsal zemin üzerine inşa olmuştur.[22]

1880 ve 1890'larda, örneğin, Laura Lafargue, Eduard Bernstein ve Karl Kautsky ile yazışmalarında da gündeme getirdiği gibi Engels, Almanya (ve Avrupa) tarihinde belirleyici bir önem atfettiği Köylü Savaşı'na dair entelektüel merakını asla yitirmez. Engels, bu eserini yeniden ele almak ve daha geniş bir çerçevede sunmak istemektedir ve ölene değin bu konudaki çalışmalarını sürdürecektir. Ancak Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşı* da tıpkı *Tarihte Zorun Rolü* ve başka pek çok projesi gibi yarım kalır. Zira Engels, fizikî ve entelektüel enerjisinin çok büyük kısmını Marx'ın ölümünün ardından onun çalışmalarını, özellikle de *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini okuyucuyla buluşturmaya vakfetmiştir. Engels, ölümünden üç ay önce, 21 Mayıs 1895 tarihinde Kautsky'e yazmış olduğu mektupta Kautsky'in *Modern Sosyalizmin Öncülleri* kitabına ilişkin eleştirilerini sunarken, *Köylü Savaşı*'nın üzerine çalışmaların-dan bahsetmekte, Kautsky'e önerilerinin bazılarını *in extenso* kendi kitabında ele alacağını yazmaktadır (Engels, [1895] 2010: 512-513). Engels'in bu planı asla gerçekleşmez. Emile Bottigelli'nin dediği gibi (1973: 20):

---

[22] Almanya'daki burjuva devrim sorunsalı etrafında oluşan tarihyazımında Engels'in Alman burjuvazisinin zaafları ve devrimci/siyasal kapasitesi, bunun ortaya çıkardığı tarihsel ve siyasal süreçlerin İngiliz ve Fransız deneyimleriyle mukayesesine dayanan "Bismarkçı Bonapartizm" eksenli değerlendirmesi oldukça yerleşiklik kazanmıştır. Bu tezin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Draper (1977: 410-427; 1978: 219-228). Buna karşın, Engels tarafından ortaya konan öncü değerlendirmeyi ve ona dayanan ardıl literatürü bir çeşit "Alman istisnacılığı" ile malul olmakla eleştirerek meseleyi Almanya'nın özgünlüğü ve biricikliğinde değil; daha genel bir yaklaşımla tarihsel bağlamda aramayı öneren çalışmalar mevcuttur. Örneğin, David Blackbourn ve Geoff Eley (1984), Prusya deneyiminde ortaya çıktığı iddia edilen temel ve üstyapı arasındaki bakışımsızlıktan doğan kuramsal sorunu, Bismarkçılığın kapitalist özüne çubuğu bükerek aşmayı denemişlerdir. Klasik Marksist öncü değerlendirmeler ve bu değerlendirmelere dönük eleştirilerin daha detaylı bir incelemesi burjuva devrimi sorunsalı eksenli, özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda oldukça popüler olan kapsamlı bir tartışmayı gerektirmektedir ancak bu tartışma mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Buna üzülebiliriz. Gerçekleşseydi, şimdi elimizin altında, tarihsel materyalizmin yaratıcılarından biri tarafından görüldüğü biçimiyle Almanya tarihinin geniş bir sentezi ve çok tartışılan Alman burjuvazisinin tarihini aydınlatacak bir kaynak olurdu. Ülkesinin tarihinin bu ana hatlarını Engels bize bırakmadı. Ama, *Köylüler Savaşı* ile bunun ana parçasını verdi. Kitap, 1848 mücadeleleriyle hâlâ yerinde duramayan ve yalnızca otuz yaşında olan bir insan tarafından yazılmıştır. Ve yine de şaşırtıcı bir bakış sağlamlığı göstermektedir. Başkalarının buldukları malzemeleri kullanmış olduğu anlamında, Engels özgün bir eser ortaya çıkartmamıştır. Ama bu yüzden, Almanya tarihinin kuşkusuz en önemli ve özgün çağına, Reform çağına, bu malzemeyi kullanarak yepyeni bir bakış getirmesinin değeri azalmamaktadır. Engels, XVI. yüzyılda Orta Avrupa'yı kaplayan hareketin derin anlamını ortaya çıkarmıştır. Ve onun bıraktığı tek anahtar, birçok esrarlı kapıyı açmıştır ve daha da açacaktır."

Sonuç

Engels'in Marx'ın cenazesinde yaptığı meşhur konuşmada söyledikleri kelimesi kelimesine kendisi için de geçerlidir. Engels, her şeyden önce bir devrimciydi ve tüm siyasi ve entelektüel enerjisini kapitalist toplum ve onun kurumlarının yıkılması için verilen mücadeleye ve bunun asli öznesi olacak proletaryanın bilincinin ve mücadelesinin gelişimine adamıştı (Engels, [1883] 2010: 468). Bu niteliklerin yanında Engels, ilk Marksist tarihçiydi. Yazdıklarını yeni profesyonelleşmekte olan tarih disiplininin temsilcilerine beğendirme gibi bir gayreti asla yoktu; yalnızca dünü yorumlamak yerine tarihten aldığı güçle bugünü anlamaya ve daha önemlisi yarını dönüştürmeye odaklanıyordu. "Marksist" ve/veya "tarihçi" sıfatlarını pejoratif içeriklerle kullananlara inat, Engels, tarihyazımına önemli katkılarda bulundu ve yalnız Marksist tarihyazımın temellerini atmakla kalmadı, Marx'la birlikte tarihsellikten beslenen bir düşünce akımı ve siyasal kulvar inşa etmiş oldu. Yukarıda incelediğimiz eserler ışığında Engels'in üç temel katkısını saptayabiliyoruz: Engels, toplumsal dönüşümlerin ve tarihin akışının iktisadî temellerini hem de iktisadî alanın tarihsel ve toplumsal özünü ortaya çıkardı; başta işçi sınıfı olmak üzere üretim ve mülkiyet ilişkilerinde dezavantajlı sınıfların yönetici sınıflarla girmiş oldukları mücadelede "tarih yapma" kabiliyetlerini görünür kıldı; hukukî, siyasî, dinî/ideolojik olanın toplumsal öznelerin çıkarları tarafından şekillenen sınıfsal çekirdeğini sergiledi.

Görüldüğü üzere, Engels, Krieger (1992) yahut Carver (1983) gibi tarihçilerin iddia ettiği üzere entelektüel ve teorik kabiliyetlerindeki kısıtlardan ötürü bir pratisyen olarak tarihe yönelmiyordu; Marx'la birlikte inşa ettikleri sistemde –hatta bu kolektif amaç olgunlaşmadan önce de– *henüz yapılmakta olan tarihi* yorumlamak için devrim eksenli yeni bir meta-kavrama olan ihtiyacın farkındaydı. Yukarıda özetlediğimiz katkılarıyla bu meta-kavramı şekillendirmeye çalışıyordu. Bu farkındalık yalnızca "istisnaî tarihsel duyarlılığına" (Engels, [1859] 2010: 474) hayran olduğu Hegel'e dayanan entelektüel kökleri ile ilgili değildi. Zira Engels'te tarih, ne Hegel'de olduğu gibi tepeden aşağı doğru inen kuramsal bir fetişize inşa aygıtı ne ideal moral güçlerin tiyatrosu ne de olayları tespih misali ipe dizen yeknesak, kronolojik bir hikâyeleme biçimiydi. Tarih, her şeyden önce, belli bir bağlam içinde gerçekleşen, nesnellik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tarafından sınırlandırılan ve belirlenen insan etkinliğiydi. Engels'in meşhur saptamasını hatırlayalım ([1845a] 1956: 125):

> *Tarih hiçbir şey* yapmaz, o 'hudutsuz *hiçbir* zenginliğe sahip değildir', o '*hiçbir* muharebede savaşmaz'! Bütün bunları yapan, bunlara sahip bulunan ve savaşan, *insandır*, kanlı canlı insandır; 'tarih' insanı *kendi* belirli amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanan başka bir kişi değildir; tarih kendi amaçlarının peşinden giden insanın etkinliğinden *başka bir şey değildir.*

Bu lakonik tarif ve tanım edebî gücünün ötesinde bir anlam taşımaktadır. Çağdaşlarından net bir şekilde ayrılan bu tarih anlayışı, tarihin tinin özbilgisine doğru ilerlemek üzere kendi eylemini sergilediği, bu anlamıyla bağımsız ideal ve moral güçlerin devindiği bir tiyatro sahnesi olduğu fikrini reddediyordu. Engels bu reddiyeyle, tarihin mutlak moral bir plan uyarınca hareket etmediğini de savunup insan failliğine merkezî önem atfediyor ve tarihin kendi amacının olmadığını vurguluyordu. Bensaïd'in ifadesiyle (2009: 10), "amaçların diktatörlüğüne son verildiğinde", "gelecek tarih geçmiş tarihin amacı olmaktan çıktığında", tarih, demoralize edilmiş oluyordu. Tarihin kendine ait bir morale sahip olmadığını söylemek doğrudan doğruya tarihin siyasallaşması anlamına gelmekte, bu da stratejik kavramsallaştırmaya alan açmakta, *Alman İdeolojisi*'ndeki şiirsel ifadeyle "siyasetin tarihe tarihî müdahaleleri" olanaklı hale gelmekteydi (Marx ve Engels, [1846], 2010: 57). Bu yaklaşım aynı zamanda tarihte *a priori*'yi red anlamına da gelmekteydi. Bu da ister istemez ampirik çalışmayı tarihsel somutluğun somut tahlilini tarihçinin ajandasına dahil ediyordu. Krieger'e göre (1953: 391) Marksizmin kurucuları tarihyazımsal anlamda en doyurucu eserlerini "siyasal olayları ve fikirleri yavaş ilerleyen toplumsal diyalektiğin akışını taze ampirik öğelerle besleyen akarsular olarak" kurguladıklarında vermişlerdir. Engels'in yukarıda ele aldığımız temelleri üretim ve mülkiyet ilişkileri alanında atılmış sınıfsal analize haiz kimi zaman siyasal kişilikleri, kimi zaman fikirleri, kimi zaman da hareketleri ele alan kompleks ve diyalektik şekilde yazılmış ve kuvvetli bir ampirik yan içeren, öznel ve nesnel faktörlerin etkileşimlerini yetkin şekilde sergileyen eserleri erken dönem Marksist tarihyazımının en önemli örneklerini teşkil etmektedir. Bu örneklerin tamamının devrim meselesine odaklanması tesadüf değildir. Tarihte öznel olan ile nesnel olan arasındaki etkileşime dair devrimler bir uç vakayı oluşturur. Engels, Marx'a 13 Şubat 1851 tarihinde yazdığı mektupta devrimi şöyle tarif etmektedir ([1851] 2010: 290): "Bir devrim, toplumun olağan zamanlardaki gelişimini belirleyen kurallardan ziyade fizik yasalarına tabi olduğu tümüyle doğal bir fenomendir. Daha doğrusu, devrimde bu kurallar çok daha fizikî bir karaktere bürünürler, zorunluluğun maddî kuvveti kendisini çok daha güçlü biçimde hissettirir. Ve biri bir tarafın temsilcisi olarak ortaya atılır atılmaz, o kişi doğal zorunluluğun karşı konulmaz girdabına kapılıverir." Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde ([1846] 2010: 53) dikkat çektikleri gibi bir sınıf için devrim yalnızca iktidarı ele geçirme açısından zorunlu bir süreç değildir, aynı zamanda eski çağların pisliğinden arınma ve yeni toplumu baştan inşa edebilecek yetkinliğe ulaşma aracıdır da. Hem *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda hem de *Alman Köylü Savaşı*'nda Engels olumlu ve olumsuz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

örneklerle bu yargıyı tarihsel olarak ispatlamaktadır. Eline geçen her fırsatta yazdıklarının bilimin son sözü olmadığını vurgulayarak...

Diğer taraftan, bu eserlerinde Engels, yeni bir tarih teorisi geliştirmemiştir; tam tersine, onun da Marx'ın da önceliklerinden biri, yukarıda da belirttiğimiz üzere, felsefenin tarihten tasfiyesidir. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda Avrupa'daki toplumsal ideolojiler/dinler tarihini sınıf mücadelesi ekseninde ele alan Engels şu tespitte bulunmaktadır ([1886] 2010, 396-397, *abç*): "Buraya dek yazdıklarımızda Marksist tarih anlayışının genel bir taslağını vermek ve en fazla araya birkaç örnek serpiştirmek söz konusu olabildi. *Kanıtı tarihin kendisi içinden türetmek gerekir.* [...] *[B]u anlayış tarih alanında felsefeye son vermiştir.*" Burada altını çizmemiz gereken husus, "tarih alanında felsefeye son vermek" demek tarihe kavramsal bakıştan uzaklaşmak, dönemin olgu-belge-kronoloji fetişizmiyle malul tarihyazımının limanına demirlemek demek değildir. Bu, hem türetilen kavramları yeniden ve yeniden tarih önünde sınamak, bu kavramların ampirik temelini kurmak, hem de kavramsal çerçevenin ortaya çıkardığı olanakları usta bir zanaatçı gibi işleyerek açığa çıkarmak demektir. Bu, Marksist tarih anlayışı için en merkezî kavram olan ve Engels'in ele aldığımız eserlerinde ustalıkla tarihyazımının bir parçası haline getirdiği "sınıf mücadelesi" için dahi -belki de en çok onun için- geçerlidir. Tarih ancak bu şekilde "açılacaktır" Jean-Marie Vincent'in de belirttiği gibi (aktaran Bensaïd, 2009: 34) "sınıf mücadelesi [...] kapalı bir geçmişin üstünlüğüne karşı verilen bir mücadeledir ki bu aynı zamanda gölgede kalmış ve gömülmüş bir geçmişin keşfedilmemiş, el değmemiş potansiyelini yeniden açığa çıkarmak için bir mücadele anlamına gelmektedir." Marksist tarih anlayışı lineer ve determinist bir ilerlemeciliği bu şekilde dışlar.

Engels, çeşitli kereler ortaya koydukları tarih anlayışının takipçileri tarafından dahi anlaşılmadığından dert yanmıştır. Conrad Schmidt'e yazmış olduğu ve "materyalist tarih anlayışının, onu tarihsel araştırma yapmamak için bahane olarak kullanan pek çok tehlikeli arkadaşı olduğunu" vurguladığı 5 Ağustos 1890 tarihli mektubunda şu zehir zemberek satırları kaleme almıştır ([1890] 2010: 8):

> Genellikle, "materyalist" sözcüğü, Almanya'daki genç yazarların pek çoğunca, ayrıca inceleme yapmadan, herhangi bir şeyin ve her şeyin etiketlenmesine yarayan basit bir klişe gibi kullanılıyor; yani, İbu etiketi yapıştırıp meseleyi çözülmüş sayıyorlar. Oysa bizim tarih anlayışımız Hegelci model uyarınca nesneleri inşa ettiğimiz bir araç değildir, her şeyden önce bir çalışma kılavuzudur. Tüm tarih baştan incelenmeli, değişik toplumsal formasyonların varoluş koşulları, onlara denk düşen siyasî, hukukî, estetik, felsefî, dinî vb. görüşleri buradan çıkarsamaya girişmeden evvel, münferit olarak ele alınmalıdır. [...] Haddinden fazla sayıda genç Alman, bunun yerine tarihsel materyalizm klişesini (*herhangi bir şey* klişeye dönüştürülebilir), yalnızca kendi göreli kıt tarih bilgilerini –zira iktisat tarihi hâlâ bebeklik aşamasında– koşa koşa derme çatma bir sistem kurmak için kullanıp böylece muazzam bir deha olduklarını sanıyorlar.

Engels'in muzdarip olduğu başka bir mevzu ise tarihyazımına yapmış olduğu/oldukları temel katkılardan olan iktisadî alanın stratejik önemine ilişkin vurgunun

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanlış anlaşılması, daha doğru ifadeyle söyleyecek olursak, kendilerinden önceki tarihyazımında görünmez olanı açığa çıkarabilmek için çubuğu neden bu denli büktüklerinin yeni kuşaklar tarafından anlaşılmaması, niyetleri hilafına indirgemeci, determinist ve mekanistik bir tarih okumasının özellikle II. Enternasyonal saflarında şekilleniyor ve "şaşırtıcı zırvaların" üretiliyor olmasıdır. Engels, tüm yaşamı boyunca sergilediği entelektüel ahlakı gereği bunda sorumluluğu üzerine almaktan kaçınmaz ([1890], 2010: 36):

> Bazı genç yazarlar iktisadî veçheye gerekenden fazla önem atfediyorlarsa, bunda kısmen Marx ve benim de sorumluluğumuz vardır. Onu reddeden hasımlarımız karşısında ana ilkeyi vurgulamalıydık, ne var ki etkileşime katılan diğer etmenleri hak ettikleri ölçüde vurgulayacak ne zaman ne yer ne de fırsatı bulabildik her daim. Ama bir tarih kesitini sunmaya, yani iş bu bakışı pratik olarak uygulamaya geldiğinde, bu başka bir meseleydi ve hiçbir yanlışlığa izin yoktu.

Sonuç olarak, Friedrich Engels, yönetici sınıfa karşı duydukları "ışıl ışıl nefret" sayesinde insanlıklarını ayakta tutan İngiliz emekçilerini, medeniyetin göbeğinde, "Cottonopolis"te insanlık dışı koşullarda yaşamaya zorlanan ve hayvanlaşmaları halinde kimsenin şaşırmaması gereken kent yoksullarını, Münzer'in köylülerini, bu savaştaki dilencileri tarih sahnesinde özne olarak açığa çıkarmıştır. Emekçilere ve tüm dezavantajlı halk sınıflarına tarih yapmak konusundaki yeteneklerini ve potansiyellerini göstermeyi hedeflemiş, bu açıdan bakılacak olursa "bilgilendirmek ve ateşlemek" (Carver, 1990: 217) üzere, diğer siyasî sorumlulukları el verdiği ölçüde, tarih yazmaktan –yapmaktan ve yapılmasına rehberlik etmekten– ölene değin vazgeçmemiştir. Engels'in ortaya çıkardığı toplumsal tarih geleneği, İngiliz Marksist tarihçiler ekolünün en önde gelen isimlerinden olan Christopher Hill'in (1950: 321) veciz şekilde belirttiği "Marksistlerin halka kendilerinin olan tarihi geri vermesini" sağlamıştır.

Tarihten devrim ve kopuş mefhumunun silinmeye çalışıldığı, imparatorluk nostaljisi ile emekçi sınıfların kendi tarihsel kökleri ve güçleriyle değil, muktedirlerle empati kurmasının sağlandığı, ecdadın atlarının toynaklarıyla mütemadiyen gıdıklanan "ulusal gurur" ile bir muhafazakârlaşma devridaim motorunun işletildiği, tarihin kâh komplo teorilerine, ezoterik ve müteşâbih bir anlatıya indirgendiği kâh bir toplu mezara dönüştürüldüğü bugün, radikal bir tarihyazımı için her ajandanın giriş cümlesi olan "tarihin havını tersine tarama" (Benjamin, 2003: 392) işinin en somut şekli, şimdinin tarihini yazarken onu yanlış temsillerden kurtarmak ve halka kendilerinin olan tarihi ona geri vermektir. İlk Marksist tarihçi Engels'in açtığı yoldan ilerleyerek...

Kaynakça

Ahmad, A. (2013) "Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm", *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*. İstanbul: Yordam Kitap, 317-37.

Anderson, P. (1984) *Considerations on Western Marxism*. London: Verso.

Benjamin, W. (2006) "On the concept of history", *Selected Writings*. c. 4. Massachusetts: Harvard University Press, 389-400.

Bensaïd, D. (2009) *Marx for Our Times: Adventures and Misadventures of a Critique*. Londra: Verso.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Blackboum, D. ve G. Eley (1984) *The Peculiarities of German History Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*. Oxford: Oxford University Press.

Bottigelli, E. (1973) "Giriş", *Köylüler Savaşı*. İstanbul: Payel Yayınevi, 9-20.

Carr, E. H. (1987) *What is history?*, Londra: Penguin.

Carver, T. (1981) *Engels*. Oxford: Oxford University Press.

_____. (1983) *Marx & Engels: The Intellectual Relationship*. Sussex: Harvester Press.

_____. (1990) *Friedrich Engels: His Life and Thought*. New York: St. Martin's Pr.

Cornu, A. (1957) *The Origins of Marxian Thought*. Illinois: C.C. Thomas.

Draper, H. (1977) *Karl Marx's theory of revolution - State and Bureaucracy*. c. 1. New York: Monthly Review Press.

_____. (1978) *Karl Marx's theory of revolution - The politics of social classes*. c. 2. New York: Monthly Review Press.

Engels, F. ([1843a] 2010) "Outlines of a Critique of Political Economy", *Marx & Engels Collected Works [MECW] (March 1843-August 1844)*. c. 3. Londra: Lawrence & Wishart, 418-43.

_____. ([1843b] 2010) "Progress of Social Reform on the Continent", *MECW [March 1843-August 1844]*, c. 3. Londra: Lawrence & Wishart, 392-408.

_____. ([1845a] 1956) "2) Absolute Criticism's Second Campaign a) Hinrichs No. 2. 'Criticism' and 'Feuerbach'. Condemnation of Philosophy", *The Holy Family, or Critique of Critical Critique*. Moskova: Foreign Languages Publishing House, 124-33.

_____ ([1845b] 1997) *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. Ankara: Sol Yayınları.

_____. ([1850] 2018) *Alman Köylü Savaşı*. İstanbul: Yordam Kitap.

_____. ([1859] 2010) "Karl Marx, 'A Contribution to the Critique of Political economy'", *MECW [Marx and Engels 1858-60]*, c. 16. Londra: Lawrence & Wishart, 465-77.

_____. ([1883] 2010) "Karl Marx's Funeral", *MECW [Marx and Engels 1874-83]*, c. 26. Londra: Lawrence & Wishart, 467-71.

_____. ([1885] 2010) "On the History of the Communist League", *MECW [Engels 1882-89]*, c. 26. Londra: Lawrence & Wishart, 312-30.

_____. ([1886] 2010) "Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy", *MECW [Engels 1882-89]*, c. 26. Londra: Lawrence & Wishart, Ss. 353-98.

_____. ([1890] 2010) "Engels to Conrad Schmidt, 5 August 1890", *MECW [Letters 1890-92]*, c. 49. Londra: Lawrence & Wishart, 6-9.

_____. ([1894] 2010) "Engels to W. Borgius, 25 January 1894", *MECW [Letters 1892-1895]*, c. 50. Londra: Lawrence & Wishart, 264-67.

_____. ([1895] 2010) "Engels to Karl Kautsky, 21 May 1895", *MECW [Letters 1892-1895]*, c. 50. Londra: Lawrence & Wishart, 510-14.

_____. 1933. *Germany: Revolution and Counter-Revolution*. Londra: Martin Lawrence.

Engels, F. ve K. Marx. ([1846], 2010) "The German Ideology", *MECW [Marx and Engels 1845-47]*, c. 5. Londra: Lawrence & Wishart, 353-98.

García-Quesada, G. (2021) *Karl Marx, Historian of Social Times and Spaces*. Leiden: Brill.

Grüner, E. (2005) "Marx, historiador de la praxis (Önsöz)", Karl Marx, *Las luchas de clases en Francia de 1848 a 1850* içinde Buenos Aires: Ediciones Luxemburg, 11-96.

Hill, C. (1950) "Historians on the Rise of British Capitalism", *Science & Society* 14(4):307-21.

Hobsbawm, E. (1997) "Sunu", *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, Ankara: Sol Yayınları, 7-19.

Hunt, T. (2018) *Fraklı Komünist: Friedrich Engels'in Devrimci Hayatı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Jones, G. S. (1977) "Engels and the Genesis of Marxism", *New Left Review* (I/106):79-104.

Karatani, K. (2005) *Transcritique on Kant and Marx*, Cambridge: MIT Press.

Koselleck, R (2002) *The practice of conceptual history: timing history, spacing concepts*, Stanford: Stanford University Press.

_____. (2009) *Kavramlar tarihi politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatiği üzerine araştırmalar*, İstanbul: İletişim.

Krieger, L. (1953) "Marx and Engels as Historians", *Journal of the History of Ideas* 14(3):381-403.

_____. (1992) *Ideas and events: professing history*. Chicago: University of Chicago Press.

Liakos, A. (2017) *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία - Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*. Atina: Ekdoseis Polis.

Löwy, M. (1998) "Friedrich Engels on Religion and Class Struggle", *Science & Society* 62(1):79-87.

Marx, K. ([1851] 2010) "Marx to Engels, 23 February 1851", *MECW [Letters 1844-51]*, c. 38. Londra: Lawrence & Wishart, 291-97.

_____. ([1845] 1956) "3. Absolute Criticism's Third Campaign d) Critical Battle Against French Materialism", *The Holy Family, or Critique of Critical Critique*, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 167-79.

_____. (1993) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. Londra: Penguin.

Mazona, M. (2017) *Marx discípulo de Engels: una nueva lectura de la génesis del marxismo*, Buenos Aires: Universidad Nacional General de San Martín.

Nimtz, A. (2010) *Marx and Engels: Their Contribution to the Democratic Breakthrough*, Albany: SUNY Press.

Nova, F. (1968) *Friedrich Engels His contribution to political theory*. London: Vision Press.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öğütle, V. S. (2007). "Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri", *Praksis* (17):69-112.

Patnaik, P. (2021) "Engels and the Worker–Peasant Alliance", *Agrarian South: Journal of Political Economy* 10(1):184-97.

Perry, M. (2002) *Marxism and History*, Basingstoke: Palgrave.

Ranke, L. (1845). *History of the Reformation in Germany*, London: Longman, Green, Brown, and Longmans.

Rees, J. (1994) "Engels' Marxism", *International Socialism* 2(65):47-82.

Savran, S. (2016) "120 yıl sonra Friedrich Engels", *Devrimci Marksizm* (25):187-209.

Şen, Ö. (2018) *Marx'ın Marksizmi - Tarih ve Devrim*, İstanbul: Yazılama.

Vilar, P. (1994) "Marxist History, a History in the Making: Towards a Dialogue With Althusser", der. G. Elliott *Althusser: a critical reader* içinde, Oxford: Blackwell, 10-43

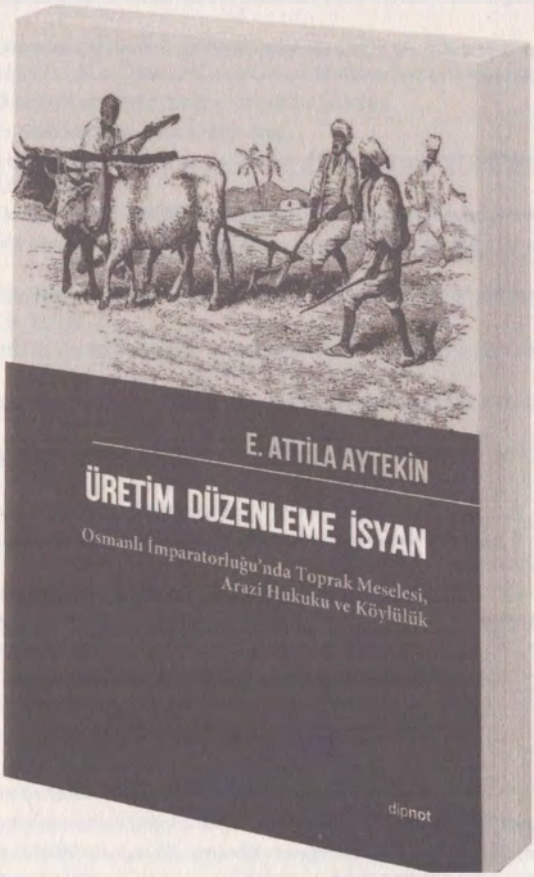
Wolf, E. R. (1987) "The Peasant War in Germany: Friedrich Engels as Social Historian", *Science & Society* 51(1):82-92.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

E. ATTİLA AYTEKİN

ÜRETİM DÜZENLEME İSYAN

Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi,
Arazi Hukuku ve Köylülük

Kitap sosyal bilim dünyasına, Osmanlı tarihçiliğine ve tarımsal çalışmalar / köylülük çalışmaları alanına önemli bir katkı niteliğinde.

*dipnot yayınları

Selanik Caddesi No: 82/24 Kızılay Ankara - T: 312 419 29 32 - F: 312 419 25 32 - www.dipnotkitap.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Praksis 58 | Sayfa: *33-54*

Friedrich Engels ve Devrimci Kuram: Devrimci Bir Yaşamın Mirası*

Frank Jacob**

İngilizceden çevirenler:
Gözde Emen, Semih Gökatalay, Çağlar Dölek

Friedrich Engels yürekten inanmış bir devrimciydi; 1848 ve 1871 devrimlerinin hezimetine şahit olmuş ancak devrimin nihai başarısına olan inancını hiç kaybetmemişti. Kendisini Karl Marx'ın ikinci kemancısı olarak görmüş olsa da (Neumann ve von Hagen, 1986: 264), modern bir olgu olarak devrimleri anlama ve kuramsal bir açıklama getirme işinde arkadaşı kadar büyük bir öneme sahipti. Bu "devrimci ikizler" (Hammen, 1972: 80), devrimci süreçlerin gelişimine dair bir açıklama bulmaya gayretle giriştiler. Çağdaşları Engels'i Marx'ın öteki benliği olarak görse de (Hunley, 1991: 47) ve Marx en azından kitlelerin bilincinde daha önemli bir etkide bulunmuş olsa da [bu iki devrimci düşünürün] birçok düşünceyi paylaştıkları doğrudur. Ancak Engels, Marx'ın entelektüel gelişiminde önemli bir rol oynamakla kalmamıştır; kendi başına büyük yetenekleri olan bir entelektüel olarak görülmelidir (Hollander, 2011: 279-313). Marx'ın 19. yüzyılın en bilinen entelektüellerinden birisi olarak yükselmesi şüphesiz Engels'in desteği olmadan mümkün olamazdı. İktisatçı Samuel Hollander'in vurguladığı üzere, Engels "kraldan daha çok kralcıydı" (2011: 279), Marx'ın çalışmalarını destekledi ve hatta önemli bir bölümünün bitirilmesini sağladı. [Marx'ın] birçok metni, Engels'in etkisi olmadan var olamazdı ve Marx ve Engels'in yazınsal üretimi çoğu zaman ortak bir girişimdi. Marx, *The New York Daily Tribune*, *Putnam's Monthly* ve *The New American Cyclopaedia* için yazma daveti aldığında, Engels arkadaşının bazı çalışmalarının çevirisini üstlendi ve ayrıca, nihai olarak Marx'ın adıyla yayınlanan bazı metinleri de kendisiyle paylaştı (Hunley, 1991: 127). Ve *Kapital*'in özellikle ikinci ve üçüncü ciltleri, Engels'in büyük emeği olmadan gün yüzünü göremezdi (Hunley, 1991: 137).

Marx tavsiyeye ihtiyaç duyduğunda, kendisini uzun yıllar boyunca finansal olarak da destekleyen Engels'e başvururdu (Hunley, 1991: 134). 7 Mayıs 1867'de Engels'e yazdığı mektupta da belirttiği üzere, [Marx] arkadaşının sunduğu desteğe minnettardı: "Sen olmasan bu çalışmayı hiçbir zaman bitiremezdim. Seni temin ede-

---

* Bu makalenin çevirisi, kamusal erişime açık olan şu derleme kitaptan yazarın izniyle yayınlanmıştır: Jacob, F. (der.) *Engels @ 200: Reading Friedrich Engels in the 21st Century*, Büchner-Verlag: Wissenschaft und Kultur, 49-90. Makalenin orjinali için bkz.: https://app.cristin.no/results/show.jsf?id=1825959

** Sosyal Bilimler Fakültesi, Nord Üniversitesi, Norveç. E-posta: frank.jacob@nord.no

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rim ki, parlak enerjini ticari işlere ve özellikle benim hesap işlerime ve pazarlığa harcamış olman ve aynı zamanda benim küçük sorunlarımla vekaleten ilgilenmen, bilincimde yüksek bir dağın ağırlığı kadar yer etmiştir" (aktaran Hunley, 1991: 138). İronik olan şudur ki, Engels birçok araştırmacı ve özellikle Marksistler tarafından Marx'ın belirli bir anlamı olan düşüncelerini değiştirmekle ve böylece dogmatik Marksizm'in neden olduğu sefalete giden yolun taşlarını döşemekle suçlanmıştır (Hunley, 1991: 96). Bu nedenle, bu suçlamalardan bağımsız olarak ve özellikle doğumunun 200. yıldönümünde, Engels'in yeniden değerlendirilmesi ve Marx kadar önemli [bir devrimci entelektüel] olarak görülmesi gerekmektedir. Bu "açık fikirli, deneysel [ve] aykırı düşünür"ün (Schafer, 1998: 35) geride bıraktığı çalışmaların sayısını düşününce, onun düşüncelerine daha yakından bakmak çok daha önemli hale gelmekte. Zira "Marksist teori"nin tarihsel yorumlamaları, dünyayı ve onu yaratan güçleri daha iyi anlamak adına [Engels'in] geliştirdiği düşünce ve girişimlerle yakından ilgilidir (Wolf, 1987: 82).

Gustav Mayer'in çalışmasının hala en iyi Engels biyografisi olduğunu hesaba katmak durumundayız (1920-1933)[1]. Ancak Engels'in yaşamı ve çalışmaları ne yazık ki Marx kadar dikkat çekmemiştir. Bu metinlerin birçoğu tabii ki "Marx'la ortak bir çalışmanın parçası olarak üretildi" (Conceheiro, 1998: 164); ancak "Engels'i Marx'tan ayrı ve kendi başına gören ve değerlendiren çabaların sayısı gittikçe artmaktadır". Hintli siyasetçi ve entelektüel Rustam Singh, "bu çabaların bir anlamı olsa da bizce, bu ayrım çözdüğünden çok daha fazla soruna yol açmaktadır" (1989: 9)[2] dese de özellikle devrimci kuramın Marksizmle ilişkisi bağlamında Engels'e daha yakından bakmak önemli görünüyor. Bu iki entelektüelin benimsediği çalışma süreci nedeniyle, "Engels'i kendi başına çalışmak ... [doğal olarak] çok zor bir görevi temsil ediyor" (Conceheiro, 1998: 164). Marx ve Engels'in ortak çalışmalarındaki düşüncelerin örtüşmesi konusunu vurgulayan Martin Berger şunları söyler: "Marx ve Marksizmle ilgili birçok çalışmanın arka planında Friedrich Engels'in soluk figürü saklıdır. Bir noktayı açıklamak için uygun bir Marx alıntısı bulunamıyorsa, Engels daima bu boşluğu doldurur. Bu nedenle, Marx ve onun izm'i ile ilgili birçok çalışma aslında Marx ve Engels çalışmasıdır. Bu ikili arasındaki ortaklık öylesine yakındı ki Engels'i dahil etmeden Marx'ı anlamak neredeyse imkansızdır" (1977: 41).

Ancak, bu iki adamın birey olduklarını ve kendi ilgi alanları bağlamında çalışmalar yürüttüklerini düşünürsek, Engels'in tüm çalışmalarının Marx'ın düşüncelerinden temellendiğini veya bunun tam tersinin geçerli olduğunu kolayca ilan edemeyiz.[3] Engels, arkadaşının ilk ve büyük olasılıkla en önemli eleştirmeni olarak da kaldı ve Oscar J. Hammen'in belirttiği üzere: "Engels, çoğu defa Marx'ın bulgularına eleştirel yaklaştı, ancak aralarında rahatsız edici bir görüş çatışmasının olduğuna dair bir

[1] Birinci cildin erken bir değerlendirmesi için bkz. Oncken (1921: 241-242).

[2] Edmund Silberner de benzer bir görüşü ifade eder (1946: 251).

[3] Şu çalışmalar, Engels'in yaşamına ilişkin daha ayrıksı bir okuma yapmaya çalışır: Bleuel (1981), Henderson (1976), Hunt (2020), Levine (1975).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kanıt yoktur. Marx ise, Engels'in kaleme aldığı bir makale taslağını değiştirmekten veya reddetmekten geri durmadı – bir keresinde [bu reddin nedeni,] kitleselleşme sorununu ele alan bir metinde dilin alışılagelmiş (kolay anlaşılır) bir biçimde kullanılmamasıydı" (1972: 79; ayrıca bkz. Lucas, 1964: 433-434). Sonuç olarak, bu iki adam eşit ortaklar olarak yaşadı ve çalışmalarını yürüttü; kendi düşünce ve projeleri vardı ve bunları birbirleriyle paylaşıp tartıştılar. Ayrıca, sadece finansal olarak değil, öncelikle ve temel olarak entelektüel bağlamda birbirlerinden faydalandılar; ki bu gerçek, onların "ortaklık faaliyetini" [*company-bussiness*] yıllar boyunca başarılı ve üretken kıldı (Hammen, 1972: 79 ve 82). İktisadi çalışmaları dahice olan Marx'a karşılık Engels, kendini sadece bir çalışma alanıyla sınırlamadı ve entelektüel kaynakları (Wittfogel, 1960: 487) kadar yazılarında ele aldığı konular da geniş bir yelpazeye yayılmıdı (Berger, 1975: 422). Ancak bu iki adam, düşüncelerinde durağan değildi; Amerikalı tarihçi Leonard Krieger'in (1918-1990) belirttiği gibi: "Marx ve Engels'i Hegelci diyalektikten diyalektik materyalizme çeken olguları kavrama tutkusu, onları aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bilgiye hükmetme arayışına da çektiği kabul edilmiştir" (1953: 382). Vardıkları sonuç, tarihsel süreçleri açıklamak ve anlamak için yeni bir yol oldu; ki bu yol insanlık tarihini belirleyen büyük adamlardan ve dünyanın gidişatını değiştiren önemli olaylardan ayrılan yeni bir yöntemdi (Joseph, 2003: 6 ve 9-15). Tarihi, sınıf ve sınıf çatışmasıyla ve böylece halk kitleleriyle ilişkili bir şekilde açıkladılar.

Marksist-Engelsçi tarih yaklaşımı hakkında konuştuğumuzda, özellikle Engels'in birçok çalışmasında çerçevesini çizdiği devrimci tarih hakkında konuşuyoruz (Krieger, 1953: 383). Zira Marx ve Engels'in anladığı şekliyle komünizm, "sanayileşmenin çarkları, özelleşmiş açgözlülük ve zenginliği tekeline almak isteyen bir yönetici sınıfın altında ezilen dünyanın tüm halkları ve özellikle işçilerinin yanında saf tutmayı amaç[ladığı]" için (Murphy, 2015: x), halkların sömürüye karşı mücadelelerinin tarihine de bakmaları şaşırtıcı değildi. Kendi yorumlamalarına yani tarihsel maddeciliğe göre: "bu iki adam tüm insanlık tarihinin, üst sınıfların şiddetli bir şekilde işçi sınıfı tarafından alaşağı edileceği bir sınıf savaşımına doğru kaçınılmaz bir şekilde yöneldiğine inandı" (Murphy, 2015: xi-xii). 1840'ların sonu itibariyle var olan koşullar nedeniyle Engels, yakın zamanda devrimci sürecin girmesi öngörülen biçim ve süreç üzerine düşündüğünde, sadece siyasal örgütlenmelere değil toplumsal gruplara da odaklandı (Krieger, 1953: 388). Ancak var olan koşulların herhangi bir devrimde önemli bir rol oynayacağını biliyordu ve şaşırtıcı olmayan bir şekilde, gelmekte olan devrime dair görüşlerini değiştirdi; ancak bu değişiklik devrimin dünyayı nihai olarak değiştireceğine dair inancını etkilemedi. Devrimci süreçlerin doğal yasalara göre hareket edeceğini düşündü ve 1851 yılında Marx'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Devrim, olağan zamanlarda toplumun gelişmesini belirleyen kurallardan ziyade fizik yasalarına göre gerçekleşen mutlak bir doğa olayıdır. Daha doğrusu, bu kurallar devrimde çok daha fiziksel bir karaktere bürünür; maddi güç çok daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkar" (aktaran Krieger, 1953: 392).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Birer tarihçi olarak Marx ve Engels, geleceğin devrimi üzerine yaptıkları tartışmaya 19. yüzyılın devrimci olaylarına ilişkin kendi tecrübelerini de dahil ettiklerinden, kitlelerin, kendi kaderlerini uzunca bir zamandır belirleyenlerden daha fazla iktidar talebinde bulunduğu bir yüzyılın toplumsal ve siyasal eksikliklerine de dikkat çektiler (Leopold, 2005: 466). Burjuva ve proleter devrimlerin evrimi ve bunlar arasındaki ilişki, Marx ve Engels için bir süreçti ve bu süreç içinde kendi görüşlerini birçok kez değiştirdiler; zira başarısız devrimci hamleleri uzun bir zaman boyunca gözlemleyebiliyorlardı. İki devrimci, 1848/49 olaylarına geri dönüp bakabiliyor, Büyük Fransız Devrimi'ni de değerlendirebiliyorlardı. Bu nedenle, geçmişin başarısızlıkları geleceğe dair devrimci heveslerini sınırlandırmasa da kuramsal varsayımlarını gerçek tarihsel bilgiye dayandırıyorlardı (Hundt, 1986: 31). Marx ve Engels gibi bizim de, devrimleri geçmişe bakarak tartışırken dikkatli olmamız ve nihai olarak onları kendi tarihsel bağlamlarında tahlil etmemiz gerekiyor (Kossok, 1982: ix). İki ünlü devrimci örneğinde bu, onların düşüncelerinin 1848/49 devrimci sürecinin gerçek deneyimlerinin bilimsel olarak yoğunlaşması anlamına gelir. Başarısız bir devrimin tanıklığı, gelecek devrimler hakkındaki düşüncelerinin bilimsel olarak yoğunlaşmasını belirleyecekti (Hundt: 1986: 31); ki bu süreç sadece Marx ve Engels'in deneyimlediği bir süreç değildir. Marksist devrimci kuramın oluşumuna ilişkin kuramsal çalışmaların göbeği Doğu Almanya olsa da (Eichborn, 1984; Engelberg ve Küttler, 1978; Kossok, 1969; Kossok ve Markov, 1974), Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana, tarihçi Martin Hundt'un 1986'daki tartışması dışında, modern bir olgu olarak devrim üzerine Engels'in çalışma ve düşüncelerinin detaylı bir analizi gerçek bir ilgiye mazhar olmamıştır. Hundt ayrıca, Engels'in devrim kuramının 1848/49 devrimine ilişkin gerçek deneyimi göz ardı edemeyeceğini ve diğer devrim kuramlarında olduğu gibi, yazarın tanıklığını yaptığı tarihsel gelişmelerin sonucu olduğunu vurgular (Hundt: 1986: 33-34). *Komünist Manifesto* (1848), ilk kez eksiksiz bir devrim kuramı oluşturma girişimidir; ancak tarihsel gelişmeler tarafından kanıtlanması gerekmektedir (Hundt: 1986: 34). [*Komünist Manifesto,*] 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkacak olan birçok başarısız devrim nedeniyle, Marksizmi Leninizm veya Maoizm gibi yeni bir tarihsel yorumlama biçimine dönüştüren başka devrimciler tarafından yeniden tanımlandı ve şekillendirildi.

Bu müdahalelerden bağımsız olarak, bu makale Friedrich Engels'in devrim hakkındaki yazı ve düşüncelerine yakından bakmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, düşüncelerinin kaynaklandığı bağlamı anlamak adına bir devrimci olarak [Engels'in] hayatına bakılacaktır. İkinci bölümde, dünyayı yakın zamanda değiştireceğine inandığı devrimle ilgili düşüncelerini geliştirdiği bazı çalışmaları yakından ele alınacaktır. Engels'in statik bir devrim kuramı geliştirmediğini, tam aksine var olan önkoşullara uygun olarak düşüncelerini uzun bir zaman boyunca değiştirmeye çalıştığını anlamak önemlidir. Yine de devrimin sıkı savunucusuydu ve kendini ve toplumu yakın zamanda gerçekleşecek muazzam bir dönüşüme hazırlamaktan hiçbir zaman vazgeçmedi. Ne yazık ki, Engels ve düşünceleri, 20. yüzyıldaki başarısız devrim süreçlerini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

açıklamak için bir günah keçisi olarak sıklıkla kullanılmıştır. Devrime ilişkin Marksist düşünceler ve Marx ve Engels'ten bağlamından koparılarak yapılan alıntılar, sadece Marx ve Engels düşüncesine uygun bir biçimde yönettikleri ve aynı zamanda yeni ve daha iyi bir dünya vaat ettiklerini ileri süren liderlerin yozlaşmış devrimci hükümetleri adına argüman üretmek için kullanıldı (Jacob, 2020). Bunun olası bir nedeni, özellikle Engels'in farklı tonlarla ve farklı zamanlarda devrim hakkında yazdıklarıydı. Onun devrim kuramı tamamlanmamış bir çalışmaydı ve bu nedenle, daha fazla üzerinde çalışmadan 20. yüzyıl olaylarına uygulanamayacak, 19. yüzyıla uygun bir şey olarak anlaşılması gerekmektedir. Bu gerçekten bağımsız olarak, Engels'in devrim üzerine yazdıkları modernitenin bu küresel olgusunu daha iyi anlamak için önemlidir. Devrim kuramıyla ve onun 21. yüzyıla uygulanmasıyla ilgilenenlerin, devrimci süreçleri ve özellikle bunlarla ilgili tehlikeleri daha iyi anlamak için [Engels'in devrim üzerine yazdıklarına] daha yakından bakmaları gerekmektedir.

Friedrich Engels'in Devrimci Hayatı

Engels erken yaşlardan itibaren felsefeyle ilgilendi (Labica, 1998: 13-34), bu muhtemelen zihninde bir devrim yarattı ve onu kendi döneminin problemlerinden haberdar etti (Ito, 1996: 23-33). 1842 yılında babasının pamuk işinde çalışmak üzere İngiltere'ye ilk geldiği zaman, Engels çoktan, İngiliz tarihçi Gregory Claeys'in tabiriyle "kendini bir parça devrimci görüyordu" ve *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* (1845) dahil olmak üzere ilk yazıları değerlendirildiğinde "orada bir devrimin gerçekleşmesini beklediği ve istediği" açıkça görülmekteydi (1985: 457). 1842'de, *Rheinische Zeitung*'da ilk kez Marx ile tanıştığında, Engels muhtemelen gelecekteki arkadaşı ve yoldaşından daha devrimciydi ve bu devrimci tutkularının 1842 ve 1844 yılları arasında Manchester'daki deneyimleriyle daha da yoğunlaşması şaşırtıcı değildir (Erbentraut ve Lütjen, 2010: 77). Engels'e endüstriyel kapitalizmin işleyişi hakkında daha derin bir kavrayış sunan şey İngiliz sanayi merkeziydi ve burada gözlemlediği işçi sınıfının sömürüsü ve yoksulluğu, genç bir kapitalisti sosyalist bir devrimciye dönüştürecekti. Ağustos 1844'te, bu defa Marx'ın *Deutsch-Französische Jahrbücher* [*Alman-Fransız Yıllıkları*] üzerine çalıştığı yerde, Paris'te, Marx'ı yeniden gördü ve on gün boyunca teorik fikirlerini tartışan bu iki adam, sonunda arkadaş oldular (Engels, 1956: 212). Engels, Marx'ın entelektüel açıdan dengi gördüğü birkaç kişiden biri olacaktı ve sonraki yıllar, bu ikilinin üretken bir iş ortaklığını yürütmekte oldukça iyi olduklarını gösterecekti. Öte yandan, Engels, Marx'a hayranlık duyar ve çoğunlukla kendi şahsi işleriyle meşgul olmak yerine arkadaşı için çalışmayı kabul ederdi (Erbentraut ve Lütjen, 2010: 78).

Bununla beraber, Engels boş zamanlarında iktisadi sorunların dışında, pek çok konu üzerine yoğun olarak çalıştı. Özellikle ilgilendiği alanlardan bir tanesi askeri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

meselelerdi[4] ve sadece askeri tarih alanında değil, strateji ve taktik alanlarında da çalışırdı. Ancak Engels, askeri konular hakkındaki bilgisini, devrimci tutkuları ve 1848/49 Devrimi'nin başarısızlığına rağmen yakın zamanda olmasını istediği devrim hakkındaki görüşleri etrafında belirleyecekti (Berger, 1975: 421-422; Kitchen, 1977: 119; Wittfogel, 1960: 489). Bu nedenle, askeri bilimde "Marx-Engels ortaklığının baskın üyesi" Engels'ti ve bu durum Engels'in uzman olduğu başka birçok alan için de geçerliydi. Bu nedenle Engels "sadece Marx'ın fikirlerini basitleştiren ve popülerleştiren kişi değildi, o bir fikir yaratıcısıydı" (Berger, 1975: 422). Ünlü Alman devrimci, askeri konular hakkındaki bilgisini istikrarlı bir şekilde, Çözülen Ordu Teorisi [the *Theory of the Vanishing Army*] örneğinde olduğu gibi, kendisinin devrimci kuramıyla birleştirdi ve böylece devrimci süreçleri bütün karmaşıklığıyla anlayabildi. Dolayısıyla, farklı askeri meselelerle ilgili çalışmaları "devrimin zamanlaması ve taktiklerine yönelik klasik Marksist yaklaşımı şekillendirdi" (Berger, 1975: 422). Engels'in 1848 Devrimi'nde, Avrupa'nın tepkisine karşı verilen mücadeleye aktif şekilde katılması sayesinde, ki bu durum onun devrim hakkında yazdığı yazılara sonrasında yansıyacaktır, şu açığa çıkmıştı ki devrim, Engels'in dediğine göre, karmaşa yaratır ve karmaşa askeri verimi düşürür. Örgütlenmemiş coşku savaşları kazanamazdı (Berger, 1975: 425). Ayrıca, Avrupa'da artan militarizmle ilgili olarak, Engels bunun devrime yol açacağını öngördü,[5] ancak onun varsayımlarının aksine, Rusya'da 1917'de ya da Almanya'da 1918'de gerçekleşen devrim gibi devrimler dünyayı değiştirmeyecekti ve kapitalizmi sonlandırmayacaktı. Başarısız 1848 Devrimi deneyiminden dolayı, gelecekteki devrimin daha iyi hazırlanması gerektiği açıktı ve devrimci süreçte, ordu ve ordunun rolü hakkındaki taktiksel hususlar, Marx ve Engels'in sonraki yıllardaki yazılarında oldukça belirgindi (Neumann ve von Hagen, 1986: 262). Engels özellikle "sadece işçi sınıfı ve sosyalist hareketlerin değil aynı zamanda Batı uygarlığının bütün kazanımlarını tehdit eden gelecekteki bir dünya savaşı ihtimaline karşı artan tepkiyi dile getirdi" (Neumann ve von Hagen, 1986: 262). O, ayrıca krizin geç 1850'lerde devrimci potansiyeldeki artışı teşvik edici rolünün de altını çizdi. 1857'de Marx'a şöyle yazıyordu: "Devam eden ekonomik kriz, zeki bir devrimci strateji ile kronik baskı için işe yarar bir silah olarak kullanılabilir. insanları ısındırmak için... tıpkı düşmana taarruz mesafesine gelmeden önce atların beş yüzlük hız ile koşuya çıkarıldığı süvari akınının daha şevkli olduğu gibi" (aktaran Neumann ve von Hagen, 1986: 263). Engels sonuç olarak, gelecekteki devrim hakkındaki düşüncelerine kendi gözlemlerini katardı. Bu, ayrıca Engels'in devrim teorisinin, 1840'lardan beri günlük yaşamındaki deneyimlerine dayanan, sürece odaklı bir teori olduğunun altını çizer. Bu nedenle, teori nihai olarak kabul edilemez, daha ziyade devam eden bir çalışma olarak kabul edilir. Bu demek oluyor ki, 21. yüzyılda Engels'in varsayımları teorik bir temel veya çerçeve olarak kabul edilebilir ancak teorinin günümüz şartlarına uyarlanması gerekmektedir.

[4] Detaylı bir tartışma için bkz., Wallach (1968) ve Zirke (1967).

[5] Örnekler için bkz., Engels'in *The Capital (1886)* adlı çalışmadaki önsözü ya da Engels (1939: 189-190).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Marx ve Engels, dünyayı anlamak ve geleceğin devrimini hazırlamak üzerine teorik yaklaşımlarının, ekonomik kalkınma, dış politika, askeri işler ve benzeri birçok açıyı kapsaması gerektiğini anlamıştı. Ayrıca ikisi de Sigmund Neumann ve Mark von Hagen'in deyimiyle bir kez daha "Avrupa devriminin geleceğinin, tek bir ülkenin çabasıyla belirlenmeyeceğini anladılar. Bu kavrayış, dikkatlerini sosyalizm, askeri politika ve dış ilişkiler arasındaki ilişkilerin ciddi bir şekilde ele alınmasına yöneltti, çünkü bunlar arasındaki ilişkiyi anlamadan gerçekçi bir devrim stratejisinin yapılması imkansızdı" (1986: 264). Aynı zamanda, ikisi de mevcut düzeni eksikliklerinden ve insanların devrimin gerekliliğini anlamasını önleyen mevcut engellerinden dolayı eleştirmeye gayret ederdi.[6] Bu eleştirellikten bağımsız olarak, Marx ve Engels, Almanya ve İtalya'nın birleşmesi ya da Polonya'nın Rusya'dan bağımsızlığı gibi öncelikli amaçlarına yönelik hareket ettiği sürece ulusalcılık taraftarı olmuşlardır (Davis, 1965: 27; Fetscher, 1957: 431).

Marx ve Engels'in devrimci düşünceleriyle ilgili olan bu konulardan bağımsız olarak, bu iki adamın teorik düşüncelerini en başta belirleyen şey 1848/49 deneyimleriydi. Bu yıllar içindeki Avrupa devriminin sonuçlarından dolayı, onlar yakın gelecekteki yeni ve kaçınılmaz devrim denemesi için dersleri ve gereklilikleri kabul ettiler: "[Başka bir devrim gibi] aynı şekilde kaçınılmaz olan şey bu devrimin şiddetli doğasıydı. Devrimin kaçınılmazlığını ve onun şiddetli doğasını belirleyen şey burjuvazi sisteminin kendi yapılarıydı. Marx ve Engels bunu tarihsel güçlerin, sonrasında mevcut toplumsal ilişkilerin ve özel mülkiyetin doğası analizlerinin temeline dayandırdılar" (Singh, 1989: 9). Marx ve Engels için şu çok açıktı: "Devrim ... yalnızca egemen sınıfın başka herhangi bir yolla yıkılmasının imkânsız olması nedeniyle değil, aynı zamanda, yıkan sınıfın da ancak devrim yoluyla kendini eskinin tüm pisliğinden kurtarabilecek ve toplumu yeni baştan kurabilecek duruma gelebilmesi nedeniyle de zorunlu" (Marx ve Engels, 1976: 60). Bununla birlikte, diğer çalışmalar ve deneyimler, bu iki adama şiddete karşı tutumlarını yeniden düşündürdü. Bazı politik sistemlerde, barışçıl değişim, örneğin işçi sınıfının seçimde halk oyunu kazanması, en azından mümkün görünmektedir ancak bu "devrimci ikizler" "böyle durumlarda bile işçi sınıfının şiddet yöntemlerini kullanma hakkını bırakmaması gerektiğinin çünkü yönetici sınıflarının silahlı direniş olmadan güçlerinden vazgeçmelerinin beklenemeyeceğinin" altını çizerler (Singh, 1989: 18).

Şubat 1848'de Engels devrim için daha hevesliydi ve devrimin beklenen değişimi kısa sürede getireceğinden emindi (Andrew, 2018: 386). Fransız Devrimi'nin tarihini çok iyi bildikleri için Marx ve Engels 1848 Devrimi'nin 1789 Fransız Devrimi'ne benzer şekilde nasıl yozlaştığına ve Fransa'da yeniden Bonaparte yönetimiyle sonlandığına şahit olmak zorunda kaldılar. Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire* isimli çalışmasında bu durum hakkında şu yorumda bulunur: "Hegel, bir yerde, dünya tarihinin tüm büyük gerçeklerinin ve kişiliklerinin, tabiri caizse, iki kez ortaya çıktığını

[6] Engels'in din hakkındaki görüşleri için bkz., Löwy (1998: 81).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

belirtir. Eklemeyi unuttuğu şey: ilk seferinde trajedi, ikincisinde komedi olarak ortaya çıktığı[dır]" (1852). Devrimci süreç, 1789'un talihsiz gidişatını tekrarlayacakmış gibi görünüyordu (Moss, 1985: 541).[7] Ancak katılımcılar olarak Marx ve Engels devrimin gidişatını etkilemeye ve devrimi olumlu sonuca doğru götürmeye çalıştı. Marx, Paris'i 1 Haziran 1848 yılında kurulan *Neue Rheinische Zeitung*'un editörü olarak çalıştığı Köln'e gelmek için terk etti. Sonrasında Engels, bu derginin arkadaşı tarafından diktatör gibi yönetildiğinin ve ancak Marx'ın o zaman için son derece etkileyici bir şekilde derginin beş bin kopya olarak dağıtıma çıkartılabilmesini sağladığının altını çizdi (Andrew, 2018: 387). Katılımlarına, devrimci süreci radikalleştirme çabalarına ve sonuç olarak gerçek bir değişimi umut etmelerine rağmen, devrim dinamiğini kaybetti ve uluslararası proletaryanın temsilcileri tarafından talep edilen değişikliklerin başarılması imkânsız gözüktü (Stadler, 1964: 113). Devrim tamamlanamadı, yarım kaldı ve devrimciler, ulus devletlerinin kaderlerini tayin eden burjuvazinin elitlerini devirmeyi başaramadılar. Şu an için, Marx ve Engels'in hayal ve amaçlarının uzun vadeli hedefler olarak kalacağı açıkken, Engels Mart 1850'de devrimin sürekliliği [*Revolution in Permanenz*] fikrini ortaya koymuştur (Stadler, 1964: 114; van Ree, 2013: 540). Bu kavram, devrim hakkında sonraki çalışmalar ve tartışmalar için çok önemli olacaktı ve 1848 Devrimi Avrupa çapında devrim karşıtlarını güçlendirdiği için böyle olması özellikle önemliydi. Birçok silahlı mücadele, gelecek ve moderniteye bakış bağlamında Avrupa'yı iç savaş benzeri çatışmaların alanı haline çevirse de, çıkışından kısa süre sonra "devrimci momentum görünür bir sonuç olmadan kayboldu" (Neumann ve von Hagen, 1986: 266). Açıklama gerektiren şey devrimci girişimin nihai başarısızlığıydı ve böylece bu da sosyalizmin bilimsel formunun daha da gelişmesini teşvik etti. Marx ve Engels, bu özel konu hakkında devrim sonrası sürgün günlerinde çalışacaklardı. Çalışmaları kapsamında öngörülerinden bir tanesi krizin bütün gelecek devrimlerin başlaması için gerekli bir itici güç[8] (Engels, 1960: 440) olduğu gerçeğiydi ve Avrupa ekonomisi 1857 yılında baskı altında gözüktüğü zaman, onlar "Avrupa'nın tepkisi yeni bir devrimci duruma vesile olabilir" diye umut etmişlerdi. Yakında işi savaş alanında olabilmek için bırakabileceği ve ofis sandalyesinin yerine de at üzerinde olabileceği ihtimali, Engels'i çok mutlu ediyordu" (Neumann ve von Hagen, 1986: 268). Devrim çalışmalarına bilimsel yaklaşımlarının yanı sıra, 1848 deneyimlerinden dolayı Marx ve Engels, tarihi, sürekli bir sınıf mücadelesi olarak yorumlar (Neumann ve von Hagen, 1986: 269). Bu sonucun yanı sıra Engels, savaş ve devrim arasındaki önemli ilişkiyi de fark etmişti. Devrim savaş tarafından tetiklenebilirken, devrimci süreçlerin üreteceği gelişmeler nedeniyle devrim de savaşa, özellikle de iç savaşa, neden olabilirdi. Bu kavrayıştan dolayı Engels, askeri gelişmeler ve Kırım Savaşı, ABD İç Savaşı veya Fransa-Prusya Savaşı gibi döneminin savaşlarıyla ilgilenmeye devam etti (Neumann ve von Hagen, 1986: 270). Bu tarihi olayları bu kadar yakından takip etmesinin sebebi,

[7] Genel devrimci süreçler ve bunların yozlaşma tehlikesi hakkında bir tartışma için bkz. Jacob (2020).

[8] Daha detaylı bir analiz için bkz. Stadler (1964: 113-144).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

belki de bu olayların yeni ve bu defa başarılı bir devrimci süreci başlatabileceğini ummasıydı. Belki de bunu yapmasının nedeni, Engels'in de Marx gibi sadece devrimin yeni bir toplumsal düzen yaratabileceğine inanmaya devam etmesiydi ve bu nedenle zorunlu koşullar [*conditio sine qua non*] daha iyi bir dünya için dikkate alınmalıydı (Hunley, 1991: 97).

1848/49'un devrimci olayları haliyle bu iki devrimciyi kendilerinin de şahit olduğu devrimler tarihini de içeren öz bir teori üretmeye zorladı. Başarısızlık, devrim anlayışı ve gelecekteki devrimci değişimin başarısı için elzem kabul edilen kitleleri devrime katmayı başaramayan proletarya temsilcilerinin gelecekteki siyasi seyri üzerinde etkili olmuş olmalı. Tarihe ve geçmiş hatalara saygılı, daha kapsamlı bir devrim teorisi ortaya koyabilmek adına devrim üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdılar (Hundt, 1986: 34). Tam bu sırada, bu iki aydın ikinci terimin neyi ifade ettiğini net bir şekilde hiçbir zaman açıklamasalar da, "tarihin lokomotifleri" ve "proletarya diktatörlüğü" terimleri ilk defa Marx ve Engels'in çalışmalarında belirdi (Hundt, 1986: 34).[9] 1849-1852 yılları arasındaki çalışmalarında, kapitalist yapılar o zaman iyi gelişmiş olmasına rağmen devrimin neden başarısız olduğu ve devrimin özellikle de komünistlere devrimci süreci daha ileriye taşıma şansı vermesi açısından on yıllar önce gerçekleşen büyük Fransız Devrimi'nden neden etkilenmediği sorularıyla esas olarak ilgilendiler (Hundt, 1986: 35). Marx ve Engels'in ileri teorik düşünceleriyle alakalı olarak ana sorularından bir tanesi bu soru olacaktı: Burjuva demokratik devrim, bütün süreçte ikinci adım sayılabilecek proleter devrime nasıl götürülebilir? (Hundt, 1986: 38). Böylece 1848/49 deneyimleri yansıtılırken ve söyleme dönüştürülürken genellikle Fransa'da 1789 ve 1799 yılları arasındaki gelişmeler hakkında tarihi bilgilere bağlı kalınsa da tarihi bir örnek olan Fransız Devrimi artık nihai bir örnek olarak kullanılamazdı (Kossak, 1980: 99-118). Marx ve Engels'in 1848 Devrimi sırasında tanık oldukları olaylar yine de Fransız Devrimi'nin yeniden gözden geçirilmesi için teorik bir filtre işlevi görecekti.[10]

Bu, devrimci teorinin tarihinin akışına göre güncellenmesi gerektiği anlamına gelir ve işte bu nedenle bu iki aydın, teorik görüşlerini taşa yazılmış yazılar olmak yerine, geleceğin mevcut tarih akışına göre düzenlenmesi gereken şeyler olarak gördüler. Bu, kendi devrim anlayışımıza da dahil etmemiz gereken önemli bir husus. Bunlar tahmin edilmesi zor olan esnek süreçler ve özellikle devrimler kendilerini bilinçli devrimci gibi bile görmeyen ve hatta öyle hareket etmeyen insanlar tarafından meydana getirildiğinden, böyle bir süreçte bir sonraki adım hakkında asla mutlak bilgi sahibi olunamaz. Marx ve Engels tarafından da anlaşıldığı gibi devrimler kendilerine özgü mekân-zaman sürekliliği içinde değerlendirilmeliydi (Hundt, 1986: 46) ve bazı genel gelişmeleri ve olası adımları belirleyebilsek de devrimci süreç gelişir ve bu ne-

[9] "Proletaryanın diktatörlüğü" için bkz. Schmeitzner (2017: 17-69).

[10] Lenin, proleterleri "20. yüzyılın Jakobenleri" olarak adlandırırken, böyle bir yorumu vurgulamaya devam edecekti (1972: 45). Marx'ın Fransız Devrimi hakkındaki görüşü için bkz. Edelstein (2017: 378-384).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

denle her devrim onun doğasını, tarihini ve hatta çoğu zaman başarısızlığını daha iyi anlayabilmek için kendi özel mekân-zaman sürekliliği içinde çalışılmalıdır.

Yine de Marx ve Engels'e göre, işçi sınıfı, yani proletarya, geleceğin başarılı devriminde önemli rol oynayacaktır. Hundt, Marksist devrim teorisinin, kökenleri 1848/49 deneyimlerinde bulunan üç sabit yönünü tanımladı. Bunlar;

1- işçi sınıfı halihazırda burjuva-demokratik devriminin önemli bir parçasıdır,
2- bir yanda devrimci sınıfın kararlılığı, cesareti ve enerjisi, diğer yanda da aklı ve bilimsel bilinci devrimci kriz zamanında belirleyici unsurlarıdır ve
3- devrim, sonunda başarıyı garantilemek için enerjik veya canlı tutulmalıdır (1986: 49).

Bu ilkelere göre, Marx ve Engels 1848 Devrimi ile ilgili dört temel husus tanımlamıştır. Bunlar;

1- proletarya, kendi kendini örgütlemeli ve devrim için mücadele eden bir parti proletaryaya liderlik etmeli,
2- proletarya, gücünü yalnızca kitlesel bir devrimin başı ve kalbi olduğunda, yani devrimci süreçte kitlelere toplumsal değişimi de en nihayetinde başarmaları için liderlik ettiğinde uygular,
3- proletarya, sınıfsız bir düzen kurmak için eski siyasi sistemden kopmalı ve onu yıkmalıdır ve
4- devrimci işçi hareketi, tarihsel materyalizm ve ekonomik olarak belirlenmiş koşullarla sınırlı değildir; aksine yol haritası için birden fazla seçeneğe sahiptir (Hundt, 1986: 50-51).

Sonuç olarak tarihin akışı, ancak var olmayan önkoşullara göre hareket etmemiş bir devrim tarafından değiştirilebilirdi ki işte bu yüzden her devrimci süreç hesaba katılamayan özel koşullarla başa çıkmak zorundaydı. Bu aynı zamanda, var olan genel yönleri gerçekten anlamak ve devrimci süreçleri belirlemek için devrimlerin karşılaştırmalı bir yöntemle çalışılmasını gerekli kılar ve çıkan farklılıklar, tarihsel bir devrim üzerine düşünürken dikkate alınması gereken özel faktörleri vurgulayabilir (Hundt, 1986: 52).

Bu teorik görüşlerden bağımsız olarak, "Marx ve Engels, koşul, araç ve hedef kitleden bağımsız olarak aynı temel noktaları ısrarla tekrarladılar. İki aşamalı ama kesintisiz bir devrim anlayışı, geri adım atmadıkları, istikrarlı, temel inançlarına aitti" (van Ree, 2013: 544). Bununla birlikte, 1843 ve 1850 yılları arasında, kendi gerçek deneyimlerine dayanarak devrim teorilerini ve ilgili siyasi stratejilerini yeniden formüle ettiler ve bu, farklı bağlamlarda devrimciler için yararlı olacak kadar esnek olmakla birlikte, tarihsel materyalizm fikrini de uygulayacak bir bilimsel devrim modeli kurmak için kendi deneyimlerini kullanmaya çalıştıkları anlamına gelir. Bu, akıllarında tüm devirler için uygulanması gereken statik bir model olmadığına işaret etmektedir. Aksine onlar, zaman ve mekâna göre çeşitlilikleri de dahil olmak üzere, devrimci süreçleri daha iyi anlamak için kullanılabilecek bir düşünceler koleksiyonu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oluşturdular. Aynı zamanda, ABD'li bilim insanı Dan Edelstein'ın vurguladığı gibi, "tarihin kendisi, Marx'a Engels ile birlikte daha önce *Komünist Manifesto*'da ortaya koyduğu devrimci teoriyi güncelleme imkânı sağladı" (2017: 374). 1840'lar ve 1850'lerdeki çalışmalarında Marx ve Engels, devrimci umutlarına cevap bulmaya çalıştılar ve bu süreçte devrimlere uygulanabilecek ve geleceğin devrimcileri tarafından dikkate alınabilecek bir dizi kural veya neredeyse doğal yasalar oluşturmaya istekliydiler (Hollander, 2010: 176). "Uluslararası devrimci sürgünler birliğinin" temsilcileri olarak (Zimmerman, 2015: 304) sürgünlerine neden olan olaylara ve onu tekrar sona erdirebilecek gelecekteki devrimci olaylara dikkat etmeleri aslında çok doğaldı.

Engels'in devrimi, onun anlamını, tarihi ve geleceği ile ilgili bu acil soruları nasıl ele aldığı, ünlü Alman entelektüelin ilk yazılarının yakından bir okumasını sağlayacak olan aşağıdaki bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

Devrim Üzerine Engels

En başından beri, Engels için "yasal yollarla devrim pratikte imkânsız, kendi içinde bir çelişki" (Engels, 1842) olduğu için mümkün değildi çünkü kapitalist seçkinler, yeni bir toplumsal düzenin politik açıdan yasal yollarla ortaya çıkmasına izin vermeyeceklerdi. Dolayısıyla, hem Paris'te hem de Almanya'nın kuzey şehirlerinde örgütlenen ilk komünistler (Engels, 2010a: 212–213), ancak sömüren ve sömürülen sınıflar arasında gerçekleşecek bir sınıf çatışması ile mümkündü - ve Engels için hiç de ütopik olmayan - daha iyi bir geleceğe ulaşmanın bir yolunu bulmak zorundaydı (Engels, 2010b). Engels, ünlü eseri *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nun (1845), 1887 ABD baskısına yazdığı önsözde, devrimin gerekliliğini tekrardan şu şekilde vurgulamıştı: "Sosyalistlerin talep ettiği şey, tüm toplumsal üretim sisteminin topyekûn bir devrimini kastetmektedir" (Engels, 1891). Aynı eserin 1891 İngiltere baskısının önsözünde de bu devrimin bir sınıf mücadelesinin sonucunda olacağının altını şöyle çizmişti: "Varlıklı sınıflar herhangi bir kurtuluşa ihtiyaç duymadığı gibi aynı zamanda işçi sınıfının kendi kurtuluşuna şiddetle karşı çıktığı için toplumsal devrimin yalnızca işçi sınıfı tarafından hazırlanması ve bunun için mücadele edilmesi gerekecektir" (Engels, 1891). Engels, bu ünlü eserinde, yalnızca İngiliz işçi sınıfının yaşamını ve güvencesiz durumunu değil, aynı zamanda "Fransa için siyasi devrim ve Almanya için felsefi devrim ne kadar önemliyse İngiltere için de bir o kadar önemli olan" sanayi devriminin bu modern proletaryayı oluşturduğunu anlattı (Engels, 1891).

Bununla birlikte, Engels'e göre İngiliz işçilerinin acıları ve ıstırapları ancak bir devrim sonucunda ortadan kalkabilirdi: "Mülk sahibi sınıf böylesine bir cinnet geçirdiği ve dönemin en belirgin işaretlerini göremeyecek kadar anlık kârlarının körlüğüne kapıldığı zaman, İngiltere'de toplumsal sorunun barışçıl yollardan çözüleceği umutlarını terk etmek gerekir. Tek olası çözüm şiddetli bir devrimdir; bunun tersi beklenemez" (Engels, 1891). Engels'in erken dönem çalışmaları göz önüne alındığında, kapitalist sömürü ile egemen sınıfın sömürü siyaseti tarafından yaratılan bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

devrimi harekete geçirmesi arasındaki ilişkiyi çoktan tespit etmiş olması dikkat çekicidir. Egemen sınıfın içinden gelen ancak bu sınıfın Manchester gibi şehirlerde yarattığı sefaleti de gören genç adam, sonuç olarak, kapitalizmin mevcut sömürü araçlarının sürdürülmesinin nihayetinde kitleler için başka bir seçeneğe izin vermeyeceğini savundu. Engels bu tezini açık bir biçimde şöyle ifade etmekteydi:

> İngiltere'nin imalat sanayisindeki tekelini koruduğunu, fabrikalarının sürekli çoğaldığını varsayarsak sonuç ne olacaktır? Sanayideki genişleme ve proletaryanın artmasıyla birlikte, ticari bunalım sürecek ve daha şiddetli, daha korkutucu bir hâle gelecektir. Alt orta-sınıfın sürekli olarak çökmesi ve sermayenin daha az elde yoğunlaşma sürecindeki dev adımların sonucu olarak proleter sınıflar geometrik bir dizi hâlinde büyüyecek; kısa sürede birkaç milyoner dışında tüm halk proletarya hâline gelecektir. Ancak bu genişleme öyle bir noktaya ulaşacaktır ki, bu noktada proletarya, var olan iktidarın ne kadar kolay bir biçimde devrilebileceğini sezecek ve işte o zaman devrim gerçekleşecektir (Engels, 1891).

İngiliz burjuvazisi, tarihin akışını tek başına değiştiremeyeceği için bir devrim kaçınılmaz görünüyordu. Bu aynı zamanda, her ne kadar İngiltere bağlamında olsa da devrim kehanetinin Engels tarafından ilk çalışmasında çoktan ifade edilmiş olduğu anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak, işçi sınıfı tarafından hazırlanması ve önderlik edilmesi gereken sınıflar arasındaki bir çatışmanın devrim sırasında doruğa ulaşması gerektiği açıktı: "Varlıklı sınıflar herhangi bir kurtuluşa ihtiyaç duymadığı gibi aynı zamanda işçi sınıfının kendi kurtuluşuna şiddetle karşı çıktığı için toplumsal devrimin işçi sınıfı tarafından tek başına hazırlanıp savaşılması gerekmektedir" (Engels, 1891).

Engels *Komünizmin İlkeleri*'nde (*Grundsätze des Kommunismus*, 1847) de komünizm ve devrim üzerine fikir üretmeye devam edecekti. Komünizmi kapitalist sistem içinde yalnızca emeğini satarak para kazanan sınıf olan proletaryanın kurtuluşunun doktrini olarak tanımlıyordu: "Proletarya, yani proleterler sınıfı, tek sözcükle, 19. yüzyılın çalışan sınıfıdır" (Engels, 1974). Kölenin tersine proleter, işini günlük ya da saatlik bir ücretle satmak zorundaydı ve güvenceli bir varlığı yoktu. Proleter, yine kölenin tersine, en nihayetinde kapitalist rekabetin bir parçasıydı ve toplumun bir üyesi olarak kabul edilmekteydi. Sonuç olarak, proleter köleden daha iyi bir yasal statüye sahipti, ancak yaşamı bu tür bir kapitalist sömürü tarafından tehdit edilirken kendisi de düzenli olarak sömürülmekteydi. Köle, kölelik kaldırıldığında özgürleşebilirken, proleter ancak özel mülkiyetin varlığı sona erdiğinde özgür olabilecekti (Engels, 1974).

Komünistler, aynı zamanda, Engels'in özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasının nasıl gerçekleştirilebileceğini soran 16. soruya verdiği yanıtta açıkladığı gibi, devrimlerin kasıtlı ve keyfi olarak yapılmadığını, ancak mevcut önkoşulların sonucu olduğunu bilmekteydi (Engels, 1974). Dünya işçi sınıfı, süreklilik arz eden bir sömürüyle böyle bir devrime zorlandığında, özel mülkiyetin ve kitlelerin kapitalist sömürüsünün sona ermesine önderlik edecekti. Engels, böyle bir devrimin seyrini soran 18. soruya verdiği yanıtta, demokratik bir sistem kurulduktan sonra proletaryanın alması

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gereken önlemler için 12 maddelik bir gündem tanımlamaktaydı. Engels proleter bir önderlik ve devrimin araçsallaştırılması olmaksızın toplumsal düzenin değişmesinin mümkün olmayacağını savunmaktaydı. Bu nedenle Engels'in tanımladığı 12 önlem dikkatlice okunmalıdır:

1) Kademeli vergilendirme, yüksek veraset vergileri, erkek kardeşler ve yeğenler gibi ikinci dereceden varislerin, veraset haklarının son bulması, zorunlu borçlanma, vb. yollarla özel mülkiyetin sınırlandırılması.

2) Toprak sahipleri, sanayiciler, demiryolu işletmecileri ve gemi armatörlerinin, kısmen devlet sanayisinin rekabeti kısmen de doğrudan tahvil alımı yoluyla tazminat verilerek aşamalı olarak kamulaştırılması.

3) Başka ülkeye göç etmek isteyenlerin ve halkın çoğunluğuna karşı ayaklanmanların mallarına el konulması.

4) Proleterlerin, işçiler arasındaki rekabetin ortadan kaldırıldığı, kamuya ait topraklarda, fabrikalarda ve atölyelerde örgütlenmesi ve istihdam edilmesi ve - var olmaya devam ettikleri sürece - özel fabrika sahiplerinin işçilerine kamu tarafından verilen ücretin aynısının verilmesine zorlanması.

5) Özel mülkiyet tamamen kaldırılıncaya kadar toplumun tüm üyelerine eşit çalışma yükümlülüğü. Özellikle tarım için sanayi ordularının oluşturulması.

6) Bir kamu bankası aracılığıyla para ve kredinin devlet elinde merkezileştirilmesi ve tüm özel bankaların ve bankacıların baskı altına alınması.

7) Ulusal fabrikaların, atölyelerin, demiryollarının, gemilerin sayısının arttırılması; halkın emrindeki sermaye ve işgücünün büyümesiyle orantılı olarak yeni toprakların ekime açılması ve halihazırda ekilmekte olan toprakların iyileştirilmesi.

8) Anne bakımı biten bütün çocukların kamu kurumlarında üretimle bütünleşik biçimde parasız eğitimleri.

9) Hem sanayi hem de tarımla uğraşan ve yaşam tarzlarında kentsel ve kırsal koşulların yararlarını birleştirerek, bunların tek yanlılığından ve eksikliklerinden kaçınarak, kamu arazilerinde, büyük sarayların ortak yaşam alanı olarak inşa edilmesi.

10) Kentsel bölgelerdeki tüm sağlıksız ve derme çatma konutların imhası.

11) Evlilik içi ve evlilik dışı doğan çocuklar için eşit miras hakkı

12) Tüm ulaşım araçlarının kamusallaştırılması (Engels, 1974).

Engels devamında proletaryanın özel mülkiyete karşı ilk saldırıyı başlattığında, mevcut ekonomik ve toplumsal düzenin değişimini daha da ileriye götürmek zorunda kalacağından bahsetmiş ve "en sonunda bütün sermaye, bütün üretim ve bütün değişim halkın elinde bir araya getirildiğinde, özel mülkiyet kendiliğinden ortadan kalkacak, para gereksiz hale gelecek ve üretim o kadar çok artacak ve insanlar o kadar çok değişecek ki toplumun eski ekonomik alışkanlıklarından kalan her ne varsa bunlardan kurtulabileceği" vurgusunu yapmıştır (Engels, 1974).

Engels gelecekteki devrimin bir dünya devrimi olacağı konusunda da kapitalizmin küreselleşmesinin önünde sonunda evrensel ve küresel bir devrime yol açacağının da altını çizmiştir. Engels'in bahsettiği bu devrim, kapitalizmin sınırlarına ulaş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mış gibi göründüğü ve COVID-19 pandemisinin neden olduğu çok ciddi bir küresel krizle karşı karşıya kaldığı günümüzde dünyayı değiştirebilecek nitelikte bir devrimdir. Engels her ne kadar 19. yüzyılda yaşamış olsa da kapitalizmin sonunu getirecek devrimin bir dünya devrimi olacağını öngörmüştü:

> Dünya pazarını yaratan büyük sanayi, özellikle uygar halklar olmak üzere bütün dünya halklarını kaderleri birbirlerine bağlı bir biçimde bağlamış durumdadır. Ayrıca, büyük sanayi uygar ülkelerin toplumsal gelişimini öylesine eşgüdümlü bir şekilde şekillendirdi ki, bu ülkelerin tümünde toplumun belirleyici sınıfları olan burjuvazi ve proletaryanın aralarındaki çatışma dönemin büyük çatışması haline geldi. Bundan, komünist devrimin yalnızca bir ülkede olamayacağı, bütün uygar ülkelerde aynı anda gerçekleşmesi gerektiği sonucu çıkar...Bu bir dünya devrimidir ve dolayısıyla dünya çapında gerçekleşecektir [Engels, 1974].[11]

1848 Devrimi sırasında nispeten önemsiz olmasına rağmen, insanlık tarihinin önemli bir belgesine dönüşecek olan *Komünist Manifesto*'da (1848) (Erbentraut ve Lütjen, 2010: 73)[12] da açıkça belirtilecek olan komünizmin temellerinin bazılarını, Engels *Komünizmin İlkeleri*'nde çoktan şekillendirmişti. Engels'in bu metni, her ne kadar Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra albenisinin bir kısmını yitirmiş olsa da günümüzdeki krizle birlikte, özellikle kapitalist dünya düzenine alternatif arayan ve sayıları giderek artan gençler arasında ilgi çekmeye başladı. Sonuç olarak Marx ve Engels, devrime giden yolun gelecekteki yolcularına rehberlik etmiş oldular (Erbentraut ve Lütjen, 2010: 76).

Bu iki aydın, temel teorik metinlerinde, şimdiye kadarki bütün toplumların tarihinin, sınıf savaşımları tarihi olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur (Marx ve Engels, 1959: 462). Bu mücadelede toplumun tamamı, burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki ana sınıfa bölünmüştür (Marx ve Engels, 1959: 463). Devrimci sınıf, yani proletarya, sonunda mevcut düzeni alt etme gücünü elinde bulundurur ve bu nedenle egemen sınıfın bazı aydınlanmış kesimleri tarafından destek bulsa da tek ve gerçek devrimci sınıftır (Marx ve Engels, 1959: 471–472). Sınıflar arasında zaten var olan ancak henüz açığa çıkmamış olan iç savaş, sonunda açık bir devrime dönüşecek ve bu devrim, burjuvazinin şiddetli bir şekilde son bulmasına ve proletarya egemenliğinin kurulmasına önayak olacaktır (Marx ve Engels, 1959: 473). Komünistler, uluslararası işçi partilerinin bir parçası olarak, yani bir kriz anında ortaya çıkarak proletaryayı devrimci şansını denemeye iten parti olarak algılanmaktadır (Marx ve Engels, 1959: 474). Devrim, önce sınıfsız bir topluma dönüştürülebilecek demokratik bir cumhuriyet kurarak bunu mümkün kılmak zorundaydı ve bu nedenle Engels 1892'de şöyle açıklamıştı: "Marx ve ben, kırk yıl boyunca, bizim için demokratik cumhuriyetin, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki mücadelenin önce evrenselleşti-

[11] Orijinal metinde bulunan referans eksikliği [çevirenlerin notu].

[12] *Komünist Manifesto*'nun doğuşu hakkında bkz. Erbentraut ve Lütjen (2010: 79–84). Bu metnin önemi ve etkisi hakkında bkz. Hunley (1991: 65–79).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rilebileceği ve ardından proletaryanın kesin zaferiyle sonuçlanabileceği tek siyasi biçim olduğunu bıktırıncaya kadar tekrarladık" (Nimtz, 2017: 249).

Sınıf mücadelesi ve devrimin onun üstesinden gelmesindeki rolüne dair iddialara ve bilimsel bir açıklama sağlama girişimine bakılmaksızın, *Komünist Manifesto*, her ne kadar iki Alman devrimci tarafından beklenenden farklı bir sonuçla bitmiş olsa da 1848 devrimci olaylarını bir bakıma öngörmüştü (Nimtz, 2017: 250). Marx, *Neue Rheinische Zeitung* [*Yeni Ren Gazetesi*] aracılığıyla "demokratik devrim savaşı" için "işçi-köylü-küçük burjuva koalisyonu"na dayanan "halk ittifakı"nı oluşturmaya çalışırken (Nimtz, 2017: 251), Engels, devrimci savaş sırasında silahlı çatışmalara bizzat katıldı, ama sonunda her ikisi de gerçekleri, yani devrimci hareketin kitlesel desteği bulamadığını ve mevcut düzeni deviremediğini, kabul etmek zorunda kaldı. En sonunda, Marx ve Engels'in öngörülerinin yalnızca bir kısmının doğru olduğu ortaya çıktı, bu yüzden her iki aydın da 1) devrim teorilerini devam etmekte olan bir çalışma olarak görmeye ve 2) tarihsel olayları devrimci süreçlerle ilişkili olarak daha fazla incelemeye devam etti. 1848 Devrimi sırasındaki üstlendikleri rolleri yüzünden sürgünde yaşamak zorunda kalan bu iki aydın, başarısızlığı hissetti ve doğal olarak bu başarısızlığının nedenlerini anlamaya yönelik yoğun çalışmaları oldu.

Engels 1850'de, ABD'li antropolog Eric R. Wolf'a göre "sınıflar arasındaki belirleyici ilişkinin sonuçları olan devrimin ve karşı-devrimin güçlerini anlamaya çalıştığı" için "toplumsal tarihte bir dönüm noktası olan ve geçmişte olduğu gibi bugün de köylülüğün tarihsel rolü hakkındaki tartışmalara büyük bir katkı sağlamaya devam eden" (Wolf, 1987: 83–84) *Almanya'da Köylü Savaşı*'nı yayınladı (Engels, 1960). *Almanya'da Köylü Savaşı* ile Engels, geçmişten bir kesiti anlamanın çok ötesinde bir şey yaparak "Almanya kırsalının sınıfsal bir analizini" sundu ve "köylülüğün tarihsel gelişim sorunu, köylü hareketlerinin özellikleri, köylülüğün tarihteki rolü ve devrimci liderler ile kitleler arasındaki ilişkiler" gibi konuları tartıştı (Bergmann, 1998: 147). Sonuç olarak, Engels geçmişin "devrimci" olaylarını kendilerine özgü bağlamları içinde ele alarak, bu olayların ortaya çıkış nedenlerini ya da sonunda neden başarısız olduklarını daha iyi anlamak için kendi önerilerini takip etmeye çalıştı. Bu nedenle Engels, devrimci süreçlere ilişkin kuramsal anlayış hakkında daha fazla içgörü kazanmak için farklı devrimci olayları analiz etmeye başladı.

Engels ayrıca, Alman devletlerinin 1815'ten beri Avrupa'nın karşı-devrimci güçlerini desteklemesine rağmen, bir Alman devrimci geleneğine sahip olduğunu vurgulamak istedi:

> Alman halkı hiçbir şekilde devrimci gelenekten yoksun değildir. Alman köylüleri ve halk tabakaları, sonraki kuşakları ürperten fikirler ve planlarla dolu olduklarında ve yine Alman halkı, merkezileşmiş bir ulusta en muhteşem sonuçları getirecek olan bir dayanıklılık ve enerji gösterdiğinde, Almanya'nın diğer ülkelerdeki en iyi devrimcilerle denk düşecek kahramanları ürettiği zamanlar oldu (Engels, 1850).

Bu noktadan bağımsız olarak, 1848'den bu yana yaşanan devrimci olaylar, devrim sonrası birleşik bir Almanya'nın henüz mümkün olmadığını göstermiştir. Bu so-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

run aynı zamanda Engels'in *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* (1851/52) adlı yapıtında değerlendirmelerinin de merkezinde yer alacaktı (Engels, 1851/52).

25 Ekim 1851 ile 23 Ekim 1852 tarihleri arasında *New York Daily Tribune*'de Marx'ın adıyla yayınlanan makaleler, 1896'da Eleanor Marx (1855-1898) sayesinde kitap halinde yayımlanmış ve 1913'te bu makalelerin Engels'in düşüncesinden kaynaklandığı ve yalnızca onun tarafından kaleme alındığı tespit edilmiştir.

Bu makaleler, devrimci güçlerin en ağır yenilgiyi tattıkları için "geçmişin güçleri"nin "şimdinin güçleri" olmaya devam ettiği bir zamanda, 1848 Devrimi'nin ardından yazılmıştı (Engels, 1851/52). Devrimci amaçlarına ulaşamamasına rağmen, devrimci hareket, devrimin bir avuç art niyetli provokatör tarafından yapılmadığını, tam tersine bit kitle hareketi olduğunu ve her devrimci patlamanın, eski kurumlar ve onların temsilcileri tarafından engellenen bir toplumsal ihtiyacın sonucu olarak görülmesi gerektiğini göstermişti. Engels'in analizinde devam ettiği gibi, devrimci güçlerin değişime ulaşmasını engelleme girişimi, en sonunda kitleleri gerçek özgürlük ve kurtuluşu ile yeni ve daha iyi bir toplumsal düzenin elde edilmesi için tek seçenek olan kitlelerin zincirlerini kırmasına yol açacaktı (Engels, 1851/52). Sonuç olarak 1848 Devrimi bireysel çabalardan kaynaklanmamış, tam tersine kitlelerin yeni ve daha iyi bir gelecek yaratma arzusunun bir patlaması olmuştu. Engels ayrıca, özellikle Almanya'da, küçük burjuvazinin rolünün devrim sırasında belirleyici olduğunu, çünkü bu sınıfın burjuvazinin yerini almaya istekli olduğunu, ancak aynı zamanda proletaryanın bir parçası olmaktan korktuğunu da savunmuştu. Engels'in burada vurguladığı şey, farklı nedenlerle bir devrimci sürece katılabilecek ve öfkesini mevcut düzene yönelten homojen bir kitle oluşturabilecek, ancak, devrimci sürecin ilk hedeflerine ulaşıldığında, aksi yönde herhangi bir adım atılmadığı sürece, kitlenin hemen dağılmasına yol açacak bir çeşitlilikti (Engels, 1851/52).

Ünlü Alman aydını bu nedenle devrimlerin gelecekte karşılaşacağı birçok sorunu kavrayıp bunları öngördü. Başarılı devrimci bir değişim, ona özlem duyanların birliğine bağlıydı. Engels'e göre, 1848 Devrimi, burjuvazinin karşı-devrimci güçlerden çok proletaryadan korkması nedeniyle başarısız olmuştu (Engels, 1887/8, 408).[13] 1895'te, Engels, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850*'sinin yeni bir baskısının girişine, geriye dönük bir okuma yaparak, yeni bir devrimin ancak bir krizin sonucu olarak mümkün olabileceğini ve geçmişin tüm devrimlerinin egemenler ile sömürülenler arasında devam eden bir sınıf mücadelesinin ifadeleri olduğunu bir kez daha savundu (Engels, 1895: 511 ve 513). Aynı zamanda, geçmişteki tüm bu devrimlerin azınlık devrimleri olduğunu, yani çoğunluk adına önderlik etme ve yönetme talebinde bulunan öncü bir azınlık tarafından yön verilen, araçsallaştırılan ve sömürülen değişiklikler olduğunu vurguladı (Engels, 1895: 513).[14]

[13] 1918/19 Alman Devrimi için de benzer bir değerlendirme yapılabilir.

[14] Bu metne dayanarak Engels'in devrimci süreçlerin 1917 Rusya'sında olduğu gibi pek çok kez yozlaşacağını öngördüğü söylenebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Engels, devrimci süreçlerin radikalleşmesini, özgün devrimci idealleri takip ettiği iddiasında olan ve onları başta karşı-devrimci güçler olmak üzere pek çok tehditten koruduğunu iddia edenlerin temsil ettiği çoğunluğun isteklerinin bir sonucu olarak da tanımladı. Öte yandan devrimci kitleler, enerjilerini ve devrimi daha ileriye götürmek için zaman içerisinde iradelerini kaybederler, bunun nedeninin, özellikle de ütopik ideallerin ve söz verilen değişiklilerin acı hayal kırıklıklarına dönüşmesiyle, kitlelerin beklenenden daha az radikal olma eğiliminde olduğu ileri sürülebilir (Engels, 1895: 514). 1851'den sonra Engels'e göre aşağıdan bir devrim şansı sona ermişti ve bunu yukarıdan devrimler izledi. Ayrıca, küçük grupların devrimci bir gelişmeyi veya süreci başlatabildikleri çağın sona erdiğini ve gerçek bir devrime ancak "gerçek tarihsel haklarını," yani "devrim haklar"ını talep eden kitlelerin etkin bir biçimde katılması durumunda ulaşılabileceğini savundu (Engels, 1895: 523–524).

Engels'in Devrim üzerine Düşüncelerinin Bugünü ya da Engels'in Devrimci Kuramını Ne Yapmalı?

Marx ve Engels'in devrim kuramına ilişkin yazılarının tamamlanmamış olması nedeniyle, birçokları bu yazıları güncel devrimci süreçlere göre yeniden yorumladı. 20. yüzyılın gerçekliği bağlamında hareket etmelerine rağmen, 19. yüzyılın önde gelen iki devrimcisi ve kuramsal düşünürünün yerine eylediklerini iddia ettiler (Gregor, 2014: 25). Şüphe yok ki, Marx gibi Engels de Fransız Devrimi'ni kitlelerin aktif olarak değişim aradıkları bir örnek olarak okudu (Engels, 1880: 194); ancak 1848'de kitleler pasif kalınca hayal kırıklığına uğradı. Ancak sonraki olaylara tanık olarak özellikle Engels, devrimlerin sadece kuram ile açıklanamayacağını anladı. Devrimler kitlelerin başarısına ihtiyaç duyar; kitleler ise bir plana, senaryoya veya kuramsal varsayımlara göre değil, kendi zorunluluklarına ve güncel taleplerine göre hareket etme eğilimine girerler. Bu nedenle, insan faktörü her devrimci süreç için büyük olasılıkla en belirleyici faktördür. Başarılı bir devrim, ki meselenin bu yönü Engels'in kuramsal yaklaşımı açısından en önemli yöndür, halkın büyük çoğunluğunun katıldığı bir devrim olmak zorundadır (Longinotti, 1974: 822). Longinotti bunu özellikle şöyle vurgular:

> 'Çoğunluk devrimi' teması etrafında eklemlenen düşünceler, Engels'te sadece önceki devrimlerin başarısız deneyimlerinden süzülen bir ihtiyat dersi nedeniyle ortaya çıkmamıştır. Aynı zamanda proleter devriminin yordam ve biçimi etrafında zamana yayılan bir tefekkürün tanımlayıcı bağlam noktasını temsil eder. [Öyle ki proleter devrimi,] birbirini izleyen aşamaların belirlenmesinden ve sosyalist devrimle demokratik aşamanın içerilmesinden sonra, büyük burjuva devrimlerine göre kendi belirli ve özgül özelliklerinin tohumlarını ekmeye başlamıştır (Longinotti, 1974: 823).

Hayatının ilerleyen yıllarında Marx'ın çalışmalarının erişilebilir olması ve değerinin anlaşılmasında önemli bir rol oynayan Engels (Howard ve King, 1989: 3-20; Jemnitz, 1971: 225-255), bir devrimci olarak kaldı ve Alman Sosyal Demokratları-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nın devrimci gerekliliği göz ardı etmelerinden ötürü neredeyse üzgündü. Richard Fischer'e (1855-1926) yazdığı bir mektubunda şunları savunuyordu: "Vorwarts'te[15] devrim, geçmişte savunulurken harcanan çabayla aynı oranda inkâr edilir – bazen de yeniden savunulur" (aktaran Steinberg, 1967: 182). 1840'lardaki dinç Engels'e nazaran 1890'ların Engels'i iki başarısız devrimci hamleye tanık olmuştur. [Engels] artık Sosyal Demokrat'ların toplum üzerindeki etkisi yeterince güçlü olana (Steinberg, 1967: 184) ve ordu olmadan gerçekleştirilecek herhangi bir devrimin umutsuz olduğu kadar anlamsız da olduğunun farkında olarak, ordu yeterince politize olana kadar bekleme taraftarıdır (Steinberg, 1967: 187).

Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) devrimci karakteri hakkındaki parti içi kavgalarda araçsallaştırılmış olsa da başarılı bir devrime olan inancı ve umudunu hiçbir zaman kaybetmedi (Steinberg, 1967: 187-188; ayrıca bkz. Neumann ve von Hagen, 1986: 278; Hollander, 2010: 53). Ancak Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848-1850* edisyonu ve birçok başka çalışmalara yazdığı giriş bölümleri, Eduard Bernstein'ın (1850-1932) barışçıl taktikler ve devrimin terkedilmesi yönündeki sonraki iddialarının birçoğunu öngördüğüne işaret ediyor (Hollander, 2010: 51-52).[16] Bu nedenle, "Engels, komünist bir programı uygulamaya niyeti olmayan, işçi sınıfı çoğunluğuna dayanan bir parlamenter sistemi kabul edilemez bulmuş" (Hollander, 2010: 54) ve hiçbir zaman Sosyal Demokrat siyasetin *nihai mantığı* olarak devrimi terk etmekten yana olmamıştır (Steinberg, 1973: 276-280).

Devrimci bir değişim arzusundan bağımsız olarak Engels, kendisinin ve Marx'ın çalışmalarına ilişkin Lenin'in geliştirdiği yorumdan yana da olamazdı (Wolfe, 1956: 197).[17] Amerikan komünist, araştırmacı ve Soğuk Savaş döneminde anti-komünist olan Bertram D. Wolfe'un (1896-1977) belirttiği üzere, Rus devrimcinin yaklaşımı açısından:

> Engels'in 1895'e kadar yaşamış olduğunu ve Avrupa'nın girmiş olduğu savaşta sıraya giren [ülkeleri], [savaşın] büyüklüğünü, silahlanan ülkeleri, milliyetçi duyguların kabarmasını, savaşın önüne geçmek isteyen (pasifizm) ve anavatanı savunmak isteyen (savunmacılık) sosyalist arzuları, sosyalist partilerin ve Enternasyonal'in şovenizm sularında geçici olarak boğulacağını, milyonları bulan ölü sayısını, Avrupa geneline yayılan yıkım, moral bozukluğu ve barbarlığı dahiyane bir kahin gibi tasvir ettiğini not etmek utanç vericidir (Wolfe, 1956: 209).

1882'de Paul Lafargue'a (1842-1911) yazdığı bir mektupta Engels'in yakındığı üzere, ölümlerinden sonra kendisinin ve Marx'ın çalışmaları devrimi kendi zamansal bağlamında anlama girişime değil, "dogmatik bir kehanete" (Schafer, 1998: 36) dönüştürüldü – ki bu durum Sovyet Marksizmi açısından çok daha kötü bir hale bürünecekti (Marcuse, 2014: 88). Sonraki devrimler geçmişten ilham alıp hatta geçmişi yeniden yaratmaya girişmiş olsalar da (Bronner, 2012: 145), Engels hiçbir zaman

[15] Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yayın organı olan gazete [çevirenlerin notu].

[16] Bernstein ve revizyonist pozisyonu için bkz. Steger (1997).

[17] Daha detaylı bir tartışma için bkz. Gregor (2009: 102-135).

dogmatik bir devrim kuramından yana olmadı. Özellikle kendi metinlerinde, olguları gelecek devrimci süreçleri göz önünde bulundurarak tasvir etmeye çalıştı. Marx gibi Engels de 1848'deki başarısız Avrupa devrimlerinden etkilendi:

> Çağdaşları olan birçok entelektüel gibi onlar da ütopyacılığı reddedip ilerlemenin bir aracı olarak 'bilime' yüzlerini döndüler. Devrimci hedefleri kadar; 'çalışmanın bir boyunduruk değil bir zevk olacağı', her bireye kendi fiziksel ve zihinsel yeteneklerini her açıdan ve tam olarak geliştirecekleri olanakları sunarak emeğin, tahakküm aracından özgürleşme aracına dönüştürüleceğine olan inançları da değişmeden kaldı. (Campbell, 1989: 23-34).[18]

Ancak Engels kitlelerin en çok güven duyulacak devrimciler olmadığının farkına vardı: "Biz erkek ve kadınlar maalesef öyle ahmağız ki, neredeyse orantısız görünen acıyla sınanmadıkça gerçek ilerlemeye dair cesaretimizi toplamayız" (aktaran Pelz, 1998: 117). Ancak bireylerin devrimci sonuçlar bakımından rolü ve etkisi, sadece belirli bir mekân-zaman sürekliliğinde anlaşılabilir ve bu nedenle Engels, 1848'in 1793 olmadığının, 1871'in de 1848 olmadığın vs. ayrımına varmıştır (Pelz, 1998: 118). Bu kavrayış nedeniyle, ünlü Alman entelektüel daima sıradan insanlar üzerine de çalışmıştır: "Sınıfın öneminin anlaşılmasına dair yaptığı birçok katkı bulunmaktadır, ancak bunlar arasında en önemlileri şöyledir: halk kitlelerinin tarihteki önemini sezme; sıradan insanların kendi zamanlarının kültür ve diliyle kendilerini nasıl ifade ettiklerini anlama; radikal bir değişim için tarihsel bilincin ne denli önemli olduğunu gösterme; tarihsel gelişimi ileriye doğru taşıyan devinimsel güç olan sınıf mücadelesine temel önem atfetme" (Pelz, 1998: 121). Engels, bireylerin rolü ve günlük hayatlarını belirleyen faktörleri düşünürken, Marx'ın tarihsel materyalizme ilişkin kuramsal düşüncelerini uygulamış ve aynı zamanda "tüm toplumsal değişimlerin ve siyasal devrimlerin nihai nedenlerinin insanların beyinlerinde veya ebedi hakikat ve adalete dair daha iyi öngörülerinde değil, üretim ve değişim biçimlerinde yattığını anlamıştır. Bu [nedenler] belirli bir dönemin felsefesinde değil, iktisadında aranmalıdır" (Trubetskoi, 2003: 127).[19] Sonuç olarak Engels için:

> Marksist devrim, nüfusun 'büyük çoğunluğunun proleterleştiği', meta üretiminin tamamen olgunluğa ulaştığı ve böylece insanlığı yoksulluk ve zorunlu emekten tam anlamıyla özgürleştiren araçların ortaya çıktığı bir toplumu mümkün kılan koşulları gerektirir. En son yazdığı şeyler arasında Engels devrimcilere şunu hatırlatır: Gerçekten Marksist bir devrim, olgunlaşmış sanayi kapitalizminin sağladığı devasa üretici güçlere el koyacak ve böylece bunları planlı üretim için işe koşacak, esas olarak kentlileşmiş ve proleterleşmiş bir nüfus tarafından yapılan devrimdir (Gregor, 2014: 26).

---

[18] Hal Draper ve E. Haberkern'e göre: "Marx ve Engels, Fransızların devrimci önderliği geçici bir süreliğine de olsa Almanlara teslim ettiğine inanmaya başladı" (2005: 130).

[19] Trubetskoi, tarihsel maddeciliğe çok dar bir biçimde odaklandığı [iddiasıyla] Engels'in görüşünü şöyle eleştirir: "Bu kuramda genel bir gerçeklik payı vardır. İktisadi olguların toplumsal devrimlerde başat rolü oynadığını veya insanların genellikle kendi çıkarlarına denk düşen yasal ve siyasal prensiplere yakın durduklarını inkar etmek imkansızdır. [Ancak] sadece iktisadi çıkarların toplumsal devrimlerin bağımsız değişkeni olarak sorgulanması başka; bunların [iktisadi çıkarların] insanların yasal ve siyasal ideallerini tek başına belirlediklerini söylemek başka bir şeydir (2003: 139 ve 274).

Bu bağlamda, Engels'in devrimci kuramıyla ne yapmalıyız ya da bununla yapılacak bir şey var mıdır? Devrimciler için kendilerini geçmişle tanımlamak anlamlı olmasa da (Gregor, 2014: 26),[20] Engels'in yazdıklarına bakmak çok şey ifade eder. Devrimler hakkında birçok düşünce sunar, devrimlerin başarısına ilişkin umut tazeler ve aynı zamanda devrimci sürecin tehlikelerini göz ardı etmez. Engels'in devrim hakkındaki yazıları tamamlanmamış bir kuramsal çerçeve olsa da gelecek nesillerin devrimlerin yol açacağı olasılıklar, gereklilikler ve sorunlar hakkında düşünmeye sevk etmek için yeterlidir. Bu nedenle, devrim üzerine yazdıkları günümüzde çok daha önemlidir. 1848 veya geçmişin başka bir devriminden ilham alalım diye değil, gelecekteki olası devrimler için bilincimizi keskinleştirmek adına önemlidir. Krizler gerekli bir ön koşul, kitlelerin rolü hayati, peki ya ordunun oynayacağı rol? Bu tür sorgulamalar, ister istemez Friedrich Engels'in devrim kuramına geri dönmeyi zorunlu kılar. Ve denilebilir ki, çoğunluğun başarılı devrimini görmek isteyen, Engels'in çalışmalarını önceden okuyacak kadar mahir olmalıdır. Gelecekteki devrimin başarısızlığını önlemek sadece mutlak bir şans eseri olabilir, ancak herhangi bir devrimci sürecin olası dönüşlerine ilişkin en azından hazırlıklı olacaklardır. Bu geçmişin önemini düşünürsek, şurası trajiktir ki devrimci Engels hiçbir zaman başarılı bir devrimi deneyimlememiştir. 200 yıl sonra onun devrim üzerine düşüncelerini kanıtlama ve bunları herkesin özgürlüğü için etkin bir biçimde kullanma zamanıdır.

Kaynakça

Andrew, C. (2018) *Secret World: A History of Intelligence*. New Haven, CT: Yale University Press.

Berger, M. (1977) "Disentangling Engels from Marxandengels", *International Labor and Working-Class History*, 12: 41-44.

Berger, M. (1975) "Engel's Theory of the Vanishing Army: A Key to the Development of Marxist Revolutionary Tactics", *The Historian*, 37 (3): 421-435.

Bergmann, T. (1998) "Engels on Agriculture", *Science & Society*, 62 (1): 145-162.

Bleuel, H. P. (1981) *Friedrich Engels: Bürger und Revolutionar*, Bern / Munich: Scherz.

Bronner, S. E. (2012) "The Communist Manifesto: Between Past and Present", Isaac, J. C. (der.) *Karl Marx and Friedrich Engels: The Communist Manifesto* içinde, New Haven, CT: Yale University Press, 144-165.

Campbell, J. (1989) *Joy in Work, German Work: The National Debate, 1800 – 1945*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Claeys, G. (1985) "The Political Ideas of the Young Engels, 1842–1845: Owenism, Chartism, and the Question of Violent Revolution in the Transition from 'Utopian' to 'Scientifc' Socialism", *History of Political Tought*, 6 (3): 457.

Concheiro, E. (1998) "A Century after His Death: Friedrich Engels and the Concept of Political Parties", *Science & Society*, 62: 163 – 180.

Davis, H. B. (1965) "Nations, Colonies and Social Classes: The Position of Marx and Engels", *Science & Society*, 29 (1): 26-43.

Draper, H. ve E. Haberkern (2005) *Karl Marx's Theory of Revolution, vol. 5: War and Revolution*. New York: NYU Press.

Edelstein, D. E. (2017) "Revolution in Permanence and the Fall of Popular Sovereignty", Benite, Z. B., Geroulanos, S. ve Jerr, N. (der.), *The Scaffolding of Sovereignty: Global and Aesthetic Perspectives on the History of a Concept* içinde, New York: Columbia University Press, 371-392.

Eichhorn, W. (1984) "Gesetzm igkeit von Revolutionen", *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR. Gesellschaftswissenschaften*, 11.

Engelberg, E. ve W. Küttler (der.) *Formationstheorie und Geschichte: Studien zur historischen Untersuchung von Gesellschaftsformationen Werk von Marx, Engels und Lenin*. Berlin: Akademie-Verlagm.

Engels, F. (2010a) "Continental Socialism", *Karl Marx and Frederick Engels, Collected Works* içinde, vol. 4, London: Lawrence&Wishart, 212–213.

[20] Engels'in alıntıları şu kaynaktan alınmıştır: Engels (1894: 426-428).

Engels, F. (2010b) "Description of Recently Founded Communist Colonies Still in Existence," *Karl Marx and Frederick Engels, Collected Works* içinde, vol. 4, London: Lawrence &Wishart, 214–228.

Engels, F. (1988) "Revolution und Konterrevolution in Deutschland (1851/52)", *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 8, Berlin: Dietz, 5-108. Erişim tarihi 13 Haziran 2020; https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1851/deutsch/index.htm.].

Engels, F. (1974) "Grunds tze des Kommunismus (1847)", *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 4, Berlin: Dietz, 361-380. Erişim tarihi: 13 Haziran 2020; http://www.mlwerke.de/me/me04/me04_361.htm.

Engels, F. (1963) "Einleitung zu Karl Marx‹ ›Klassenk mpfe in Frankreich 1848 bis 1850 (1895)" *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 22, Berlin: Dietz, 509-527.

Engels, F. (1962a) "Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft (1880)", *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 19, Berlin: Dietz, 189-201.

Engels, F. (1962b) "Die Rolle der Gewalt in der Geschichte (1887 / 8)", *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 21, Berlin: Dietz, 405-461.

Engels, F. (1960) "Der deutsche Bauernkrieg (1850)" *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 7, Berlin: Dietz, 327–413.

Engels, F. (1939) *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science (Anti-Dühring)*, New York: International Publishers.

Engels, F. (1891) *The Condition of the Working Class in England*, London 1891 [Leipzig 1845]. Erişim tarihi July 29, 2020. https://www.marxists.org/archive/marx/ works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf.

Engels, F. (1842) "The Internal Crises", *Rheinische Zeitung*, no. 343 ve 344, Aralık 9 ve 10.

Erbentraut, P. and Lütjen, T. (2010) "Eine Welt zu gewinnen: Entstehungskontext, Wirkungsweise und Narrationsstruktur des 'Kommunistischen Manifests'", Johanna Klatt
and Robert Lorenz (der.) *Manifeste: Geschichte und Gegenwart des politischen Appells* içinde, Bielefeld: Transcript Verlag, 73-98.

Fetscher, I. (1957) "Friedrich Engels, Polen und der Russische Imperialismus", *Osteuropa* 7 (6): 431-432.

Gregor, A. J. (2014) *Marxism and the Making of China: A Doctrinal History*, New York: Palgrave Macmillan.

Gregor, A. J. (2009) *Marxism, Fascism, and Totalitarianism: Chapters in the Intellectual History of Radicalism*, Stanford: Stanford University Press.

Hammen, O. J. (1972) "Alienation, Communism, and Revolution in the Marx-Engels Briefwechsel", *Journal of the History of Ideas*, 33 (1): 77-100.

Henderson, W. O. (1976) *The Life of Friedrich Engels*, 2 cilt, London: Frank Cass.

Hobsbawm, E. (1986) "Revolution", Porter, R. ve Teich, M. (der.) *Revolution in History* içinde, Cambridge / New York: Cambridge University Press, 5-46.

Hollander, S. (2011) *Friedrich Engels and Marxian Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hollander, S. (2010) "Marx and Engels on Constitutional Reform vs. Revolution: Their 'Revisionism' Reviewed", *Teoria: A Journal of Social and Political Teory*, 57(122): 51-91.

Howard, M. C. ve J. E. King (1989) *A History of Marxian Economics*, vol. 1: 1883 – 1929. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hundt, M. (1986) "Zur Entwicklung der marxistischen Revolutionstheorie nach der Revolution von 1848 / 49", *Marx-Engels-Jahrbuch*, 10: 31-64.

Hunley, J. D. (1991) *Life and Thought of Friedrich Engels: A Reinterpretation of His Life and Thought*, New Haven, CT: Yale University Press.

Hunt, T. (2020) *Friedrich Engels: Der Mann, der den Marxismus erfand*, çev. K. D. Schmidt, üçüncü baskı. Berlin: List.

Ito, N. (1996) "Realismus und Utopismus", Teodor Bergmann, Mario Keßler, Joost Kircz and Gert Schäfer (der.), In *Zwischen Utopie und Kritik: Friedrich Engels—ein "Klassiker" nach 100 Jahren*, Hamburg: VSA, 23-33.

Jacob, F. (2020) *1917: Die korrumpierte Revolution*, Marburg: Büchner.

Jemnitz, J. (1971) "Engels and the Problems of the International Labour Movement in the 1890s", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17 (3/4), 225-255.

Joseph, J. (2003) *Social Theory: Conflict, Cohesion and Consent*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Kitchen, M. (1977) "Friedrich Engels's Teory of War", *Military Affairs*, 41 (3): 119-124.

Kossok, M. (1982) "Revolution und Weltgeschichte im Werk von Walter Markov", Markov, W. (der.) *Weltgeschichte im Revolutionsquadrat* içinde, Berlin: Akademie-Verlag, vii-xv.

Kossok, M. (1980) "Karl Marx und die Grundlegung wissenschaftlicher Revolutionsauffassung", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 28 (2): 99-118.

Kossok, M. ve W. Markov (der.) (1974) *Studien zur vergleichenden Revolutionsgeschichte 1500 – 1917*, Berlin: Akademie-Verlag.

Kossok, M. (der.) (1969) *Studien über die Revolution*, Berlin: Akademie-Verlag.

Krieger, L. (1953) "Marx and Engels as Historians", *Journal of the History of Ideas*, 14 (3): 381-403.

Labica, G. (1998) "Engels and Marxist Philosophy", *Science& Society*, 62 (1): 13–34.

Lenin, W. I. (1972) "Über die Volksfeinde", *Werke* içinde, Berlin: Dietz, 25-46.

Leopold, D. (2005) "The Structure of Marx and Engels's Considered Account of Utopian Socialism", *History of Political Thought*, 26(3): 443-466.

Levine, N. (1975) *The Tragic Deception: Marx contra Engels*, Santa Barbara / Oxford: Clio Books.

Longinotti, L. (1974) "Friedrich Engels e la ›Rivoluzione di maggioranza", *Studi Storici*, 15(4): 769 – 827.

Löwy, M. (1998) "Friedrich Engels on Religion and Class Struggle", *Science &Society*, 62 (1): 79-87.

Lucas, E. (1964) "Marx und Engels's Auseinandersetzung mit Darwin: Zur Differenz zwischen Marx und Engels", *International Review of Social History*, 9 (3): 433-469.

Marcuse, H. (2014) "Dialectic and Logic Since the War", Kellner, D. ve Pierce, C. (der.) *Marxism, Revolution and Utopia*, London / New York: Routledge, 82-93.

Marx, K. ve F. Engels (1959) "Manifest der Kommunistischen Partei (1848)", *Karl Marx and Friedrich Engels* içinde, Werke, vol. 4, Berlin: Dietz, 459-493.

Marx, K. ve Engels, F. (1976) *The German Ideology*, Moscow: Progress Publishers.

Marx, K. (1952) *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Erişim tarihi 20 Ağustos 2020. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/.

Moss, B. H. (1985) "Marx and Engels on French Social Democracy: Historians or Revolutionaries?", *Journal of the History of Ideas*, 46 (4): 541.

Murphy, J. (der.) (2015) *Socialism and Communism*, New York: Britannica Educational Publishing.

Neumann, S. and von Hagen, M. (1986) "Engels and Marx on Revolution, War, and the Army in Society", Paret, P. (der.) *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* içinde, Princeton, NJ: Princeton University Press, 262-280.

Oncken, H. (1921) "Friedrich Engels und die Anf nge des deutschen Kommunismus", *Historische Zeitschrift*, 123 (2): 239-266.

Pelz, W. A. (1998) "Class and Gender: Friedrich Engels's Contribution to Revolutionary History", *Science & Society*, 62 (1): 117-126.

Schafer, G. (1998) "Friedrich Engels: Builder of Closed Systems?", *Science & Society*, 62 (1): 35-47.

Schmeitzner, M. (2017) "Lenin und die Diktatur des Proletariats – Begriff, Konzeption, Erm glichung", *Totalitarismus und Demokratie*, 14: 17-69.

Silberner, E. (1946) *The Problem of War in Nineteenth Century Economic Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Singh, R. (1989) "Status of Violence in Marx's Theory of Revolution", *Economic and Political Weekly*, 24 (4): 9-20.

Stadler, P. (1964) "Wirtschaftskrise und Revolution bei Marx und Engels: Zur Entwicklung ihres Denkens inden 1850er Jahren", *Historische Zeitschrift*, 199 (1): 113-144.

Steger, M. B. (1997) *The Quest for Evolutionary Socialism: Eduard Bernstein and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Steinberg, H. J. (1973) "Freiheit und Notwendigkeit: Aus einem verlorenen Brief von Friedrich Engels an Ernest Belfort Bax vom Jahre 1886", *International Review of Social History*, 18(2): 276-280.

Steinberg, H. J. (1967) "Revolution und Legality: Ein unver ffentlichter Brief Friedrich Engels's an Richard Fischer", *International Review of Social History*, 12 (2): 177-189.

van Ree, E. (2013) "Marxism as Permanent Revolution", *History of Political Tought*, 34 (3): 540-563.

Wallach, J. L. (1968) *Die Kriegslehre von Friedrich Engels*, Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt.

Wittfogel, K. A. (1960) "The Marxist View of Russian Society and Revolution", *World Politics*, 12 (4): 487-508.

Wolf, E. R. (1987) "The Peasant War in Germany: Friedrich Engels as Social Historian", *Science & Society*, 51 (1): 82-92.

Wolfe, B. D. (1956) "Lenin Has Trouble with Engels", *The Russian Review*, 15(3): 196-209.

Zimmerman, A. (2015) "From the Second American Revolution to the First International and Back Again: Marxism, the Popular Front and the American Civil War", Downs, G. P. ve Masur, K. (der.) *The World the Civil War Made* içinde, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 304-336.

Zirke, G. (1967) *Der General: Friedrich Engels, der erste Militärtheoretiker der Arbeiterklasse*, Leipzig: Urania-Verlag.

Praksis 58 | Sayfa: *55-78*

Engels'te Doğa Algısı ve Marksizm'de "Metabolik Yarılma"

Çiğdem Demircan-Simon*

İstediğince yalın görünsün göze
Kuşkuyla bakın en küçük olaya bile!
Sınayın gerekli olup olmadığını,
Hele "alışılagelmiş" türden ise!
Açıkça istiyoruz şunu sizden:
Sakın doğal bulmayın hep alışılageleni!
Çünkü artık hiçbir şeye doğal denmemeli;
şu kanlı kargaşanın, şu düzenli geçinen düzensizliğin,
serserice başına buyrukluğun
ve insanla ilintisini yitirmiş insanlığın egemen olduğu dönemlerde
kimse demesin: Doğaldır bu olup bitenler;
böyle denmesin ki. Her şeyin değişebileceğine inanılsın.
Bertolt Brecht – *Me-ti*

Öz

İnsan doğa ilişkisi diyalektiktir. Bugünkü toplumsal varlıklara evrilme sürecimiz uzunca bir insanlık tarihini arkada bırakmamız, önce gelenden itki almamız sayesindeyse, insan türü olarak var oluşumuzu insanlık tarihinden daha uzun olan, süregelmiş, süregelen ve bizimle veya bizsiz süregelecek doğa tarihine borçluyuz. Karşılıklı eyleyen, dönüşen, dönüştüren bir organizmanın birer unsuruyuz. Bu çalışmada bahsi geçen bu organizmanın parçası, toplumsal, bilinçli dönüştürücü varlıklar olan bizlerin kapitalist üretim biçimi nedeniyle bu organizmada nasıl bir tahribat yarattığımızı, daha çok Marksizm'in aynı harmoni ve ritme sahip iki büyük kaşifinden birisi, Marksizm'in orkestrasının ikinci kemancısı Engels'in özellikle erken dönem çalışmalarına referansla tekrar ele almaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: *Engels, Marksizm, ekoloji, yabancılaşma, metabolik yarılma*

The Perception of Nature in Engels and "Metabolic Rift" in Marxism

Abstract

* Freie Universität Fachbereich Philosophie und Geisteswissenschaften doktora öğrencisi, https://orcid.org/0000-0002-4114-1526, cigdemdemircan@gmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihi: 15.11.2021 - 19.12.2021

The relationship between humans and nature is dialectical. Our evolution to the modern-day social beings is a result of having a long history of humanity behind us and getting a social drive from what came before, but as the human species, we owe our existence to natural history that is longer than human history and that continued, continues and will continue with or without us. We are all a part of an organism in that we are mutually acting, changing, and transforming. In this study, I will try to discuss how we, as social, conscious transformative beings, have caused destruction in this organism due to the capitalist mode of production, with the reference to the especially early works of Engels, the second violinist of the orchestra of Marxism, one of the two great explorers of Marxism who played with a similar harmony and rhythm.

Keywords: *Engels, Marxism, ecology, alienation, metabolic rift*

Giriş

Marksizm devasa bir tarihsel süreci sırtlanarak geri döndü. Son yıllara kadar Marksizm'in "ikinci kemancısı"[1], soluk figürü (Berger, 1977), "Marx'ın gölgesi", Marx ailesinin "general"i ya da "Fred"i (Krätke, 2020; 10/11) Friedrich Engels de geri dönmek üzere. Muazzam büyüklükteki Marksizm külliyatında, Marx'ın yarattığı eserlerle bütünleşmiş ya da doğrudan kendisine ait çalışmalarına pek çok atıfta bulunulmuş olmasına rağmen, biraz da kendi tercihi ile[2] ikinci planda yer almış, Marksizm'e katkılarını ya görmezden geldiğimiz ya da ilk dönem çalışmalarını pek araştırmadığımız Engels'in yarım kalmış doğa yolculuğu bu.

Engels üzerine 1920'de ilkini 1930'da da ikinci biyografiyi yayınlayarak Gustav Mayers yolu açmış olsa da uzun bir sessizlikten sonra son dönemlerde pek çok çalışması ve mektupları ortaya çıktıkça – bu anlamda özellikle MEGA II çalışmasının önemi büyük – Engels üzerine yapılan çalışmalar da artmakta ve aslında Engels'in Marksizm'in gelişiminde ne denli önemli bir kişi olduğu da giderek daha fazla anlaşılmakta. Engels'in 200'üncü doğum günü armağanı, onun yıllardır göz ardı edilmiş öneminin anlaşılmaya başlaması belki de. Engels üzerine araştırma yapmış pek çok yazar, Engels'siz bir Marx'ın ya da genel anlamda Marksizm'in olmayacağını (Krätke, 2020: 9; Jacob, 2020: 52; Berger, 1977: 41; Fülbert, 2018: 7) ya da daha doğru bir ifadeyle Marksizm'in aslında iki parlak düşünürün ortak çalışması olduğunu (Altvater, 2015; 11) düşünmekte haklı. Engels yalnızca Marx'ı tamamlayan, onun entelektüel anlamda gelişimini sağlayan ya da onu destekleyen ikinci bir figür değil, kendisi de başlı başına büyük bir entelektüel deha, (Jacob, 2020: 50) bütün hayatını öğrenmeye adamış bir "öğrenci" idi (Foster 2020b). Martin Berger'in (1977: 41) ifadesiyle "mesai saatleri dışında dünyayı keyifle devrimcileştiren kibar kapitalist"

---

[1] Johann Philipp Becker'e mektubunda Engels kendisini "ikinci kemancı" olarak ifade eder. Marx'ın ölümünden sonra Kapital II üzerine çalışırken 1884'te "Ne şanssızlık ki, Marx'ı kaybettiğimizden beri onun sorumluğunu üstlenmek zorundaydım. Hayatım boyunca yapmak zorunda olduğum şeyi yaptım, yani ikinci kemanı çaldım ve sanırım görevimi de layığıyla yerine getirdim. Ayrıca Marx gibi müthiş bir birinci kemancıya sahip olmaktan dolayı mutluydum." (Çeviri bana ait) (Marx ve Engels MEW BD 36; 218).

[2] Krätke (2020; 9), Marx'ın İngilizcesinin kötü olması nedeniyle 1851'den itibaren Marx adına yayınlanan pek çok İngilizce makalenin Engels tarafından yazıldığını iddia eder. Jacob da (2020; 50) Marx'ın *New York Daily Tribune*, *Putnam's Monthly* ve *The New American Cyclopaedia*'nın Marx'tan istediği yazıları Engels'in İngilizce'ye çevirdiğinden bahseder

Engels'in Marksizm'e katkıları, oldukça kabaca ifade edilecek olursa, yaygın olarak düşünülenin ve sıklıkla eleştirilenin aksine Marx ve ailesinin finansal anlamda desteğinden ibaret değildi. Ölümünden sonra Engels arkasında çok fazla çalışma notu bırakmamış olsa da Marx'tan kalan pek çok notun kaybolmasını önleyerek (Marx'ın okuması zor olan el yazmaları üzerine uzun süre çalışmak pahasına) derlemiş, kendi çalışmalarına uzun süre ara vermek zorunda kalmıştı.

Berger (1977) Marx'ın teorisyen ve stratejist, Engels'in ise taktik insanı olduğu düşünülegeldiğini ifade eder. Öyle ya, her ne kadar ikilinin ürettiği çalışmaların büyük çoğunluğu ortak çalışmalarının meyveleri olsa da Marx adının sonuna bir "izm" yakıştırılmışken, Engels'in çalışmaları hep örtük, hep ikincil kalmıştır. Engels'in neden Marx'ın gölgesinde kaldığı ya da örneğin neden bir "Engelsizm"in ortaya çıkmadığı üzerine farklı yorumlar bulunmaktadır. Örneğin Kai Väyrynen (1992) Engels'in Marx'a çok değer verdiğini ve onu desteklemenin kendisi için bir görev olduğunu düşündüğünü iddia eder. Yine Väyrynen'e göre Engels alçakgönüllülük yaparak kendisi ikinci planda kalmayı tercih etmiştir. Engels, bu alçakgönüllülüğü kanıtlarcasına, ölümünden yıllar sonra Marx için "Marx bir dahi idi, onun dışında kalan bizlerse olsa olsa birer yetenek" yazacaktır. Georg Fülberth (2018; 7) ise Engels'in Marx'la ortak çalışmalarında kendisini tekil bir kişilikten ziyade kitlelere mal olmuş anlamlı, dinamik bir hareketin bir parçası olarak gördüğünü o yüzden de ön plana çıkmak gibi bir derdi olmadığını, amacının ortak mücadele yürütmek olduğunu düşünür. Ayrıca bu iki usta beynin bireysel olarak Engelsizm bir yana aslında belirli bir "izm" yaratma kaygısı taşımadıkları da bilinmektedir. Fülberth (Ibid; 8) Engels'in Conrad Schmidt'e 5 Ağustos 1890 tarihli mektubunda Marx'ın Fransız "Marksistler"e, "[b]ütün bildiğim, bir Marksist olmadığım" (Tout ce que je sais, c'est que je ne suis pas Marxiste) dediğinden bahseder.

Engels için Marx ne denli değerliyse, Marx için de Engels bir o kadar değerlidir. Engels, yalnızca bir yetenek, çok yönlülüğü ve bilimsel bilgiye açlığı Marx'ta hep hayranlık uyandıran ve kafasındakileri paylaştığı biri değil, eleştirilerine de önem verdiği, hiçbir şeyi saklamadığı "en özel" arkadaşıdır (Krätke, 2020: 13; Altvater, 2015: 11). Öncelikle Tristram Hunt'a (aktaran Krätke, 2020: 10; Altvater, 2015: 11) göre (kendileri Marksizm kelimesine uzak olmalarına rağmen, Marx'ı ömür boyu desteklemek anlamında) "Marksizm'i keşfeden ilk Marksist"tir Engels. Ancak Michael Heinrich (2019; 22) bu ifadeyi haklı olarak "üstünkörü bir basitleştirme" olarak değerlendirir. Krätke (2020; 9) "pamuk lordu" diye tanımladığı Engels'i incelediği kitabında Engels'in yalnızca Marksizm için değil, Marx ve ailesi için de ne kadar önemli olduğunu şöyle ifade eder:

> Bu Friedrich Engels adındaki adam olmasa, Karl Marx felsefeden ekonomi politiğe bu denli çabuk geçiş yapamazdı. Kendisinden iki yaş küçük arkadaşının etkisi olmasa Marx döneminin sosyalizm ve komünizmi ile bu denli çabuk ve sağlam bir biçimde tanışamazdı; Engels olmasaydı, büyük olasılıkla o dönemin işçi hareketiyle ilişki kurması çok zor olurdu... Engels olmasaydı çağdaş toplumsal hareketler tarihinin en ünlü ve etkili broşürü

Komünist Parti Manifestosu büyük bir olasılıkla yazılmayacaktı... Arkadaşı Engels'in yokluğunda Marx'ın en temel eseri olan *Das Kapital* hiç yayımlanmamış olacaktı...

İkinci Kemanın Melodisi: Con moto-Allegro Vivace[3]

Marksizm'in kurucuları, ilk karşılaşmalarından iki sene sonra, 1844 yılında Paris'te Café de la Régence'da buluştuklarında "modern dünyayı anlama ve onu değiştirme" konusundaki uzun soluklu ortak çalışmaları üzerine uzun uzadıya konuşurlar (Krätke, 2020; 10). Yaklaşık on gün sürecek bu fikir alışverişinin ardından ikilinin hayat boyu sürecek dostlukları ve üretim süreçleri başlayacaktır. Sonrasında da Marx'ın ölümüne değin sürecek uzun ve fakat ikisi için de yarım kalan bu üretim sürecinde ya doğrudan görüşmeleri ya da sık sık mektuplaşmaları sayesinde Engels ve Marx, birbirlerinin yürüttükleri çalışmalardan sürekli haberdar olacaklardır.[4] Marx ve Engels'in dostluğu entelektüel anlamda da birbirlerini besleyen, eleştiren, gerektiğinde karşı çıkan ve ortaklaşa yaratan bir sürece evrilir. Vitor Bartoletti Sartori (2014; 25), ikili için "Marx'ı okuduğumuzda, bir dereceye kadar Engels'i de okuruz, ... Engels'i okuduğumuzda ise arkadaşı Marx'ı da okumuş oluruz" der[5]. Oldukça sistematik çalışan Engels, yalnızca Marx'ın yazdıkları üzerine değerlendirme ve eleştiri yapmakla kalmaz, aynı zamanda Marx için planlama da yapar. Örneğin, 2 Nisan 1858 tarihli mektubunda Marx (Marx ve Engels, 1987: 318), Engels'e *Kapital*'in en önemli bulduğu "sermaye – das Kapital" kısmı için özellikle görüşlerine ihtiyacı olduğunu belirtir. Başından itibaren *Kapital*'i tamamlama sürecinde yazdığı mektuplarda taslağa, ya da bölümlemelere dair planları ve önerileri bulunmaktadır Engels'in.

Marx ile kıyaslandığında Engels daha fazla doğa bilimleri ve buradan hareketle de, özellikle bu isim altında yazmaya niyetlenmemekle birlikte,[6] 1890'lı yıllarda başka çalışmalar için derlediği notlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan (Krätke, 2020: 36) *Doğanın Diyalektiği*'ne[7] konu olan notları ve çalışmaları ile ekoloji mesele-

---

[3] Con moto-allegro vivace: (İtalyanca) Müzik terimleri. Con moto, hareketi, allegro, hız, çeviklik ve aydınlığı, vivace ise canlılık ve hızı temsil ediyor.

[4] Eleanor Marx-Aveling (aktaran Foster, 2020) özellikle Engels'in Manchester'den Londra'ya taşındıktan sonra her gün Marx'ı ziyarete geldiğini veya Marx'ın odasında kalarak ya da birlikte gezintiye çıkarak sürekli fikir alışverişinde bulunduklarından bahseder.

[5] Ancak burada, Heinrich'in (2019; 22) de belirttiği gibi ikilinin her anlamda özdeş oldukları yanılsamasına kapılmamak gerekir.

[6] Bu konuda Engels'in 30 Mayıs 1873'te Marx'a yazdığı mektuba bakılabilir. Engels bu mektubunda doğa bilimlerinde aklına gelen bir dizi diyalektik süreci tanımlamış ve Marx'a fikirlerini sormuştur. Marx bu fikirleri daha sonra Carl Schorlemmer'e gösterecek ve onun da onayıyla Engels uzun erimli çalışmalarına başlayacaktır. İlk olarak Engels bu çalışmalarına Ludwig Büchner eleştirisi niyetiyle başlasa da daha sonra bu metinler genel olarak kendi döneminin doğa bilimlerinin eleştirisi üzerine yoğunlaşacaktır (Marx ve Engels, 1975; 646). Ancak bahsi geçen ve Engels'in "Doğanın Diyalektiği" notlarına başlamasında kaynak gösterilen mektupta "doğanın diyalektiği" değil, "doğa bilimleri üzerine diyalektik" üzerine çıkarımlar gibi bir ifade geçmektedir.

[7] Kaan Kangal (2019:221), *Doğanın Diyalektiği*'nin bir bölümü olan "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü"nün ilk olarak Eduard Bernstein tarafından basıldığını ve fakat diğer bölümlerle birlikte kitabın ilk Alman baskısının 1925'te *Doğa Diyalektiği* (Naturdialektik) olarak, Rusça çevirisinin ise *Doğanın Diyalektiği* adı altında yayımlandığını belirtir. Engels'in el yazmaları ilk defa 1927 Alman baskısında *Doğanın Diyalektiği* adını alacaktır. Krätke de (2020; 36) bu derleme içindeki son el yazmasında yer alan "bütün bunların titizlikle gözden geçirilmesi gerekiyor" notuna hatırlatma yaparak Engels'in bu notları "*Doğanın Diyalektiği*" adı altında hiç yayınlamayacak olduğunu iddia eder. Ayrıca Marx'ın notlarını düzenleme uğraşı ve uluslararası işçi hareketi için üstlendiği görevler bu notlara yaklaşık on yıl boyunca bakamamasına neden olacaktır (Marx ve Engels, 1975;

sine daha fazla odaklanır. Buna rağmen Engels'in erken dönem çalışmaları (Väyrynen, 1992) ve aslında Marx'a ilham olduğu ya da Marx'ın önünü açtığı düşünülen değerlendirmeleri ve çalışmaları yeni yeni incelenmeye başlanmıştır. Bugünden baktığımızda Engels'in yaşadığı dönemde doğayı tanımak adına atılan adımların henüz çok acemice olduğu düşünülebilir – ki bugün bile doğayı ne denli tanıdığımız sorgulanmalı. Ancak Engels döneminin hiç de azımsanmayacak bilgi birikiminin tümüne iştahla sarılan ve kapitalist ilişkiler ağını, ekolojiyi de dışlamadan analiz etmeye çalışan çok yönlü bir araştırmacı olmasına rağmen yalnızca gölgede kalmamış, aynı zamanda Marksizm'i popülerleştirdiği ve/veya tahrip ettiği ya da oldukça metafizik ya da dogmatik olduğu eleştirileri ile de karşılanmıştır (Berger, 1975: 422; Kangal, 2019: 216). Üstelik ikilinin ayrı ayrı çalışmalarında da birlikte yaptıkları üretimlerde de çoğu fikrin Marx'a ait olduğu düşünülür.

Engels biyografilerinde, eserlerinin özetlerine ulaşmak mümkün olsa da çok az araştırmacı Engels'in gençlik dönemi çalışmalarına ilgi göstermiştir. Oysa ekonomi politiğin eleştirisinden, sınıf analizlerine, doğa bilimlerinden ekoloji sorununa ve ulus meselesine kadar (Krätke, 2020: 24-44) pek çok konuda Engels, Marx'tan önce hareket etmiş ve pek çok konuda yaratıcılığı ve çok yönlülüğüyle (Väyrynen 1992) Marx'ın önünü açmıştır.[8] Örneğin Engels'in bu ilk dönem çalışmalarının ilk takipçilerinden birisi Marx'ın kendisidir.

Engels'in doğa ve insan ilişkisine diyalektik bir perspektifle yaklaşımı ve ekolojiye yönelik kaygıları, ilk eserlerinden son eseri olan *Avrupa Silahsızlandırılabilir mi?* kitabına kadar hemen hemen her eserinde takip edilebilir (Foster 2020b). Genç Engels, 1839'da henüz 18 yaşında iken *Telegraph für Deutschland* adlı yerel gazetede Friedrich Oswald takma adıyla *Wuppertal'den Mektuplar* adlı yazı dizisini yayımlamaya başlar. Fabrika işçilerinin kömür tozu ve kirli hava soludukları ağır çalışma koşulları altında ve yoksulluk içinde çalışmalarından bahseden bu mektupların konumuz açısından bir önemi Engels'in daha o yaşta ve sanayileşmenin yıkıcı etkilerinin çok da fazla gün yüzüne çıkmadığı bir dönemde, ekolojik kirlenmeye dikkat çekmeye başlamasıdır (Gemkov vd., 1997; 26, Väyrynen 1992; Foster, 2020b). Henüz ilk tespitlerinde ekolojik kirlenmenin proleterler açısından olumsuz etkileri ile doğanın talan edilmesi arasındaki bağlantıyı tam olarak kuramamış olmasına rağmen[9] sanayileşmenin doğaya (Wuppertal özelinde nehirlere ve doğal alanlara), yaşam alanlarına

646). Yine Kangal (ibid), Engels'in el yazmalarının basılıp basılmaması yönünde dönemin Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD), yine dönemin bilim insanlarına danıştığından, örneğin Einstein'ın notların güncel olmadığını fakat Engels'in bir biyografisi i sunması açısından basımının önerilebileceğini belirttiğinden bahseder. Ölümünden sonra özellikle "diyalektik" gibi devingen bir kavramın başlığa taşınarak ve eski notlarının kullanılarak yayımlanmış olması kanımca Engels'in çok da tercih edeceği bir yaklaşım olmazdı. Ancak bu kitabın yayımlanmış olup olmamasından bağımsız olarak tüm bu tartışmalar, kanımca Engels'in doğanın diyalektiğine yaklaşımının yanlış olduğu anlamına gelmemektedir.

[8] Bu çalışma, Engels'in ekoloji konusundaki çalışmalarına odaklandığı ve çalışmanın boyutunu aşacağı için Engels'in Marksizm'e genel olarak katkılarına dair Krätke (2020) ve Fülberth'in (2018) çalışmalarına bakılabilir.

[9] Bu noktada 1843 yılında Engels'in hayatına giren Mary Burns'un Engels üzerindeki etkisinden bahsetmek gerekir. Özellikle *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* kitabını yazmadan önce Manchester'in bütün yoksul mahallelerinin her bir köşesini Burns ile dolaşmış ve İrlanda göçmeni bu işçi kadın Engels'in işçi sınıfına bakışını oldukça biçimlendirmiştir (Foster, 2020b).

zarar verdiği tespiti yapan bu mektuplar Engels'in doğa-insan ilişkilerini toplumsal ilişkileri de inceleyerek ele aldığı ilk çalışmasıdır diyebiliriz. Bu mektuplar hem doğaya verdikleri zarar hem de işçi sınıfının çalışma koşullarının ifşa edilmesi nedeniyle dönemin sermayedarlarını oldukça rahatsız etmiş ve bütün fabrikatörler bir araya gelerek yazarının ifşa edilmesi için yerel gazeteyi zorlamıştır[10].

Marx'la ikinci karşılaşmalarından önce, yani 1844 yılı Ocak ayında (buluşmaları yaz aylarında gerçekleşmişti) Engels, çoktan *Ekonomi Politiğin Eleştirisi Üzerine Taslaklar*[11] (Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie) makalesini yazmış bulunmaktaydı. Marksist ekonominin oluşumunun temel taşlarından birisi olarak değerlendirilen (Väyrynen, 1992) bu taslaklar aynı yıl *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda yayınlanacaktı. "Dehşet verici" diye nitelendirdiği Merkantilist sistemin yerini alan serbest ticaret ve onun temsilcileri üzerine yazılmış bu makalede Engels o dönemler "fabrika sistemi" (Fabriksystem) olarak adlandırdığı kapitalizmin bir analizini yapmaya başlar. Temelde özel mülkiyeti eleştirdiği bu makalesinde Engels (1844; 168/372) klasik burjuva iktisadını, zenginliğin kaynağını yalnızca sermaye, toprak ve emek olarak ele almaları ve endüstrileşme ile ortaya çıkan bilimsel gelişme ve ilerlemeleri göz ardı etmelerini gerekçe göstererek eleştirir. İşte tam da bu eleştiriler üzerine toprak verimliliğinin değişkenliğine odaklanır ve insan etkinliği ve müdahalesi olmadan toprağın veriminden bahsedilemeyeceğini, insanın da bu müdahaleyi doğayı, doğada üretilen ve toprağa geri dönmesi gereken maddeleri dönüştürerek gerçekleştirdiğini düşünür. Ancak tam da eleştirdiği özel mülkiyet nedeniyle üretim karşıt iki kutba bölünür: Bir tarafta insan, diğer tarafta doğa; bir tarafta insan etkinliği olmadan âtıl kalacak toprak, diğer tarafta topraksız hiçbir şey yapamayacak olan insan. Burada Engels'in doğa insan ilişkisinin bütünlüğünün ve diyalektik ilişkisinin analizine dair ilk izleri görebiliriz. Engels'in doğayı kavramada, insanın doğada, onun bir parçası olarak eyleyen bir varlık olduğu ve aslında bu doğal ilişkinin özel mülkiyet tarafından nasıl tahribe uğradığına dair bu ilk tespitler onun oldukça örtük ve henüz olgunlaşmamış da olsa "yabancılaşma"[12] kavramına giriş yapmasına neden olur.

Adam Smith, James Mill, Jean Say, David Ricardo gibi klasik iktisat teorisyenlerini incelediği *Taslaklar*'da Engels'in Marx'tan önce değindiği isimlerden birisi de Robert Malthus'tur. Engels Malthus'u "sanki proleterler nüfuslarının sürekli artmasından dolayı sefil yaşamlarının suçlusuymuş gibi" göstermekle eleştirir ve nüfus teo-

---

[10] Krätke (2020; 20) Engels'in Wuppertal mektupları için, kendisi de fabrika sahibi olan "Babası yazarının kim olduğunu bilseydi onu çoktan kovmuş olurdu" der. 1842'lerde takma adla kullanılan yazıların 1844'ten itibaren ya Engels'in kendi adıyla yayınlanmaya başladığını ama bir kısmının ya anonim bir şekilde kaldığı ya da Marx'ın adını taşıdığı iddiasında bulunur.

[11] Marx tarafından kaleme alınıp ilk kez 1859 tarihinde yayımlanmış olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı (Zur Kritik der politischen Ökonomie)* kitabı ile karıştırılmamalı. Uzun tekrarlardan kaçınmak amacıyla Engels'in eseri *Ekonomi Politiğin Eleştirisi Üzerine Taslaklar* için çalışmanın geri kalan bölümünde *Taslaklar* kısaltması kullanılacaktır.

[12] Yabancılaşma terimi in felsefi düzeyde yaygın kullanımı Hegel ile başlamaktadır. Hegel, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde kullanıldığı biçimiyle "yabancılaşma" terimini, Adam Smith'in belirli bir nesnellikte insan pratiğine (öznelliğine) karşı kullandığı olumluluk (*positivité*) terimi yerine kullanmaktadır. (Bottigelli, 1962, 62). Hegel "tözün yabancılaşmasından... yani dinden ve tanrıbilimden yola çıkar... sonsuzu kaldırıp yerine... sonluyu ve tikeli koyar... daha sonra dini ve tanrıbilimi yeniden kurar"

risinden de "var olan en acımasız barbarca sistem" olarak bahseder[13] (Väyrynen, 1992). Aynı makalede yine Engels'in ilk olarak değer analizlerinde toprağın verimliliğinin ve emeğin üretkenliğinin öneminden (1844; 178) bahsettiği görülüyor. *Taslaklar*, henüz genç Hegelcilerle yollarını ayırmadığı bir dönemde ele alınmıştır – ki Engels, daha sonraları burada kullandığı argümanları "oldukça Hegelci bir yaklaşımla" oluşturduğu eleştirisinde bulunarak göz ardı etmeye çalışacaktır. Ancak Engels ne kadar eleştirel yaklaşsa da Marx detaylıca incelediği bu taslağı hep dahice bulacaktır[14] (Krätke, 2020; 28: Väyrynen, 1992). Bu çalışma Lenin'in gözünden de kaçmayacaktır[15].

Aslında ikilinin "yabancılaşma" kavramı ile tanışmaları ve bu kavramı geliştirmeleri Ludwig Feuerbach incelemeleri sonucu gelişecek olsa da Engels, *Taslaklar*'da klasik burjuva iktisadını eleştirirken kapitalizmde, toprağın ve sermayenin özel mülkiyete tabi olduğu bu sistemde, sorunun işçilerin mülksüzleştirilmesi ve böylelikle aslında kendi yarattıkları ölü sermayeden yani kendi emeklerinden kopmaları olduğunu belirtir. Yine aynı çalışmada Engels "özel mülkiyetin insanları nasıl bir ürüne dönüştürdüğü" ve "rekabetin milyonlarca insanın kıyımından sorumlu olduğu"nu yazar. Özel mülkiyetin üretimi doğa ve insan olarak iki karşıt kutba ayırmasının yanında, insan etkinliğinin de iki karşıt kutba, "emek" ve "sermaye"ye (ki sermaye Engels için ölü emektir) bölündüğünden bahseder. Engels, bir ve bütün olması ve doğada karşılıklı olarak birbirlerini yeniden üretmesi gerekirken, kapitalist üretim biçiminde bu üç unsurun (doğa, insan ve insanın emek üreten etkinliği) birbirlerine karşı sürekli bir mücadele içinde olduğundan bahseder. Ona göre özel mülkiyet tüm bunların yanında "toprak parçasını toprak parçasının, sermayeyi sermayenin ve işçiyi de işçinin karşısına çıkarır" (Engels, 1844; 178: Ayrıca bkz. Foster 2020b). "Kapitalistler" der Engels (1844; 180-181), "sermaye ve emeği birbirinden" ayırdıktan sonra... "Sermayeyi de ilk sermaye ve kâr olarak birbirinden ayırırlar... hatta kârı da faiz ve asıl kâr diye ayırırlar" işte "tüm bu ayrımlar ve alt ayrımlar emeğin sermayeden ayrıldığı bu doruk noktasında, yani insanlığın işçiler ve kapitalistler olarak ikiye ayrıldığı noktada" gerçekleşir. Görüldüğü gibi *Taslaklar*'da insan doğaya ve kendi emeğine yabancılaşmaya başlamıştır bile. Hunt da (2009; 98) Feuerbach'ın Hristiyanlığa atfettiği yabancılaşma kavramını Engels'in Hegelci bir yorumla ekonomi politiğe uygulamaya başladığını belirtir. Engels'e göre "insanın doğasını reddeden yalnızca Hristiyanlık değildir", özel mülkiyetin ve rekabetin hâkim olduğu kapitalist ilişkiler ağında "insan da kendinden yabancılaşır ve şeylerin kölesi olur"

Engels *Taslaklar*'da yine ekolojik bakış açısı düşünüldüğünde bir ilke daha değinir; yine önemli bir keşif, toprak kimyasının kâşifi (Foster, 1994; 64) olarak da bilinen ünlü Alman sosyolog Justus von Liebig'in keşfidir. Liebig'i (incelediği pek çok

[13] Marx (2010; 482) *Kapital*'de Malthus'un nüfus teorisini çaldığı iddiasında bulunacaktır.

[14] 1844 *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda Marx bu taslaktan övgüyle bahseder ve *Kapital*'in birinci cildinde bu makaleye üç defa atıfta bulunur (Krätke, 2020; 26).

[15] Lenin de övgüyle bahsettiği bu eserden alıntı yapacaktır (Väyrynen, 1992).

kimyager arasında) Engels açısından incelemeye değer kılan, onun yalnızca modern kimyasal gübrelerin kapitalist üretim açısından önemine işaret etmesi değil ama aynı zamanda kapitalist üretim nedeniyle tarımsal alanlardan kente doğru akan maddelerin kıra geri dönüşünün sekteye uğradığı tespitidir. Liebig kapitalizm kelimesini dillendirmemiş olmakla birlikte Avrupa'nın "talancı ekonomisi"ni (Väyrynen, 1992; 1998) keskin bir dille eleştirmiştir. Engels *Taslaklar*'da Adam Smith'in değer analizinde toprağı büyüklük açısından ele alırken önemli bir unsuru, topraktaki verimliliği göz ardı ettiğini düşünür. Bu tespit yalnızca değer analizleri açısından değil, aynı zamanda daha sonra Marx'la özdeşleştirilecek olan metabolik yarılma kavramı bağlamında da önemli bir tespit ve bunu da büyük oranda Liebig'in çalışmalarına borçludur. Liebig'in Marx ve Engels üzerindeki etkisi özellikle 1850'li yıllardan sonra daha görünür olmaya başlasa da Engels 1843'ten itibaren Liebig'i incelemeye başlamıştır. Oysa Marx Väyrynen'in (1992) de ifade ettiği gibi, 1844'teki *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda daha Liebig'den habersiz görünmektedir. Liebig'in keşfi açısından Marx Engels'in on yıl gerisinden geliyor olsa da Marx'ta da diyalektik materyalizm algısı daha Epikür üzerine yazdığı tezinden itibaren görülmeye başlanır. Marx'ta kapitalist üretim ilişkileri nedeniyle bu karşılıklı diyalektik ilişkinin, yani doğa-insan metabolizmasında çatlaklar oluştuğu görüşü de daha sonra bu kanaldan gelişecektir. İki farklı kanaldan da olsa (Marx'ta da daha sonra Liebig'in etkisini göz ardı etmeyerek), Marksizm'in bu iki keman virtüözü doğa ve insanın özünde içkin olan karşılıklı ilişkisinde kapitalist üretim biçimi nedeniyle bir yarılma yaşandığı sonucuna ulaşacaktır.

Marx ve Engels'in ekoloji konusundaki yaklaşımlarının temellerinin Ludwig Feuerbach'ın başlangıçta çok beğendikleri "antropolojik" materyalist bakış açısından ve Hegel diyalektiğinden etkilenerek oluştuğu bilinmektedir. Elbette buna Marx'ın tezine konu olan ve Engels'in de oldukça ayrıntılı çalıştığı ve yalnızca ekoloji açısından değil, tarihsel materyalizmi oluştururken de yararlandıkları Epikür'ün etkisini de eklemek gerekir. Engels Ortodoks Hegelciliğe eleştirel yaklaşsa da Genç Hegelcilerle karşılaştıktan sonra ve özellikle bunlardan birisi olan Feuerbach'ın çalışmalarını takip ettikçe, halihazırda eleştirel yaklaştığı mutlak tin kavramına mesafesi giderek açılmıştır. Engels, *Kutsal Aile*'de, Feuerbach sayesinde doğanın artık "bizler için yabancı olmaktan çıktığını", "içimizde, bize ait olan bir varlık" olduğunu ileri sürer (Väyrynen; 1992). "Metafizik *mutlak* tini 'doğada var olan gerçek insan'a dönüştürerek Hegel'i Hegelci açıdan tamamlayıp eleştirmiş olan Feuerbach, Hegelci kurguyu ve dolayısıyla bütünsel anlamda metafiziği ustalıkla eleştirerek din eleştirisini tamamlamıştır" (Marx ve Engels 1975; 139). Daha önceki materyalizm denemelerinin metafizik karakterinden rahatsız oldukları için kendilerini hemen "Feuerbach destekçileri" olarak tanımlamış olsalar da (Collected Works 4) Marx ve Engels'in daha sonra Feuerbach materyalizmini kurgusal karakteri ve sosyo-ekonomik ilişkilerin ta-

rihsel bir analizini yapmadaki başarısızlığı üzerinden şiddetle eleştirirler.[16] Väyrynen'in (1992) belirttiği gibi Feuerbach "bir materyalistti, fakat tarihsel bir materyalist değildi. Bu bağlamda Hegel diyalektiği Engels için daha aydınlatıcıydı"

Foster'ın (2020b) da ifade ettiği gibi Marx ve Engels için "tarihin materyalist algısı" ile "doğanın materyalist algısı" ayrılmaz bütünlerdir. Ancak ikili, *Kapital*'in birinci cildinin yayınlanmasından sonra materyalist tarih anlayışı üzerine daha sistemli çalışmaya başlamışlardır. Engels özellikle 1869 yılında, yıllardır bir yük olarak gördüğü babasına ait tekstil fabrikasından ayrılmasından bir yıl sonra, 1870 yılında Londra'ya taşındıktan itibaren tarihsel materyalizm üzerine Marx'tan daha yoğun bir şekilde odaklanmaya başlar (Fülberth, 2018; 9-10). Engels (2000; 45-46 ayrıca Hunt, 2009; 283) en önemli eserlerinden birisi *Anti-Dühring*'de "Ticari işlerden çekilip Londra'ya yerleşerek bunu yapabilecek zamanı kazandıktan sonra, olanaklar elverdiği ölçüde, matematik ve doğabilimlerinde, Liebig'in dediği gibi, "tam bir 'karınsa'[17]" yaşadım ve sekiz yılın çok önemli bir bölümünü bunun için kullandım" diye yazar.

Engels (1979: 86) *Doğanın Diyalektiği*'nde "diyalektik" başlığını taşıyan notlarında amacının "diyalektiğin el kitabını" yazmak değil, "diyalektik yasaların doğanın gelişmesinin gerçek yasaları olduğunu" göstermek olduğundan bahseder. Doğanın Diyalektiği üzerine hazırlamış olduğu 60 adet el yazmasını (Kangal, 2019: 224) hazırlık sürecinde Engels'in döneminin doğa ve sosyal bilimlerdeki pek çok gelişmesini yakından takip ettiği görülmektedir. Nina Hager (2009; 63) Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'nin oluşturan notları kaleme aldığı dönemde diyalektiğin çoktan bilimsel üretimin "teorik" ve "metodolojik" aracı haline geldiğini hatırlatır. 18. ve özellikle 19. yüzyılda yaşanan bilimsel gelişmeler ışığında doğa algısında bazı doğa bilimcilerde henüz mekanik bakış açısının görülmeye devam ettiğini ancak genel olarak algının metafizik değil de diyalektik olduğunu vurgular. Ancak Friedhart Klix (aktaran Hager, 2009; 64) yine de dönemin bilim insanlarının cevaplamakta zorlandığı, insanın diğer türlere göre nasıl avantajlı bir evrim süreci geçirdiğine dair dönemin en doyurucu yanıtının Engels'ten geldiğini ifade eder. Engels, hayatı boyunca yaptığı çalışmalara farklı disiplinleri kapsayacak bir biçimde yaklaşmış, insan-doğa ilişkisinde diyalektik bakışını asla terk etmemiş ve bu ilişkiyi doğa bilimleri ve sosyal bilimler süzgecinden geçirerek analiz etmeye çalışmıştır.

Marksist ekolojinin temeli Hegel ve Feuerbach etkisi ve eleştirisi üzerinden biçimlenmiş olmasına rağmen bir ayağını da o dönemin doğa bilimcilerinin, özellikle toprak kimyasının kâşifi olarak da bilinen Liebig ve botanikçi Carl Fraas'ın eserlerinin incelenmesi oluşturmaktadır[18] (Foster, 1994: 64; 2010; 2020a; 2020b; Väyry-

[16] Engels üzerine yapılan eleştirilerden bir tanesi de Feuerbach'a yönelik eleştiri dozunun fazla olduğu üzerinedir. (Altvater, 2015; 12)

[17] Burada daha önceki Türkçe çevirilere sadık kalmaya çalıştım ancak karınsa olarak çevrilmiş olan "Mauserung" kanımca deri değiştirme olarak okunmalıdır.

[18] Engels'in incelediği bilim insanları arasında jeolog Charles Lyell, evrim teorisyeni T. H. Huxley ve Libig'in öğrencisi kimyager August Wilhelm de bulunmakta (Hunt, 2009; 279).

nen, 1992). Bu anlamda da öncülüğü henüz "*Ekonomi Politiğin Eleştirisi Üzerine Taslak*"ta Liebig'i ve Sir Humphry Davy'i keşfeden Engels üstlenmektedir. Hunt (2009; 276) Engels'in erken dönem çalışmalarında romantiklerin etkisinin görünmesine rağmen, sonrasında kendisini dönemin doğa bilimlerindeki gelişmelerine adadığından bahseder. Genç araştırmacı zamanının büyük çoğunluğunu felsefe yanında fizik, matematik, biyoloji, kimya, botanik gibi dönemin dönmekte olan tartışmalarına ayırmıştır. Engels 1868 yılına kadar Fraas'tan habersiz olsa da (Väyrynen, 1992), daha 1840'ların başında, özellikle Malthus'un nüfus teorisi eleştirilerinde, tarımda verim artışı üzerine araştırma yapan dönemin bilim insanlarını araştırdığını kendi yazdıklarından bilmekteyiz. Henüz o dönem tarımda verim artışı, Malthus'un iddia ettiği geometrik nüfus artışı hızına erişemeyecek düzeyde olsa da Engels bahsi geçen bu kimyagerler ve doğa bilimleri sayesinde en azından bilimin gelişim hızının nüfus artış hızını aşacağı öngörüsünde bulunur: nüfus, diye yazar Engels (1844; 440: 1976; 70), "bir önceki neslin büyüklüğüne orantılı olarak artıyorsa, bilim de bir önceki nesilden miras kalan bilgi oranında ve bu sayede, en sıradan koşullarda bile geometrik bir artışla gelişir."

Engels 1842 yılından itibaren zamanının büyük çoğunluğunu Ermen & Engels'te geçirmiş ve orada işçi sınıfının durumunu araştırma fırsatı bulmuştur. Sınıf analizleri, Väyrynen'in (1992) iddiasına göre Marx'ın Genç Hegelcilerin tartışmalarından uzaklaşıp sınıf analizlerine yönelmesini sağlamıştır. Özellikle *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabında, modern endüstrinin oluşumuyla birlikte köyden kente doğru artan göç nedeniyle oluşan "işsizler ordusu"nun ekonomik çevrimdeki önemi üzerine tespiti, sonradan ekonomi politik çalışmalarının temeli olacaktır. Bu eserinde şöyle yazacaktır Engels (2013; 111-12);

> Bu yedekler ordusunun büyüklüğü piyasanın nüfusa hangi oranda iş sağlayabildiğine bağlıdır. Piyasada en yüksek düzeyde hareketlilik görüldüğü sırada, tarımsal bölgeler ve genel refahtan en az etkilenen işkolları sanayiye geçici olarak çok sayıda işçi sağlasalar bile bunlar azınlıkta kalırlar ve dolayısıyla yedekler ordusunun parçasıdırlar. Tek fark, bu tür işçilerin yedekler ordusu ile bağlarını su yüzüne çıkarmak için her seferinde bir refah dönemine ihtiyaç olmasıdır. Daha hareketli bir iş koluna girdiklerinde, eski patronları zararlarını azaltabilmek amacıyla iş saatlerini uzatır, kadınları ve genç işçileri işe alır ve krizin başında kovulan bu işçiler geriye döndüklerinde yerlerinin dolu olduğunu ve kendilerinin "fazlalık" olduğunu görürler."

Engels "*Doğanın Diyalektiği*"nde Malthus'un nüfus teorisinde ortaya koyduğu kötümser yaklaşımına karşı doğa bilimlerinin, kendilerinin aksini iddia etmesi durumunda bile, özünde diyalektik materyalizmi temsil etmeye başladığını düşünerek gelecekteki doğa bilimine iyimser bir rol yükler (Engels, 1979; 229: Väyrynen 1992). Kendi ifadesiyle eski "*orbis terrarum*[19]"un" sınırlarının aşıldığı 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, orta çağın uzun süren karanlığında engizisyonun zindanla-

[19] Latince yerküre. Antik Roma'da kullanılmaya başlamış bir terim.

rında küflenmeye bırakılmış doğa biliminin devrimci bir sürece girdiğini düşünür (Engels, 1979; 37-38). "*Doğanın Diyalektiği*"nde Engels'in (1979; 229), şu notuna ulaşırız:

> ... her geçen gün bu yasaları daha doğru anlamayı öğreniyor, doğanın geleneksel akışına yaptığımız müdahalelerin yakın ve uzak etkilerinin farkına varıyoruz. Özellikle yüzyılımızda doğabilimin sağladığı büyük ilerlemelerden sonra hiç değilse günlük üretim faaliyetlerimizin en uzak doğal etkilerini bile öğreniyor ve onların farkına varabilecek ve dolayısıyla onları denetleyebilecek bir durumda bulunuyoruz.

Metabolik Yarılma: Kapitalizmde Soygun, Döngüde Kırılma

Doğa kavramı, insan için doğa-insan ilişkisi referans alınarak tanımlanagelmiştir hep. Renate Wahsner'e göre (2009), doğa insan için hep kontrpuan, aynı harmoniye sahip ama farklı bir ritimde var olmuş, insan ise doğanın içinde, doğadan ayrı, ona meydan okuyan bir tür olarak algılanmıştır. Meydan okuyan, çünkü insanın doğada kendini konumlandırışı hep doğanın dışında bir varlık algısı üzerinden kurgulanmıştır. Mitolojik tanrılar tarafından kutsanmış, ayrıcalıklarla donatılmış doğadan ve doğanın parçası olan diğer türlerden ayrı, üstün varlıklar olarak...

Doğanın efendisi olduğu yanılgısıyla insanlar, tarih boyunca çoğu zaman doğal felaketler karşısındaki çaresizliğini her seferinde yeniden ve şaşkınlıkla keşfediyor sanki – tıpkı korona krizinde gördüğümüz gibi. Her ne kadar doğal ya da insan eliyle oluşmuş felaketlerin boyutu kapitalizmin eşitsiz gelişim özelliği nedeniyle farklılık gösterse de her bir doğal felaket insanların kulağına şu gerçeği fısıldıyor: "Sen sensiz de pekâlâ yaşayacak olan doğanın bir parçasısın". Pek çoğumuz doğaya belli bir teleoloji ya da insansı özellikler yükleyerek sanki bilinçli bir varlıkmış gibi yaklaşıp bizden kurtulmaya çalıştığına dair yanlış varsayımlarda bulunuyoruz. Aslında bu anlamda da doğayı bir nevi kutsamış oluyoruz ya da daha genel anlamda doğaya mistik ya da ilahi güçler yüklemiş oluyoruz. Doğaya ve doğa ile olan ilişkimize metafiziğe, idealizme ya da romantizme sapmadan materyalist bakış açısıyla, bilimin de bugüne kadar bize ispatladığı şekilde dünyanın, kocaman, yaşayan bir organizma olduğu ve fakat bu yaşayan organizmanın bir bilinçlilik taşımadığı, bizlerin de bu yaşayan maddenin minik birer parçası olduğumuz gerçeğini akılda tutarak bakmak gerektiği kanısındayım.

Varlığımızı yalnız bilinçli insan etkinliği ya da toplumsal olma sonucunda başarabildiğimiz muazzam gelişmelerin yanında biraz da dünyanın mikro ölçekte kaldığı dünya dışı evren de dahil etrafımızdaki doğa yasalarına ve tesadüfi doğal ilişkilere borçluyuz. Karşımızda bize teleolojik biçimde yaklaşan ve şu ana kadar kendisine verdiğimiz bilinçli bilinçsiz zararların hıncını almaya çalışan bir doğa yok. Doğa kendi diyalektik ilişkisi içinde akmakta. Doğa ile süreğen ilişkimizde, ilişkiyi bilince çıkarabilen taraf bizleriz. Bu da bu ilişkinin seyrini, yıkıcı olmaktan ziyade yapıcı bir şekle bürünmesini sağlayabilecek yegâne faktörün – dünya dışı herhangi bir başka

maddi değişken bu sürecin seyrini değiştirmediği sürece – şimdilik insan türü olduğunu gösteriyor.

Dünyanın en ünlü ilksel türlerden, insanların ilk atalarından sayılan Lucy'den günümüzün en ünlü yapay zekâ robotu sayılan Sophia'ya (ve belki de çok kısa sürede onu da geride bırakacak başka yapay zekalara), uzayda seyir halinde bulunan uzay teleskoplarını üreten bilim insanlarına gelinceye kadar neredeyse 3,2 milyon yıllık bir sürede doğayı sürekli olarak nesneleştirmişiz. Ancak bu 3,2 milyon yılda, son 500 yıla kadar doğayı o kadar yavaş nesneleştirmişiz ki, yalnızca taşı yontmayı başarabildiğimiz, ya da taştan daha sağlam metalleri dönüştürmeye başlayabildiğimiz zaman dilimi, bugünkü gibi günler ve hatta saatler içinde karşılaştığımız binlerce yeni gelişmeyle kıyaslanmayacak kadar yavaş. Milyonlarca yılda minik minik adımlarla evrimleşme sürecimizi yavaş yavaş biçimlendiren doğayı nesneleştirme sürecinden bahsediyoruz.

Tarihsel bir perspektiften baktığımızda, insanın bugünlere gelebilecek tarihsel varoluş sürecine karşı değilsek (doğaya egemen olan insandan bahsetmiyorum), bu nesneleştirme elbette iyi, istenen bir şeydir. Diğer canlı varlıklar, nasıl ki yaşamlarını sürdürebilmek için doğayı doğal bir beslenme zinciri olarak kullanıyorsa, insan hayvanının da doğada varlığını sürdürebilmesi için doğadan yararlanması, doğayı nesneleştirmesi kadar normal bir şey düşünülemez. Evrimsel avantajlarımızı kullanarak bunu diğer türlerden daha iyi biçimde beceriyor olmamız, kapitalist toplumdaki yıkıcı boyutlarını aklımızın bir köşesinde tutmak kaydıyla, biz insanlara olsa olsa doğa ve üzerindeki diğer varlıklara karşı sorumluluk yükler, nesnel koşulları inkâr etmeyi değil. Doğada gerçekleşen muhteşem diye nitelediğimiz olaylardan pek çoğunu insan aklıyla bizler de taklit ediyoruz ya da doğayı gözlemleyip çözdükçe – ki dünya dışı uzayın akıl almaz büyüklüğü ile kıyaslandığında doğaya dair gülünç derecede küçük bilgi birikimimizle yalnızca kendi sınırlarımız çerçevesinde oluşturabildiğimiz bilgi ve – yaratıcılığımızla doğaya karşı sürekli meydan okuyoruz. Bu meydan okuyuşların yerkürenin sınırlarını ne kadar zorladığı, kendi yıkıcı sürecimizi kendi ellerimizle hazırlayıp hazırlamadığımız günümüz ekoloji hareketinin belki de en önemli tartışmalarını beraberinde getiriyor.

Toplumsal bağlamda, tarihsel ve toplumsal olarak belirlediğimiz normlar çerçevesinde doğayı nesneleştiregelmekteyiz. Doğayı nesneleştirmeyi, doğadan yabancılaşma kavramından ayırt etmek gerekiyor. Nesneleştirme süreci, doğadaki yararlılıkları keşfetme, yeni yararlılıklar üretme, yani aslında kullanım değerleri yaratma sürecidir. Günümüzün muazzam gelişmelerini, tarihsel süreçte toplumsal olarak bu nesneleştirme sürecini yürütebilmiş olmamıza borçluyuz. Bu süreci sürekli ileriye doğru akan bir grafik olarak algılamamak gerekir. Coğrafi olarak eşitsiz bir dönüşüm olduğu gibi bazen nesneleştirme sürecini frenlemek, bazen gerekliliklerle dönemin hızının ötesinde dönüştürmek ve belki de ekonomik ve politik sebeplerle baskılamak zorunda kalmışız. Tarihsel süreçte yalnızca toprakla olan ilişkimizde yeni aletler yapmanın avantajından yararlanmamışız, hayvanları avlarken, ya da tehlikelere karşı kendimizi

korumak amacıyla da doğanın nesnelerini yeniden biçimlendirmişiz. Nesneleştirme süreci, şeyleri illaki değiştirme anlamı taşımaz, olduğu biçimde yeni kullanım alanları yaratma, işlevsel olmayanı işlevsel kılabilme anlamına da gelir. Doğa ile kurduğumuz karşılıklı ilişki öyle bütünleyici ki biz çalışma sürecinde kollarımız, bacaklarımız, ellerimiz ve kafamızla doğada "uyuklamakta olan güçleri hayata geçirirken" (Marx, 2010; 182) doğa da bize yaşamamız için maddi koşulları sağlamanın yanında kendimizi dönüştürme fırsatı sunar. Yeni kullanım alanları yaratmaya konumuz açısından en büyük örnek, aynı zamanda bizi diğer türler karşısında da avantajlı kılan toprağı işlemeyi akıl edebilmemiz. Yerleşik hayata geçişte önemli bir unsur olan toprağı işlemeyi öğrenmemiz belki bugüne göre küçük ama o güne göre varoluşsal bir adımken yine insan türü için toprakta gübre kullanımı, ondan daha fazla verim alabilmede yaşamsal anlamda oldukça önemli bir avantaj sağlamıştır. İlk motivasyon ister atıklardan kurtulma olsun, isterse daha fazla verim alabilmek için yararlı bir keşif, bugünden baktığımızda oldukça basit görünen gübre kullanımı farkında olmadan aslında doğanın organik döngüsünü sürdürebilmemizi sağlamış. Yani doğa içinde, doğayı dönüştürürken kendimizi de dönüştürecek bir nesneleştirme süreci yaşamışız. Bu nesneleştirme süreci kapitalist üretim biçimi altında zorunlu bir ilişki olsa da insanlık tarihi boyunca bu ilişki hep bu şekilde olagelmemiştir. Öyle ya, insanların doğayı anlama çabalarının hala sürdüğü bugünlere kadar tarihsel bağlamda doğa ile ilişkilenme biçimimiz, karşılıklı dönüştürme biçiminde süregelmiştir.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde insanın kendi bedeniyle, yani doğayla olan ilişkisi daha iç içe ve doğrudandır. Doğayla içiçelik, nesneleştirme ilişkisi içinde akar, bugünkü kapitalist üretim ilişkilerindeki yabancılaşma içinde değil. Bu doğayla karşılıklı ilişki ve doğadan onu nesneleştirerek yararlanma unsurunu en çok kapitalizm öncesi tarımsal üretimde görürüz. Ancak, sanayileşmenin yoğunlaşması ve dev şirketlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte eski tarım üretimi yerini teknoloji yoğun bir üretim tarzına bırakmıştır. Bu üretim süreci diye belirtir Väyrynen (1998), sınırsız bir üretimi hedefleyen kapitalizmde öylesine kontrolsüz bir biçimde ilerler ki yalnızca bu sektörde çalışan işçiler değil, aynı zamanda tarım alanları, yani doğa da bu süreçten onarılamaz yaralar alır. Marx, *Kapital* üçüncü ciltte kendi döneminin kapitalist toprak rantı analizi üzerinde dururken küçük ve büyük toprak mülkiyetini karşılaştırır ve özel mülkiyetin olduğu kapitalizmde tarımsal alanların etkin kullanımının mümkün olmadığından bahseder. Marx (2011b; 798) daha sonra Foster'ın metabolik yarılma kavramını geliştirirken kullanacağı şu ifadelere yer verir:

> ...büyük toprak mülkiyeti tarım nüfusunu durmadan azalan bir en alt düzeye indirir ve onun karşısına durmadan artan, büyük kentlerde yığınlar hâlinde bir araya getirilen bir sanayi nüfusunu çıkarır; bu yolla, yaşam hakkındaki doğa yasalarınca belirlenen toplumsal metabolizmanın bütünlüğünde onulmaz bir çatlağa yol açan koşullar doğurur; bu koşullar nedeniyle toprak gücü israf edilir ve bu israf ticaret aracılığıyla ilgili ülkenin sınırlarının çok ötesine taşınır.

Metabolik yarılma, en genel anlamda, kapitalist üretim biçiminin kırda meydana gelen üretim sürecini, üretilen maddeleri ve/veya bu üretim için gerekli doğal besinleri kente taşıma yoluyla kesintiye uğratması, doğanın kendi içsel döngüsünde çatlaklar/yarıklar meydana getirmesi, kâr uğruna toprağın fakirleştirilmesi ve giderek üretim kapasitesinin tükenmesi olarak tanımlanabilir (bkz. ayrıca Moore, 2000; 124). Tarımsal üretimin devam edebilmesi için toprağın asgari besin maddelerini barındırması, coğrafi konum, iklim şartları vb. unsurlar ele alındığında, bölgede üretimi mümkün ürünlerin gelişimini sağlayacak kapasitesini sürdürebilmesi gerekmektedir. Toprağın besin açısından zengin kalabilmesinin yegâne unsuru da ya doğal bir biçimde, yani toprağın üzerinde yetişen ürünlerin tekrar toprağa karışması yoluyla ve/veya dışarıdan gelecek hayvansal gübrelerin kullanımıdır. İşte kapitalist üretim biçimi toprağın bu süreklilik denklemini en basit ifadeyle iki soygun yöntemiyle tahrip eder: ilk olarak toprağın üzerinde yetişmiş ve en azından yeterli bir kısmının toprağa geri dönmesi gereken ürüne (son damlasına kadar) el koyarak; ikinci olarak da o bölgede üretilmiş ve toprağı beslemek için kullanılabilecek gübrelerin başka ülkelere ihracı ile. Dolayısıyla bu metabolik yarılma ilişkisi yalnızca kırsal üretim / kentsel tüketimi ilgilendiren bir unsur değil, aynı zamanda doğanın kullanımı, atıkların döngüsü, yabancılaşma, el koyma, toprakta sürdürülebilirlik ve fiziksel/sosyal metabolizma ayrımına kadar pek çok konuyu kapsayan geniş bir kavramdır. Toprak üzerinde yetişen ürünün illa tüketime tabi bir madde olması gerekmez, örneğin ağaçsızlandırma da toprağın sürdürülebilirliğini etkiler, toprakta maden arama da. Dolayısıyla metabolik yarılma aynı zamanda yeterli üretim / aşırı üretim olgusunu da içine almaktadır.

Doğayı ele alış biçimleri, insanın doğaya egemenliğinin pekiştirilmesi değil, daha ziyade ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması üzerine olan (Väyrynen 1998) Marx ve Engels erken dönem eserlerinden başlayarak aslında toprakta yabancılaşma, kent ve köy arasındaki ayrım ve doğanın parçası olarak insanın giderek doğadan yabancılaşması gibi ekolojik meseleler hakkında yazmaya başlamakla birlikte 1850'lerden itibaren Marx, yakın arkadaşı, fizikçi Roland Daniels'in kitabını inceledikten sonra sosyal metabolizma kavramı ile ilgilenmeye başlar (Foster vd., 2020a). Elbette dönemin en çığır açan çalışmalarından birisi Darwin'e aittir ve ikili, bu bilim insanını yakından takip etmeye başlar. Ancak Engels ve Marx'ın doğada organik maddelerin çevrimi konusundaki kavrayışlarını etkileyen yalnızca Darwin olmayacaktır.

Thomson'a göre (aktaran Foster, 2020b) Marx ve Engels "maddenin döngüsü"nü Liebig sayesinde keşfedebilmişlerdir. Aslında bu keşif doğada halihazırda var olan diyalektik süreçlerden birinin keşfi olduğu kadar, toplumsal olanla bu sürecin nasıl etkileştiğine yönelik keşiflerin de temelidir. Organik maddelerin bulundukları yerde sürekli bir yaşam – ölüm ve tekrar yaşam döngüsü ve aslında doğa talanında bu döngünün nasıl sekteye uğratıldığı, kırıldığı ve onulmaz bir biçimde doğal döngüde çatlaklar yarattığına dair ilk tahayyül sonrasında kendini, kapitalist üretim biçiminden kaynaklı doğanın kendi içinde ve doğa ve insan arasındaki metabolik bir

yarılmaya dönüştürecektir. Aslında ne Engels ne de Marx bugün John Bellamy Foster'ın kullandığı "metabolik yarılma" (metabolic rift) kavramını doğrudan kullanmıştır. Kavramı icat eden ve üzerinde çalışan kişi Foster olmasına rağmen, daha önce bahsettiğimiz gibi Engels daha ilk eserlerinden itibaren Marx da (elbette ki eleştirileriyle) Kapital üzerine çalışırken Liebeg'in çalışmalarını keşfetmiş ve metabolik yarılma kavramına evrilecek tespitlerde bulunmaya başlamışlardır.

Metabolik yarılma teorisinin oluşumunun temelinde yer alan Liebig'in çalışmalarını yaptığı dönemde Avrupa'da toprağın randımanında yaşanan düşüş nedeniyle yiyecek krizi yaşanmaktadır. Liebig'in iddiası, toprak üzerinde üretilen ürünlerin farklı alanlara taşınması, bu ürünlerde ve de hayvan gübrelerinde bitkilerin yeniden yetişmesi için gerekli olan nitrojen, fosfor ve potasyumun da toprağa dönmesinin engellenmiş olmasıdır. Bu yalnızca toprağın fakirleşmesine değil, aynı zamanda kentlerde biriken atıklar nedeniyle de uzun dönemli kirlenmelere neden olmaktadır.

Foster'ın (2020b) da ifade ettiği gibi, ekolojik kirlenmenin "organizmaların metabolizmalarında" meydana gelen değişim ve evrim süreçlerinden bağımsız düşünülmemesi gerekmektedir. Tam da bu dönemlerde Marx Liebig'in bitkiler için toprağın kimyasal yapısının önemini vurgulayan çalışmasına da ilgi duymaya başlar. Ve her ne kadar Liebig'i ekonomi politik algısı konusunda eleştirse de *Kapital*'in hazırlık aşamasında Liebig üzerine oldukça uzun notlar alır.

Engels'in Liebig üzerine çalışmaları ise yarım kalmıştır. Engels babasının işinden ayrılıp kendisini tarihsel materyalizm ve doğa tarihi üzerine çalışmaya adamış olsa da Marx'ın ölümünden sonra kendi çalışmalarını bir kenara bırakarak, zamanının büyük çoğunluğunu Marx'ın çalışmalarını düzenlemeye adamıştır. Dolayısıyla *Doğanın Diyalektiği*'nde Engels'in de Liebig ve Fraas üzerinde araştırmalarını sürdürdüğü görülür. Engels (1979; 227-8) bu notlarda, ekim alanları açmak için ormanların ortadan kaldırılmasının uzun dönemde doğa ve insanlar açısından sonuçlarının ne olabileceğine dikkat çekmiştir:

> Mezopotamya, Yunanistan, Küçük Asya ve başka yerlerde işlenecek toprak elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem koruyan ve biriktiren merkezlerin ellerinden gittiğini, bu ülkelerin şimdiki çölleşmiş durumuna zemin hazırladıklarını akıllarına hiç getirmiyorlardı. Alpler'deki İtalyanlar, dağların kuzey yamaçlarında dikkatle korunan çam ormanlarını güney yamaçlarında yok ederken, bölgelerinde sütçülük sanayiinin köklerini kazıdıklarını sezemiyorlardı. Böylece, yılın büyük kısmında, dağlardaki kaynakların suyunu kuruttuklarını aynı zamanda da yağmur mevsiminde azgın sel yığınlarının ovaları basmasına neden olduklarını hiç bilemiyorlardı.

Marx *Kapital*'de (2010; 259) sermayenin emek sömürüsünün nasıl iş gününün manevi ve fiziksel üst sınırını aşarak işçiyi tükettiğinden bahseder. Sermaye "İnsan bedeninin büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı tutulması için gereken zamanı gasp eder. Sermaye, temiz hava alması ve güneş ışığı görmesi için gereken zamanı işçinin elinden zorla alır. ...öyle ki, sadece bir üretim aracı durumunda bulunan işçiye, yemeği, buhar kazanına kömür, makineye yağ verir gibi verilir." Sermaye işçinin kendini na-

sıl yenileyebildiğiyle ilgilenmez, işçiden alabileceği maksimum emek zamanıyla ilgilenir. O yüzden mesela bugün işçinin tuvalete gittiği saatleri çalışma zamanından düşer, işe giriş çıkışları dijital kartlarla kontrol eder... Sermaye işçiden sökerek kendisine kâr örmekte ve böylece "emek gücünün yaşam süresini" kısaltmaktadır. Emekçinin hayatı damla damla sermayeye akar ve bu da bir süre sonra bu ölü sermaye olarak yeniden değerlendirilecektir. Marx, işçiden çalınan bu emek gücünü, çiftçinin toprağın verimliliğinden çalmasına benzetir. Foster da Marx'ın *Kapital*'de kullandığı "topraktan çalma" ifadesinden esinlenerek Marx'ın değer kuramı analizinden hareketle ve de Liebig'in "Stoffwechsel" yani "maddi değişim" konusundaki çalışmalarından da esinlenerek "metabolik yarılma" kavramını geliştirir.

Marx *Kapital*'de kırdan kente işgücü göçünün yanında ürünlerin de göçüne vurgu yapar. Bu toplumsal hareketler bir yandan insanın doğadan yabancılaşmasına neden olurken diğer taraftan da yerkürenin doğal dengesinde bozulmalara, kırılmalara yol açar. "Kapitalist üretim tarzı" der Marx (2011; 481) bu sayede "toplumun tarihsel hareket gücünün yoğunlaşmasını sağlarken, diğer yandan, insanla toprak arasındaki madde alışverişini, yani insanın topraktan alıp besin maddesi ve giyim eşyası olarak yararlandığı unsurların toprağa dönüşünü ve dolayısıyla topraktaki verim gücünün devamı için gerekli olan ebedî koşulu ihlal eder." Marx açısından bu, aynı zamanda üretim sürecinde yer alan kent ve tarım işçilerinin fiziksel ve zihinsel sağlığında da bozulmalara yol açar ve "emek aracının işçi için kölelik, sömürü ve yoksulluk aracı haline gelmesi; emek süreçleri arasında meydana gelen toplumsal birleşmenin, işçiye karşı onun bireysel canlılığını, özgürlüğünü ve bağımsızlığını ezip yok eden örgütlenmiş bir güç halini alması"na neden olur.

Taslaklar'da Engels'in (döneminin klasik iktisat teorisyenleri yanında) Ricardo eleştirisini, Marx *Kapital*'in üçüncü cildinde yeniler; "Ricardo'yu huzursuz eden şey", diye belirtir Marx, kapitalist üretimin dürtüsü ve birikimin hem koşulu hem de itici gücü olan kâr oranını tehlikeye düşürmesidir. Ve nicel oran burada her şey demektir." Kapitalist üretim biçiminin sürekli topraktan daha fazlasını talep etmesi ve fakat azalan verimler nedeniyle klasik iktisatçılarda oluşan bu rahatsızlık Engels'in gençlik döneminde öngördüğü bir şeydir. Marx'a göre sorun tam da burada, kapitalist üretim biçiminde, yatar. Kapitalist iktisatçıların da korkulu rüyası "kapitalist üretimin sınırı, onun göreliliği, mutlak bir üretim tarzı değil yalnızca tarihsel, maddi üretim koşullarının belirli bir sınırlı gelişim dönemine karşılık gelen bir üretim tarzı olduğu, ... görülebilir duruma gelir (Marx, 2012; 263: Väyrynen; 1998).

Marx *Kapital*'de Liebig'in çalışmalarını genelleştirerek sermayenin önceliklerinin metabolik bağı nasıl etkilediğini sorgular. "Kapitalist üretim... insan ile yeryüzü arasındaki metabolik ilişkiyi bozacak biçimde nüfusu tek bir merkezde toplar, örneğin insan tarafından yiyecek ve giyecek olarak tüketilen toprağın yapıcı unsurlarının toprağa geri dönüşünü engeller" der. Marx'a göre kapitalist tarım sosyal metabolizmada tamiri imkânsız bir yarılma yaratır. Ancak Foster'a göre Marx tamiri imkânsız ifadesini kapitalizm için kullanır, yani Marx'ın kendinden önceki feodal sistemde olduğu

gibi kapitalizmin de geçici bir sistem olduğunu ve metabolik döngünün bozulmasının kapitalizme has bir olgu olduğu bilinciyle analiz yapar.

Marx (2010; 482), Liebig'in endüstriyel tarım nedeniyle toprağın fakirleştiği konusundaki fikrini kapitalizm analiziyle yoğurarak, kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece işçiyi soyma sanatında bir ilerlemeden ibaret olmayıp, aynı zamanda toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir" der ve bugün toprağın verimliliğindeki bir artışın, aynı verimliliği yıllardır sağlamakta olan diğer kaynakların mahvedilmesine neden olacağını belirtir. Bu nedenle de Marx'a göre (aktaran Foster vd., 2020a) "bir ülke ulusal ekonomisini ne kadar endüstriyel tarıma ayırırsa, bu mahvoluş süreci de o denli derin olur". "Bundan dolayı" diye devam eder Marx (ibid; 482), kapitalist üretim, tekniği ve toplumsal üretim süreçlerinin birleşmesini, ancak, bütün zenginliğin iki kaynağını, toprağı ve işçiyi kurutarak ilerletir."

Foster Marx'ın kapitalist işleyişe dair analizlerinden yararlanarak, kapitalizmin sürekli ve hızlı bir biçimde büyüyen doğadan koparma ve üretme döngüsünün insanlar ile doğa arasında ve doğanın da kendine has eski döngüsü arasında kopmaya, yarılmaya neden olduğunu iddia eder. Bu yalnızca topraktan, bitkilerin gelişebilmesi için gerekli besinleri çalma şeklinde değil, örneğin karbon dengesinin de bozulması şeklinde oluşur. En basit ifadeyle, antik çağlardan beri toprakta kullanılmakta olan ve karbon salınımı yapan hayvansal gübreler bitkiler tarafından kullanılarak oksijene dönüşür. Bu döngü, kapitalizm öncesi toplumlarda sorunsuz işlemekteyken Foster'a göre kapitalist üretim biçimi nedeniyle yalnızca karbon-oksijen döngüsü değil, doğa ve insan ilişkilerinden kaynaklanan pek çok döngü alt üst olmaktadır.

Metabolik yarılma, yalnızca kapitalistin doğadan, daha dar anlamda topraktan nasıl çaldığını göstermesi açısından değil, aynı zamanda doğaya emek gücüyle müdahale olmadan bu soygunun gerçekleşemeyeceği ve aslında bu süreçte emeğin de soyuluyor olduğunu göstermesi anlamında oldukça önemlidir. Nasıl ki insan doğa olmadan yaşayamazsa, kapitalist de emek olmadan doğadan çalamaz. Engels (1844; 178) *Taslaklar*'da "Toprak, hava gibi kolay elde edilebilseydi, kimse kira ödemezdi" diyecekti. Bu ifade *Kapital*'in yazıldığı döneme kadar olan yolculuğunda geliştirilerek Marx tarafından şu ifadeye evrilmiştir: "Ne var ki, işçiler havayla yaşayamayacaklarına göre, hiçbir fiyat ödemeden satın alınmaları da düşünülemez... Sermaye, emeğin maliyetini (bu) sıfır noktasına indirme eğilimini bir an bile terk etmez" (Marx, 2010; 580). Sermaye doğadan çalarken kullandığı emek gücünü, doğadan elde ettiği hammaddelerin maliyetlerindeki artışa da bağlı olarak daha ucuza kiralama eğilimindedir hep.

Marx'ın döneminde bu metabolik yarılma, bu soygun sistemi en görüngül olarak İrlanda'da yaşanır. Marx da soygun sistemini tanımlarken İrlanda'nın nasıl İngiltere'nin tabiri caizse tarlası haline getirildiği ve aşırı üretimin toprakta nasıl bir fakirleşme yaşattığı örneğini verir. Bu fakirleşme İrlanda'da veba misali toplu ölümlere varacak kadar derin olmuştur; burada yaşanan büyük kıtlık öncesi insanlar tarım alanlarının ortasındaki küçük kulübelerinin yüksek vergilerini ödeyebilmek için ge-

nellikle tahıl yetiştirmiş, kalan arazilerde de varlıklarını sürdürebilecek kadar patates yetiştirmişlerdir. Ancak sonradan anlaşılacağı üzere toprak nadasa bırakılmadığı için patateste yayılan bir mantar hastalığı başlamış ve bütün İrlanda'da kıtlık baş göstermiştir. Daha da kötüsü, İngiltere İrlanda'daki toprak sahiplerini zorlayarak açlıkla mücadele eden çalışanları topraklardan sürerek daha fazla üretim için zorlamış ve burada üretimin devam etmesine, toprağın da kıtlık öncesinden daha da fakirleşmesine neden olmuştur.

Metabolik yarılmanın bir yüzü de 13. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere'de E. P. Thompson'un (1966; 218) ifadesiyle "sınıfsal bir soygun" olan toprak çitleme hareketinde görülmektedir. En genel anlamda toprak çitleme hareketi, küçük toprakların büyük çiftliklere dönüştürülmesidir. Açık tarla, mera, otlaklar gibi müşterekler, yani ortak kullanılan alanlar özel mülkiyete geçmiştir. Bu süreç başlangıçta toprakların satın alınması ya da sahipsiz toprakların gasp edilmesi yoluyla yürütülürken, toprakların değer kazanması nedeniyle zor kullanımı ve yağmalama şeklini almış ve sürece direnen pek çok köylünün topraklarından sürülmesine ve katledilmesine neden olmuştur. Bizzat askerler köylerin yakılması ya da köylülerin öldürülmesi sürecine katılmıştır. Elbette bu süreç bir müddet sonra burjuvazi tarafından yasal bir zemine de kavuşturulmuştur. Örneğin, çıkarılan çitleme yasaları ile kişilerin başvurdukları anda sahip oldukları topraklar, nasıl edinilip edinilmediğine bakılmaksızın yasal mülkiyete kavuşturulmuştur. Örneğin 1604 – 1914 yılları arasında İngiltere'de 28,000 km^2'lik arazi 5,200 kişinin mülkiyetine verilmiştir. Çitleme yasaları ile yasal olarak toprağın mülkiyetini elde eden toprak sahipleri bu arazilerden büyük verimler ve büyük kiralar elde etmeye başlamıştır. (Turner, 1984; 40) Çitleme hareketi, yalnızca doğanın tahribatı ile eş zamanlı maddi yarılma, yani insanın da fiziksel varoluş koşullarının yok edilmesini değil, kapitalizmin ne tür bir başlangıca sahip olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kapitalizm, bir taraftan işçilerin yerlerinden edilmesine neden olmuş, bir taraftan da kentlerde endüstride çalıştırılacak işgücü ordusunu yaratmıştır. Artık önceki toprak serfleri, şimdinin işçileri olarak bu işgücü ordusunun yaşamsal süreçleri yalnızca ve yalnızca emek güçlerini satmalarına bağlı olmaya başlamıştır.

Günümüzde de metabolik yarılmanın örneklerini, savaş üzerine kurulu soygun yöntemini bir yana bırakarak gelişmekte olan ülkelerin üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki (yasalarla güvence altına alınmış) doğrudan ya da dolaylı yaptırımları açısından görebiliriz. Bu anlamda hem ormanların yok edilmesi ve hem de karbon salınımı nedeniyle metabolik yarılmanın hızlanmasına en iyi örneği Avrupa'nın et üretimine dair politikalarında görülebilir. Ancak soruna değinmeden önce kısaca karbon salınımında Avrupa'da ortalama %10[20] (Almanya'da %6[21]) ile alt sıralarda yer alan

[20] https://www.europarl.europa.eu/news/de/headlines/society/20180301STO98928/treibhausgasemissionen-nach-landern-und-sektoren-infografik

[21] https://de.statista.com/statistik/studie/id/22904/dokument/treibhausgasemissionen-in-deutschland-statista-dossier/

tarımsal üretimde ürünlerin sera gazı[22] üretim oranlarına bakılmalıdır. Statista'nın 2018 verilerine göre[23] dünya genelinde CO2 emisyonunun %42'sı elektrik ve ısınma, %25'lik bölümü taşımacılık, %19'u endüstriden oluşmaktadır. Üretim sürecinde yaşanan sera gazı ise %37'lik bir oranla en çok enerji sektöründen kaynaklanmakta, bunu %5,8'lik oranla tarımsal üretim takip etmektedir (ibid). Sera gazı ya da özelde CO2 emisyonu üreten diğer sektörlerin sera gazı etkisindeki payı daha büyükken özellikle tarımsal üretimi ele almamın nedeni, öncelikle tarımsal üretimin metabolik yarılma kavramını açıklamada daha iyi bir örnek olması. Daha az önemsiz olmamak kaydıyla ikinci bir neden de ekoloji hareketinde daha çok sera gazı üretmemesine rağmen ekolojik yıkımın temel sorumlusunun genellikle tarım sektörü olarak gösterilmeye çalışılmasıdır. Tek tek bireylerin, en temel ihtiyaçları olan beslenme ihtiyaçlarını karşılarken bile vicdan azabı çekmelerine neden olan bu sera gazı üretme sürecine daha yakından bakalım.

Moleküler Genetikçi Marianna Schauzu'ya (2020) göre tarımsal-hayvansal üretimde tüm zararlı gazları kapsayan sera gazını en çok etkileyen sanılanın aksine büyükbaş hayvanlardan elde edilen et değil peynir üretimidir. Karbon dioksit (CO2) salınımı açısından ise ilk sırayı yine et değil, yağ üretimi almaktadır. Yağ yapımı için daha çok süt gerekmekte, bu da daha çok hayvan ve daha çok hayvan besini üretimini gerektirmektedir. Daha çok büyükbaş hayvan daha çok metan gazı salınımı anlamına gelmektedir. Metan gazı ise oran olarak karbondan daha az olmasına rağmen karbon gazından daha tehlikelidir. Bir kilo bio-yağ üretimi 11 kiloya[24] eşit karbon gazı üretmektedir[25]. Yine aynı veriler bir kilo yumurtanın 3 kilo karbon gazı ürettiğini göstermektedir. Tarım-hayvancılık alanında CO2 üretiminde ikinci sırayı et, üçüncü sırayı ise peynir almaktadır. (Peynirin içinde ne kadar az yağ oranı varsa o kadar az CO2 üretilmektedir). CO2 üretiminde dördüncü sırada kilo başı 3,3 kilogram CO2 üretimine neden olan tavuk ve domuz eti gelmekte ve son sırayı sebze üre-

[22] Sera gazları, termal radyasyonu emen ya da yansıtan gazlardır. Dünya atmosferinde en çok bulunan sera gazları su buharı (H2O), karbondioksit (CO2), nitröz oksit (N2O), metan (CH4) ve ozon (O3) gazlarıdır. Normal şartlarda bu gazlardan CO2, nitröz oksit ve metan gazı, dünya yüzeyinde ısınmayı sağlayarak bugün yaşamakta olan canlıların varlıklarını sürdürebileceği yaşanabilir bir atmosfer yaratmaktadır. Ancak bu gazlarda gereğinden fazla bir düşüş, yaşamımız için gerekenin altında bir ısıya sahip olurken, günümüz ekolojik mücadelesinin de en büyük sorunu olan gereğinden fazla ısınma, yani sera etkisi pek çok canlı türü için var oluş mücadelesine dönüşebilmektedir. Bu gazlardan en tehlikeli olanlar CO2 ve metan gazıdır. Normal şartlarda yaşamsal sürecin devamını sağlayan CO2 kapitalist üretim biçimi altında aşırı üretim nedeniyle sera gazı etkisini artıran en önemli gazlardan birisi haline gelmiştir. Kömür, doğal gazlar ve petrol üretiminde salınan metan gazının atmosferde kalma süresi CO2'ye oranla daha az olmasına rağmen, daha fazla radyasyon açığa çıkarması nedeniyle metan gazının uzun dönemdeki zararlı etkisi karbon dioksite göre daha fazladır.

[23] https://de.statista.com/statistik/daten/studie/312450/umfrage/treibhausgasemissionen-in-deutschland-nach-quellgruppe/

[24] https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1198026/umfrage/co2-fussabdruck-von-milchprodukten-eiem-und-milchalternativen-in-deutschland/

[25] 2018 yılı verilerine göre Avrupa Birliğinde kişi başına yıllık yağ tüketimi Fransa'da 8,4; Danimarka'da 6,7; Almanya'da 5,8'dir (https://de.statista.com/statistik/daten/studie/453766/umfrage/pro-kopf-konsum-von-butter-in-der-eu-nach-laendern/)

timi almaktadır. Bir kilo sebze 0,15 (Almanya verilerine göre taze domates 0,8) kilo CO2 üretmektedir[26].

Avrupa Birliği, kendi sınırları içinde gümrük vergisinden muaf olmanın avantajını kullanarak büyük oranda üretim ve ihracatı teşvik eden politikalar gütmektedir. Örneğin 2018'de AB'nin toplam et ihracatı 6,51 milyon ton iken, ithalatı 1,33 milyon tondur (Schauzu, 2020). Az gelişmiş ülkelere yapılan ihracat, bu ülkelerde ya hayvancılığın ölmesine ya da rekabet amacıyla sürekli yeni meraların açılmasına neden olmaktadır. AB birlik içindeki ülkelere hayvancılık alanında çeşitli sübvansiyonlar sağladığı için, et ihracatçısı diğer ülkeler de bu süreçten zararlı çıkmaktadır. Örneğin çok büyük tarım alanlarına sahip Arjantin bile, et ihracatında diğer AB ülkeleri bir yana, sadece Almanya'nın et ticaretinin bile gerisinde kalmaktadır. Peki AB'nin sübvansiyonlarıyla mücadele etmeye çalışan et ihracatçısı ülkeler bu duruma nasıl tepki vermekte? Elbette daha fazla hayvan besleyerek... Brezilya'nın başını çektiği bu ihracatçı ülkeler hayvan besinleri için giderek artan talep nedeniyle daha çok orman alanını tarıma açmaya çalışıyor. Örneğin, CO2 gazının azalmasına en büyük katkıyı sunan toplamda 3,5 milyon kilometre alana sahip Amazon ormanları sürekli bir biçimde ağaçsızlandırılmaktadır. Yalnızca 2019 yılında 9,166 kilometre kare, İstanbul'un bir buçuk katı alan ağaçsızlandırılmıştır. Bu bir önceki yıldan %85 daha fazla bir ağaçsızlandırmaya tekabül etmektedir. Amazon ormanları yalnızca en büyük biyoçeşitliliğe sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda pek çok yerli halka da ev sahipliği yapıyor. Amazon ormanlarındaki yangınların çoğu, bu halkların yaşadığı koruma altındaki alanları hedef alıyor ve burada yalnızca ekolojik anlamda bir kıyım yaşanmıyor, aynı zamanda (Avrupa'da yaşanan çitleme hareketine benzer bir biçimde) insanlık suçu da işleniyor. Gelişmiş ülkelerin bu duruma tepkisi ise formaliteden öteye geçmiyor. Örneğin ormansızlaştırma artan oranda devam ederken, 2019 yılında Norveç Brezilya'ya aktardığı 33 milyon ABD doları tutarındaki orman korumaya yönelik fonu kestiğini duyurmuştur. Elbette ki fonun kesilmesi ormansızlaştırma girişimlerini azaltmamış, daha çok artışına neden olmuştur.

2000 yılından bugüne toplam ağaçsızlandırma 20,000 kilometre kareye ulaşmıştır. 2015'te imzalanan Paris iklim değişikliği anlaşması gereğince Brezilya'nın 2023 yılına kadar 76 milyon ağaç dikmesi gerekmekte iken, Brezilya okaliptüs, çam ve kauçuk gibi ekolojik değeri olmayan ağaçlandırma yapmış ve bir taraftan da ağaç kesimi kaldığı yerden devam etmiştir. Üstelik Bolsonaro hükümeti 2019 yılında iktidarı devralınca bu ağaçsızlandırma süreci eskiye nazaran daha da hızlanmıştır.

Ayrıca Avrupa Birliği'nin bir kazancı da birliğin rekabet gücüne yetişmekte zorlanan ülkelere teknoloji ihracatı üzerinden elde ediliyor. AB ile MERCOSUR (Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Uruguay birliği) arasındaki serbest ticaret anlaşması gereği devasa oranda tarımsal ve hayvansal üretim yapan bu ülkeler, kendi ülkelerinde

[26] https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1197342/umfrage/obst-und-gemuese-co2-fussabdruck/. Yine bu veriler göstermektedir ki, uçakla taşındığında (yani meyvenin sadece üretiminden değil, taşınmasından da kaynaklı) bir kilo Ananas 15,1 kilo CO2 üretmektedir.

daha pahalı olduğu için ya da mevcut olmadığı için Avrupa'dan üretim için gerekli makine, ilaç, kimyasal maddeleri satın alıyor. Bu anlaşmaya uyarınca AB önümüzdeki on yıl boyunca araçlarda %35 ve ilaçlarda %14 oranında tarife indirimi sayesinde maliyetlerini oldukça azaltarak büyük kârlar elde ediyor. Bunun anlamı AB ülkelerinin MERCOSUR ile ticareti daha da artıracağı, bu talebi karşılayabilmek için daha çok tarımsal alana ve daha çok ağaçsızlandırmaya ihtiyaç duyulacağıdır.

Sonuç

İster "*Manzara*" ("Landscapes") (Foster, 2020b) ve *Wuppertal'den Mektuplar* gibi ilk dönem çalışmalarında estetik bir biçimde baksın, isterse bilimsel çalışmaları derinleştikçe daha nesnel ve tarihsel bağlamda ele alsın Engels için doğa, ekonomik analizlerinin ve üretim sürecinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmesinden öte, insan varlığının bir ön koşuludur (Väyrynen; 1992). Onun için doğa, üzerinde egemen olunabilecek, zaptedilebilecek ya da sömürülecek bir alan değil, bir parçası olduğumuz ve bilinçli etkinliğimizle biçimlendirebileceğimiz bir alan olagelmiştir. Engels (1844; 429-430), *Ekonomi Politiğin Eleştirisi Üzerine Taslaklar*'da varlığımız açısından vazgeçilmez öneme sahip olan toprağı bir ticaret nesnesi haline getirmenin, doğa parçasını ele geçirmenin ahlaksızlığından bahseder. *Doğanın Diyalektiği*'nde ise (1979; 229) "...doğaya egemen değiliz; tersine, etimiz, kanımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız, onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızdan öte gitmez" der. Aslında bu Marx'ın başka bir biçimde ifade ettiği gibi yalnızca "yeryüzünün zilyetleri" olduğumuz anlamına gelmektedir. *Kapital*'de kulağımıza usulca gerçekleri fısıldar Marx (2011b; 762):

> Bütün bir toplum, bir ulus ve hatta aynı zamanda var olan toplumların toplamı, yerkürenin sahipleri değildir. Bunlar, yalnızca, yeryüzünün zilyetleridir, onun kullanıcılarıdır ve boni patres familias [iyi aile babaları] olarak, onu sonraki kuşaklara iyileştirilmiş bir şekilde bırakmakla yükümlüdürler.

Doğanın ayrılmaz bir bileşeni olduğu için insanın, kendi yaşam koşullarını sürdürebileceği gerekli kaynakları doğadan edinmesi zorunlu bir süreçtir. Ancak insanın doğal kaynaklara ulaşması, doğayı mülk edinme halini aldığı zaman, artık insanın doğanın organik bir parçası olması durumundan daha fazla söz edilemez. İnsan, doğadan bilinçli bir kopuş yaşamaktadır artık: Dışarıda, kendi dışında var olan nesnelerin doğal ortamından (aynı oranda insanın kendisinden de) koparılarak, bireysel hakimiyet altına alınması, insanın maddi doğa üzerinde durmasına rağmen kendisini daha yükseklerde görmeye başladığı ilk an, ilk büyük yanılgısıdır. Bilinçli eylemiyle, doğayı taklit ederek maddi yaşam biçimlerini zenginleştiren insanlar, bir süre sonra bu eylemliliği doğa üzerinde hakimiyet kurmaya yönlendirmiş, bu zenginliği değişim değerinde aramaya başlamıştır. İnsanın doğayı mülk edinmeye başlamayla birlikte süreç, edinilen mülkleri korumayı, örgütlü bir sömürüyü ve hem doğanın hem de

diğer insanların efendileri olarak insanın kendisini yeniden konumlandırmasını beraberinde getirmiştir.

Doğa diyalektiktir. Ancak doğanın bir parçası olarak, doğa içinde eyleyen ve düşünen insanlar olarak bazılarımız, bu diyalektik akışı reddederek onu (doğayı) olmasını istediğimiz bir biçimde teorize etmeye çalışıyoruz. Bizi de olduran diyalektik akışa karşı kahramanca çarpışan budalalık. İnsanlar ya da toplumlar sırf keyfiyetten ya da sırf teori onu gerektirdiği için doğayla olan ilişkilerini değiştiremezler. Yoksa pratiği teoriye uydurmaya çalışan ana akım yaklaşımlar şimdiye kadar sorunsuz işliyor olurdu. Tarih, bizim olmasını istediğimiz şekilde işlemez, biz işlemekte olan tarihin içinde bazen kısmi, bazen var olan sistemi sarsabilecek radikal değişikliklerle varlığımızı sürdürürüz.

Bizler, doğanın inorganik parçası olan insanlar, kapitalizmden kurtulamadığımız sürece ekolojik döngünün bozulmasını engelleyemeyiz. Epikür'ün (Gerson vd. 6) "bir şey olmadığı bir şeyden türemez, çünkü aksi takdirde her şey, tohumlara hiçbir ihtiyaç olmadan her şeyden türüyor olurdu" sözünü Romalı filozof Lucretius da sürdürür; "Hiçbir şey tamamen yok olmaz" (Foster, 2020b). Doğa, bir şeyi, başka bir şeyden aldığıyla üretmeye devam eder lakin bu üretim ancak başka bir şeyin ölümüyle gerçekleşir. Engels'in doğa-insan ilişkisinde insan aklına yönelik iyimserliğiyle sona ilerleyelim; kapitalizmin ölümü belki de yalnızca ölmekte olan doğaya değil, sistemin acımasız çarklarına sıkışmış tüm canlılara bir yaşam şansı tanıyacaktır. Orkestranın tınısı harmoniyle hatırlatmaya devam ediyor: "Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar" (Marx ve Engels, 44).

Kaynakça

Altvater, E. (2015) *Engels Neu Entdecken: Das hellblaue Bändchen zur Einführung in die "Dialektik der Natur" und die Kritik von Akkumulation und Wachstum*, Hamburg: VSA.

Berger, M. (1975) "Engel's Theory of the Vanishing Army: A Key to the Development of Marxist Revolutionary Tactics", *The Historian*, Vol. 37, No. 3 (May, 1975), 421-435

Berger, M. (1977) "Disentangling Engels from Marxandengels", *International Labor and Working-Class History*, Volume 12, 41-44.

Bottigelli, E., Marx, K. (2005) *1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, Sunuş, Ankara: Sol.

Brecht, B. (1977) *Me-ti: Tarihte Diyalektik*, İstanbul: Günebakan.

Engels, F. (1844) "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomi ", *Deutsch-Fransösische Jahrbücher* içinde. Ed.: A. Ruge ve K. Marx (der.), Leipzig: Verlag Philipp Reclam Jun.

Engels, F. (1979) *Doğanın Diyalektiği*, Çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (2000) *Anti Dühring: Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edişi*, İstanbul: İnter

Engels, F. (2013) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Çev. O. Emre, İstanbul: Ayrıntı

Engels, F. (2020) *Konut Sorunu*, Çev. E. Özalp, İstanbul: Yordam

Foster, J. B (1994) *The Vulnerable Planet: A Short Economic History of the Environment*, New York: Monthly Review.

Foster, J. B.; B. Clark ve R. York (2010) *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review.

Foster, J. B. (2020b) *The Return of Nature: Socialism and Ecology*, New York: Monthly Review.

Foster, J. B. ve B. Clark (2020a) *The Robbery of Nature: Capitalism and the Ecological Rift*, New York: Monthly Review.

Fülberth, G. (2018) *Friedrich Engels*, Köln: Papy Rossa.

Gemkow, H.; H. Bartel; G. Becker; R. Dlubek; E. Kundel ve H. Ullrich (der.) (1997) *Friedrich Engels: Biyografi, Marksizm-Leni izm Enstitüsü*, çev. O. Özügül, S. Kaya, İstanbul: Sorun.

Hager, N. (2009) "Zu Friedrichs Engels' Auffassung vom Verhältnis von Mensch und Natur", *Marxistische Blätter*, 5-2020: 63-72, Essen: Neue Impulse.

Heinrich, M. (2019) *Karl Marx and the Birth of Modern Society The Life of Marx and the Development of His Work* Cilt I: 1818-1841, Çev. A. Locascio, Monthly Review

Hunt, T. (2009) *The Frock-Coated Communist: The Revolutionary Life of Friedrich Engels*, London: Penguin Books.

Inwood B.; Gerson L. P. (ed) (1994) *The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia*, Cambridge: Hackett.

Jacob, F. (2020) "Friedrich Engels and Revolution Theory: The Legacy of a Revolutionary Life" *Engels @ 200 Reading Friedrich Engels in the 21st Century* içinde, ed. Frank Jacob (der.), Marburg: Büchner-Verlag.

Kangal, K. (2019) "Engels' Intentions in Dialectics of Nature" *Science & Society*, Vol. 83, No. 2, April 2019, 215–243

Krätke, M. R. (2020) "Friedrich Engels, der erste Marxist" *Friedrich Engels oder: Wie ein "Cotton-Lord" den Marxismus Erfand* içinde, Berlin: Dietz.

Marx, K. (2010) *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi* Cilt 1. Çev. M. Selik, N. Satlıgan, İstanbul: Yordam.

Marx, K. (2012) *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi* Cilt 3. Çev. M. Selik, E. Özalp, İstanbul: Yordam.

Marx, K.ve F. Engels (1975) *Collected Works* Vol. 04 Marx and Engels, 1844-1845, Electric Book: Lawrence & Wishart

Marx, K.ve F. Engels (1975) *MEW / Marx-Engels-Werke Band 20: Anti-Dühring - Dialektik der Natur*, Berlin: Dietz.

Marx, K.ve F. Engels (1976) *Nüfus Sorunu ve Malthus*, Çev: O. Yaylalı, Ankara: Sol

Marx, K.ve F. Engels (1979) *MEW / Marx-Engels-Werke Band 36: Briefe April 1883 - Dezember 1887*, Berlin: Dietz.

Marx, K.ve F. Engels (1981) *MEW / Marx-Engels-Werke* Band 1 1839-1844, Berlin: Dietz.

Marx, K.ve F. Engels (1987) MEW / *Marx-Engels-Werke Band 29: Briefe Januar 1856 - Dezember 1859*; Berlin: Dietz.

Marx, K.ve F. Engels (2019) *Komünist Manifesto*, Çev. N. Satlıgan, İstanbul: Yordam.

Moore, J. W. (2000) "Environmental Crises and the Metabolic Rift in World-Historical Perspective", *Organization & Environment*, Vol. 13 No. 2, June 2000 123-157

Riccardo A. (2020) "In the Shadow of Karl Marx Perception and Reception of Friedrich Engels in the Digital Age", *Engels @ 200 Reading Friedrich Engels in the 21st Century* içinde, ed. F. Jacob (der.), Marburg: Büchner-Verlag.

Sartori, V. B. (2014) "Notes on Dialectics and History in Friedrich Engels" *Engels @ 200 Reading Friedrich Engels in the 21st Century* içinde, ed. Frank Jacob (der.), Marburg: Büchner-Verlag.

Schauzu, M. (2020) "Fleisch - ein Klimakiller?" Marx-Engels-Zentrum Berlin

Thompson, E.P. (1966) *The Making of the English Working Class*, New York: Knopf.

Turner, M. (1984) *Enclosures in Britain 1750-1830*, London: Macmillan.

Väyrynen, K. (1992) "Der junge Engels und die Entstehung der marxistischen Ökologie", *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge 2011*, Ed. R.U. Hecker, R. Sperl, C.E. Vollgraf (der.), Hamburg: Argument.

Väyrynen, K. (1998) "Ökologische Wende der Geschichte: Marx, Engels und die naturwissenschaftliche Diskussion über die Bodenfruchtbarkeit", *Geschichtsphilosophie und Ethik: Referate des Kongresses vom 11.-14.* içinde Ed. D. Losurdo (der.), Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Wahsner, R. (2009) "Die Natur und ihr Begriff", *Marxistische Blätter*, 5-09: 35-44, Essen: Neue Impulse.

İnternet Kaynakları

CO2-Fußabdruck ausgewählter Obst- und Gemüsesorten in Deutschland im Jahr 2019, Statista, https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1197342/umfrage/obst-und-gemuese-co2-fussabdruck/

Ökologischer Fußabdruck von Milchprodukten, Eiern und Milchersatzprodukten in Deutschland im Jahr 2019, Statista, https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1198026/umfrage/co2-fussabdruck-von-milchprodukten-eiern-und-milchalternativen-in-deutschland/

Pro-Kopf-Konsum von Butter in der Europäischen Union nach Ländern im Jahr 2018, Statista, https://de.statista.com/statistik/daten/studie/453766/umfrage/pro-kopf-konsum-von-butter-in-der-eu-nach-laendern/

Treibhausgasemissionen in Deutschland, Statista, https://de.statista.com/statistik/studie/id/22904/dokument/treibhausgasemissionen-in-deutschland-statista-dossier/

Treibhausgasemissionen nach Ländern und Sektoren (Infografik), Avrupa Parlamentosu (Europäisches Parlament), https://www.europarl.europa.eu/news/de/headlines/society/20180301STO98928/treibhausgasemissionen-nach-landern-und-sektoren-infografik

Verteilung der energiebedingten CO2-Emissionen weltweit nach Sektor im Jahr 2018, Statista, https://de.statista.com/statistik/daten/studie/167957/umfrage/verteilung-der-co-emissionen-weltweit-nach-bereich/

Alex Thomson
Kafası Karışmışlar İçin
Adorno

Çeviri: Arif Geniş

Yirminci yüzyılın en etkili filozof ve kültür kuramcılarından bir olan Adorno'yu okumak zorlu bir iştir. Çalışmaları çoğu zaman çetrefil ve nüfuz edilemez görünür, özellikle de onun yaslandığı felsefe gelenekleri hakkında pek fazla bilgisi olmayanlar için. Onun ortak duyu saydığımız şeyleri yıkma ve yirminci yüzyıl Avrupa ve Amerika kültüründe baskın gördüğü eğilimlere saldırma tarzı okurun önündeki güçlükleri daha da pekiştirir.

*dipnot yayınları

Selanik Caddesi No: 82/24 Kızılay Ankara - T: 312 419 29 32 - F: 312 419 25 32 - www.dipnotkitap.com

Praksis 58 | Sayfa: *79-90*

Friedrich Engels: Dünyaya Açık bir Materyalist veya Neden Gerçek Anlamda bir "Engelsizm"in Oluşmadığı Üzerine*

Karl Hermann Tjaden**

Almancadan çeviren: Çiğdem Demircan-Simon ve Dennis Simon

Sevgili katılımcılar! - Wuppertal'da Engels Evi'nde gerçekleştirilen Engels Konferansı'nın açılış konuşmasını yapma daveti için Marx-Engels Vakfı'na teşekkür etmek istiyorum. Friedrich Engels, 1820'de burada, Barmen'de doğdu. Aynı yıl, 1.538 grama tekabül eden ve Engels[1] olarak da adlandırılan bir Hollanda ağırlık ölçü birimi kaldırıldı. Ancak, hiç de akılsız olmayan insanlar tarafından bile defalarca kaba bir düşünür olarak değerlendirilen bu kişinin özellikleri ve yetenekleri tartılmak istendiğinde bu tür ince ölçü birimlerine daha sonra da ihtiyaç duyuldu. Aslında yaşamının sonuna kadar – 1895'te öldü – Wuppertal ile kıyaslandığında çok daha büyük ve çok yönlü bir dünyada oldukça ustaca ve duyarlı bir şekilde hareket etti: gönülsüz bir tüccar ve bir yıllığına gönüllü bir asker, çok başarılı bir yazar ve biraz engellenmiş bir asi, Uluslararası İşçiler Derneği (Birinci Enternasyonal – ç.n.) sekreteri ve çeşitli yayın organlarının muhabiri ve hepsinden önemlisi, farklı ülkelerde ve farklı dillerde insanlarla, bilhassa tabii ki özellikle İngiltere'ye taşınmasından sonra teoride aynı dili konuştukları Karl Marx ile ilişkileri olan devrimci bir teorisyen ve örgütleyici.

Paylaştıkları gerçekten *bir* teori miydi, yoksa bazılarının iddia ettiği gibi iki teori mi? Gerçi bu benim konum değil ve bu konferanstaki diğer katılımcılar uzmanlık alanları gereğince bu konuda bir şeyler söyleyeceklerdir; ama yine de bir soruya değinmek istiyorum: Friedrich Engels *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, *Alman Köylü Savaşı*, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, ve *Doğadaki Devinimler* (daha sonra *Doğanın Diyalektiği* olarak yayınlanacak -ç.n) üzerine alıntılar, notlar almak ve metinler yazmak gibi farklı şeylerle uğraşırken, neden Karl Marx yalnızca sermaye üzerine tek ve çok ciltli bir çalışma (*Das Kapital)* hazırlamış, planlamış, geliştirmiş ve kısmen tamamlamıştır? Çalışma alanlarındaki

---

* Marx-Engels Vakfı'nın 13 Kasım 2010'da Wuppertal'da gerçekleştirdiği Engels Konferansı için yapılan sunum olan *Friedrich Engels, ein weltoffener Materialist oder warum kein wirklicher Engelsismus entstanden ist* adındaki Almanca aslından çevrilmiştir.

** Alman Marksist sosyolog ve siyaset bilimci. 6 Mart 2021'de Covid-19 nedeniyle kaybettiğimiz Tjaden, Kassel Üniversitesi'nde ekonomi politik dersleri vermekteydi.

[1] 1,538 gram altın ya da gümüşü ölçmeye yarayan eski ölçü birimi -ç.n

bu farklılık kesinlikle her iki düşünürün dünya algısında kasti bir farklılığa işaret etmez; Bunu *Alman İdeolojisi* ve *Komünist Manifesto* üzerine ortak çalışmalarının yanında, Engels'in gerek Manchester'da gerek Londra'ya taşınmasının ardından yoğun bir şekilde yürüttükleri mektuplaşmalarındaki kapsamlı fikir alışverişleri gösteriyor. Ancak konularındaki bu farklılık, her ikisinin algı yelpazesinde ve algılanan şeyin zihinsel olarak işlenme tarzında bir farklılık anlamına gelir. *Das Kapital* üzerine okumalar ve taslakların hazırlık sürecinde Marx, kuşkusuz bazen bilimsel adımlarında tökezlese de sermaye hareketinin genişleyen döngüsünün teorik takipçisi oldu; Engels ise, çeşitli çalışmalarında bu ekonomik dramın öncesi ve sonrasından ve rengarenk değişik yönlerinden bazen gereğinden fazla söz eden, analitik gözlemcisi oldu. Engels'in özel bir biçimde *dünyaya açık (weltoffen) bir materyalist* olarak tanımlanabileceğini düşünüyorum. İlerleyen bölümlerde bunu öncelikle bu büyük bilim insanının bilimsel çabaları ve içgörüleri düzeyinde göstermeye çalışacağım. Bunu yaparken, mümkün olduğunca onun metinlerinden birebir alıntılarla kendimize işkence etmeyeceğim, bunun yerine çoğunlukla [Engels'in eserlerinden alınmış] basit vurguları tercih edeceğim; ayrıca, Engels bilgilerimin sınırlı olmasından dolayı, yalnızca Engels'in çalışmalarının keyfi ve küçük bir seçkisini inceleyeceğim.

Dünyaya Açıklık

Engels'i neden dünyaya açık olarak tanımladım? Elbette bunu, Engels'in hem siyasi hem de özel gerçek yaşamında tarihsel olarak göstermek gerekiyor. Ben yalnızca bilimsel başarıları hakkında teorik bir şeyler söyleyebilirim. Franz Mehring bu yönteme '*papazvari*' derdi. Daha fazla bilgi için Gustav Mayer'in kısmen eskimiş ve diğer yönleriyle de kusursuz olmayan ama yine de okumaya değer biyografisini ve Manfred Kliem'in materyal açısından zengin anlatısını öneriyorum (Mayer, 1934; Kliem, 1977; ayrıca bkz. Harald Wessel; Victor [ed.] [1932] 1982).

Tıpkı Marx gibi Engels de *Ekonomi Politiğin Eleştirisi Üzerine Taslaklar'da* (MEGA I -3, 479) kapitalist ekonominin (diğer tüm ekonomik sistemler gibi) *üretimdeki iki öğeyi, doğayı ve insanı* birbiriyle ilişkilendirdiğini çok erken fark etmişti. Manchester ziyaretinden sonra 1845'te çıkan ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki kapitalist fabrika, maden, tarım ve şehir sefaletini anlattığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabındaki ifadeleri de bu yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu üretim kavramını takip ederek (araştırarak, analiz ederek) Engels, dönemin İngiliz proletaryasının yaşadığı *sefalet* ve *baskının* kapsamlı bir analizini yaparak, endüstriyel üretimin işgücü ve çalışma ortamları üzerindeki sağlık ve çevre açısından olumsuz etkilerini vurgulamıştır (MEW 2, 233, 253-485). Kapitalist *üretim*, *insan* ve *doğa* etmenlerini belirli bir biçimde dolayımladığı için, *insanın* ve *doğanın* da yoksullaşmasına, tükenmesine ve yıkımına sebep olur. Genel olarak, barışçıl bir çözüm için artık çok geç olduğu kanısına varan bir mücadele yoldaşının empatisiyle yazılmış olan bu kitap, yoksulların zenginlere karşı halihazırda sürmekte olan savaşının yoğunlaştırılması ve genişletilmesi perspektifinden hareketle ve aynı zamanda bireysel olguları ve kaderleri drama-

tik bir biçimde tanımlayarak genel olgulara dair sistematik bir çerçeve çizer (MEW 2, 506). Engels, gerçekliğin bu erken dönem keşfiyle, kendisinin ve Marx'ın teorisini, metodoloji açısından da aynı adı taşıyan bugünün "parmak egzersizleri"nden [basit, rastgele oluşturulmuş çalışmalardan – ç.n.] köklü olarak ayıran bir ampirik sosyal araştırma şaheseri ile temellendirdi.

[Engels] Jenny adlı eğirme makinesinin icadından bu yana teknik yenilikler ve bunların etkilerine odaklanan *Emekçi Sınıfların Durumu*'nun o ünlü *giriş* bölümünde, sanayi devrimi ve bu süreçte meydana gelen teknik zincirleme reaksiyonlar ve bunların faal, maddi ve ekonomik-sosyal sonuçları üzerine örnekleri kullanarak üretimin teknik dolayımlamasını detaylandırmasıyla *insan-üretim-doğa* tasavvurunu tamamlar. Bunlar önemli düşüncelerdir. Burada daha o zamandan, bugün halihazırda uğraştığımız ve yarın da giderek daha fazla ele alacağımız bir konu, büyük-ölçekli sanayileşmeyle ortaya çıkan makine sisteminin uygulamasının hangi enerji ve çevre sorunlarına yol açtığı açık bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Diğer yandan bu, Engels'in sözleriyle "İngiliz işçilerinin durumlarında radikal değişimlere neden olan" teknik buluşlarla ilişkilidir. "Bunun sonucu bir yandan" "ticarette ve imalâtta bolluk, korunmasız dış pazarların hemen hepsinin ele geçirilmesi ile ulusal zenginliğin ve kapitalin ani artışı; diğer yandan da proletarya nüfusunun daha hızlı biçimde artışı, işçi sınıfı için iş güvenliğinin ve mülk sahipliğinin ortadan kalkması [...]" idi. (MEW 2, 239, 242: ayrıca bkz. MEW 39, 205). Engels'in her zaman teknik süreçlerin sonuçlarından – yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda ve özellikle ekonomik ve sosyal sonuçlardan – bahsettiğine dikkat edin. Böylece burada sosyal gelişme kavramına bir de teknik nedensellik kavramı girer. Bu tür neden-sonuç ilişkilerinin, yani insanlar, toplumlar ve doğal çevreler arasındaki bağlantılarda ileri geri gidişlerin bir parçası halinde, diyalektik olarak ele alınması gerektiğini biliyorum elbette. Ancak her halükârda, Engels'in bu satırları göz önüne alınarak, örneğin kâr oranının düşme eğilimine ilişkin tartışmaların, teknik sermaye bileşiminin önemi dikkate alınmadan yapılmamasını rica ediyorum (Ayrıca bkz. Müller, 2009).

Engels'in 1850 tarihli *Alman Köylü Savaşı* adlı kitabındaki çığır açıcı düşünce yaklaşımından kısaca bahsetmek istiyorum. Kendisi ve Marx tarafından yazılan *Komünist Manifesto*'da, *burjuva toplumunda*, kapitalizm öncesi sınıflı toplumların aksine, *sınıf çelişkilerinin basitleştiği*, dolayısıyla şimdi *iki büyük, doğrudan karşıt sınıf – burjuvazi ve proletarya* – olduğu belirtilmişti zaten (MEW 4, 463). Yani *Komünist Manifesto* bile, Marx'ın takipçileri arasında yaygın olan bir yanlışın, toplum tarihinde her zaman yalnızca iki savaşan sınıfın var olduğu görüşüne aykırıydı. Bu fikre [toplumda her zaman sadece iki sınıfın var olduğu fikri] daha da güçlü bir itiraz Engels'in *Köylü Savaşı*'nın çeşitli pasajlarında ve baskılarında, 16. yüzyılın başlarında Alman toplumu üzerine yaptığı açıklamalarda bulunabilir. Bu çalışmada bahsedilen tüm kategoriler toplandığında, bir düzine farklı toplumsal grupla karşılaşılır (bkz. Hennings, 2009; 507). Engels'in görüşüne göre, Köylü Savaşı sırasında Almanya'daki *değişik* sınıflar – Engels'in kendi deyimiyle – "son derece kafası karışmış bir

kitle"yi oluşturuyordu (yani açıkça antagonist bir sistem değildi). Ancak Gustav Mayer'in de vurguladığı gibi, Engels *plebleri, resmi toplumun tamamen dışında kalan bir sınıf olarak*, sadece feodal ilişkilerin *çözülüşünün bir belirtisi* olarak değil, aynı zamanda *yeni yükselmekte olan modern burjuva toplumunun bile ötesine gitmeye yönelen*, yeni toplumun *ilk habercisi* olarak görüyordu (MEGA I - 10, özellikle 377, 381; bkz. Mayer I; 361). Bunun bir siyasi doğruluğun veya tarih felsefesi alanında bilgeliğin bir ifadesi olup olmadığını söyleyemem. Fakat burada önemli olan, Engels'in modern, karmaşık sınıf ilişkilerini erken modern koşullarla karşılaştırması ve bunu yaparken de kendi zamanında bile sadece iki sınıf veya tabakadan daha fazlası olduğunu görmesidir: "Feodal soylulardan, burjuvaziden, küçük burjuvaziden, köylülerden ve proletaryadan oluşan bugünkü Alman ulusunun çok daha az karmaşık bileşiminin son iki yılda yaratmış olduğu karışıklık hatırlanırsa, o dönemin çıkarlar, görüşler ve eğilimler karmaşasını anlamak kolaylaşır" (MEGA I-10, 378; bkz. age., 40-57); bu öyle bir karmaşadır ki örneğin Mayıs 1849'da Ren Prusyası'ndaki ayaklanma girişimini başarısızlığa mahkum etmiştir.)

Engels'in [teorik] bakışının, ücretli emek ve sermaye değerlenmesi karşıtlığının şimdiye kadar fark edilebilenin ötesine gittiği, 1884'te yayınladığı *Aile, Özel Mülkiyet ve Devlet'in Kökeni*'nde görülebiliyor. Bunu, kendisinin de belirttiği gibi, bir dereceye kadar Karl Marx'ın mirasını gerçekleştirmek için yaptı (bkz. MEGA I – 29; 11). Bilindiği gibi Engels kendi kitabını, Amerikalı etnolog Lewis Henry Morgan'ın *Eski Toplum (Ancient Society)* adlı kitabında öne sürdüğü sosyal evrim teorisine dayandırdı. Morgan'ın teorisi esas olarak uygarlığın doğasında olan toplumsal şiddet ilişkilerinin ortaya çıkması ve gelişmesiyle ilgiliydi. (Burada daha önce medeniyetler üzerine teorik bir bağlamda sunduğum argümanımı tekrarlıyorum [Tjaden 2009, özellikle 42]). Morgan, *varoluşun ardışık aşamaları temelinde üç ana kültürel gelişim basamağı* tanımlamaktadır: (1) (modern terimlerle) Paleolitik'i ve Neolitik'in başlangıçlarını içeren, yiyecek arama ve avcılık ile tanımlanan *yabanıllık*; (2) Hayvancılık ve/veya bitki yetiştiriciliği ile çanak çömlekçiliğin ortaya çıktığı ve muhtemelen demirin işlenmeye başlandığı ve fakat yazının henüz bulunmadığı bir dönemi içine alan *barbarlık* –ve son olarak (3) yazının icadından ve kullanılmasından beri var olan ve başlangıcı Morgan'a göre eski Mısır ve Fenikelilere kadar uzanan *medeniyet*. Friedrich Engels, bu yaklaşımı aşağıda alıntıladığım *Köken* [*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni-ç.n.*] kitabında Morgan'ın bulgularını sunup daha da geliştirdi. Burada Mezopotamya'nın erken dönemine dair arkeolojik araştırmaların henüz emekleme aşamasında olduğu 1892 senesinde yayınlanan dördüncü baskısını esas alıyorum. Engels'in bu konudaki düşünsel yaklaşımı hakkında birkaç sözle yetineceğim. Engels "medeniyet"i, insanlık tarihinde belirleyici bir adım olarak vurgular: Bu geçişte, ataerkil-tek eşli ailede erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği, "*kadının dünya çapında tarihsel yenilgisinin*" (orijinal metinde italik; bugün genel olarak ataerkil aileden söz ediyoruz – genel olarak "tek eşli aile"den söz eden Engels için, "ataerkil aile" "tek eşli aile"nin özel bir biçimi için kullanılan bir terimdir) bir sonucu olarak

ortaya çıkar; ayrıca "komşuları yağmalama ve ezme" ve "kendi halkına hükmetme ve ezme" amaçlı devlet biçiminde siyasi örgüt oluşuyor; ve nihayet "medeniyetin eşiğinde", Engels'in "gerçek sosyal asalak hayvanlar" diye adlandırdığı sömürücü bir ticari "asalaklar sınıfı" ve bunun yanında "[...] kitlelerin artan yoksullaşması ve artan yoksullar kitlesi" ortaya çıkıyordu; ve Engels'e göre tüm bunlar – bugüne kadar devam eden – "medeniyet döneminde" de sürüyor (MEGA I / 29, 145-150, 173, 176, 258-261). Yani bizim *modern burjuva* toplumu da daha önceki çeşitli toplum biçimlerinde ortaya çıkan veya gelişmiş olan bir şiddet ilişkileri üçlüsü ile biçimlenmiştir. Demek ki kapitalist olarak da nitelendirilen bu toplum, özellikle "bizim" o çok övülen uygarlığımız, katkı yapacak olursak, Batı Avrasya ve Avrupa'da oldukça şiddetli geçmiş olan *ataerkil şiddet, devlet-şiddeti ve ekonomik güç üçlüsünün* özel bir tezahürü şeklinde tanımlanan binlerce yıllık toplumsal olarak bir arada yaşama sürecinin sonucu ve parçasıdır. Marksistler arasında daha sonra Engels'in "medeniyet"in "meta üretimi toplumu" olduğuna ve [uygarlığın] adeta metal para, tüccarlar, özel mülkiyet ve başlangıçta köle emeği ile öne çıkan bu toplumla başladığına dair ifadeleri üzerine birkaç tartışma olmuştur (MEGA I / özellikle 29, 143, 268, 266). Bu özelliklerin eski Yunanlılar döneminde ne zaman ortaya çıktığı veya eski Anadolu kent kültürlerinde mi meydana geldiği, ayrıca M.Ö. üçüncü milenyumda sınıf ilişkilerinin ve medeniyetin açıkça varlık gösterdiği erken dönem yüksek kültür toplumlarında [eski Anadolu ve Mezopotamya – ç.n.] herhangi bir tür meta üretiminin geliştirilip geliştirilmediği de soruldu (Bernal, 1967; özellikle 61-67, 95, 868; Thomson, 1968; 143-146; Herrmann ve Köhn, 1988; 429-432). Mezopotamya'nın o binyıllık yüksek kültürlü şehir toplumlarında, madeni paranın olmaması nedeniyle, burada genelleştirilmiş bir mal mübadelesinden söz edilmesi kesinlikle mümkün olmasa bile ekonomik yeniden üretiminin temelinin bir parçası olan yoğun meta mübadelesi ile biçimlenmiş, yüksek derecede organize bir ticari meta üretiminin varlığı kabul edildiğinde, kanımca bu sorular bugün açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır. Engels'in kitabının tamamı ve [özellikle] başlığı, her şeyden önce, onun esasen bu *üç* şiddet ilişkisi [ataerkil aile, devlet ve ekonomi -ç.n] ve bunların bağlantıları ile ilgilendiğini gösteriyor; [Engels] sadece ekonomik sınıf egemenliğini değil, aynı zamanda (geniş anlamda) ataerkil-ailesel ve ilgili hukuksal araçlar da dahil olmak üzere, devletin tasarruf yetkilerini, bugün bildiğimiz şekliyle en az 5000 yıl önce yerkürenin bizim bölgemize tekabül eden kısmında, yakın Ortadoğu'da oluştuğu biçimiyle "medeniyet" kompleksinin envanterine dahil etti; çünkü Engel'e göre "kadına yönelik baskının" oluşumu ve "savaş için örgütlenme" de "medeniyet[in kapsamına giriyor]" (MEGA I/29; 179, 258). Hermann ve Köhn'ün (1988) bir seçki üzerinden yaptıkları katkılarla tarihsel gerçekler ışığında medeniyetin bu Teslis [üç kavramlı] algısına dair eleştirileri, kanımca yalnızca kısmen önemli olduğu kabul edilen ayrıntılarla ilgilidir. O dönemki tarih öncesi ve erken tarihsel araştırmaların durumundan kaynaklanan eksikliklerin yanı sıra, akrabalık ilişkilerine dair soy-kütüksel/klan [gens] hipotezlerinin Paleolitik ve Neolitik dönemlerin tarihsel gerçekliği ile karıştırılması söz konusu; ay-

rıca şeyleştirilmiş kurgusal kavramların kullanımı, yani (kadın) "cinsiyeti"nden veya "insanlık soyundan" (ve onun "çocukluğundan") bahsedilmiş olması da eleştirilmelidir (MEGA I/29; 145, 173; bkz. Tjaden-Steinhauer, 201: Tjaden-Steinhauer, 2007). Diğer eleştiriler: ataerkil şiddet esas olarak ilk önce çocuklar üzerinde (son zamanlarda babanın veya ebeveynlerin sözde bakımına genişletilmiş olsa da) babanın tahakkümüdür; devlet tahakkümü öncelikle toprak ve mekânsal düzenleme üzerine tahakkümdür (son zamanlarda da devletin insanların geçimini sağlamaya yönelik hizmetleri ve afet sonrası yardımları); ekonomik tahakküm Engels'in metninin imâ ettiğinden çok daha büyük ölçüde ezelden beri doğa (özellikle hayvansal) madde ve enerji kaynaklarının aşırı kullanımıyla ilişkilidir ve bundan dolayı birbiriyle bağlantılı ekolojik yarıkların [metabolik yarık -ç.n.] aşırı zorlanmasıyla birlikte ele alınmalıdır. Engels'in de– Morgans gibi – "doğu" (Batı Avrasya) ve "batı" (Amerikan) gelişim rotalarını net bir şekilde ayırt ettiğini de belirtmek gerekiyor: ona göre Eski Amerika'da barbarlıktan medeniyete geçiş gerçekleşmedi – lakin bu bugün biraz daha farklı bir şekilde görülmeli (MEGA I/29, özellikle 147). Ama en azından Avrasya kıtasında, Engels'in sözleriyle: "Uygarlığın temeli, bir sınıfın bir başka sınıf tarafından sömürülmesi olduğundan, bütün gelişme, sürekli bir çelişme içinde oluşur. Üretimdeki her ilerleme, aynı zamanda, ezilen sınıfın, yani büyük çoğunluğun durumunda bir gerileme belirtisidir" (MEGA I/29; 269). Bu, önceki "barbarlık"ta henüz bu şekilde değildi, ki bu barbarlığa sözde geri dönüşe karşı yapılan uyarılarda görmezden geliniyor.

Kısacası Engels bize dünyanın sadece ekonomik sistemlerden veya üretim tarzlarından, sadece karşıt sınıflardan ve özellikle de sadece kapitalizmden oluşmadığını gösteriyor.

Materyalizm

Böylece şu soruya varıyoruz: Engels'e neden materyalist diyebiliriz? Filozof olmayan biri olarak, kendimde kendi materyalizm kavramımı yaratma özgürlüğünü buluyorum. Kanımca materyalizm birbiriyle ilişkili iki ifade ile kendini ayırt eder: 1) İnsanların oluşturduğu fikirler havada uçuşmazlar, bir şekilde bedenlerine bağlıdırlar ve bilimsel tespitler de buna bağlı kalmalıdır; 2) İnsanların kendilerine ve kendi çevre ve yaşam alanlarına dair oluşturdukları fikirler mümkün oluğu kadar somut olmalı (ya da hocam Theodor W. Adorno'nun bir keresinde yazdığı gibi, onlarda [fikirlerde] "madde dolu gerçeklik" yansımalı: Adorno 1973: 361). Engels'in bilimsel çalışmalarına bu açıdan bakılırsa, onun son derece çağdaş bir yazar olduğu görülür.

1. Maddeye dair: Fikirlerin Fizikselliği ve Temellendirilmesi

Engels *Taslaklar*'da [*Umrisse*] toplumsal üretimi göz önünde bulundurarak, fikirlerin var olduğu ve onların olabildiğince içselleştirilerek ifade edilmelerinin gerektiği maddi gerçekliğin *öğeleri* olarak *doğa* ve *insan* ayrımı yapmıştır. Aynı kitapta diğer

yönleriyle eleştirilen Malthus'a, teorisi aracılığıyla dikkatimizi *dünyanın ve insanlığın üretim gücüne* çektiği için yapılan övgü ile bu iki kutupluluk geri döner. Gerçi bu vesileyle – burada kelimesi kelimesine alıntı yapmak zorundayım – tamamen yanılsama içinde bir fikri ifade eder: insanlarda var olan "üretim gücünün" "ölçülemez" olduğu ve "toprağın verimliliğinin" "sonsuza kadar" yükseltilebileceğini ifade eder (MEGA I/3; 490, 486). Ama artık kullanılabilir topraklar üzerindeki teknik uygulamaların uygarlığımızın topraklarını çoktan verimsizleştirmeye başladığı söylentisi yayılıyor (Montgomery, 2010). Bu yanılgıya rağmen Engels'in bu iki kutuplu bakış açısı, gerçekliği detaylı araştırmalar temelinde kavramaya çalıştığı sürece (ki genelde bunu yapmıştı) verimliliğini kanıtlamış durumda. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarında *İrlandalıların evlerinden ve çiftliklerinden* ve dolayısıyla *ülke dışına toplu olarak sürülmelerine* ışık tutmaya yönelik çabaları iki uzun tarihsel süreci kapsıyor. İlki, jeolojik tabakaların oluşumu ve yeniden düzenlenmesinden toprak ve iklim tarihine kadar doğal koşulların tarihi: Burada kelime kelimesine şunu diyor; "İrlanda iklimi hakkında gerçekleri ortaya koymanın, güncel siyasi bir sorunun çözümü olduğu görülüyor". [Güncel siyasi sorunu şuydu:] Adada ihracata yönelik hayvancılıktan başka [ekonomik] faaliyetleri güya imkânsız kılan iklimsel zorunluluk; buna ek olarak [Engels'in eserinde] adada mistik zamanlardan beri sürekli göçün, fetihlerin, baskının ve yeme alışkanlıklarının, Orta çağdan itibaren 20. yüzyıldaki devamını Engels'in yaşayıp görmeye fırsatının olmadığı yabancı hükümdarlara karşı mücadelelere varıncaya kadar bir insanlık tarihi var (MEGA I/21; 236, 198). Burada da tüyler ürpertici yanlış yargılar olsa da İrlanda üzerine yazılar, fiziksel gerçekliklerle bağlantı kuran ve onları ciddiye alan, aynı anda hem coğrafi hem de tarihsel olarak işleyen materyalist düşünce anlamında bir sosyal bilim örneğidir – ki Engels'in kendisi de temelde bunu böyle görüyordu (MEW 39, 205; bzk. Czeskleba-Dupont, 2001).

Engels'in erken dönem ekonomi-politik eleştirisinde ortaya koymaya başladığı iktisadi değer kavramı, fikirsel kavramların materyalist bir eleştirisi için oldukça verimli bir alandır. Sonuçta orada, "değer, üretim maliyetinin yararlılığa oranıdır" deniliyor. Özel mülkiyetin olmadığı bir ekonomi için, "değer kavramının pratik uygulaması [...] giderek üretimle ilgili kararla sınırlı olacaktır" cümlesi geçerli olmalıdır (MEGA I/3, 477). Buna dair, daha sonra kaleme aldığı Eugen Dühring'e karşı yazısında daha fazla ayrıntı bulunuyor. *Anti-Dühring*'in (1877; 78) bir bölümü, *üretim araçlarının toplum tarafından ele geçirilmesi nedeniyle, meta üretiminin ve dolayısıyla ürünün üreticiler üzerindeki egemenliğinin ortadan kaldırıldığı* bir ekonominin örgütlenmesi ile ilgilidir (MEGA I. – 27; 446). Engels şöyle devam ediyor: "Yalnızca üretici güçlerini bir tek büyük plana göre" ve anlamlı bir şeklide tüm ülkede dağıtan toplumlar "kent ve kır arasındaki ayırımı" kaldırabilir. "Bugünkü hava, su ve toprak kirlenmesi, ancak kentle köyün kaynaşmasıyla ortadan kaldırılabilir [...]" (MEGA I-27, özellikle 457). Böylesi planlı bir toplumda kapitalist meta önceliğinin ve [metaların] *değerlerinin* ortadan kaldırılması ne anlama gelir? Engels'e göre belirleyici nokta şu: "Birbirleriyle ve üretimleri için gerekli emek miktarıyla karşılaştırılan çeşitli

kullanım nesnelerinin yararlılıkları [*Nutzeffekte*], eninde sonunda planı belirleyeceklerdir. İnsanlar, her şeyi, ünlü "değer" işe karışmadan, çok yalın bir biçimde düzenleyeceklerdir" (MEGA I-27, 469). Değer kavramına yönelik bu temel eleştirinin konuyla ilgili teorik tartışmalarda dile getirilip getirilmediğini hiç bilmiyorum. Engels'in yazılarının, özellikle de *Anti-Dühring*'in, bu ülkede [Almanya'da] eleştirel kuramlaştırmanın yüksek çevrelerinin gözündeki düşük itibarı hesaba katılırsa, bunun en iyi ihtimalle olumsuz ifadelerle [reddedilme şeklinde] yapıldığı varsayılabilir. Engels'in aklındaki, malların ve hizmetlerin *yararlılıklarına* göre (bu "kullanım değeri"nden farklı bir şeydir) mümkün olduğu kadar az *emek gücüyle* (burada söz konusu olan "yaşayan" ve her şeyden önce "nesnelleştirilmiş emek"tir) planlı bir şekilde üretimi ve kullanımdır. Bu [fikir], mühendislik ekonomisine eleştirel yaklaşan modern, ekolojik bir bakış açısıyla hareket eden fikirlerle örtüşmektedir. Bu eleştirmenlere, örneğin bu konuda Friedrich Engels'in Marx yorumunu aktaran ünlü ABD'li ekolojist Barry Commoner'a göre, önemli olan, *enerji hizmetlerinin* ve diğer *kullanım değeri hizmetlerinin* mümkün olduğu kadar az sermayeyle, yani üretim araçlarıyla ve işsiz nüfus fazlalığı yaratmadan sunulmasıdır (Commoner, 1976; özellikle 225 ve 256). Ya da Engels'in, Marx'ın konuyla ilgili bulgularına atıfta bulunarak, yukarıda sözü edilen çalışmasında kısa ve öz belirttiği gibi: "Üretim hakkında karar verme konusunda, yararlılık ve emek harcama arasındaki yukarıdaki karşılaştırmanın komünist bir toplumda ekonomi politiğin değer kavramından geriye kalacak tek şey olduğunu daha 1844'te dile getirmiştim" – [yani Engels'in 1844'te yayınlanan] politik ekonomi üzerine kitabında (MEGA I-27; 469). Materyalizmin teori ve pratikte (gerçekte etkinlik halinde olan) kurguların hükümsüz kılınması olduğunu göstermenin daha iyi bir yolu yoktur.

2. Maddeye dair: Madde dolu gerçeklik

Materyalizm aynı zamanda somut düşünmek ve davranmak anlamına gelir. Engels'in bu anlamda da harika bir materyalist olduğu, şu ana kadar söylenenlerden henüz anlaşılmadıysa, onun bilimsel çalışmalarıyla ispatlanabilir. Siyasete dair ve Marx ile beraber kaleme aldığı yazıları hesaba katılmasa bile, yine de antropoloji sorunlarından dilbilimi konularına ve Engels'in oldukça kapsamlı askeri araştırmalarına kadar, "tüm dünyadan" aldığı olgulara dair bir yığın çalışması mevcut. *Doğum uzmanlığı hakkında tıbbi eserler* bile okumaya başlamıştı bir ara (Lafargue, 1904-05; 560). Burada kendimizi "Doğanın Diyalektiği" adı altında, yani Engels'in ortada olmayan, fakat MEW [Marx Engels Eserleri] ve MEGA II kapsamında bu başlık altında toparlanmış olan, [yazmayı tasarladığı başka -ç.n] bir kitap için toparladığı özetler, notlar ve metinler üzerine birkaç yorumla sınırlandırıyoruz.

Engels 1885'te, *Anti-Dühring*'in ikinci baskısının önsözünde, *bu eserin* – alıntı yapıyorum – "Marx ve benim tarafından savunulan diyalektik metot ve komünist dünya görüşünün az çok tutarlı bir tasviri" olduğunu yazmıştı (MEGA I/27, 492). Bu *tasvir* sonra *Marksist dünya görüşünün bütünsel sistemin – mütecanis ve genelgeçer,*

kendi içinde mantıksal bütünlüğü olan bir sistemin – sunumu olarak abartıldı. Birçok [yazar] için örnek olarak burada bir Engels biyografisi yazarını, Heinrich Gemkow'u, aktardım (1970; özellikle 434: benzer şekilde, ama daha tumturaklı Kliem, 1977; özellikle 504); bu görüşün özellikle Soğuk Savaş döneminde bir taraftan içten kabullenildiği, diğer taraftan sertçe reddedildiği biliniyor. O *az çok tutarlı tasvirin* içinde – Engels'ten alıntı yapıyorum – "tarihte de olayların görünürdeki rastlantısallığına hükmeden diyalektik hareket yasalarının, doğada sayısız değişimlerde üste geldiği" önemli bir düşüncedir (MEGA I-27; özellikle 494). Birkaç satır sonra, Engels, önemli olanın, "doğaya zamanda gelişim şansı tanımayan" doğa felsefesi bakış açısını eleştirmek olduğunu ve kendisinin "diyalektik yasalarını doğanın içine kurgulamayı değil, onları onda [doğanın içinde] keşfetmeyi ve oradan geliştirmeyi" hedeflediğini vurguladı (MEGA I-27; 495). Buradan hareketle, doğa yasaları üzerine bu düşüncelerin neler olduğu anlaşılmaktadır: bunlar insanlık tarihinde ve doğada *hareketin maddenin varoluş biçimi olduğu* – ki bu [Engels'e göre] *doğa bilimlerdeki en yeni ilerlemelere* de tekabül ediyordu – düşüncesinin geliştirilmesi için ön çalışmalardır (MEGA I-27; özellikle 264, 235; ayrıca bkz. MEGA I-26, özellikle 9, 19-23 vs.). Bunun Alfred Schmidt'in inanmamızı istediği gibi "soyut-metafizik bir tez" mi olması gerekiyor (1962; 43-47)?

Engels farklı yerlerde, hareket ve gelişim düşünüldüğünde gerçekliğin teorik tahayyülünün, doğa bilimlerinde de katı sınıflandırmaları şüpheli kıldığını defalarca vurgulamıştır: "*Hard and fast lines* [katı ve sabit hatlar, orijinalde de İngilizce ve italik – ç.n.] gelişim teorisiyle bağdaşmaz – omurgalı ve omurgasız hayvanlar arasındaki ayrım bile katı değildir [...]" (MEGA I-26; özellikle 47, 77). İnsanların oluşumu olarak adlandırılan, insansıların [hominids] şempanze ve anatomik olarak modern insanların ortak atalarından ortaya çıkışını da gelişim teorisi gözüyle incelemeyi teşvik etti. 1870'lerin ortasında oluşan *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü* isimli ünlü eseri, özellikle aletlerin rolü, dil, beslenme biçimi ve toplum kavramı açısından elbette bugünkü araştırma bulgularının gerisinde kalıyor (bkz. Tjaden-Steinhauer: Tjaden, 2004). [O çalışmanın] en önemli eksikliği, başlıkta bile ifade edilen temel düşüncesidir: "insana geçiş", "maymundan insana geçiş" (MEGA I/26, 88f.) yani "insan" adında diğer bütün hayvanlardan temelden farklı bir varlığın, bir insan cinsinin oluşumu gibi bir şeyin olması. "İnsanın" dünyanın geri kalanından taksonomik ayırımı Engels'in, (o zamanın bile) biyolojik bilgilerin ilerleyişinin "şimdiye kadarki bütün sınıflandırmalarla alay ettiği" konusundaki kendi bulgusuyla ters düşüyor (MEGA I-26; 79: Dupré, 2002). Yine de çokça alıntılanan *doğanın geri kalanı üzerine insanlığın zaferlerine* dair sözler bu metni birinci sınıf bir öncü çalışma haline getiriyor.

Az önce eleştirilen metodik tutarsızlık, Engels'in doğa olayları ve doğa bilimleri üzerine yaptığı genel tespitlerin değerini azaltmıyor. Onlara, *Anti-Dühring'te* yazıldığı gibi, Engels'in *son dört yüzyılda doğaya dair bilgilerde devasa ileri adımlar* atılması sonucunda oluşan, "doğa nesnelerini ve doğa olaylarını bireysellikleriyle, büyük bü-

tünsel bağlantının dışında; bundan dolayı hareket hailinde değil, dururken, özünde değişebilen değil, sabit varlıklar olarak, hayatları açısından değil, ölümleri açısından algılama" "alışkanlığı" – yani Engels'in "metafizik düşünce tarzı" olarak adlandırdığı ve, [Engels'e göre] "özünde diyalektik" olan "modern materyalizm" ile karşılaştırdığı "alışkanlığın" eleştirisi esas teşkil ediyor (MEGA I/27; 232, 235). Özellikle biyosfer ve dünyanın atmosferi arasında madde akımlarının ve enerji değişimlerinin gelişiminin hayati tehlike arz ettiğinin anlaşıldığı bir zamanda, Engels'in doğa kavramına metafizik diyenler bir adım geri durmalı. Ayrıca: Engels'ten nefret eden, Marx hakkında susmalı!

Gerçek bir Engelsizmin imkansızlığı

Engels'in gerçekliğin bilimsel keşiflerinde değindiği konuların ve sorunlarının çeşitliliğini bazı örneklerle göstermeye çalıştım. Çabalarının sonuçları o kadar çeşitli ki, bunları birkaç teze ve dogmaya indirgemek mümkün değil. Marx'ta bu biraz daha farklıydı. Elbette o, Engels'in düşünce ve bulgularının çoğundan (hatta kendisi onları teşvik etmediyse) haberdardı ve aynı düşüncedeydi ve elbette kapitalist üretim tarzından başka konuları da ele aldı. Ama yine de onun emeğinin ağırlık merkezi, reel kapitalist ekonominin teorik modellemesiydi ve bu işte, gelişen sistemler olarak kısaltmalar ve muhtemelen yazarın kendi isteğine karşı bile olsa bir "izm"in çekirdeği olabilecek varsayımlar, parametreler, değişkenler, hipotezler, sayılar ve denklemler vardı– sonuçta kendisi [Marx] "Marksizm" adı altında 1870'lerin sonunda Fransa'da meydana çıkan bazı akıl yürütmeleri için "ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste"[2] demişti (bkz. MEW 35, 388 – burada biraz yanıltıcı kısaltılmış bir çeviri mevcut; daha detaylı çeviri için: MEW 37, 436 ve 450).

Engels'in biliminin amaçladığı ve belki de gerçekleştirdiği realizm ve farklılık ise, gerçek anlamda bir "Engelsizm"i yaratmayı engelledi, ki bu iyi bir şeydir. Hangi siyasi akımdan ve hangi ideolojik sebeplerden olursa olsun, her kim ki çıkıp Engels'in bilimsel sözlerini, doğru olanları da yanlış olanları da, kendi amaçları için çarpıtmaya çalışırsa, anlamamanın aptallığından [Engels'in] gerçek yapıtından sadece rastgele alınmış parçalarla [oluşturduğu] spesifik bir teorik sistem inşa edip propagandasını yapabilir, ya da biraz daha akıllıca olanı onu yüzeysellik, basitlik ve düşünsel sabitlik ile suçlayabilir – ikisi de Engels'e hiç uymayan [Almanca orijinalde 'Engels'in gözlerine yumruklar kadar yakışan" deyimiyle ifade ediliyor – ç.n.] iki yaklaşımdır, zira o şunu görmüştür (çokça eleştirilen "Anti-Dühring"den alıntı yapıyorum): "Dünyanın yekpare bir sistemi, yani bağıntılı bir bütünü temsil ettiği açıktır, ama bu sistemin bilinmesi, *tüm doğanın* ve tarihin bilinmesini önşart koşar, buna da insanlar asla erişemezler. Öyleyse sistemler kuran kişi, sayısız boşluğu, *kendi buluşlarıyla doldurmak*, yani irrasyonel fanteziler yürütmek, ideoloji yapmak zorundadır." (MEGA I-27; 68, italikler orijinalde – Engels'in bu görüşü onun sonradan *dogmatik bir şekilde doku-*

[2] Ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste: Kesin olan bir şey varsa Marksist olmadığımdır-ç.n.

nulmaz bir Marksizm papalığına yükseltilmesine ters düşer – bu, Scherz-Brandenburg'un (2010; 583) doğru bir şekilde tespit ettiği gibi – *hiçbir şekilde onun çok yönlü kişiliğine layık değildi*).

Bu arada *Engels'in gözleri*nden bahsetmeden geçmemeli: Wilhelm Liebknecht anılarında genel olarak *büyük adamlar* diye adlandırılanlarla ve özellikle Friedrich Engels ile yaşadığı tecrübelerinden bahsederken şunu yazmıştır: *onlarla ne kadar yakınlaşırsam, parlak şöhretleri o kadar azaldı ve o kadar küçük göründüler. Hava ne kadar sisli olursa, insanlar ve nesneler kendilerini o kadar büyük gösterirler. Friedrich Engels'in ise, sisin parlak bakan gözlerinin önünden çekilmesini sağlayan ve insanların ve nesnelerin, insanlar ve nesneler olarak oldukları gibi görünmelerini sağlayan bir özelliği vardı* (Liebknecht, 1976; 193- Engels'in hayatının sonuna doğru Liebknecht'e "dünyayı doğal gözleriyle algılama" çağrısında bulunması ayrı bir konudur: MEGA I-32; 591).

Marx herhalde biraz farklı bir algılayış biçimi geliştirmişti, ki onun gerçekliğe bütün yaklaşımı da açıkça Engels'inkinden farklıydı. Bu dolaylı olarak, [Marx'ın] Londra'daki faaliyetlerini şöyle ifade etmesinden anlaşılabilir: amacım, *kulislerin arkasından etkilediğim bütün işçi sınıfı hareketinin, çok kötü ellere ve sapa yollara* girmesini engellemekti (MEW- 32; 540); ve Marx, okurlarına bilimin *parlak zirvesine ulaşma ümidini* aşılamak istiyordu, fakat sadece [bilimin] *dik patikalarını aşma zahmetinden çekinmeyen* okurlarına (MEW- 33; 434).

Engels ise, bu kadar yükseğe çıkmayı hedeflemiyordu.

Kaynakça

Adorno, T. W. (1973) *Die Ideeder Naturgeschichte, Gesammelte Schriften* Cilt 1, Frankfurt-M., S. 345-365

Bernal, J. D. (1967) *Die Wissenschaft in der Geschichte*, Berlin (DDR)

Commoner, B. (1976) *The Povertyof Power, Energy and theEconomic Crisis*, New York

Czeskleba-Dupont, R. (2001) *Geografischer Materialismus*, Typoskript, Hvalsø

Dupré, J. (2002) *Humans and Other Animals*, Oxford

Gemkow, H. [vd.] (1970) *Friedrich Engels, Eine Biographie*, Berlin (DDR)

Hennings, L. (2009) *Marx, Engels und die Teilung der Arbeit, Eineinführendes Lesebuch in Gesellschaftstheorie und Geschichte*, 2. Auflage

Herrmann, J.; Köhn, J.[ed.] (1988) "Familie, Staat und Gesellschaftsformation, Grundprobleme vorkapitalistischer Epochen einhundert Jahre nach Friedrich Engels' Werk" *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* içinde Berlin (DDR)

Kliem, M. (1977) *Friedrich Engels, Dokumenteseines Lebens 1820-1895*, Leipzig

Lafargue, P. (1905) *Persönliche Erinnerungen an Friedrich Engels.* Die Neue Zeit, Wochenschrift der Deutschen içinde.

Liebknecht, W. (1976) *Erinnerungen eines Soldaten der Revolution*, ed.: H. Gemkow, Berlin (DDR)

Marx, K.; Engels, F., *MEGA: Gesamtausgabe*, Berlin (DDR), Berlin/Amsterdam, Berlin

Marx, K.; Engels, F., *MEW: Werke*, Berlin (DDR)

Mayer, Gustav (1934) *Friedrich Engels, Eine Biographie von* [...], İki Cilt, Haag 1934

Montgomery, D. R. (2010) *Dreck – Warum unsere Zivilisation den Boden unter den Füßen verliert*, München

Müller, A. (2009) *Wieso führt die kapitalistische Produktionsweise zum Profitratenfall?* Z – Zeitschrift Marxistische Erneuerung 20, Sayı 80, içinde S. 130-140

Schelz-Brandenburg, T. (2010) *Einführung* [Giriş] [MEGA Cilt I/32'de], Berlin, S. 555-586

Schmidt, A. (1962) *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*, Frankfurt am Main

Sozialdemokratie 23, İkinci cilt, Sayı 44, 1904/05, S. 556-561

Thomson, G. (1968) *Die ersten Philosophen*, Berlin (West)

Tjaden, K. H. (2009) "Arroganz und Exploitation, Menschen und ihre Um- und Mitlebewelten im Progress der westeuropäischen Zivilisation". Thomas M., K. H. Tjaden, Hrg., *Gesellschaft, Herrschaft und Bewusstsein, Symbolische Gewalt und das Elend der Zivilisation* içinde, Kassel S. 40-130

Tjaden-Steinhauer, M. (2007) "Geschlecht und Liebe bei Friedrich Engels und Clara Zetki ". *Das Argument 49*, Sayı 273 içinde, S. 115-126

Tjaden-Steinhauer, M. (2010) *Geschlecht – Nein Danke!* Typoskript, Kassel

Tjaden-Steinhauer, M.; Tjaden, K. H. (2004) "An Ape's View of Human History – revisited". ed., Sperling, U.; Tjaden-Steinhauer, M., *Gesellschaft von Tikal bis irgendwo* içinde Kassel, S. 43-63, 316-320

Victor, W. (1982) *General und die Frauen, Vom Erlebnis zur Theorie*, Berlin 1932, Leipzig Üniversitesi'ndeki örneğe göre orijinalin tıpkıbasımı, ed.: H. Wessel, Leipzig

Praksis 58 | Sayfa: *91-108*

"Köken"den "Tarih Tezi"ne: Engels ve Kıvılcımlı Sürekliliğinin İzinde

Mert Büyükkarabacak*

Öz

2021'de, ölümünün 50. yılında anılan Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın teorik çabasının odak noktalarından biri *Tarih Tezi*'dir. Kıvılcımlı, Friedrich Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (*Köken*) kitabına da ilham veren Lewis Henry Morgan'ın antropolojik çalışmalarından ve İbn Haldun'un tarih sosyolojisinden de yararlanarak kapsamlı bir tarih tezi üretmiştir. İkinci Enternasyonal'de hâkim olan üretici güçler ve altyapı-üstyapı kavrayışları, emperyalizmin zayıf halkası ve eşitsiz gelişim gibi temaları dışarıda bırakıyor, kapitalizmin üretici güçleri son kertesine dek geliştirmesini devrim için mutlak bir önkoşul olarak görüyordu. Bu teorik temel; politik olanın kendine özgü dinamiklerini görmezden geliyor, işçi sınıfına beklemeci ve iktidarı alma konusunda edilgen bir siyaset biçimini dayatıyordu. Sosyal demokrat işçi sınıfı hareketinin bölünmesine kadar giden tartışmaları tetikleyen bu tutum, devrim fırsatlarının kaçırılmasına ve gelişen faşizm karşısında işçi sınıfının yenilgiye uğramasına kolaylaştırmıştı. Kıvılcımlı, çağdaşları A. Gramsci ve G. Lukács gibi Marksizmin ekonomist yorumuna bir alternatif geliştirmeye, özellikle de komünist hareket açısından bir yıkıma yol açan 2. Enternasyonalci mekanik tarih ve ilerleme yorumlarını aşmaya çalıştı. Kıvılcımlı düşüncesinde de cisimleşen bu aşma çabasının en önemli teorik hamlelerinden bir tanesi ise üretici güçler kavramını, "insancıl üretici güçler" olarak çerçevelediği tarih-gelenek-görenek ve kolektif aksiyon başlıkları altında genişletme çabasıdır. Tarih Tezi, bir yandan kapitalizmin gecikmiş bir biçimde geliştiği toplumlarda pre-kapitalist yapı, sınıf ve kurumların özgün kapitalist toplum yapısı üzerinde etkilerini anlamlandırma çabasını yansıtırken diğer yandan da yapı-özne ikiliğine yaratıcı bir çözümleme ile katkı sunmaya çalışıyordu. Tarih Tezi'nin üretici güçler kavramını bu genişletme çabası, Murat Belge'nin bir eleştirisinde ortaya konduğu gibi kimi yazarlar tarafından Marksizm dışına taşan bir arayış olarak nitelenmiştir. Tarih Tezi'nin ana prensiplerinin aslında büyük oranda Engels tarafından *Köken*'de ortaya konan barbarlık ve gentilice sosyal yapının çözülüşü anlatısından beslendiği ise bu eleştiriler tarafından görmezden gelinmiştir. Engels'in devletin ve sınıflı toplumun doğuşu anlatısında, *Köken* kitabının "*Barbarlık ve Uygarlık*" başlığını taşıyan 9. Bölüm'ünde çizdiği çerçeve Tarih Tezi'nin teorik omurgasını belirler. Bu makalede, Engels'in 200. Doğum ve Kıvılcımlı'nın 50. Ölüm yıldönümlerinin iç içe geçtiği bu özel momentte Tarih Tezi kapsamında bu ikili arasındaki zihinsel alışverişin izi sürülerek Engels'in özelikle *Köylüler Savaşı* ve *Köken* eserlerinde ortaya koyduğu alternatif tarih okumasının Kıvılcımlı'nın en büyük ilham kaynağını oluşturduğu ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Engels ve Köken, Kıvılcımlı ve Tarih Tezi, Tarihsel Devrimler, Hikmet Kıvılcımlı, Friedrich Engels*

* E-posta: mertbuyukkarabacak@outlook.com.
ORCID No: 0000-0002-2552-927
Makale Gönderim ve Kabul Tarihi: 11.08.2021 – 28.12.2021

From "The Origins" to "The History Thesis": On the Track of the Continuity between Engels and Kivilcimli

Abstract

History Thesis (HT) is one of the foci of the theoretical work of Hikmet Kıvılcımlı, who died 50 years ago on October 11th, 1971. HT was mostly inspired by the anthropological search of L.H. Morgan, which was also the main source of Engels's "The Origins, and the historical sociology developed by İbn Khaldoun, who used the conflicts between the nomadic and the city-based civilized communities as a leading force for change and development. Kıvılcımlı, like his other contemporary communist theoreticians, tried to develop an alternative for the economistic interpretations of Marxism, especially the ones which were based on the Second International tradition. To manage this, he transformed the productive forces' definition and expand it with new attachments like geography, history (traditions), and collective action capacity. He classified history and collective action as "humanistic productive forces" HT, on the one hand, was an effort to clarify how the pre-capitalist structures, classes, and institutions affect the capitalist development in an underdeveloped society and on the other hand an offer a kind of solution to the subject-structure dilemma of the early Marxist literature. This original intervention of HT's was interpreted by some Marxist critics as non-Marxist. In this paper, I showed that Kıvılcımlı's HT can be seen as an elaborated expansion of the themes developed by Engels in the "Origins" A parallel reading of Engels and Kıvılcımlı easily deciphers the continuities of their approaches.

Key Words: *Engels and the Origin, Kıvılcımlı and his History Thesis, Historical Revolutions, Hikmet Kıvılcımlı, Friedrich Engels*

Giriş

Dr. Hikmet Kıvılcımlı Türkiye devrimci sosyalist hareketinin en ayrıksı ve dikkat çekici isimlerinden bir tanesidir. Siyasi pratiğinin yanı sıra dikkat çekici teorik tartışmalarıyla da etkili olmayı başarmış bir isimdir. Buna rağmen teorik çabaları Türkiye solu ve Türkiye akademisi tarafından kimi önemli girişimlere rağmen kapsamlı bir biçimde değerlendirilememiştir. Hatta kimi durumlarda benzer bakış açıları geliştiren çalışmalarda dahi düşüncelerine referans verilmemesi tartışma konusu olmuştur (Erdoğan, 2020: 37). Çalışmalarının özellikle de tarihle ilgili olanlarının görmezden gelinmesi ve ana akım tartışmaların tamamen dışında değerlendirilmesi de sık gözlenen bir durumdur. Osmanlı tarihi üzerine oldukça kapsamlı değerlendirmeler yapmış ve konu hakkında feodalizm/ ATÜT ikilemine sıkıştırılamayacak bir çerçeve ortaya koymuş olmasına rağmen sosyalistlerin Osmanlı üzerine yürüttüğü tartışmalarda görmezden gelinmesi de az rastlanan bir durum değildir (Akkurt, 2020).

Kıvılcımlı'nın en ayrıksı ve iddialı teorik çalışmalarından biri olan *Tarih Tezi* (TT) hakkında yapılmış sınırlı sayıda kapsamlı eleştiriden bahsedilebilir. TT'ye yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı noktalardan biri, çalışmanın yöntem ve içeriğinin Marksizm dışı bulunmasıdır. Murat Belge'nin eleştirisiyle başlayan bu damar farklı biçimlerde yeniden üretilmekte, TT'nin özgün katkıları olarak da görülebilecek üretici güçler teorisi de barbarlık/medeniyet mücadelesi ekseninde gerçekleştirilen ve

büyük oranda İbn-i Haldun'dan ilham alınarak geliştirilen okuma da Marksizm dışı olarak tasnif edilmektedir (Bilgiç,2008: 585). Kıvılcımlı'nın kendisinin Marksizmi yeni birtakım kavramlarla geliştirdiğini iddia ettiği bilinmesine rağmen yapılan bu ithamlar belli kesimler tarafından Marksizm'in dogmatik ve değişmez bir biçimde alımlanmasının bir örneği olarak düşünülebilir. Daha da şaşırtıcı olan yön ise uzun yıllara dayanan çok kapsamlı bir çalışmanın sadece Kıvılcımlı'nın "cuntacılığı"nı gerekçelendirmek amacıyla yapıldığının iddia edilmesidir. Kıvılcımlı'nın 1960'ların sonrasında ordu içerisindeki muhalif grupları "proletarya aydınları" başlığı altında demokratik devrimin olası bir dinamiği olarak görmesi ve 9-12 Mart sürecinde, 13 Mart 1971'de "Ordu kılıcını attı!" başlıklı bir köşe yazısı olmuş olması dolayısıyla Türkiyeli sosyalistlerin kimi kesimler tarafından cuntacı olarak değerlendirildiği bilinmektedir (Kıvılcımlı, 1995: 259). "Bütün tarih tezi gelip bu 'Vurucu güç' stratejisine dayanınca belli bir mantık kazanıyor ya da tersinden önce 'vurucu güç' stratejisi tespit olununca buna tarihi bir gerekçe hazırlama gereği, mümkün olan başka tarih yorumları arasında Kıvılcımlı'nın 'tarih tezine' de belli bir geçerlilik veriyor "(Belge, 1975: 55). Bir diğer görüşe göre Kıvılcımlı TT'yi geliştirmesi sonrasında Marksizm'den koparak milliyetçiliğe ve Kemalizm'e kaymıştır (Bilgiç, 2008).

Oysa TT'nin temel esin kaynağı İbn Haldun'la birlikte Friedrich Engels tarafından kaleme alınan "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" (bundan sonra Köken olarak anılacak) isimli çalışmadır (Cörüt, 2020: 24; Özcan, 2021: 141; Uğur, 2014: 716, Ünsal, 1995: 153). Bu eserin Lewis Henry Morgan'ın Kuzey Amerika yerli halkları üzerine çalışmalarından elde ettiği antropolojik bulgulardan hareket ederek geliştirdiği analizin devamı, Kıvılcımlı tarafından benzer varsayım ve ilkeler çerçevesinde geliştirilmiştir. Dikkatli bir okuyucu iki çalışmanın sürekliliğini rahatlıkla kavrayacaktır. Sınıflaşmanın henüz kapsamlı bir biçimde gelişmediği ve büyük oranda kan kardeşliğine dayanan *gentilice* örgütlenmenin çerçevesinde organize olan bu topluluklar özel mülkiyetin tetiklediği iç çelişkiler ile malul olmadıkları için tarihte belirleyici roller oynayabilmişlerdir. "Gerçekte, can çekişen uygarlık yüzünden acı çeken bir dünyayı gençleştirmeye, yalnızca barbarlar yeteneklidir. Ve Cermenlerin büyük akınlarından önce, ulaşmış ve içinde gelişmiş bulundukları barbarlığın yukarı aşaması, bu süreç için gerçekten en uygun aşamaydı" (Engels, 1998; 184).

Bu yetenek, TT'de karşımıza "Tarihsel Devrimler" olarak ortaya çıkan kategorinin temel motifidir. "Yukarı Barbarlık" aşamasında "Kent" kurabilmiş barbar toplulukların yıktıkları medeniyetin yerine özgün bir medeniyet kurabilecek kapasitede olması da TT'nin önemli başlıklarından bir tanesini oluşturmaktadır. Engels'in barbarlık döneminden köklenen kimi uygulamaların çok uzun yıllar sonrasında da belirleyici olduğunu vurgulaması da askeri bürokrasi içindeki kimi grupların sola ve anti-emperyalizme meyilli olmasının kökenlerini Osmanlı devlet sınıfları geleneğinin bir devamı olarak anlatan Kıvılcımlı'ya ilham vermiş görünmektedir. "Cermenlerin Roma dünyasına dirimsel güç ve canlandırıcı tohum olarak aşıladıkları tek şey barbarlık idi. Gerçekte, can çekişen uygarlık yüzünden acı çeken bir dünyayı gençleş-

tirmeye yalnızca barbarlar yeteneklidir. Ve Cermenlerin büyük akınlardan önce, ulaşmış ve içinde gelişmiş bulundukları barbarlığın yukarı aşaması, bu süreç için gerçekten en uygun aşamaydı. Bu, her şeyi açıklar" (Engels, 1998: 184). Buradaki süreklilik birebir düşünsel içeriğin kendisinden değil yöntemden kaynaklanmaktadır. Kıvılcımlı, tarih tezini ortaya koyarken gelenek-göreneği bir üretici güç olarak görebilmesinin desteğini Engels'te bulmuş görünüyor. Engels'in tarihe yasalar ve kesinlikler arayan determinist bir gözle bakışının izlerini de TT'de fazlasıyla görebilmekteyiz. Bu açıdan Engels ve Kıvılcımlı'nın tarih üzerine çalışmaları arasındaki süreklilik dikkat çekicidir.

Bu yazının ilk bölümünde Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi ana başlıkları altında özetlenecek, devamında TT'yi Marksizm dışında görme eğilimindeki eleştiriler Murat Belge'nin 1975 tarihli eleştirisi esas alınarak ortaya konacaktır. Sonrasında ise Engels'in yaklaşımıyla TT arasındaki paralellikler gösterilerek Marksizm dışı olma eleştirilerinin mekanik ve sınırlı bir Marksizm anlayışından beslendiği gösterilecektir.

Tarih Tezi (TT) Ne Anlatır?

Kıvılcımlı TT çalışmasına, içinde yaşadığı Türkiye'yi anlamak için "dün içinden çıktığı -daha doğrusu Kıvılcımlı'ya göre içinden hiç çıkamadığı- Osmanlı Tarihi'ne inebilmek" amacıyla yöneldi. Ekim Devrimi'ni takiben devrimin ulaşamadığı ülkelerde yaşayan komünist teorisyenlerin bir kısmı, ülkeye özgü bir mücadele stratejisi geliştirmenin ancak tarihsel dokudan kaynaklanan özgünlüklerden ve dolayısıyla kimi üstyapı öğelerinin etkisini de hesaba katarak mümkün olduğu düşüncesine yoğunlaşmıştı. Bu yaklaşımın ülkemizdeki temsilcisi olarak Kıvılcımlı, daha 1930'larda TKP'nin iç meseleleri üzerine yazdığı *YOL* etüdünden itibaren tarihe olan özel ilgisini sergileyegelmiştir. Türkiye toplumunun Osmanlı tarihinden çıkamadığı tespiti de Kıvılcımlı düşüncesinin değişmeyen bir temasıdır. Ona göre Osmanlı, İslam medeniyetinin bir rönesansı anlamına geliyordu. Kıvılcımlı, Osmanlı ve İslam'ın toprak mülkiyeti ve kullanımı ile ilgili düzenlemelerinin en azından belli dönemlerde köylülüğü egemen sınıflar karşısında görece korumasının uzun süreli etkileri olduğunu düşünmüştür. "Atalarımızın gönül verdikleri İslamlık bu idi. Bugün hala Türkiye'nin dağdaki, çöldeki yalınayak köylüleri İslamlığa bunun için canla başla bağlıdırlar." (Kıvılcımlı, 2020: 70). İslam'ı ve Osmanlı'yı anti-komünist propagandanın malzemesi yapmaktan kurtarmaya, Gramsci'nin kavramsallaştırdığı anlamda ortak duyu (*common sense*) içerisinde ortak mülkiyetten kök aldığını düşündüğü geleneksel düşünceleri karşı-hegemonya inşasının öğeleri olarak kullanmaya çalışmak TT'nin önemli politik amaçlarından bir tanesidir. "Türk Milleti'nin anadan doğma sosyalizm düşmanı olduğunu ispatlamak için onun başka silahı yoktur. Açık burjuva ideolojisinden çok, aslı maskeli burjuva sosyalizmidir ki Türkiye halkının gelenek ve göreneklerini sosyalizme aykırı göstermekte başarı kazanabilir." (Kıvılcımlı, 2020: 71). TT'nin Kıvılcımlı için en önemli anlamı modern Türkiye tarihine damgasını vuran kültürel yarılmanın işçi sınıfı içerisinde fay hatları yaratmasına mâni olmak ve

köylülüğü işçi sınıfının inşa edeceği karşı hegemonyaya yedek güç olarak ekleyebilecek kültürel ve ideolojik hamleye zemin hazırlamaktır. Gramsci'nin İtalyan Komünist Partisi'nin Livorno Kongresi'nin açılışına gönderdiği mesajda partinin temel görevinin iki İtalya'yi birleştirmek olduğunu vurgulaması (Macciocchi, 1978: 51) gibi Kıvılcımlı da köylülük ve işçi sınıfı, kent ve kır kökenli emekçiler arasındaki bağları kurmayı kolaylaştıracak bir anlayış geliştirmenin peşindeydi. Geç kapitalistleşen bir ülkede, eşitsiz gelişimin yarattığı özgün koşulların işçi sınıfının kurtuluş mücadelesinin dinamiklerini belirlediğini fark eden Kıvılcımlı, sınıfı bölen kültürel fay hatlarını silikleştiren bir dil ve söylem inşa etmeye özel bir çaba harcamıştır. İşçi sınıfının hegemonya inşasının sadece ekonomik temelli bir mücadele ile mümkün olamayacağını gördüğü için de sınıfın kültürel alanda hegemonya inşasını sağlayacak taktik hamleler yapmaya çalışmış, TT ile ortaya koyduğu birikimle bu taktikleri desteklemiştir. 1957 seçimlerinde Eyüp Meydanı'nda halka seslenişi, Türk tarihini ilkel komünist geleneklerle ilişkilendirme gayretleri, İslamiyeti bir tür devrim, cenneti insanların ilkel komünal topluma özlemi, Tanrıyı tarihsel determinizmin metafizik ifadesi olarak görmesinden kaynaklanan özgün sosyalizm düşüncesi büyük oranda TT'den beslenmektedir. TT'nin sadece ilerici ordu gençliği ile bağ kurmak için kurgulanmış bir çerçeve olduğunu öne sürmek gerçekçi olmadığı gibi TT'nin geniş araştırma kapsamını ve köklü vizyonunu da anlamamak olacaktır. Marx'ın emek değer teorisi, bilimsel anlamının yanı sıra nasıl bir yandan da emeğin tüm değerlerin kökeni olarak kutsanmasıysa TT de gelecekteki olası bir sınıfsız toplumun, insandaki olumlu potansiyeli ortaya çıkarma kapasitesini geçmişteki kökenlerinden beslenerek ispatlama girişimidir.

TT, yazının bulunması sonrası tarihi "Antika Tarih" ve "Modern Tarih" olarak ikiye ayırır. Antika Tarih'ten Modern Tarih'e geçişle ilgili oldukça fazla veri toplanmış olmasına rağmen "geçişin ana kanunları" yeterince belirgin bir biçimde ortaya konamamıştır. TT en temelde boşluk olarak görülen bir alanı doldurmaya, sınıfsız (barbar) toplumlardan sınıflı (medeni) toplumlara geçişin yasalarını ortaya koymaya dair iddiaya dayanmaktadır. Bu yasaları ortaya koymadan önce Kıvılcımlı kritik bir hamle yaparak ortaya özgün bir üretici güçler tanımı koyar (Kıvılcımlı, 2015; 18). Toplumlara değişme ve dönüşme dinamizmini kazandıran üretici güçler teknik, coğrafya, tarih ve insan başlıkları altında ele alınır. Bu hamle "yapı mı özne mi, üretim ilişkileri mi sınıf mücadeleleri mi? (Cohen- Brenner tartışması)" (Chibber, 2011; 62) ikiliklerini aşmaya dönük bir adımdır. Üretim biçimlerinin dönüşümünün üretici güçlerin gelişmesi gibi yapısal etkenlerce mi yoksa sınıf mücadelesi gibi daha öznel faktörlerce mi gerçekleşeceği tartışmasında Kıvılcımlı iki kutbu diyalektik bir biçimde aynı çerçevenin içerisinde toplamaya çalışmıştır.

Kıvılcımlı'nın bu özgün üretici güçler anlayışı onu, Perry Anderson'un (2004) kavramsallaştırmasıyla Batı Marksizmi ekolünde ele alınabilecek diğer düşünürlerle de aynı kategoriye sokmuş olur. Ekonominin önceliğini yok saymaksızın siyaset ve kültüre ilişkin sonuçlara dikkat çekmeyi, çok yönlü bir hegemonya mücadelesi yü-

rütmeyi Batı Marksizmi'nin temel özellikleri olarak sayacaksak (Schecter, 2015; 76) TT sayesinde Kıvılcımlı'yı da bu kategoriye dahil edebiliriz. Karşı-hegemonik bir sınıf hareketinin inşasının kültürel yarılma tuzağına düşmeksizin modernleşmeci ve Avrupa-merkezci olmayan bir zeminde gerçekleşebilmesi için gerekli koşulları hazırlamak Kıvılcımlı'nın temel amacıydı.

Hatırlanacağı üzere Batı Marksizmi'nin temel sorunsalları da yapısal etkenlerle sınıf mücadelesine dayalı öznel etkenlerin teori içindeki ikiliğinin yarattığı gerilimlerden beslenir. İkinci Enternasyonal'e hâkim olan ve daha sonra büyük oranda kapitalizmin son raddesine kadar gelişimini sosyalizm için zorunlu bir ön koşul olarak gören beklemeci/ Menşevik eğilimi de yaşanan politik krizlerden sınıf mücadelesi aracılığıyla kapitalizmin gelişmişlik seviyesine takılmadan sosyalist devrim için yararlanmak amacındaki müdahaleci /devrimci/ Bolşevik eğilimi de haklı çıkaracak görüşleri Marksizm içinde bulabilmenin yarattığı gerilim büyüktü. Üstyapısal faktörlerin belirleyiciliğinin giderek daha açık bir biçimde anlaşıldığı koşullarda başta Gramsci olmak üzere altyapı/üstyapı dikotomisine dayalı Marksizm yorumlarının tashihine dair girişimler yoğunlaştı. Kıvılcımlı da kendisini daha çok "Antika Tarih" adını verdiği dönemle de sınırlamış olarak ve son kertede Teknik üretici güce belirleyicilik atfederek de olsa üstyapı ve altyapı öğelerini sentezlediği bir üretici güçler teorisi geliştirdi.

> Sosyoloji bakımından yukardaki dört ÜRETİCİ GÜÇLER dalından yalnız birisini, TEKNİK üretici gücü ele almak mümkündür; soyutlaştırılmış (tecrit edilmiş) sosyal olaylar hiç değilse bir kerteye dek teknikle aydınlatılabilir. Hele modern çağda Teknik olağanüstü gelişkin olduğundan, öteki üç grup üretici güçler belirli süre için değişmez sayılırsa, yalnız başına Teknik üretici güçler, sosyal olayların gidişinde jalon (yol gösterici sırık) rolünü oynayabilir (Kıvılcımlı, 2015: 18).

Fakat teknik üretici gücün antika tarihteki gelişmeleri tek başına belirleyebilmesi mümkün değildir çünkü uzun yıllar boyunca değişmeden kalabilmiştir. Kıvılcımlı, teknik üretici gücün belirleyiciliğine modern tarihte daha büyük önem atfedilmesinin anlaşılır olduğunu söyleyerek burada üretici güçlerin kompozisyonunun etkisini de tarihselleştirir. Roy Bhaskar'ın altyapısal güçlerin açık bir sistemde işledikleri için ancak birer eğilim olarak değerlendirilmesi gerektiği, değişimin ancak bu çoklu güç yapısının etkileşimi sonucunda ortaya çıkabileceği (Blackledge, 2006; 15) tespitine benzer biçimde Kıvılcımlı da dört küme gücün birlikte ele alınması gerektiğini söyler. Sanıldığının aksine altyapı-üstyapı arasındaki gerilim Kıvılcımlı'nın *YOL* etüdleri gibi ilk dönem eserlerinde de mevcuttur.

> Yalnız ekonomik temel üst katları etkilemez, üst katlar da hatta aynı derecede ekonomik temeli etkiler. Siyasal egemenliği elinde tutan Türk burjuvazisi, ekonomik olarak geri bir klan sistemi, Kürt aşiret ve beyleriyle el ele vererek daha yüksek bir ekonomik gelişimi temsil eden Ermeniliğin hemen hemen Türkiye'deki kökünü kazıyabilmiştir. (Kıvılcımlı, 1992: 334).

Antik Tarih açısından Kıvılcımlı'nın okumasında, sınıflı toplumların içerisindeki mücadeleler yerine barbarlar-medeniyet mücadelesi daha belirleyici sonuçlar üretir. Daha doğrusu Modern Tarih öncesinde yaşanan iç çelişkiler toplumları çökme noktasına taşımasına, toplumsal yapıların yeniden üretimlerini imkânsız hale getirecek kadar felç etmesine rağmen dışsal barbar etkisinin yokluğunda toplumsal ilişkilerin yenilenmesi gerçekleşemez. Kıvılcımlı'nın Antika Tarih okumasındaki alt sınıflar, Marx'ın Brumaire'de köylülere dair tespitindekine benzer biçimde kendilerini temsil edemezler ancak temsil edilebilirler. Kıvılcımlı, değişimlerin dışarıdan gelen barbar güçler tarafından gerçekleştirildiği tarihsel sıçramaları "Tarihsel Devrim" kavramı ile niteler. Burada barbar-medeniyet (sınıfsız-sınıflı toplum) çatışması sınıf mücadelesini tam olarak ikame etmez, ancak antika toplumlarda sınıf mücadelesi tek başına devrime yol açamaz, sınıf mücadelesinin içeriden zayıflattığı toplumlar ancak dışsal bir güç olan barbarların müdahalesiyle köklü dönüşümlere yol açar. Modern tarihle birlikte gündeme gelen "Sosyal Devrimler" ise üretimin toplumsallaşması sonrasında ortaya çıkan sınıfların dışarıdan destek olmaksızın kendi kolektif aksiyon yetenekleriyle devrim yapabilir hale gelmelerinin bir sonucudur. Tarihsel Devrimler'le kıyaslandığında Sosyal Devrimler medeniyeti tam bir yıkıma uğratmadan gerçekleşebilir ve sadece üretim ilişkilerini dönüştürerek toplumsal yıkıma yol açmaksızın başarılabilirler. Bu açıdan Sosyal Devrimler *aufhebung* (kapsayarak aşma) praksisleri olarak düşünülebilirler, Tarihsel Devrimler ise medeniyeti yıkmadan gerçekleşemezler. Tarihsel Devrimler'in böylesi yıkımlara yol açmaları ise tarihsel anlatılarda sanki doğal felaketlermiş gibi yansıtılmalarına yol açmıştır.

> Bu bakımdan, Antika Tarihte Medeniyetlerle Barbarlıklar arasındaki ilişkiler, atomlar arasındaki şimik [kimyasal] ilgileri açıklayan elektron ilişkileri gibidirler. Barbar akınları, Tarih gidişinin nükleer gücüdür. Yaşama savaşındaki canlıların içgüdüsü ile işler. Denizlerin karalara, aç kurtların zengin sürülere hoyratça saldırısını andırır. Çetin, kanlı, acımasız geçer. Masalbilim (Mitoloji)lerde "Tufan", dinlerde "Mahşer" vb. adlarını alır. Biz, Barbarlarla medeniyetler arasında patlayan kıyametlere "TARİHSEL DEVRİM" (TARİHI İNKILÂP) adını vereceğiz. (Kıvılcımlı, 2015: 69).

Teknik üretici gücün modern çağlarda dönüşümü açıklamada oynadığı merkezi rol antika tarihte kolektif aksiyon gücü tarafından üstlenilmiştir. Antika tarihte ortaya çıkan dönüşümler her seferinde yeni bir barbar topluluğun medeniyet ilişkilerinin içerisine girmesi olarak anlaşılmalıdır (Kıvılcımlı, 2015: 19). Ancak teknik üretici dolaylı olarak yine son kertede belirleyicidir. "O zaman teknik üretici güçler dolambaçlı yoldan, dışarıdan rol oynarlar. Çünkü daha önce Medeniyet, hammadde kaynaklarını işletir ve ticaret ilişkilerini geliştirirken, teknik üretici güçlerin bir kolunu Barbarlar içine atmıştır. Teknik üretici güçler şimdi o dışarıdaki koluyla içinden düzelmesi imkânsız olan eski medeniyeti yıkarak insanlık için yeni bir medeniyetin kuruluşunu sağlar." Ancak bu tespit ile ilgili açıklama oldukça zorlama görünmektedir, tespitin kendisi Marksizm dışına düşmeye dönük olası eleştirilere karşı bir çıpa olarak eklenmiş gibi durmaktadır. Kıvılcımlı'nın bu kadar özgün bir tez geliştirebilmiş

olmasında uzun yıllar cezaevinde kalmış olması, partisi TKP'nin seperat kararı sonrasında kurumsal olarak dağılmış bulunması, Sovyetler Birliği'ne hiç gitmemiş olması gibi etkenler destekleyici olmuştu. Aksi takdirde Stalinist tarih anlayışının dışına çıkmasının politik bedellerini ödemek zorunda kalabilirdi. Ancak Kıvılcımlı ekonomiye sahip olduğundan çok daha fazla önem atfeden bir tür Marksizm yorumuyla Batı Marksizmi kadar köklü bir hesaplaşmaya da girmediği için kendi teorisine bir tür iç gerilim yükleyen hibrit bir bakış açısının sürekliliğine de zemin kazandırmıştır.

Tarihsel Devrim sonrasında ortaya çıkacak yeni medeniyetin, eskisinin rönesansı mı yoksa orijinal bir medeniyet mi olacağıysa devrimi gerçekleştiren barbarların gelişmişlik seviyesine bağlıdır. Yerleşik tarıma ve kentli yaşama ulaşamamış orta barbar topluluklar ancak yıktıkları medeniyetin rönesansını gerçekleştirebilirken yukarı barbarlık aşamasındaki topluluklar geliştirdikleri kendi kentli yaşam kurumları vasıtasıyla orijinal bir medeniyet inşa edebilir. Yukarı barbarlığın ulaşmış olduğu kurumsal yapı, yıkılan sınıflı toplumun kalıntılarını da kapsayıp aşarak orijinal bir medeniyet oluşmasını mümkün kılar, üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak yaratılmış kurumsal kapasite nitel bir farklılığı tetikler, burada da üstyapının belirleyiciliğine bir atıf söz konusudur. Orta barbarlık aşamasındaki toplulukların sunabilecekleri yeni bir kurumsal kapasite bulunmadığı için içine girdikleri medeniyetin kurumsal yapısını devralırlar, ancak çözülmüş toplumsal yapının işlemez hale getirdiği kurumlara yeni bir ruh üflerler, onları ilk "ülkücü" günlerindeki dinamizmlerine kavuştururlar. Bu yeniden kuruluş Kıvılcımlı tarafından rönesans kavramı ile karşılanır. Dolayısıyla tarihsel devrimlerin ikili doğasını determine eden faktörler ortaya konmuş olur. Kıvılcımlı tarihsel devrimlerle ilgili geliştirdiği bu şemayı kendisinin Marksizme özgün bir katkısı olarak düşünür. Böylece antika tarihin yasalı gelişim prensiplerini ortaya koyduğunu iddia eder. TT zengin bir tarihsel okumaya dayanması ve şematik anlatılardan uzak durması gibi boyutlarıyla tümdengelimci bir bakış açısına uymayan niteliğe sahipse de kimi zaman metne hâkim olan bilimselcilik ve aşırı determinizm arayışı, yukarıda bahsedilen hibrit karakterin bir diğer yansımasıdır. Kıvılcımlı da aynen Engels gibi fiziki dünyanın yasalarının benzerlerinin sosyal yaşama da hükmettiğini düşünür.

Kıvılcımlı TT'de modern çağ öncesindeki basit yeniden üretim dönemine hâkim olan sermaye çeşidini ise "Tefeci-Bezirgân" sermaye olarak tanımlar. Yapısal olarak genişleyen yeniden üretim ile çelişkisi bulunan bu sermaye tipinin egemenliği aslında kapitalizmin gelişiminin de önünde en büyük engeldir. Kıvılcımlı, bu yaklaşımı kullanarak kapitalizmin gelişebilmesini de tefeci-bezirgân sermayenin etkisinin siyasi mücadeleler yoluyla geriletilebildiği coğrafyalarla ilişkilendirir. Tefeci-bezirgân sermayenin hâkim olmasına engel olan gruplar ise yine barbar topluluklardır. TT'nin uygulamalarından biri olan İngiltere çalışmasında kapitalizmin oluşumunda ilkel sosyalist geleneklerin korunmasına merkezi bir rol atfeder. Bu gelenek üretici güçlerine sahip köylüler, tefeci-bezirgân sermayenin kurumsallaşmış bir iktidar inşasına müsaade etmediği için kapitalizmin gelişmesi mümkün olabilmiştir. Kıvılcımlı'nın

bu yaklaşımı Robert Brenner'ın köylü direnişlerinin feodalizmi çökertmesinin kapitalizmin gelişimi açısından hayati önem taşıdığını vurgulayan tezleriyle birlikte düşünüldüğünde daha açıklayıcı olabilmektedir (Brenner, 1977: 78). Brenner kırlardaki sınıf savaşlarının feodalizmi kapitalizmin gelişimi öncesinde çözmüş olmasını, feodalizmden geçişi açıklamanın temel faktörü olarak görür. Kıvılcımlı da benzer biçimde toplumsal mücadelelerin tefeci bezirgân sermayenin köklü bir iktidar yapısı ortaya çıkarmasını engellemesini kapitalizme geçişi açıklayan ana motif olarak görür. İki tutum arasında birebir eşlik olmasa da toplumsal mücadelelerin, kapitalizm öncesi üretim tarzını çözmüş olmasının kapitalist gelişmeyi mümkün kıldığı yaklaşımı her iki bakış açısına da hakimdir. Brenner özellikle 14. yüzyıldaki demografik çöküş sonrasında serflik ve toprak sahipliği ekseninde tüm Avrupa'da mücadelelerin yaşandığını ancak bunların her ülkenin kendi tarihsel ve toplumsal koşullarının etkisi altında sonuçlandığını vurgulamıştı. Kıvılcımlı bu farka yol açan etkenlerden biri olarak ilkel sosyalizm geleneklerinin güçlülüğünü öne çıkarmış, İngiltere ve Fransa'nın görece farklı gelişimlerini de buradan yola çıkarak açıklamıştır (Kıvılcımlı, 1994: 140). Üretici güçlerin gelişmişlik düzeyine değil de toplumsal mücadelelere öncelik veren bu açıklamalar arasındaki benzerlikleri görmek zor değildir. Brenner'ın İngiltere'de lordlar arasındaki sıra dışı birliği, ki Magna Carta'nın ortaya çıkışının bu olguyla güçlü bir biçimde ilişkilendirilmesi mümkündür, 11. Yüzyıldaki Norman fetihleri ile açıklaması da Kıvılcımlı'nın tutumuna fazlasıyla benzemektedir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020: 110).

Tarihsel devrimlerin sona ermesi ise yeryüzünde barbar toplulukların hesaba katılır büyüklükteki varlıklarının ortadan kalkmasıyla açıklanır. Rosa Luxemburg'un kapitalist sermaye birikiminin yeniden üretimini kapitalist olmayan toplumların varlığıyla sınırlamasına benzer biçimde Kıvılcımlı da tarihsel devrimlerin sona erişini barbar toplulukların tükenişi ile açıklar. Buradaki benzerlik de bir olgunun fiziksel varlığının tükenişinin etkileri üzerine düşünmek anlamında yöntemseldir. Bu süreç aynı zamanda teknik üretici gücün diğer üretici güçleri gölgede bırakacak bir kapasite kazanmasıyla eş zamanlı olarak ilerler. Kıvılcımlı böylece kendi TT'sini ana akım Marksist üretici güçler teorisinin bir tür genişlemesi olarak anlatma olanağı yaratır ve iki farklı üretici güç teorisini birbirine eklemlendirir. Kıvılcımlı'nın üretici güçler teorisini büyük oranda tarihe dair bir gerçeklik olarak ortaya koyması ise onu özne/yapı ikiliği konusundaki diğer felsefi tartışmaları derinlemesine yürütme yükünden kurtarır belki ama TT'yi yaratan yaklaşımın Marksizmin güncel sorunlarının çözümü için kullanılmasını ise büyük oranda zorlaştırır. Devletlerin yıkıldığı her tarihsel gelişmeyi bir devrim olarak okumak gerekip gerekmediği yeterince netleştirilmediği için de tarihsel devrimlerin ayrıştırılması daha da zorlaşmaktadır.

Tarih Tezi'ne Yönelik Eleştiriler

Burada TT'ye yönelik tüm eleştirilere ele almayacağız. Ancak Murat Belge tarafından 1975 yılında yapılan eleştirinin özgün bir yönünden yola çıkarak Kıvılcımlı'da

ilk bakışta oldukça nev-i şahsına münhasır gibi görünen görüşlerin özellikle Engels'in *Köken* adlı çalışmasındaki fikirlerle sürekliliğini göstermeye çalışacağız.

Belge'nin eleştirisinin temel savı TT'nin Marksizm dışı bir yaklaşım üzerine oturduğudur. Ona göre bu tezin amacıysa 1960'ların sol içi tartışmalarının merkezi konularından birisi olan ordunun, sınıf mücadelesi içinde öncelikli olarak konumlandırılmasıdır, vurucu gücün proletarya partisine dayatılmaya çalışılmasıdır.

TT'nin Marksizm dışı olduğu gösterilmeye çalışılırken birçok yöntem kullanılmıştır. Kıvılcımlı'nın terimlerinin başka Marksist metinlerde bulunmaması, Marksizmin asli öğeleri olmayan bazı terimlerin Kıvılcımlı'da "terfi etmesi" bunlardan başlıcalarıdır. Kıvılcımlı'nın toplumların gelişimi ile ilgili formülasyonu "Marx ve Engels'in sıralamalarına aykırıdır" İnsancıl üretici güçler, "klasik Marksizm'de hiçbir zaman üretici güçler arasında sayılmayacak bir şeydir" Üstyapı kategorilerinin üretici güçlere, yani altyapıya dahil edilmesi asla kabul edilemez. Kıvılcımlı, barbarlığa tözsel, değişmeyen ve tarihsel olmayan bir anlam yüklediği için hümanisttir. Barbarlığın etkisinin sınıflı topluma geçiş sonrasında da devam ediyor olması ancak idealist bir yaklaşım olarak nitelenebilir. Barbarların ahlaki özelliklerinin ön plana çıkarılması da bu idealist ve hümanist anlayışın bir tezahürüdür. "Kıvılcımlı'da ahlak sorunu her şeye egemen görünür." Kıvılcımlı, "dağılım eşitliğini" temel ölçüt saydığından "barbarları da uygarlıktan ileri görebilmektedir". Kıvılcımlı İslam ve Osmanlı fetihlerinin, ve bu fetihlerin sonucunda (barbarların özel mülkiyet bilmemeleri yüzünden) ortaya çıkan dirlik düzeninin, ağır vergiler altında ezilen Anadolu ve Rumeli köylüleri tarafından cazip görüldüğünü vurgular. Belge'ye göre bu ahlaki bir açıklamadır, Müslüman olmayanlara gösterilen tutum görece olumlu olsa bile bunun sebebi "daha çok vergi alabilmek"tir, dolayısıyla sebep tarihsel üretici güçlerle değil ekonomik beklentilerle ilişkilidir. Belge'ye göre Marx ve Engels tarihi hiçbir zaman ahlaki kategoriler arasında bir çatışma gibi görmezken Kıvılcımlı'da ahlak her şeye egemen olarak görünür.

Kıvılcımlı TT'de basit yeniden üretimin egemen sınıfı olarak tefeci-bezirgân sermayeyi gösterir. Barbarlığın karşısındaki medeniyetin bir süre sonra krize girmesinin temel sebebi tefeci bezirgân sermayenin üretim yapısını asalak karakteriyle sömürmesi ve artığı çekmesi, buna karşılık genişleyen yeniden üretime sıçrama yeteneği gösterememesi hatta bu gelişmenin önündeki en büyük engel olması kapitalizm öncesi sınıflı toplumların yaşadığı devrevi sosyopolitik krizlerin temel sebebidir. Belge ise ticaretin ve tefeciliğin, dolayısıyla da TT'nin merkezi kavramlarından olan tefeci-bezirgân sermayenin belirleyici olamayacağını göstermek için Marx'ın Grundrisse eserinden uzun bir alıntı paylaşılır: "Antik dünyanın en ileri kısımlarında Yunanlılar ve Romalılar arasında bile modern burjuva toplumunun bir önkoşulu olan paranın tam gelişmesi, ancak toplumun çözülme döneminde ortaya çıkar." Belge bu tespitten yola çıkarak ticaretin ve dolayısıyla ticari sermayenin sınıflı toplumlarda dahi marjinal kaldığını ve dolayısıyla da temel belirleyici olamayacağını göstermeye çalışır. "Demek ki 'ticaret' büyük ölçüde Kıvılcımlı'nın 'medeniyet' dediği toplumların

kıyısında kalıyor, marjinal bir rol oynuyor" (Belge, 1975: 51). TT'nin Marx ve Engels'in ortaya koydukları çerçevenin dışında kaldığına kanaat getiren Belge, bu yüzden TT'ye Marksizm dışı kaynaklar aramaya başlar ve "yakınlarda çevirdiği" Toynbee'de ve G. Childe'da karar kılar. O dönemde Althusser'in ve yapısalcı Marksizmin etkisi altında bulunan Belge'nin TT'de Kıvılcımlı'nın hümanist bir çerçeveye sıkıştığını düşünmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Ayrıca Althusser'in Marx'ın gençlik döneminde, "epistemolojik kopuş" öncesinde Hegel etkisi altında olduğunu vurgulamasına benzer biçimde Belge de TT'de yöntemsel düzeyde Hegelci bakışın baskın olduğunu vurgular.

Belge, eleştirisinin kaynakçasında hiç yer vermemiş olmasına rağmen Engels'in Köken kitabını Kıvılcımlı'nın en önemli kaynaklarından birisi olarak tespit eder. Ancak kendisi Köken'de ortaya konan çerçeveyi bütünüyle görmezden gelir. "Marx ve Engels'in Barbarlık Üzerine Düşünceleri" adlı bir bölüm yazmış olmasına rağmen Engels ve Kıvılcımlı'nın yazdıkları arasındaki sürekliliğin makalesindeki temel argümanı (TT'nin Marksizm dışı olması) geçersiz kıldığının farkında olan Belge, Engels ile Marx arasındaki karşıtlıklar üzerine tezlere sıçrama yapar ve TT'yi Marksizm dışı göstermek için Engels'i Marksizmin kıyısında konumlandırmaya çalışır: "Bilindiği gibi teorisyen Marx'dır...Engels, Marx'ın bulduklarını dünyanın, hayatın çeşitli alanlarına uygular... Engels'in uygulamaları her zaman Marx'ın buluşlarının keskinliğine sahip olamamıştır. Girıştiği işin muazzamlığı yüzünden zaman zaman yanılabilmiştir" (Belge, 1975: 51). Zaman zaman Marx'ın söyledikleriyle Engels'in söyledikleri arasında uzlaşmazlıklar görüldüğünü söyler ancak bunların örneklerini vermekten imtina eder. Engels'in Morgan'ın çalışmalarından etkilendiğini, hatta vahşet-barbarlık-uygarlık kronolojik sınıflandırmasının Morgan'dan Engels'e, Engels'ten de Kıvılcımlı'ya geçtiğini söyler. Ancak Belge'ye göre bu kavramlaştırmaların yetersizliği Marx'ın *Grundrisse*'si okununca rahatlıkla anlaşılmaktadır. Belge, Engels'in *Köken*'i ile Marx'ın *Grundrisse*'si arasında kıyaslamada bulunur ve *Köken*'i itibarsızlaştırmaya çalışır. Bu yüzden de kaynakçada *Köken*'den hiçbir iz bulmak mümkün değildir. Engels'ten yapılan tüm alıntılar *Anti-Dühring*'den yapılmıştır. Oysa Engels, *Anti-Dühring*'i 1878'de *Köken*'i ise 1884'te yazmıştır. Bu yaklaşımdan anlaşıldığı kadarıyla Engels bu 6 yıl içerisinde özellikle de Morgan okuduktan sonra teorik yaratıcılık kaybı yaşamış ve Hegelci yanılsamaların etkisi altına girmiş olsa gerektir. *Grundrisse* ise kabaca 1858 yılında alınmış notlara dayanan bir çalışmadır ve Marx tarafından yayınlanmak üzere hazırlanmamıştır. *Grundrisse, Kapital'e* hazırlık notlarından ibarettir, bu *Grundrisse*'yi önemsiz bir kaynak haline getirmez ancak *Köken* ile mukayese edilirken çalışmanın bu yönleri de mutlaka akılda tutulmalıdır. Ayrıca *Köken*'in hazırlanması aşamasında Engels'in Marx'ın notlarından yararlandığı da bilinmektedir. "Bu kitap deyim yerindeyse bir vasiyetin yerine getirilmesidir. Hiç kimse Karl Marx kadar, kendi – bir dereceye kadar bizim de diyebilirim- materyalist tarih irdelemesi sonuçlarıyla ilişki kurarak, Morgan'ın araştırmalarından çıkan vargıları açıklamak ve bunların büyük önemini ortaya koymak istemezdi.... Bununla bir-

likte Marx'ın Morgan'dan çıkardığı bol sayıda özet arasında bulunan eleştiri notları elimin altında. Bu çalışmada elden geldiğince bu notları kullandım" (Engels, 1998: 12). Bu açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla *Köken*'i de Marx ve Engels'in ortak çalışmalarından biri saymamızın önünde bir engel bulunmamaktadır.

Engels'in *Köken*'i oldukça hızlı bir biçimde kaleme aldığı ve gerçekleştirmek istediği tüm okumaları yapamadan kitaba son şeklini verdiği bilinmektedir. Marx'ın, Lewis Henry Morgan tarafından yazılan *Antik Toplum* kitabından aldığı notları okuduktan sonra birkaç ay kitaba ulaşmak için uğraşan Engels, amacına ulaştıktan sonra Mart-Mayıs 1884 aralığında kitabı tamamlamıştır. *Köken*'in dördüncü baskısı için yapabildiği köklü literatür taraması sonrasında ilk baskı için yapamadığı okumayı ancak tamamlayabildiğini ve okumadığı kitaplardaki içeriği doğru bir şekilde tahmin ettiğini başarmış olduğuna şaşırdığı itiraf etmiştir. Kitabın özellikle cinsiyet eşitsizliğinin tarihsel kökenleri üzerine ortaya koyduğu çerçeve hala önemlidir. Yaşamsal ihtiyaçların üretimiyle insanın yeniden üretimi alanlarının iki farklı sömürü biçimine yol açtığı tespiti feminist yazının önemli kaynak ve tartışma başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Antik tarih konusunda *Köken*'de ortaya konan içerik de o günden bu yana yapılan tüm araştırmalara, elde edilen arkeolojik ve antropolojik bulgulara rağmen köklü bir meydan okuma ile karşı karşıya değildir (Blackledge, 2019:211).

Neo-Marksistlerin özellikle 1968 sonrasında Marksizm ile ilgili beğenmediği bölümleri Engels'in eksiklikleri, kabalaştırmaları ile açıklayarak aşma çabaları Marx ve Engels arasında karşıtlığı tartışan geniş bir literatür yarattı (Blackledge, 2019: 2). George Lukács'ın, Engels'in doğanın diyalektiği üzerine yaptığı erken dönem değerlendirmelerinin de açtığı yoldan gelişen bu akım Engels'i Marksizm'de pozitivizm ile ilişkilendirebilecek her gri noktanın temel sorumlusu olarak anladı ve anlattı. Marksizm'in deterministik ve mekanik ilerlemeci olduğu düşünülen mimarisine kapsamlı eleştiriler geliştirilmeden önce Marx'ın ilk dönem kitapları ve el yazmaları hakkındaki olumlu imge güçlendirilirken eleştirilen başlıkların Engels'in didaktik, uygulamaya ve kısaltmaya dönük girişimlerinden kaynaklandığına dair inanç da giderek güçlendi. Hatta Stalinizm'in de Engels'in geliştirdiği Marx yorumlarından türediğine dair bir anlatı gelişti. Belge makalesinde Engels'e dair ülke dışında gelişen bu literatürden bahseder ancak kaynak göstermez, daha da önemlisi bu Engels karşıtı ekolün temel günah keçisi olarak ilan ettiği *Anti-Dühring'i* Engels'in görüşlerini aktardığı temel kaynak olarak kullanır. Marx'ın *Anti-Dühring*'deki deterministik ve toplumlar ile doğanın aynı tür yasalar tarafından yönetildiği tespitine kesinlikle katılmayacağı bile iddia edilmiştir (Thomas, 2008 :39). Lenin'in "sınıf bilincine sahip her işçinin el kitabı" olarak değerlendirdiği *Anti-Dühring* tarihsel materyalizmi sistematik bir biçimde yapılandırma çabaları açısından oldukça temel bir metindir. Post-Marksizmden post-yapısalcılığa ve post modernizme, bütünlük ve sistematik açıklama fikrinin önemli ölçüde darbelenmesine giden yolda Marx-Engels karşıtlığı tezini kullanarak böylesi bir yapılandırıcı metnin itibarsızlaştırılması Marksizmin toplumsal

gerçeklikten kopartılarak uzunca bir süre akademiye hapsedilmesinin belirleyici aşamalarından biri olmuştur.

Belli alanlarda yoğunlaşan çalışmaları Marx ve Engels'in kendi aralarında bir iş bölümü eşliğinde hareket ettikleri düşüncesini akla getirmiştir. Ancak bu durum Engels'in katkılarının ikincilleştirilmesinin makul bir açıklaması için kullanılamaz. Engels'in özellikle tarih üzerine yaptığı değerlendirmelerin çoğunlukla Marx'ınkilere üstün olduğu, Avrupa tarihi üzerine çok kapsamlı bir donanıma sahip olduğu, birbirini takip eden veya görece istikrar kazanmış olan yapılarıyla ilgili çok daha desteklenmiş kanaatlere sahip olduğu da kabul edilebilir bir değerlendirmedir (Anderson, 1974: 23). Marx'ın *Brumaire*'de kullandığı tarihin kendisini ilk seferinde bir trajedi, ikincisinde ise fars olarak takdim ettiğine dair benzetme de orijinalinde Engels'in katkısıdır (Hunley, 1991:127). Marx'a atfedilen *Gotha Programının Eleştirisi* de büyük oranda Engels tarafından daha önce ortaya konan görüşlerden yararlanarak hazırlanmıştı. Marx'ın Engels'i "Avrupa'nın en bilgili insanı" olarak andığını ve onun bilgisinin birçok alana yayılmış olmasına ve zihninin olağanüstü çok yönlülüğüne hayranlığını sık sık ifade ettiğini de Paul Lafargue'ın aktarımlarından biliyoruz (Blackledge, 2019:7).

Dolayısıyla Belge'nin TT'nin Marksizm ile bağlarını kesebilmek için *Köken*'i itibarsızlaştırmaya çalışması çok sağlıklı bir yöntem olarak değerlendirilemez. Hele de kitaptan bahsedilmiş olmasına rağmen "Engels'in tarihöncesi üstüne kitabı, bugünün bilgileriyle, zaten yeterli bir kaynak olamazdı" gerekçesiyle TT ve Köken arasındaki sürekliliğin üzerinden atlaması ise yöntemsel açıdan son derece yanlıştır. Bu süreklilik gizlendiği için de "Kıvılcımlı'nın kaynaklarına göz attık. Ana kaynağı olan Engels'in de önemli konularda bambaşka şeyler söylediğini gördük." değerlendirmesi rahatlıkla yapılabilmiştir. Söylenenlerin ne kadar bambaşka veya ne kadar uyumlu olduğunu yazının bundan sonraki bölümlerinde sergileyeceğim.

Köken ile Tarih Tezi Arasındaki Süreklilikler

Belge'nin TT'deki barbarlık anlatısını ahlakçılık ve hümanizm eleştirisiyle karşıladığının yukarıda altı çizildi. Kıvılcımlı'nın barbarlara bu özellikleri içinde yaşadıkları üretim ilişkilerinden kaynaklı atfettiği açıktır. Burada olumlu anlam yüklenen özel mülkiyetin ve piyasa ilişkilerinin hâkim olmadığı, eşitlikçi ve demokratik bir biçimde işleyen sınıfsız toplumun yaratısı olan insandır. Benzer vurguların *Köken*'de birçok kereler Engels tarafından da yapıldığını görüyoruz:

> Üretim en dar sınırlar içinde deviniyordu ama – üreticiler kendi ürünlerinin sahibiydi. Barbarlardaki üretimin büyük üstünlüğü buradaydı; bu uygarlığın başlamasıyla yok oldu, gelecek kuşakların görevi bunu yeniden fethetmek olacak; ama bugün insan tarafından doğa üzerinde kazanılan güçlü egemenlik ve artık olanaklı bulunan özgürce ortaklaşma temeli üzerinde (132).

Köken'de kana (*gense*) dayalı *gentilice* örgütlenmenin eşitlikçi toplumsal yapının temeli olduğu, kandaş toplumsal örgütlenme yerine yerelliğin, territoryal toplulukların geçmesinin özel mülkiyetin ve sınıflaşmanın yaygınlaşmasıyla eş zamanlı geliştiğine dikkat çekilmesi önemlidir. Engels kan yapısının dağılması sonrasında toplumsal sınıfların bir araya gelmesinin ve ortak hareket edebilmesinin hiçbir zaman eskisi kadar kolay olmadığını ima etmektedir. Kandaş toplulukların kendi içlerindeki tüm sınıflaşmalara ve eşitsizliklere rağmen ortak hareket kapasitesi ve kolektif aksiyon yeteneği açısından daha avantajlı olduğuna dair örnekler gösterilebilir. "İşte, çeşitli sınıflar halinde bölünme olmadan önce, insanların ve insan toplumunun durumu buydu. Eğer onların durumunu, günümüzdeki uygar insanlardan büyük bir çoğunluğun durumuyla karşılaştırırsak bugünün proleter ya da küçük köylüsüyle gensin özgür üyesi arasındaki farkın büyük olduğunu görürüz." (Engels, 1998: 115).

Üretim ilişkilerinin ve bunları yeniden üreten kurumların yarattıkları alışkanlıkların ve düşünce biçimlerinin, bu ilişkiler ve kurumlar büyük oranda ortadan kalktıktan sonra bile yaşamaya devam etmeleri teması da TT ve *Köken* de paralel biçimde gözlenebilen temalardır. Bu senkronize olmama hali Gramsci'nin "Güney Sorunu" adlı makalesinde yapı ile üstyapının zamanlarının eşdeğer olmadığı tespitinde de gözlenebilir. Walter Benjamin'in geçmiş yenilgilerin bugünün mücadeleleri için etkin güçler olduğunu söylemesi de benzer bir çerçevede anlaşılabilir (Löwy, 2021: 36). Ernst Bloch, benzer temayı eşzamansızlık (*ungleichzeitigkeit*) olarak kavramlaştırmıştır. Geleneğin bu davranış ve düşünceleri belirleme kapasitesi Kıvılcımlı'da bir üretici güce dönüşür. "3- Tarih: Toplumu doğrudan doğruya içeriden, daha doğrusu zaman içinde çevreleyen manevi ortam. Gelenek-Görenek kalıntıları, vb." (2015: 17). TT'nin gerekçesi "hala içinde yaşanıldığı düşünülen" Osmanlı ruhunun günümüz sınıf mücadelesi üzerindeki etkilerini tam olarak anlayabilmektir.

> Böyle bir araştırma neden önemli oldu? Bugünkü Türkiye'yi anlamak için, onun, dün içinden çıktığı (daha doğrusu bir türlü içinden çıkamadığı) Osmanlı Tarihine inmek gerekti. Osmanlı Tarihinin maddesine girince, onun İslâm Medeniyeti'nde bir "Rönesans" olduğu belirdi" (15). Belge, bu unutmama halini kabullenmek istemez. "İnsanlar ilkel sosyalizmin eşitlikçi düzenini nedense bir türlü unutmazlar" (56).

Engels İrlandalılar açısından ilkel komünal geleneklerin izini şöyle tarif eder: "İrlanda'da İngilizler tarafından zorla yıkıldıktan sonra günümüzde hiç değilse içgüdüsel bir biçimde halk bilincinde gene de yaşamaktadır" (155). Yine kandaş topluluğun gentilice hukuku Engels'e göre egemenliğini kaybettikten sonra bile etkisini korumaya devam etmiştir ve bu etkinin özel sonucu ise alt sınıfların elinde bir koz olarak kalma kapasitesinin sürekliliğidir. "...ama gene de ilkel demokratik niteliğini korudu ve zorla kabul ettirilen yozlaşmış biçim içinde bile kendinden bir şeyler sakladı ve en yakın çağa kadar ezilen insanların elinde etkili bir silah olarak kaldı." (179).

Benzer şekilde Kıvılcımlı, "Cennet Nedir?" isimli TT uygulaması olarak görülebilecek kısa bir metninde cennet düşüncesinin toplumların geçmişlerinde kalan sınıfsız toplum deneyimine duydukları özlemden kaynaklandığını iddia eder. Engels

de örneğin Atina'da oluşan devletin kolluk güçlerinin kölelerden oluşmasının sebeplerini açıklarken benzer bir tarih anlayışına yaslanmıştır:

> Bu jandarma kölelerden oluşuyordu. Bu aynasızlık mesleği özgür Atinalıya öylesine alçaltıcı görünüyordu ki kendisini böyle bir alçaklığa vermektense silahlı bir köle tarafından tutuklanıp götürülmeyi yeğ tutuyordu. İşte bu hala gensin eski zihniyetiydi. Devlet, polis olmadan varlığını sürdüremezdi, ama henüz gençti ve gensin eski üyelerine utanılacak bir şey gibi görünen bir mesleği saygıdeğer kılmak için yeterli manevi otoriteye sahip değildi (139).

Yine Analık hukukunun etkilerinin, kurumsal temelleri ortadan kalkmış olmasına rağmen gözlenen etkileri ile ilgili gözlem de benzer içeriktedir: "Analık hukukunun yakın zamanlarda kaybolmuş bulunan bir başka kalıntısı da Cermenlerin kadınlara karşı gösterdikleri Romalılar için hemen hemen anlaşılmaz bir şey olan saygıdır... Evde kadının otoritesi su götürmez gibidir." (163).

TT'nin en sıra dışı uygulamalarından bir tanesi ise *İngiltere: Kapitalizme İlk Geçiş* kitabıdır. Bu eseri kasteden Belge, Kıvılcımlı'nın kapitalizmin doğuşunu da yıkılışını da barbarlara yaptırdığını söyler. Sınıfsız toplum yapılarının etkisinin kapitalizmin doğuşunu etkileyecek kadar uzun sürmüş olması beklenebilir mi? Engels'in İskoçya için söyledikleri böylesi bir uzun erimliliğin varlığına işaret eder: "İskoçya'da gentilice düzenin yıkılışı 1745 ayaklanmasının bastırılmasıyla başlar" (158). Kıvılcımlı, İngiltere'nin yakın tarihe kadar ve sürekli bir biçimde barbar akınları altında kalmasını onun toplumsal dinamizmi ve toplumsal mücadelelerle serfliği ortadan kaldırması böylece de kapitalizmin gelişimini mümkün kılmasının gerekçesi olarak anlatır. Bugün kimi tartışmalarda barbar akınlarının toplumsal gelişimi yavaşlattığı ve baskı altına aldığına dair kimi tezlerle (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020: 92) tamamen tezat teşkil eden bir konumdur bu. Doğu Avrupa'nın ve Çin'in gelişiminin sekteye uğramasında bu bölgelere yönelik barbar akınlarının sürekliliği belirleyici bir etken olarak düşünülebilir. Ancak barbar toplulukların hem köhnemiş eski yapıları Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi yıkma kapasiteleri hem de sanıldığının aksine bölgeler arasındaki bağları geliştirerek ticaretin gelişimini önemli oranda teşvik etmelerinin genel tarihsel etkisi düşünülürse bu yaklaşım ikna edici görünmemektedir. Çin köklü tarihsel gelişiminin her aşamasında barbar akınlarının etkisi altında kalmıştı, Doğu Avrupa'da geç feodalizmin yapılanması ise barbar akınlarının tükendiği bir tarihsel aşamaya denk geliyordu.

Kıvılcımlı'nın tarihsel devrimleri iki ideal tip altında ele alması, yukarı barbarlığın gerçekleştirdiği devrimlerin orijinal medeniyetler yaratabildiğini düşünmesi, bu kapasiteyi de yukarı barbarlığın geliştirdiği kurumsal kapasite ile izah etmesi, Engels'in yukarı barbarlığın kurumsal kapasitesine referans verdiği ve aslında devletin doğuş koşullarını tartıştığı şu değerlendirme ile paralellik göstermektedir:

> Genel olarak, halklar halinde toplamış federe Cermen aşiretlerinin örgütlenişi, kahramanlık çağı Yunanlılarında ve krallar dönemi denilen çağın Romalılarında görülen örgütlen-

> menin aynıdır. Halk meclisi, gentilice şefler konseyi, daha o zamandan gerçek bir kral olmaya özenen askeri komutan. Bu, gentilice düzenin meydana getirebildiği en yetkin örgütlenme, barbarlığın yukarı aşamasının örnek kuruluşuydu. Toplum, bu örgütlenme için yeterli olan sınırları aşınca gentilice düzenin sonu geldi, gentilice düzen yıkıldı. Onun yerini devlet aldı" (171).

Yukarı barbarlık aşamasında fatih toplulukların kendi kurumsal kapasitesi kent yaşamının ihtiyaçlarına uygun ancak sınıflı toplum ilişkilerine uyumsuz olduğu için medeniyetin geliştirdiği kurumsal yapıyla sentezlenerek orijinal bir medeniyet ortaya çıkarabilir. Oysa orta barbarlık aşamasında tarım öğrenilmemiş ve sürü sahibi göçebelik ana karakter olmaya devam ettiği için medeniyetin kurumsal kapasitesine denk bir alternatif olmadığı için orijinal bir yapı ortaya çıkamaz. Engels, yukarı barbarlıkta ulaşılan bu "yetkin örgütlenme seviyesi"ne dikkat çeker. Sınıfsal çelişkiler içinde kıvranan antik medeniyetlerin kendi çelişkilerini içsel dinamikleriyle aşamayacağı yargısına ulaşan Kıvılcımlı'nın bu ilhamı da Engels'in "acı çeken dünyayı gençleştirmeye sadece barbarlar yeteneklidir" cümlesinden aldığı açıktır. Buradaki "gençleştirme" ifadesi de Kıvılcımlı'da karşımıza "rönesans" olarak çıkmaktadır.

Barbarların temsil ettiği toprak düzeninin daha üstün olması medeniyetin sömürü ilişkileri altında ezilen ancak bunu köklü bir biçimde değiştirecek kolektif kapasite üretemeyen alt sınıflar için iyi bir seçenekti. "Ne yapacaklardı atalarımız, tepeledikleri antika zenginlerin "geniş Tanrı toprakları"nı? Boş tutacaklarına, eski çalışan züğürt-köleciklere dağıtıverdiler" (Kıvılcımlı, 2020: 68). Belge ve diğer eleştirmenler bu tür yorumları abartılı ve gerçekdışı bulmaktaydılar. Ancak Engels'te de benzer değerlendirmeleri görebilmek mümkün olmaktadır. "Ama onun (Roma b.n) düzeni, en kötü düzensizlikten daha kötüydü ve devletin kendilerine karşı yurttaşlarını korumak iddiasında bulunduğu barbarlar, yurttaşlar tarafından kurtarıcı olarak bekleniyordu (175). Türk Sağının milli tarih kitaplarına yerleştirmeyi çok sevdiği cinsten anekdotlarla olan benzerlik açıktır ancak bu kurtarıcılık misyonunda etkin olan güç soyut bir "adalet" anlayışı değil miri toprak rejiminde simgeleşen toprakta özel mülkiyete müsaade etmeyen bir toprak hukukunun egemen kılınmasıdır. Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı tarihinin maddesi, bu özel mülkiyeti ortadan kaldıran toprak rejimidir. Toprak sahiplerinin küçük köylüleri hiçbir kayıt tarafından sınırlandırmadan sömürebildiği, merkezi devletin sömürüyü sınırlama kapasitesinin ortadan kalktığı medeniyetin çöküş evreleri barbarların zafere ulaşması için uygun koşulları sağlıyordu. Engels de bu koşulları yansıtmaktan geri kalmamıştır.

> Salvanius, böylesine bir hırsızlığa karşı, öfke ve tiksintiyle gürler ve Romalı memurlarla büyük toprak sahiplerinin yaptıkları baskı yüzünden birçok "Romalı"nın Barbarlar tarafından işgal edilen yerlere sığındıklarını ve oralarda yerleşmiş bulunan Roma yurttaşlarının, tekrar Roma egemenliğine düşmekten korktukları kadar hiçbir şeyden korkmadıklarını anlatır (178).

Medeniyetlerin tefeci-bezirgân sermayenin egemenliği altındaki sınıflı toplumlar olduğu TT'nin temel tezlerinden birisidir. Tefeci-bezirgân sermaye basit yeniden

üretimin egemen sermaye yapısıdır ve genişleyen yeniden üretime, yani kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine en önemli engeldir. Bu sermaye tipi, asalak karakteriyle basit yeniden üretimi yeniden üretilemez hale getirir ve barbarlık tarafından çözülmek zorunda kalan toplumsal krizlere yol açar. Belge, tefeci-bezirgân sermayenin tarihte böylesi etkin bir rol oynamış olamayacağını ispat etmek için Marx'tan, Grundrisse'den alıntılarla ticaret faaliyetinin hiçbir dönemde ekonomi içinde başat bir konum kazanmadığını göstermeye çalışır ve şu kanaate ulaşır: "Demek ki ticaret büyük ölçüde Kıvılcımlı'nın 'medeniyet' dediği toplumların kıyısında kalıyor, marjinal bir rol oynuyor." Oysa Belge'nin dipnotlarında yer vermediği *Köken*'de Engels tam tersi görüştedir:

> Burada sahneye ilk kez olarak üretime herhangi bir biçimde katılmaksızın onun yönetimini ele geçiren ve üreticileri iktisadi bakımdan egemenliği altına alan bir sınıf girer. Tüccar sınıfı.
>
> Para karşılığında meta alımından sonra ödünç para verilmesi çıkageldi ve onunla birlikte de faiz ve tefecilik. Daha sonraki çağlardaki hiçbir mevzuat, borçluyu eski Atina ve eski Roma mevzuatı kadar acımaksızın tefeci-alacaklının ayaklarına atmamıştır" (195).

Sonuç

Kıvılcımlı'nın TT'ni cuntacı emellerini gerekçelendirmek için uydurulmuş milli tarih kitaplarına uygun ama açıkça Marksizm dışı bir metin olarak değerlendirebilmek Engels'in Marx'ın notlarından da yararlanarak kaleme aldığı *Köken* kitabındaki başlıklarla TT arasındaki sürekliği ve paralellikleri gördükten sonra mümkün olmasa gerektir. Kıvılcımlı düşüncesinin en büyük talihsizliği hem özel olarak takipçileri hem de karşıtları, eleştirmenleri tarafından gereğinden fazla nev-i şahsına münhasır görülmesidir. Geliştirmiş olduğu özgün kelime dağarcığının da bu intibaı güçlendiren yönleri mevcuttur. Ancak Kıvılcımlı düşüncesi Komintern geleneği ile Avrupa Marksizmi arasında gidip gelen hibrit bir karaktere sahip, yaşadığı dönemin zaman ve mekanının ortaya çıkardığı sonuçlara bu çerçeveden yanıtlar üretmeye çalışan, kendi döneminin uluslararası Marksist düşünce insanlarıyla benzer sorunsallar üzerine düşünen bir toplam ortaya koymaktadır. Bugün ondan azami oranda faydalanabilmek için bu kendine özgü şalı ortadan kaldırılmalı, Kıvılcımlı düşüncesiyle diğer ekoller arasındaki süreklilik ve kopukluklar üzerine daha fazla mesai harcanmalıdır.

Kaynakça

Anderson, P. (1974) *Lineages of the Absolutist State*, Londra: Verso.

Anderson, P. (2004) *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, çev. Bülen Aksoy, İstanbul: İletişim.

Anievas A. ve K. Nişancıoğlu (2020) *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu? Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*, çev: Ç. Sümer, İstanbul: Yordam.

Akkurt, H. (2020) *Türkiye Solu'nda Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmaları*, Ankara: İmge Yayınları.

Belge, M. (1975) Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi üzerine, *Birikim*, sayı 4, 45-59.

Bilgiç, A. U. (2008) "Doktor Hikmet Kıvılcımlı", T. Bora M. Gültekingil (der.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde, İstanbul: İletişim.

Blackledge, P. (2006) *Reflections on the Marxist Theory of History*, New York: Manchester University Press.

Blackledge, P. (2019) *Friedrich Engels and Modern Social and Political Theory*, New York: SUNY Press.

Brenner, R. (1977) "The Origins of Capitalist Development, a critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, 104.

Cörüt, İ. (2021) "Hikmet Kıvılcımlı's 'History Thesis' and the Nation Form- National Revolutionaries as modern barbarians?", İ.Cörüt J. Jongerden (der.) *Beyond Nationalism and the Nation State* içinde, London: Routledge.

Chibber, V. (2011) What is Living and What is Dead in the Marxist Theory of History, *Historical Materialism*, 19(2), 60-91.

Engels, F. (1998[1884]), *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol.

Erdoğan, N. (2020) *Osmanlı Tarihinin Maddesi'ne Sunuş*, İstanbul: Yordam.

Hunley, D. (1991) *The Life and Thought of Friedrich Engels*, New Haven: Yale University Press.

Kıvılcımlı, H. (1992) *Yol 2*, İstanbul: Bibliotek Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (1994) *Tarih-Devrim-Sosyalizm Işığında İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere*, İstanbul: Diyalektik.

Kıvılcımlı, H. (1995) *Sosyalist Gazetesi Yazıları*, İstanbul: Diyalektik.

Kıvılcımlı, H. (2015[1965]) *Tarih Devrim Sosyalizm*, İstanbul: Sosyal İnsan.

Kıvılcımlı, H. (2020[1974]) *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Yordam.

Löwy, M. (2021) *Devrim bir İmdat Frenidir- Walter Benjamin Üzerine Denemeler*, İstanbul: Sel.

Macciocchi, M. A. (1978) "Hegemonya, Tarihi Blok, Devlet", çev. Şirin Tekeli, *Birikim*, sayı 26.

Özcan, C.E. (2021) *Barbarın Tarihi Ezilenin Dini, Hikmet Kıvılcımlı'da Tarih ve Din*, İstanbul: İletişim.

Schecter, D. (2015) *Marx'tan Bugüne Solun Tarihi*, çev. Soner Torlak ve Kemal Özdil, Ankara: Dipnot.

Thomas, P. (2008) *Marxism and Scientific Socialism*, Londra: Routledge.

Uğur, K. (2014) "Göçebelikten Devletleşmeye Geçiş üzerine bir Tahlil: Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Işığında Osmanlı Devletleşmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(4), 713-737.

Ünsal, S. (1995) "Kıvılcımlı' ın Tarih Tezi", *Kebikeç*, 1, 153-160.

Praksis 58 | Sayfa: *109-128*

Sınıf, Ahlak ve Siyaset: Marx ve Engels'te Lümpen Kavramı

Selin Dingiloğlu*

Öz

Marx ve Engels'in eserleri, sanayi kentlerinin toplumsal ve kültürel dinamikleri ve dönemin siyasal gelişmeleri içinde işçi sınıfının sergilediği değişken, parçalı ve heterojen özellikler bakımından hayli zengin betimlemeler içerir. Bu bağlamda karşımıza çıkan tartışmalı kavramlardan biri de lümpenliktir. Marksist klasiklerde lümpen (proletarya) kavramının kullanımına ilişkin literatür, genelde ve ağırlıkla Marx'ın Fransız devrimi üçlemesine ve deklase yoksulların karşı-devrim lehine üstlendiği role ilişkin vurguya odaklanmaktadır. Oysa Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı çalışması başta olmak üzere dönemin işçi sınıfı kimliği ve kültürüne dair canlı tasvirleri, bu tartışmanın kapsamının çok daha geniş bir bağlama oturduğuna işaret etmektedir: işçi sınıfının toplumsal ve siyasal devrimin taşıyıcı öznesi olarak etiko-politik inşası. Bu çerçevede makale, Engels'in çalışmalarını merkeze alarak şu sorulara odaklanacaktır: Lümpen kategorisinin üretim ilişkileri temelli yapısal sınıf analizinde analitik bir işlevi var mıdır? İşçi sınıfının siyasal failliği ve potansiyeli üzerine tartışmalarda, özellikle de Marksizmin kendini dönemin diğer siyasal akımlardan ayrıştırma çabasında lümpen kavramı nereye oturmaktadır? Ahlaki bir dejenerasyon iması taşıyan lümpen sıfatının Marksist klasiklerdeki kullanımı, 19. yüzyıl egemen burjuva ahlakı ile ilişkisi bağlamında nasıl değerlendirilebilir?

Anahtar Kelimeler: *Lümpen, deklase, işçi sınıfı, Marksizm, ahlakçılık*

Class, Morality, Politics: The Concept of the Lumpen in Marx and Engels

Abstract

Marx and Engels' works contain highly rich descriptions about the unstable, fragmented and heterogeneous character of the proletariat's relationship both with cultural dynamics of industrial cities and political practices of the time. One of the most controversial concepts in this particular context is lumpenism. The literature regarding the use of the term lumpen (proletariat) in Marxist classics usually and mainly focuses on Marx's writings on 1848 French revolutions and the role attributed to the declassed poor in the defeat of revolutions. However, Engels's vivid portrayal of working-class culture and identity, especially in *The Condition of English Working Class*, suggests a much further and larger scope as far as lumpenism is concerned –i.e. ethico-political formation of the proletariat as the agency of a social and political revolution. By scanning mainly Engels' work, this article focuses on the following questions: Does the category of lumpen offer any analytical function in terms of structural class analysis based on production relations? How is the concept lumpen relevant to the debate on the political agency and potency of the working class, especially in terms of divergence between Marxism and other (early) socialist doctrines? How can we assess the moralist implications of degeneration inherent

* Üsküdar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-posta: selin.dingiloglu@uskudar.edu.tr.
ORCID No: https://orcid.org/0000-0002-9842-1510.
Makale Gönderim ve Kabul Tarihi: 14.09.2021 - 12.10.2021

in the concept of "lumpen", especially considering the relationship between bourgeois moralism of the 19th century and Marxism?

Keywords: *Lumpen, declassed, working class, Marxism, moralism*

Victor Hugo ([1862] 1971: 603) *Sefiller*'de toplumun görünür yüzeyinin altında, "bir viranedeki o hayran kalınacak dehlizlere", "çeşit çeşit çukurlara" benzettiği yeraltı katlarından bahseder. "İlerlemenin, ham hayalin geniş, bol damarlı bu yeraltı düzeni"nde hem geçmişin hayaletleri hem geleceğin kurtçukları hem Luther'den Descartes'a, Robespierre'den Babeuf'e ve oradan Saint-Simon, Owen, Fourier'e uzanan sakinleriyle "büyük siyasi, devrimci, felsefi hendekler", ama hem de "bazen tanrısal bazen biçimsiz işçiler" (604) barınır. Öte yandan, derine indikçe herhangi bir medeniyet anlayışına kapalı olan ve bu katlarla hiçbir ilişkisi olmayan son bir hendekten bahseder Hugo: Evrensel ilerlemeyle ilgilenmeyen, düşünmeyi de sözü de bilmeyen, "vahşicesine yiyici", sadece ihtiyaçları ve "bir de hazzın bütün biçimleri için iştahları" kılavuzluğunda yaşayan, "hayvana yakın" sakinleriyle "kubbesi cehaletten örülmüş" bir mahzen (605)... Tek amacı her şeyin yıkılması olan ve sadece toplum düzenini değil, felsefeyi, hukuku, uygarlığı ve hatta devrimi "mayınlayan" (606) bu hırsızlık, fuhuş, cinayet mahzeninin sakinleri, pasajın başlığından anlıyoruz ki, ayaktakımıdır.

Ayaktakımı, sefiller, serseriler, deklaseler, lümpenler... Nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, on dokuzuncu yüzyılın sadece edebiyatının değil, yeni yeni şekillenmekte olan kent sosyolojisinin ve neredeyse tüm ideolojik eğilimlerinin ilgisini bir şekilde kendine çeken bir dünyadır burası. Kentlerdeki geniş yoksul kitlelerin yaşam kültürü ve ahlaki düşkünlüğü teması etrafında dönen tartışmalar, dönemin egemen burjuva ahlakında büyük bir dehşeti ve toplumsal endişeyi yansıtır. Kapitalist üretimin ihtiyaç duyduğu "daha disiplinli, 'saat'in üretken temposuna daha bağımlı, daha ağırbaşlı ve metodik, daha az tahripkâr ve daha az kendiliğinden" (Thompson, 2004: 499) bir işçi sınıfı yaratma çabası, geniş bir söylemsel ve pratik disiplin repertuarı oluşturacaktır: Yoksullara hazlardan uzak durmayı telkin eden, çoğunlukla kilise önderliğinde dinsel cemiyet ve seminerler (Hobsbawm, 2003: 221), "onların bastırılmamış tutkularının yırtıcılığını ehlileştirmek –tavırlarının aşırı kabalığını bastırmak– dillerinin moral bozucu ve tiksinti verici müstehcenliğini gidermek –iradelerinin inatçı asiliğini yok etmek– onları dürüst, itaatkâr, terbiyeli, çalışkan, uysal ve düzenlik kılmak..." (Thompson, 2004: 490) amaçlı bir dizi ekonomik, siyasal ve yasal zor aracı işe koşulmuştur. Yoksulların suçlulaştırılması üzerinden ahlaki "sapkınlığın" denetimine dönük söylem ve pratikler, kuşkusuz sadece dar anlamda kapitalist üretim düzeninin değil, aynı zamanda siyasal düzenin bekasıyla birlikte düşünülür. Sanayi ve Fransız devrimlerinin liberal kapitalizmin zaferiyle sonlanacağı bilgisi, çağdaşları için o kadar kesin değildir; yoksul kitlelerin devrimi radikalleştirebilecek olan basıncıyla 1830'lar ve 1840'lar burjuva toplumu için bir bunalım çağıdır (Hobs-

bawm, 2017: 15). Dolayısıyla "alt sınıflarda ahlaki hafifmeşreplikle siyasal komplo arasında yakın bir ilişki olduğu" (Thompson, 2004: 491) inancı da tabloya eklenmelidir. Fakat tam da aynı inançtan hareketle, kapitalist saatin üretken temposunun göreli olarak dışında kalmış en tahripkâr ve en kendiliğinden deklase unsurlara, onların "şeytani tutkuları"na olumlu (hatta toplumsal devrim bağlamında sürükleyici) bir rol yükleyen anarşist eğilimler de –başta Bakunincilik olmak üzere– bu sahnede boy gösterecektir.

On dokuzuncu yüzyıl toplum ve siyaset düşüncesinde önemli yer tutan bu sorunun Marx ve Engels'i meşgul etmemesi elbette imkânsızdır. Marksist klasiklerde bu tartışmanın kavramsal üssü büyük ölçüde lümpen (proletarya) tabiridir. Bu iki sözcüğün bir arada kullanımına ilk kez *Alman İdeolojisi*'nde rastlansa da, ne lümpen ne de proletarya kavramları Marksizmin icadıdır. Latincede "çocuğundan başka mülkü olmayan" anlamına gelen proletarya sözcüğü, yüzyıllar boyunca en sefil koşullarda yaşayan, mülksüzlerin en alt tabakası anlamında kullanılmıştır; fakat yoksullukla özdeşleştirilen vulgarlık, ahlakdışılık, toplumsal düzenle uyumsuzluk, anti-sosyal davranış ve suç eğilimi gibi pejoratif çağrışımlar da taşır. On dokuzuncu yüzyılda modern anlamıyla ücretliler iması öne çıktıysa da, eski ve pejoratif çağrışımlar tümüyle ortadan kalkmaz. Örneğin 1838'de A. G. de Cassagnac tarafından yazılan bir kitapta, proletaryayı oluşturan unsurlar arasında işçilerin yanı sıra hırsızlar, dilenciler, fahişeler de sıralanır. Kavramın bu negatif bagajını Almancada neredeyse birebir karşılayan ve on dokuzuncu yüzyıl Almanya'sının popüler siyasal yazınında sıklıkla karşımıza çıkan bir sözcük vardır: lümpen. Sözlük anlamı "pejmürde, paçavra" olan kelime, yine sefalet içinde yaşayan insanlar gibi nispeten nötr bir anlam taşısa da yukarıda belirtilen pejoratif içerik burada proletaryaya kıyasla çok daha belirgindir (Draper, 2011a: 453-454; Bussard, 1987: 678-680).

Marx ve Engels'in metinlerinde proletarya kavramı, bahsedilen pejoratif çağrışımlardan tümüyle ayrıştırılır; kapitalist üretim ilişkileri içerisinde toplumsallaşmış ve metalaşmış emek gücünü, işçi sınıfını işaret ederken, lümpen kavramı ise çoğu örnekte gündelik siyasal dağarcıktaki tüm negatif yüküyle birlikte sızar. Peki, bu negatif yükün içeriği ve nedeni nedir? Bir başka deyişle, Marx ve Engels'in "lümpenleri" kimlerdir? Bu kitlenin tarihsel ve toplumsal kökeni ve kapitalizmde büründüğü formlar nelerdir? Genel olarak diğer sınıflarla, özelde işçilerle bu kitle arasında nasıl bir geçişkenlik ve ilişki vardır? Lümpenler toplumsal düzenin mi düşmanıdır, devrimin mi? Devrimin düşmanı mıdır, yoksa sürükleyicisi ya da en azından bir aktörü ve/ya müttefiki mi?

Marksist klasiklerde bu soruların izini süren akademik ve siyasal yazın, ağırlıklı olarak Marx'ın 1848 devrimlerini incelediği *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* kitapları ile yine Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerine dönük iktisadi analizlerine odaklanmaktadır. Özellikle birincisi, ilk bakışta gayet anlaşılır bir tercihtir. Zira Marx külliyatında *doğrudan* lümpen kavramını aynı sıklıkta ve keskinlikte kullanan başka bir metin bulmak zordur. Haliyle bu yazıda da

Marx'ın bu çalışmalarındaki değinilere yer verilecek. Fakat Engels'in işçi sınıfının yaşam koşulları ve kültürü konusunda döneminin öncü çalışmalarından biri olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabı, gazete yazıları, propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinden elimizde kalan konuşma metinleri ve raporları ilgili yazının kör noktasıdır. Bunun bir nedeni, Engels'in İngilizce kaleme aldığı metinlerde, Almanca kökenli lümpen sözcüğünü çoğu zaman kullanmayı tercih etmemesi olabilir.[1] Fakat "Marksizm'in lümpenini" anlayabilmek için sadece ve doğrudan bu kavramın kullanıldığı bağlamlara bakmak yetmez; tartışmanın *topos*unu daha geniş açıyla taramak ve Marx ve Engels'in kuramsal ve siyasal mesaisinin ana meselelerinden birine odaklayarak kadrajlamak gerekir: işçi sınıfını toplumsal dönüşümlerin öncü ve taşıyıcı özne olarak inşa etmek -ya da "sefiller"den bir sınıf, sınıftan bir siyasal aktör yaratmak. Bu yazı, Marx ve özellikle Engels'te lümpen kavramının bu bağlamdaki kullanımlarına dair bir haritalandırma yapmayı deneyecek.

Sınıf *Yapısı* İçinde Lümpenler

Tartışmaya şuradan başlamakta fayda var: Lümpen proletarya Marksizmin sınıf yapısı analizinde belli bir sınıf bölmesine işaret eder mi? Bu sorunun yanıtını karmaşıklaştıran şeylerden biri, Marx'ın özel olarak sınıf kavramına ilişkin ayrı ve bütünlüklü bir teori inşa etmemiş olmasıdır. *Kapital*'in üçüncü cildinin Sınıflar bölümünde bu tür bir girişime kalkışmışsa da metin birkaç paragrafla sınırlı kalmış ve tamamlanamamıştır. Bu eksikliğin konumuz özelinde yarattığı en büyük sıkıntı, bir toplumsal grubu sınıf olarak tanımlarken hangi ölçütleri merkeze koyacağımız meselesidir. Kuşkusuz tümüyle bir belirsizlikten söz edemeyiz. Nitekim *Kapital*'in bahsedilen bölümünde Marx ([1867] 2017: 865-866), modern toplumun üç ana sınıfı olarak işçiler, kapitalistler ve toprak sahiplerinden söz eder. Öte yandan bu sınıfsal ayrışmanın iktisadi yapı itibariyle en gelişkin örnek olan İngiltere'de bile saf biçimiyle ortaya çıkmadığını, ara basamak ve geçiş basamaklarının olduğunu vurgular, fakat bu sınıf altı ya da geçici gruplaşmaların kapitalist üretim tarzının yayılmacı eğilimiyle ana sınıflar içinde sadeleşeceğini öngörür. Açık ki Marx sınıflaşmayı tartışırken üretim ilişkilerini merkeze koyar ve Bertell Ollman'ın da (1968: 576) işaret ettiği gibi bu Marx'ın teorisinin geneliyle de en tutarlı kategorizasyondur.

Fakat yine Ollman'ın vurguladığı üzere, Marx –*Kapital* gibi geç dönem çalışmalarında dahi– sınıf kavramını "ideolojik sınıflar", "yönetici sınıf", "tehlikeli sınıflar" gibi kapitalist üretim ilişkilerinde belli bir konuma irca edilemeyecek bağlamlarda da kullanır. Ona göre (Ollman, 1968: 576-578) Marx'ın sınıf kategorisindeki bu tür esneklikler yer yer bir analitik karmaşa yaratsa da, sadece bir kuramsal zaaftan ibaret görülemez. Marx, sınıfı "bir dizi toplumsal bağın karmaşık ilişki ağı içinde" kavramsallaştırır. Sınıflara "organik bir bütünün –söz konusu toplumun– etkileşim halinde

[1] Engels, gerek doğrudan İngilizce kaleme aldığı metinlerde, gerekse kendisinin ve Marx'ın Almanca çalışmalarının İngilizce çevirilerinde çoğu zaman İngiliz-dilli kamuoyu için daha tanıdık olan *mob*, *dangerous classes* gibi tabirleri kullanmayı tercih etmiştir.

olan ve her birindeki değişimin kaçınılmaz olarak ötekini (az ya da çok, er ya da geç) etkilediği parçaları" olarak bakar. Dolayısıyla hem bu (toplumsal) bütün ile parça, hem de bir parça ile diğeri arasındaki diyalektiği, "toplumsal ilişkilerin zenginliğini" hesaba katan dinamik bir sınıf kavramsallaştırılmasına başvurması bir ölçüde kaçınılmazdır. Bu diyalektik yöntemi sınıf kavramı özelinde uygulamanın (ve kavramın kullanımındaki belirgin farklılaşmaları yok edemesek de bir bağlama oturtabilmemizin) en iyi yolu, her bir sınıf kategorizasyonunu bir antagonizm içine yerleştirerek okumaktır: kime *karşı* sınıf? Bu antagonizm ise, yine sınıfın kavramsal sınırları söz konusu olduğunda hem ekonomik hem siyasal ilişkiler alanını kapsar. Burada Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde yaptığı ünlü kendinde sınıf-kendisi için sınıf ayrımına, sermayeye karşı (üretim ilişkileri temelinde) bir sınıf oluşturan proletaryanın, siyasal örgütlülük açığı nedeniyle kendisi için sınıf oluşturamadığı tezine işaret eder. Dolayısıyla Marksist sınıf kategorizasyonunda mevcut üretim biçimi (yapı) ile işlevsel bir ilişki içinde olmak, bu ilişkiler temelinde ortak ekonomik çıkarlara sahip olmak, bu çıkarlara dönük bir bilince ve devamında bir siyasal örgütlülüğe sahip olmak gibi bir dizi kriter, farklı bağlamlarda farklı ağırlıklarla devreye girer. Ollman (575) bu çerçevede kısaca lümpen proletarya kavramına da değinir. Ona göre Marx'ta lümpen proletarya *sınıfi* iki özelliğiyle belirir: bir işsiz yoksullar kitlesi olma ve siyasal mücadelelerde burjuvazi tarafından işçilere karşı kullanılma.

Ollman'ın sınıfı ancak toplumsal bütün ile etkileşim ve diğer sınıflarla antagonistik ilişki içinde anlaşılabilecek, dinamik bir kategori olarak tanımlama ve "ekonomik" ve "siyasal" formasyon süreçlerini birbirinden mutlak şekilde ayrıştırmama uyarısı haklı olmakla beraber, Marx'ta lümpen proletaryanın basitçe işsiz yoksulları ve hatta *sınıf yapısı* içerisinde belli bir bölmeyi imlediği yorumu hayli tartışmalıdır. Siyasal mücadeleler alanında bir belirteç olarak lümpenlik ise, işçi sınıfının siyasal gelişimi bağlamında çok daha karmaşık ve zengin bir tartışmaya kapı aralar.

Marx ve Engels'te üretim tarzı ile ilişkisi içerisinde lümpen proletarya, biri kapitalizm öncesinde diğeri kapitalizm koşullarında olmak üzere iki farklı tarihsel bağlamda karşımıza çıkar. Engels'e göre ([1850] 2018): 48) lümpen proletarya "bugüne kadarki toplumsal aşamaların hemen hemen hepsinde az ya da çok gelişmiş olarak bulunan bir görüngü"dür. Nitekim tarihsel bir kategori olarak lümpen proletaryaya dönük değiniler, antik Roma'dan feodalizmin çözülüşüne kadar geniş bir tarihsel zaman aralığına yayılır. Örneğin *Alman İdeolojisi*'nde köleliğin bütün üretimin temeli olduğu Roma İmparatorluğu'nda "özgür yurttaşlar ile köleler arasında yer alan" ve "lümpen proletarya olmaktan öteye geçemeyen" Romalı pleblerden (Marx ve Engels, 2013: 32), Ortaçağ'da kırdan koparak kentlerdeki gündelik işe duyulan ihtiyacı karşılayan "ayaktakımından" (57), manifaktürün gelişmesi ve çitleme hareketiyle kente akan "serserilerden" (60) bahsedilir. Ya da Engels'in Almanya'da 16'ncı yüzyıldaki köylü ayaklanmalarını anlattığı *Alman Köylü Savaşı*'nda ([1850] 2018: 48) lümpenler, on altıncı yüzyılda feodalizmin çözülmesi nedeniyle sayıları hızla artan "belirli bir mesleği ya da sabit bir evi olmayan insanlar"da vücut bulur. Marx da *Kapital*'in

birinci cildinde ([1867] 2011: 704-710), İngiltere'de 15'nci yüzyıl sonundan itibaren feodal bağların çözülmesiyle birlikte "özgür ve korunmasız" kalmış proleter kitlelerin "büyük ölçüde dilencilere, soygunculara ve serserilere" dönüşmesinden ve kentlere yığılan bu kitlenin şiddete dayalı yasalarla denetim altına alınışından uzunca bahseder.

Geniş bir tarihsel aralığı kapsayan bu değinilerde lümpenlik, toplumsal sistemin bir kriz ya da çözülüşten geçtiği dönemde büyük ölçüde prekaryalaşan ve kentsel nüfusun en alt tabakasını oluşturan bir tür "*ön (proto)-proletarya*" karakterindedir. Nitekim Engels (1895: 512) bir mektubunda, Kautsky'nin modern sosyalizmin kökenlerine dair bir kitap taslağını, modernlik öncesi lümpen unsurların modern proletaryanın oluşumunda oynadığı role yeterince önem vermemekle eleştirir. Kendisinin *Alman Köylü Savaşı*'nda yaptığı tarihsel incelemeye de atıfla, Orta Çağ'da kentsel nüfusun en alt tabakasını oluşturan ve feodal bağların çözülmesiyle ön-proletaryaya dönüşen bu deklase unsurlardan bahsetmeden modern proletaryanın oluşumunun anlaşılamayacağını vurgular ve hatta bu kesimin, 1789 Fransız Devrimi'nde Paris kenti çeperlerindeki ayaklanmaların başlıca sürükleyicisi olduğunu ekler.

Serflik ya da lonca sistemi gibi feodal düzeneklerin dışına düşmüş olan, kapitalizmin gelişimiyle modern işçi sınıfının -ücretli emek gücünün- de bağrından çıkacağı bir mülksüzleştirilenler kitlesi, bir ön-proletarya havuzu olarak lümpenler kategorisi, tanımı gereği, geçici bir sınıfsal konuma (*Kapital*'üçüncü ciltteki tabirle, "geçiş basamağına") işaret eder. Fakat bu eğer geçiş döneminin arızi bir toplumsal kategorisi ise, kapitalist toplum yapısı *içindeki* lümpenler kimlerdir? Zira Marx da Engels de lümpen sözcüğünü sadece modern kapitalizmin tarihsel gelişiminden değil, doğrudan kapitalizm içi sınıf ilişkilerinden bahsederken de kullanır ve ona üretim ilişkileri bağlamında farklı ve zaman zaman çelişkili konumlar atfeder.

Örneğin Marx'ın ekonomik incelemelere yoğunlaştığı 1850'lerin ikinci yarısındaki elyazması taslaklarının bir derlemesi olan *Grundrisse*'de lümpenlik, üretken emek-üretken olmayan emek tartışması bağlamında karşımıza çıkar. Marx, "[t]araflardan biri öbürünün karşısında kapitalist sıfatıyla çıkmadığı sürece, ifa edilen hizmet üretken emek kategorisine girmez" dedikten sonra ekler: Sadece "orospudan papaya kadar koskoca bir asalak takımı" değil, aynı zamanda "liman kentlerinde hizmetlerini sunan hamal vb. kalabalığı vb." gibi "namuslu ve 'çalışkan' lümpen proletarya" da üretken olmayan emeğin bir örneğidir (2018: 295). Marksist artı-değer kuramında tartışmalı bir başlık olan üretken emek-üretken olmayan emek ayrımının detayları bu yazının kapsamını fazlasıyla aşar. Konumuz açısından önemli nokta şudur: Bu ayrım, temel olarak, ücretli emek gücünün artı-değer üretip üretmeme ekseninde farklılaşan kapitalist sömürü biçimlerine gönderme yapar. Burada "namuslu ve çalışkan lümpen proletarya"nın ücretli emek gücü *içi* bir bölmeye işaret ettiği söylenebilir.

Kapital'de tarihsel bir ön-proletarya havuzu olarak lümpenlerden –doğrudan bu kavramı kullanmamakla birlikte– bahsettiğini belirttik. Bu kez doğrudan lümpen

kavramının kullanıldığı bir başka yerde ise bağlam göreli artık nüfus tartışmasıdır. Hepsi de yedek işgücü ordusunu oluşturan bu göreli artık nüfus kategorilerinin "en dipteki tortusu"nda ise, "faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrası" olan sefalet alanının sakinleri yer alır: çalışabilecek durumda olanlar, fiziksel nedenlerle çalışamayacak durumda olanlar, sakatlanmış sanayi kurbanları, yetim ya da yoksul çocukları, ahlak düşkünleri, serseriler... Ve bu sıralamaya başlamadan hemen önce bir not düşer: "haydutlar, suçlular, fahişeler, kısaca gerçek lümpen proletarya bir yana bırakıldığında" (Marx, [1867] 2011: 619-622). Lümpen proletarya bu kez faal ya da yedek, üretken ya da değil, bir bütün olarak işçi sınıfının dışında bırakılıyor gibidir. Fakat bir belirsizlikle: "gerçek" lümpenleri yedek sanayi ordusunun safrası olan serserilerden ayırt eden nedir?

Lümpenlerin sınıf haritasındaki yerine dair bu belirsizlikler, Fransız devrimi üçlemesinde bu kez egemen sınıfları da kapsayan bir lümpenlikten bahsedilmesiyle katmerlenir. Mali aristokrasi "zevkleriyle olduğu gibi kazanç sağlama tarzıyla da lümpen proletaryanın burjuva toplumunun doruklarındaki yeniden doğumu"dur (Marx, 2016a: 51). Sınıf *yapısını* böylesine yatay kesen bir özelliğin, üretim ilişkileri düzeyinde bir sınıf analizinin kavramsal aracı olamayacağı açıktır. Lümpen sözcüğünün Marksist klasiklerde bu düzeyde bir analitik işlevden ziyade, toplumsal dönüşümlerin taşıyıcı öznesi kimdir sorusu bağlamında siyasal bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Başlarda belirttiğim gibi, yazında lümpen kavramının siyasal içeriğine genelde Fransa üçlemesiyle sınırlı bir aşinalık olduğundan, akla ilk olarak burjuvazi tarafından karşı-devrimci bir sokak gücü olarak kullanılan alt tabakalar gelir. Oysa kuşkusuz bunu da kapsayan, ama kavrama daha geniş bir siyasal içerik kazandıran asıl bağlam, proletaryanın devrimci bir sınıf olarak ehliyetini ya da yetkinliğini -bir kez de- etiko-politik zeminde inşa etme tartışmasıdır. Daha somut ifade etmek gerekirse, lümpenler ile proleterleri, lümpenizm ile sınıf hareketini *siyasal düzeyde* ayrıştırmaktır.

Siyasallaşmamış İşçinin Kültürü Olarak Lümpenlik

1840'lar boyunca Marx ve Engels'in temel meselelerinden biri, toplumsal ve siyasal gelişimin maddi yasalarının –üretim biçimleriyle ilişkisinin– ortaya serilmesidir. Genç Hegelcilere dönük bir eleştiri metni olan *Kutsal Aile*'de (Marx ve Engels, 1844: 150) hiçbir tarihsel dönemin üretim ilişkileri bilinmeden kavranamayacağı vurgulanır ve proletaryanın devrimciliği de -henüz artı-değer üretimi bağlamında somutlanmamışsa da- kapitalist toplum içindeki özel konumuyla temellendirilir. Genç Hegelci çevrelere karşı bir başka polemik metni olan *Alman İdeolojisi*'nde kitabın bu bağlamda hedef tahtasına koyduğu isimlerden biri, sonrasında anarşizme de esin kaynağı olacak Max Stirner'dir. Kitaba göre maddi üretim ilişkilerinden bihaber "Aziz Max", proletaryanın bir "baldırıçıplaklar koalisyonu", "dolandırıcılardan, metreslerden, hırsızlardan, soyguncular dan ve katillerden, kumarbazlardan, işi olmayan mülksüz kimselerden ve uçan bireylerden" müteşekkil bir lümpen kitlesi olduğunu

sanmaktadır (Marx ve Engels, 2013: 172-173). Stirner'de işçi, ayaktakımı, hırsızlar, sefiller... hepsi birden tek bir kategori oluşturur ve komünist toplumun toplumsal temeli de kendi tabiriyle bu "lümpen takımı"dır (Stirner, [1845] 1972: 129). Lümpen tabirinin dönemin siyasal dağarcığındaki çağrışımları düşünülürse, Stirner'in bir yönüyle tıpkı proletarya kavramı gibi lümpen kavramını da egemen ahlakçı söylemin elinden kurtarmak, yoksul kitlelere "itibar" kazandırmak için kullandığı düşünülebilir. Nitekim Marx ve Engels de buradaki "iyi niyeti" teslim eder ve fakat baldırıçıplakların bu itibarı zaten devrimle (1789 Devrimi) kazanmış olduğunu söyler (Marx ve Engels, 2013: 176). Burada proletaryanın devrimci rüştünün ispatı için bir ahlaki karşı-söylemden ziyade maddi ilişkilerde oynadığı rolü öne çıkaran vurguya rağmen, *Alman İdeolojisi*'nden kısa bir süre önce Engels'in bazı metin ve konuşmalarında tersten ama benzer bir ahlaki "aklama", lümpenlik ile işçi sınıfı arasında bir ahlaki açı ve hatta karşıtlık kurma çabası gözlenir.

Buradan hareketle Marx ve Engels'i dönemin burjuva ahlakçılığı içinde değerlendiren Robert L. Bussard'a (1987: 687) göre, Marksizm'de lümpen proletaryanın gerçek bir analitik çerçeveden yoksun oluşu, "toplumsal gerçekliğin sadık bir tasviri"nden ziyade "orta sınıf Viktoryen zihniyeti"nin ve idealize bir "çalışkan, ilerici proletarya" imgesine dayanmasındandır. Muhafazakârlığın ideologlarından Edmund Burke ile Marx ve Engels arasında paralellikler kuran Bussard'a göre, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa düşüncesinin egemen kalıplarının etkisiyle iki düşünür dünyayı "geleneksel duygulanımsal kategorilerle" algılamakta ve alt sınıfların belli bölmelerine karşı benzer bir tiksinti ve korku beslemektedir (680). Bu özellikle işçi sınıfı yaşamının "düşkün" boyutlarına merakıyla Engels'te su yüzüne çıkmaktadır (682).

İşçi sınıfının "düşkün" yaşamına ilişkin en canlı tasvirlere -ve en tartışmalı yargılara- gerçekten de Engels'in 1844-45 kış aylarında yazdığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* kitabında rastlarız. Engels kitap boyunca burjuva basından ya da resmi raporlardan da tanıklıkla, kent proletaryasının barınma, hijyen, beslenme koşullarının sefilliğine dair detaylı bilgiler paylaşır. Kitabın temel meselelerinden biri de, işçi sınıfına atfedilen ahlaki düşkünlük ile bu koşullar arasındaki doğrudan bağlantıya dikkat çekmektir. "Burjuvazinin işçileri suçladığı ana noktalar ayyaşlık, cinsel çarpıklıklar, yabanilik ve mülkiyet haklarına saygısızlık", "gemlenmemiş bir haz susuzluğu, sağgörü bilmezlik, toplumsal düzene uyma esnekliğinin olmayışı, anlık zevkler", "belirtilerini suç olarak ortaya koyan yaygın bir patlama" (Engels, [1845] 1997: 188-195) gibi özellikler kaçınılmazdır; çünkü "cinsellik ve sarhoşluk dışında, hayatın tüm hazlarından yoksun" bırakılan, "her gün beden ve zihin enerjileri tümüyle tükeninceye dek" çalıştırılan proleterler, "ellerinin altındaki bu iki hazza delice bir aşırılıkla kışkırtılırlar" (156). Ayrıca "yaşamın en zorunlu geçim araçlarından yoksunluk ve açlık"la imtihan edilen proleteri, çalmamaya teşvik edecek ne vardır; bu koşullarda proleterin "toplumsal düzeni umursamama dürtüsü güçlenmez de ne yapar" (175).

Dolayısıyla Engels işçi sınıfını bir ahlaki düşkünlük eğilimi içinde resmeden egemen toplumsal tasavvura kökten itiraz etmiyor gibidir. Esas olarak bu eğilimi

Hobsbawm'ın (13) sunuş yazısında kitabın ağırlık noktası olarak gördüğü "kapitalizm ne tür bir işçi sınıfı üretir" ve kapitalizmde yaşamın maddi koşulları "ne tür bir bireysel ve kolektif davranış yaratır" soruları bağlamına yerleştirir. Yani burjuva ahlakçılığına, "ahlaksızlığın kaynağı kapitalizmdir" karşı teziyle ve bazen de *asıl* burjuvazinin "ahlaksızlığından" örnekler vererek yanıt üretmeye çalışır. Yine de genel olarak işçi sınıfının yozlaşma ve suçla -lümpenizmle- özdeşleştirilmesine karşı koyarken, çalışan yoksullar ile lümpen unsurlar arasına ahlaki açıdan bir ayrım çizgisi çekme çabasındadır:

> Buralarda [işçi mahalleleri –y.n.] yoksulun da yoksulu, en düşük ücret alan işçiler hırsızlarla ve fahişeliğin mağdurlarıyla, ayrım gözetmeksizin karmakarışık yaşarlar ... kendilerini çevreleyen ahlak çöküntüsünün girdabına henüz düşmemiş, ama her gün biraz daha gerileyen, yoksulluğun, pisliğin ve kötü çevrenin ahlak bozucu etkisine direnme gücünü her gün biraz daha yitirenlerdir. (74-5)

Engels bir yandan ücretli yoksullar ile lümpen unsurlar arasındaki yaşam ortaklığına, aradaki geçişkenliğe işaret eder; ama aynı zamanda lümpenleri çalışan işçiler üzerinde bir ahlaki ağırlık, yozlaşmanın –kapitalizm gibi yapısal değilse de– deneyimsel bir kaynağı olarak resmeder gibi görünür. Öte yandan kapitalizm koşullarında çalışmayı da ahlaki bozukluğun rehabilitasyon aracı değil, kaynağı olarak anar. İşçi "para için, işin kendisiyle hiçbir biçimde ilişkisi olmayan bir şey için çalışır" ve bu öylesine uzun ve tekdüze bir çalışma biçimidir ki, "azıcık insansal duyguları varsa ... işi onun için bir işkence haline gelir". Makinalaşma ve işbölümüyle daha da anlamsızlaşan ve zihinsel çabayı sıfırlayan çalışma deneyimi işçiye iki seçenek bırakır: ya "iyi bir işçi" olacak ve "hayvanlaşacak" ya da isyan edecek ve "insanlığı için savaşacak"tır (179-180).

İşte lümpen unsurlar ile "yoksulun da yoksulu" işçiler arasındaki esas ayrım çizgisi tam da buradan çekilecektir. Lümpenlik sadece kapitalizmin bir ürünü olmakla kalmaz, aynı zamanda proleterlerin kapitalizme karşı öfkesini siyaseten kötürümleştirir.[2] Tartışmayı derinleştirebilmek için, Engels'in bu kitap üzerine çalıştığı dönemde katıldığı iki toplantıdaki konuşmalarına bir parantez açmakta fayda var. Almanya'da 1844 yılı Haziran ayında Silezyalı dokumacılar, kapitalistlerin mülklerine dönük fiziksel şiddet eylemlerine de sahne olan ayaklanmalar gerçekleştirir. Bu ayaklanmalar hem mutlakiyetçi Prusya hükümetinde hem de liberal burjuva kamuoyunda bir işçi radikalizmi dalgası endişesini tetikler ve özellikle Prusya'nın sanayi merkezi Ren eyaletinin bir dizi kentinde Alman liberal burjuvazisinin inisiyatifiyle bir dizi hayırseverlik derneği kurulur (Beck, 1992). Bu derneklerin dinleyici kitlesi itibariyle büyük ölçüde liberal kamuoyuna hitap eden toplantıları, sosyalist ve radikal demokrat muhalefetin propaganda mecrasına dönüşür. Engels, Owencı yayın organı *The New Moral World* için kaleme aldığı bir yazı dizisinde bu dernekler ve toplantılar hakkında bilgi

[2] Marksizm'de lümpenler ile işçi sınıfı arasındaki ayrımı burjuva ahlakçılığı etkisine değil, bir siyasal arayışa yoran ve bunu Deleuze'ün *difference* kavramı üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Thoburn (2002).

verir: Üyelerinin çoğunluğunu "emekçi sınıflar çıkarına adım atmaktan aciz ikiyüzlü hayırseverler"in oluşturduğu derneklere Elberfeld'de komünistler de kendi ilkelerini tartışmak üzere davet edilmiştir. Üçüncü toplantıdan sonra belediye başkanının tehditleri nedeniyle son verilen bu etkinlikler, yine de "sosyal sorun"u kamuoyunun gündemine taşıyarak ve komünist ilkeleri yaymaya vesile olarak herkeste komünizme artan bir ilgi ve saygı uyandırmıştır (1845a: 234, 237-239).

Bu etkisi nedeniyle kısa süre içinde Prusya hükümeti tarafından faaliyetlerine son verilen derneklerden birinde, aynı zamanda memleketi olan Elberfeld'de kürsüye çıkan komünist ise Engels'tir. Bu toplantılarda yaptığı iki konuşmanın ana izleği, yine geniş yoksul kitlelerin sefil yaşam koşulları ile bunun toplumsal ve siyasal sonuçlarıdır: "Serbest rekabet dünyası"nda rasyonel ilkelere göre planlanmış bir ekonomik işleyiş olmadığından, bireyler arası rekabet ve çatışma bir toplumsal savaşa yol açmaktadır (Engels, 1845b: 244). Bu savaş, "belli örneklerde özellikle eğitimsiz halkta vahşi, barbarca şiddet içeren bir biçim" kazanmaktadır: suç (248). Herkesin iş sahibi olmasını hak olarak görmeyen mevcut ekonomik sistem büyük bir emek gücü israfının yanı sıra, işsizliğin de beslediği bir ahlaki çöküntüye yol açmaktadır (250). Engels bu tablonun çözümü olarak komünizmi işaret eder. Proleterleri kendi kaderine terk eden mevcut rekabetçi toplum düzenine karşı bir isyan kaçınılmazdır. Bu isyan ya görüntüyü hedef alacak, özel mülkiyet varlığını koruyacak ve sorunlar ertelenecek, ya da işin temeline inilecek ve cehalet, suç gibi sorunları kökünden çözen bir toplumsal devrim gerçekleştirilecektir. Mevcut toplumda suçu önlemek için kurulan devasa idari aygıt işe yaramamaktadır. Komünizm ise adaleti ve herkesin ihtiyaç duyduğuna sahip olmasını sağlayarak toplumsal çatışmaya son verecek ve çoğu suçun varlık zeminini ortadan kaldıracaktır. "Eğer uygarlık halihazırda insanlara kendi çıkarlarını kamu düzenini, kamu güvenliğini ve kamu çıkarını gözeterek aramayı öğrettiyse ... ortak çıkarın temel ilke olduğu ve kamu çıkarının tek tek bireylerinkinden farklı olmadığı bir toplumda" (249) bu "uygarlık durumu" çok daha ileri taşınacaktır. Tüm bu önlemlerin alınmasında kullanılacak parasal kaynak için devletin özel mülkiyete el koyması, yani komünist ilkenin uygulanması şarttır (254).

Bu konuşmalarda iki nokta dikkat çekicidir: Birincisi, komünizmin tüm insanlığın ve genel olarak "uygarlığın" siyasal programı olarak tanımlanması. Bu ilk bakışta Marksizmin genel çerçevesiyle gayet uyumlu ve anlaşılır bir vurgu olarak okunabilir. Zira komünist devrimin proleter karakterinin işçi sınıfının sefaleti, acıları ya da doğal ve mutlak isyankârlığı ile değil, üretim ilişkilerindeki konumdan türeyen tarihsel çıkarla temellendirilmesi, Marksizmi dönemin diğer sosyalist akımlarından ayırt eden temel unsurdur: üretim araçlarından yoksun olan proletaryanın bir sınıf olarak çıkarı, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmaktan geçer. Bu anlamda, her devrim gibi *belli bir* sınıfın tarihsel çıkarlarını temsil eden komünist devrim, özel mülkiyeti ve dolayısıyla sınıflı toplum yapısının kendisini tasfiye ettiği için, sadece proletaryanın değil, tüm insanlığın kurtuluşudur. Fakat Elberfeld konuşmalarında bu temel tez başka –ve zaman zaman bir hayli yadırgatıcı– bir zeminde kurulur: Bir

yerde, rekabete dayalı kapitalist dünyanın sadece proleterler değil, aynı zamanda örneğin İngiliz endüstriyel gücüyle ticari olarak rekabet edemeyen Alman burjuvazisi için de çözümsüzlükler yarattığından uzunca bahseder. Tüm sınıfları tasfiye eden ve üretim ve tüketimi rasyonel şekilde planlayan komünizmin, örneğin ticari krizlerin de zeminini ortadan kaldıracağını, bu yönüyle tüm insanlık için bir kurtuluş programı sunduğunu vurgular (Engels, 1845b: 246, 258-261). Konuşmasının sonlarına doğru "centilmenlere" şöyle seslenir:

> Belki de kimilerinize, şimdiye kadar aşağılanmış sınıfların ayağa kalkması, sizin koşullarınızı aşağı çekmeden mümkün değilmiş gibi gelebilir. Fakat o halde şunu aklınızda tutmanız gerekir ki, burada söz konusu olan *bütün insanlar* için, herkesin kendi insan doğasını özgürce geliştirebileceği koşulları yaratmaktır (263).

Engels'in konuşmasından anlaşıldığı kadarıyla pek muhtemel ki toplantıdaki "centilmenlerin" de aşağıladığı –ve aynı zamanda yıkıcı, sapkın ve dürtüsel eğilimlerinden endişe duyduğu– proleterleri, bütün insanlığın doğasını özgürce geliştirebileceği koşulların yaratıcısı olarak kurma çabası... Dolayısıyla, ikinci noktaya geliyoruz: Böylesi bir uygarlık programının taşıyıcısı olduğu söylenen proletaryanın mevcut "uygarlık" durumu. Komünizm geniş yoksul kitlelerdeki ahlaki sorunları bir toplumsal devrimle özel mülkiyeti tasfiye ederek ve adaleti sağlayarak çözecektir. Peki ama eğer aynı proletarya bu ahlaki devrimin toplumsal gücüyse, ortada "devrim sonrasına ertelenemeyecek" bir sorun var demektir. Engels komünizme burada da bir rol yükleyecektir: komünist doktrin ve hareket, aynı zamanda proletaryanın "ahlakıdır". Engels bunun için lümpenizmi proleter siyasallığın karakteristik ve kaçınılmaz biçimi değil, zıddı ve tarihsel olarak geçici bir evresi olarak sunar.

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'na geri dönelim. Engels, işçi hareketlerinin gelişimini tartıştığı bölümde, işçi isyanlarının "en erken, en ham ve en az verimli biçimi" olarak suçtan (özellikle hırsızlıktan) bahseder. Yoksulluk ve yoksunluk içindeki emekçilerin zenginlere karşı hıncının ürünü olan bu tür suçlar, imalat sanayiinin gelişimiyle birlikte hızla artar. Fakat işçiler kısa sürede bunun bir çözüm olmadığını anlarlar; çünkü suçlu, toplumun mevcut düzenini ancak bireysel olarak protesto eder ve toplumsal düzen tüm gücüyle onu ezer. Başka (örneğin ahlaki) hiçbir neden olmasa bile, bu ilkelliği ve etkisizliği nedeniyle hırsızlık vb. suçlar "emekçilerin kamusal görüşünün evrensel ifadesi" olamaz (Engels, ([1845] 1997: 287).

İşçi hareketi siyasal olarak geliştikçe, suç unsuru geri düşer; ama "hınç unsuru" varlığını korur. Engels'e göre, işçilerin üst sınıflara karşı kindar hıncını kınayanlar haksızdır. Zira işçilerin içine itildiği sefalet düşünüldüğünde, bu öfke, hınç ve hırçınlık "işçilerin durumlarını insana yaraşır görmediklerinin, hayvan düzeyine indirgenmeyi reddettiklerinin ... kanıtıdır." Bu öfkeyi paylaşmayanların önünde, hepsi "hayvanlaşmaya" varan iki seçenek vardır: Ya "kendilerine egemen olan kaderin önünde alçakgönüllükle boyun eğer", kamusal meselelerle ilgilenmeyerek kendi dar ve "saygın" yaşamlarını sürdürürler. Ya da "sağa-sola savrulurlar moral tutamaklarını da

yitirirler, gün-gün yaşarlar, kendilerini içkiye verirler, kadın peşinde koşarlar." Kumar, fuhuş gibi suçlardaki –lümpenizmdeki– hızlı artışın nedeni bu ikinci yolu seçenlerdir. (178-179) Yani ahlaki düşkünlük, aynı zamanda bir siyasal düşkünlüktür. Ya da lümpenlik, aslında bir siyasallaş(a)mama sorunudur.

Engels'in bu dönemde lümpenizmi siyasal olmaktan ziyade ahlaki bir çerçevede ele almasının bir nedeni budur. Lümpenlik, sınıf hareketinin siyasal-öncesi bir evresi olarak görülür. Fakat işçi sınıfı ile lümpenizm arasındaki ahlaki mesafenin bu kadar vurgulanması, ahlaki bir jargonun siyasal bir tartışmayı sıklıkla ihlal etmesi, kitabın Engels'in de daha sonra işaret edeceği doktriner zayıf karnıdır. 1892 baskısına yazdığı önsözde kitaba bir özeleştirel not düşecek; erken sosyalizmin hümanist söyleminden modern sosyalizme geçişin izlerini taşıyan kitabın, komünizmi "yalnızca işçi sınıfı parti öğretisi" değil, "kapitalist sınıf dâhil olmak üzere tüm toplumun, bugünkü dar koşullarından kurtuluşunun teorisi" olarak çerçevelemesini eleştirecektir. "Soyut olarak yeterince doğru ama pratikte kesinlikle yararsız ve hatta ... kötü" olan bu tezin kısa sürede basit bir "sentimentalizm" duruma geldiğini ve hatta "rakip iki sınıfın çıkarlarını daha üst bir insanlıkta uzlaştırmaya yönelmiş" bir sosyalizm anlayışına vardığını söyler (33). Kitapta işçi sınıfının gelişiminin sıklıkla ahlaki -veya Bussard'ın tabiriyle "duygulanımsal"- kategorilere tutunması, egemen ahlaki nosyonların içselleştirilmesinden ziyade, bizzat Engels'in işaret ettiği bu zaaftandır. Proleterlerin "kendi insanlığı" için isyanını genel olarak "insanlığın isyanı", komünizmi de her şeyden önce bunun müktesebatı olarak çerçevelemeye çalıştığı yerlerde, kaçınılmaz şekilde ahlaki bir dile başvuracaktır. Sarhoşlukla, kumarla, suçla değil "sarkık-sökük pamuklu kadife ceketi içinde, jeolojik, astronomik konularda Almanya'daki en 'kültürlü burjuvanın sahip olduğu bilgiden daha fazlası"nı (316) konuşabilmekle anılan bir işçi sınıfı resmetme çabasının fazla zorlandığı, sınıf kültürünü yer yer dönemin egemen burjuva ahlakının normlarıyla, onun merceğinden okuma şeklinde yorumlanabildiği kimi pasajlar, aslında işçi sınıfının devrimciliği tezini "tüm insanlığın çıkarları" merceğinden de okunaklı kılma girişimidir.[3]

Buradan Engels'in tasavvurundaki işçi sınıfının bir "salon proletaryası" imgesine dayandığı sonucu çıkmasın.[4] Aynı dönemdeki yazılarında "hınç unsuru"nda ya da proleter kitlelerin şiddet eylemlerine dönüşen öfkesinde bir siyasal özgüvenin ilk nüvelerini ve elzem bir gözdağı siyasetini de görür. "Muteber" olduğu kadar tehditkâr

[3] Paul Q. Hirst'e göre (1972), Marx ve Engels'in ilk eserlerindeki bu evrenselci-hümanist ve erken sosyalist düşünce etkisi tarihsel materyalizmle birlikte aşılırken, lümpenliği proletaryadan ayrıştırmaya dönük ahlaki jargon da geriye düşer. Zira işçi sınıfının devrimci bir özne olarak inşasında, maddi ilişkiler ve koşullara yapılan vurgu keskinleşir. Gerçi *Kapital* gibi geç dönem bir eserde bile Marx, makineye dayalı üretim sisteminin işçiler üzerindeki etkisini anlatırken, özellikle kadın ve çocuklar arasında ahlaki "soysuzlaşma"dan, "içki düşkünlüğü"nden (Marx, [1867] 2011): 383, 443) bahseder. Fakat bu tür değiniler, kapitalist sömürünün bir bütün olarak işçi sınıfında yarattığı manevi yıkımı tasvir etmek ve artı-değer üretimi ya da emek-zaman gibi siyasal iktisat kavramlarına dayalı analizleri somut işçinin somut tecrübesinde ete kemiğe büründürmek için kullanır. Kısacası buradaki bağlam, "gerçek" işçi sınıfından ahlaki temelde ayrıştırılmaya çalışılan bir lümpenizm değildir. *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı* üzerinden benzer bir karşılaştırma için bkz. Himmelfarb, 1985: 273).

[4] Marksist klasiklerde lümpen proletaryaya dönük mesafeyi, Marx ve Engels'in "tahripkâr bir siyasallık" ile olan mesafesine yoran güncel eleştirilerden biri için bkz. Merrifield (2019).

bir sınıf imgesi de yaratır. Örneğin Çartist gazete *The Northern Star* için yazdığı bir makalede, Almanya'da biraya koyulan ek vergi nedeniyle sokağa dökülerek "ortalığı yakıp yıkan", kralın sarayını kuşatan ve nihayetinde verginin geri çekilmesini sağlayan emekçiler için "halk, hükümeti vergi sisteminden vazgeçirecek ölçüde ürkütebileceğini bir kez görünce, daha ciddi olaylarda da ürkütmesinin kolay olduğunu öğrenecektir" (Engels, 1844a: 521-2) der. Ya da aynı gazetede Silezya ayaklanmasından bahsettiği iki makalesinde, bir imalatçının evini hedef alan öfke patlamasını tüm detaylarıyla ve gözden kaçmayan bir heyecanla aktarır (Engels, 1844b: 531). Halkın duruma müdahale etmek isteyen ordu güçlerini geri püskürtmesini ve "imalatçılara, duygularını yanlış anlaşılmaya mahal bırakmayacak şekilde göstermesi"ni över. Yine de bu güç gösterisine dair bir şeyi vurgulama ihtiyacı duyar Engels: Olaylar esnasında her şeye rağmen tek bir soygun bile olmamıştır. Dokumacılar evde buldukları paraları sokağa savurmuş ve "hırsızlık ve yağma işlerini Bohemyalı dolandırıcılara bırakmış"tır (Engels, 1844c: 533-534).

Sınıf hareketinin şiddetiyle "yağma işleri" ya da suça dayalı dürtüsel bir yıkıcılık arasına koyulan mesafe, bizi bu kez siyasal bir sorun olarak lümpenizm tartışmasına - Marx ve Engels'in anarşizme karşı pozisyonuna- taşır.

Siyaset Karşıtlığı Olarak Lümpenizm

Marx ve Engels'in "canlı bir imgelem ve çarpıcı metaforlarla" dolu lümpen betimlemelerinin dönemin burjuva basmakalıp görüşlerini ve ahlaki önyargıları ile benzerliğini eleştiren Peter Bescherer (2018: 10), Bussard'dan farklı olarak bunun kaynağında burjuva ahlakçılığı "sızıntısından" ziyade siyasal bir bagajın yattığı kanaatindedir: lümpenlere atfedilen dürtüsellik, yıkıcılık, kendiliğindenlik, kolay maniple edilebilirlik gibi özelliklerin *siyasal* bir işçi sınıfı hareketini zaafa uğratacağı endişesi (Bescherer, 2012: 29-30). Bu endişenin belirgin şekilde su yüzüne çıktığı iki uğrak vardır: 1848 devrimlerinin yenilgisi ve tam da sıralanan özelliklere devrimci bir potansiyel atfeden Bakuncilikle karşı karşıya geliş.

1848 devrimleri öncesinde doğrudan bir siyasal olgu olarak lümpenizm değinileri sınırlıdır. Engels, bu nadir değinilerden biri olan ve Almanya'da sınıfların siyasal pozisyonu hakkında kaleme aldığı, fakat yayımlanmadan kalan bir yazısında "üç kuruşa burjuvazi, soylular ve polis arası itiş kakışta yumruk sallayan" lümpen proletaryadan bahseder (1847: 84). Bir başka örneğe *Komünist Manifesto*'da rastlarız. "Eski toplumun en alt katmanlarının pasif şekilde çürümüş kesimi" olan lümpen proletaryanın "yer yer bir proleter devrim aracılığıyla hareketin içine sürüklenebilir"se de "yaşam koşulları nedeniyle, gerici entrikalar için satın alınmaya daha istekli" olacağı belirtilir (Marx ve Engels, [1848] 2003: 19).

Her iki değininin ortak noktası, lümpen proletaryanın devrim karşıtı ve gerici güçler tarafından kolayca kullanabilir olmasıdır. Marx ve Engels'in 1848 devrimlerinin sıcağıyla yazdığı bir dizi yazıda, lümpen proletaryanın tüm Avrupa'da devrimlerin yenilgisinde oynadığı rol tekrar tekrar vurgulanır: Bonaparte "şakşakçısı" 10 Ara-

lık Derneği'nin lümpen proletaryası (Marx, 2016a: 187); 1848'deki sokak çatışmalarında büyük ölçüde Paris lümpen proletaryasından devşirilen (Marx, 2016b: 30) ve para karşılığı barikatlardaki işçilere saldıran Gezici Muhafızlar (Engels, 1848a: 142); Bourbonların Napoli'deki karşı-devrimde kullandığı *lazzaroni*[5] (Engels, 1848b: 25); "Paris'te Gezici Muhafızlar, Viyana'da Hırvatlar, her iki örnekte de çalışan ve düşünen proletaryaya karşı silahlanmış lazzaroni ve lümpen proletarya" (Marx, 1848: 505)...

1870'lerde lümpenlerin gerici güçler açısından siyasal kullanışlılığı vurgusu daha da keskinleşecek ve buna işçi sınıfı hareketi için kullanışsızlığı –proletaryanın bir müttefiki olarak görülemeyeceği– ısrarı eklenecektir. Örneğin *Alman Köylü Savaşı*'nın 1870 tarihli ikinci baskısına yazdığı önsözde Engels ([1850] 2018: 19), proletaryanın olası müttefiklerini değerlendirirken, "ana karargâhlarını büyük kentlerde kuran, bütün sınıfların çürümüş unsurlarından oluşan bir döküntü olan *lumpen proletarya*" için "bulunabilecek müttefiklerin en kötüsüdür" der. Zira,

> Bu ayaktakımı her zaman kendisini satmaya hazırdır ve her zaman arsızdır. Fransız işçileri her devrimde evlerin duvarlarına *Mor aux voleurs!* Hırsızlara ölüm! diye yazarken ve bunlardan bazılarını da kurşuna dizerken, bunu mülkiyet hayranlığıyla değil, her şeyden önce bu güruhtan yakayı kurtarmak gerektiğini çok doğru olarak bildikleri için yapıyorlardı. Bu serserileri muhafız olarak kullanan ya da bunlara yaslanan her işçi önderi, sadece bunu yaparak bile hareketin bir haini olduğunu kanıtlar (20).

Bu ihanet uyarısı, aynı dönemlerde I. Enternasyonal'e de yansıyan "Bakunin sorunu" ile yakından ilişkilidir. 1870'lerde lümpen tabirinin geçtiği ve Bakuninciliğe karşı mücadeleyle şu ya da bu şekilde bağlantısı olmayan bir pasaj bulmak güçtür. Fakat birazdan değineceğimiz bu çatışmanın, Marx ve Engels'in 1840'larda Genç Hegelci çevrelere karşı eleştirilerinde köklenen mirasını da gözden kaçırmamak gerekir. Bu dönemde toplumsal gelişimin maddi yasalarını dikkate almayan bir devrim kavrayışından ve sınıfın siyasal gelişimine dayanmayan komplocu/darbeci ve voluntarist devrimci pratiklerden ayrışmış bir "bilimsel sosyalizm" teorisi inşa etme çabası vardır.

Komünizmi bir mülkiyet düşmanlığı, dolayısıyla tabanını da "mülksüzler" olarak tanımlamak, erken dönem sosyalist akımların ortak noktasıdır. Marx'ın özellikle *Rheinische Zeitung*'daki ilk dönem gazete yazılarında da benzer bir yaklaşım öne çıkar. Örneğin odun hırsızlığı yasası üzerine yazılarında, orman kaynakları üzerindeki mülkiyet hakkı iddialarına karşı yoksulların "örfi hukukunu" savunacak ve komünizm ülküsünü bir mülksüzler hareketi ve etiği çerçevesinde ele alacaktır. İlerleyen dönemde mülksüzler kategorisi proletaryaya, genel olarak mülkiyet de üretim araçlarının özel mülkiyetine doğru daha belirgin bir içerik kazanmaya başlar. Bu bağlamda, "olgun Marksizm"i ayırt edici kılan, mülksüzlerin sefaletinin kaynağında *üretim*

[5] *Lazzaroni*, İtalyancada deklase alt sınıflar için kullanılan, Almanca lümpen kavramına benzer pejoratif çağrışımları olan bir tabirdir.

araçlarının özel mülkiyetinin yattığı ve devrimin genel olarak zenginler ile yoksullar arası değil, ücretli emek ile sermaye arası bir toplumsal çatışma olduğu tezidir. Proletaryanın devrimciliği de bu bağlamda üretim araçlarının özel mülkiyetini yok etmeden özgürleşemeyecek olmasında yatar.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin tasfiyesi, bir *toplumsal* dönüşüm eylemidir; oysa genel olarak "mülkiyet düşmanlığı" pekâlâ bireysel düzeyde eyleme geçirilebilir. İlki için mülksüzlerde hem "bilinç" (bireysel sefaletin toplumsal kaynaklarına ilişkin farkındalık) hem de eylem (toplumsal ölçekte bir dönüşümü mümkün kılacak kolektif-örgütsel araçlar üretmek) düzeyinde bir siyasal olgunlaşma gerekir. İkincisi içinse hâlihazırda içinde yaşanılan sefaletin "doğal bilinci" ve buna karşı öfkenin "içgüdüselliği" yeterlidir.

Bu ikinci hat, erken dönem sosyalist düşüncede bir ideolojik doktrin olarak sistematikleşmese de bir izlek olarak güçlüdür. Ve yine sistematik değilse de lümpenizme atfedilen devrimci karakterin kaynağında bu vardır. Stirner'in maddi üretim ilişkilerine dayalı bir sınıf kategorisinden ziyade, geniş bir sefil ya da lümpen "takımı" sınıflandırması kullandığını söylemiştik. (Burjuva) toplumsal normların kaçağı ve dolayısıyla bireyselci ve anti-burjuva eğilimlerin yatağı olarak gördüğü bu "takım", Stirner'e göre, tam da bu karakteriyle devrimcidir. Devrimin dinamiği, onların "narsistik enerjisinin" (Bescherer, 2012: 79) ve dürtüselliğinin zincirlerinden boşalmasına bağlıdır. Devrime giden tek yol, "bireysel egonun arzuları harici tüm toplumsal ahlak normlarını ortadan kaldıracak" olan egoizmdir (Draper, 2011b: 114).

Pek çok açıdan Stirner'inkinden farkı olsa da lümpenlere devrimci bir rol biçen bir başka yaklaşım, Marx ve Engels'in 1840'ların ortalarında kısa bir süre iletişim halinde olduğu Haklılar Birliği liderlerinden Wilhelm Weitling'in hırsızlık teorisidir. Mülkiyete dönük saldırıları ve yasa ihlalini bir toplumsal hareket formu olarak gören Weitling de lümpen direniş pratiklerine özel önem vermiş, komünistlerin büyük kentlerde sınırsız sefalet içinde yaşayan ve tüm toplumsal normların dışına düşen bu alt tabakalara uzanması gerektiğini savunmuştur. Ona göre her ne kadar yoksul kitleler arasında "aydınlanmacı" –yani bilinçlendirmeye yönelik– faaliyetlerin bir karşılığı varsa da alt tabakaların doğal dürtü ve çıkarlarından beslenen bir doğrudan eylemcilikle ile mevcut kaosu hızla tırmandırmak gerekli ve mümkündür (aktaran Bescherer, 2012: 75-76).

Bescherer (79), bu paradigmaların sadece burjuva özgürlük ve yasa anlayışıyla değil, aynı zamanda Marksizm'in "kolektif bir özne olarak proletarya" anlayışıyla da çeliştiğine dikkat çeker. Marx'ın *Felsefenin Sefaleti'nde* yaptığı kendinde sınıf-kendisi için sınıf ayrımı, bir yönüyle tam olarak yukarıdaki paradigmaların anti-tezidir. Maddi üretim ilişkilerindeki rolü itibariyle nesnel olarak bir toplumsal grup teşkil eden işçi sınıfı (kendinde sınıf), sermayeye karşı savaşında kendi çıkarlarının farkında kolektif bir özne olarak kendisi için sınıfa dönüşür ([1847] 1992: 157). Devrimin mayası ne toplumun marjlarına itilmişlerin egoist arzularıdır; ne de mülkiyete karşı "doğal dürtülerin" kışkırtılmasıyla tırmanacak bir kaos. Devrim, işçi sınıfının *kolektif*

bir siyasal kimlik geliştirmesine bağlıdır; bu da üretim araçlarını sermayeye dönüştüren, özel mülkiyetin *toplumsal* olarak örgütlenmiş formuna karşı bir mücadeleye...

Bakunin ile yaşanan çatışmanın temel eksenlerinden biri budur. Genç Hegelci çevrelerdeki özellikle anti-otoriteryen fikirlerden etkilendiği bilinen Bakunin[6], 1860'ların ortalarından itibaren bunu anarşizm çerçevesinde doktrinleştirir. Bakuninci anarşizmde lümpen unsurları devrimin sürükleyici toplumsal gücü olarak gösteren daha sistematik bir yaklaşımla karşılaşırız. Fakat Bakunin'in lümpenleri, burjuva unsurlar dahil tüm deklaseleri kapsar; "anti-burjuva, plebyen bir zihniyet ve davranış tipolojisi"ne (Bescherer, 2012: 89) dayanır: "acımasızlığı ve vahşiliği" ile sanayi proletaryasından ayrışan köylüler, burjuva kökenli olup sınıf *habitus*unun dışına düşmüş olan, bir başına devrimci örgütler kuran "entelektüel proleterler" Bakunin'e göre her ne kadar işçi sınıfı "gerçekten de bugün genellikle devrimi kendi içinde taşıyan", "aslında devrimci olan dürtüler"e sahip bir sınıf ise de, bu dürtüleri Marx, Lassalle gibi "yukarıdan aşağıya" siyasal örgütlenmeler içinde soğurmayı hedefleyen işçi önderleri tarafından bastırılmıştır ([1873] 1972: 265-266, 614). Oysa devrimin motoru, tam da halkın doğal, içgüdüsel olarak sahip olduğu anti-burjuva eğilimlerdir. 1868'de kurduğu Uluslararası Sosyalist Demokrasi İttifakı derneğinin gizli kanadı olarak bilinen Uluslararası Kardeşlik'in (Gizli İttifak) programında devrimi, tam da bugünkü toplumun "şeytani tutkular" olarak gördüğü bu dürtüselliğin patlayarak kamu düzeni denilen şeyi yıkması olarak tanımlar. Bu patlama, çoğu zaman önemsiz vesilelerle ve kendiliğinden olur. Bir örgütün yapabileceği tek şey, devrimi örgütlemek değil (çünkü o kendini örgütler), "devrimci fikirler ile halkın içgüdüleri arasında aracılık yapacak", kitlelerin dürtülerinin ifadesi olan fikirleri yayacak bir "devrimci kurmay" yaratmaktır. "Adanmış, enerjik, zeki bireylerden" oluşan bu kurmayın çok geniş olması gerekmez; "yüz-iki yüz devrimci" tüm Avrupa için yeterlidir (Bakunin, 1869).

Draper (2011b: 130) bu yaklaşım nedeniyle anarşist doktrin ile dönemin soljakoben komplocu/darbeci mirası arasındaki benzerliği vurgular. Marx ve Engels ise Bakunin tartışmasından bir hayli önceki kimi yazılarında bu miras ile lümpenizm arasındaki bağa dikkat çekmiştir. Örneğin mülteci grupları arasındaki iradeci ve maceracı eğilimlere karşı kaleme aldıkları *The Great Men of the Exile* başlıklı bir metinde, bu toplulukların "tümüyle kişi kültüne bağlı" olduğunu ve genelde lümpen proletarya kökenli üyelerden oluştuğunu söylerler (Marx ve Engels, 1852: 312-3).

Bir başka örnek, ana karakterleri arasında Şubat Devrimi'ndeki komplocu figürlerin yer aldığı iki kurmaca eser hakkında yazdıkları bir eleştiri yazısıdır. Yazıya göre 1830 Temmuz Devrimi'ne kadar esas olarak liberal burjuvazinin bir aracı olan komplocu örgütlenmeler, devrimden sonra proleter bir karakter kazanır (burada Blanqui örneğine değinilir). Bu gruplar hiçbir zaman Paris proletaryasının geniş kitlelerini kapsamamıştır. Bir yandan çalışıp bir yandan bu faaliyetlere katılan işçilerin

[6] Bu etki hakkında bkz. Draper (2011b: 117).

yanı sıra, esas olarak geçimini bile buradan sağlayan profesyonel komplocular ortaya çıkmıştır (Marx ve Engels 1850: 316). Ya çalışmayı bırakan işçilerden ya da doğrudan lümpen proletaryadan çıkan bu profesyonel komplocular, "gizli toplantılarda tam bir Spartalı öz disiplini" sergilese de belirsiz geçim kaynakları ve düzensiz yaşamları nedeniyle bohem bir kültür üretir ve sıklıkla suça bulaşır (317). Devrimci proletaryayı örgütlemek yerine suni bir kriz anı yaratarak, koşullar mevcut değilken ("tek koşul, komplonun hazır olmasıdır") devrimi ateşlemeye çalışan birer "devrim simyacısı"dırlar (318). Sonuç olarak varabildikleri tek nokta, bir devrimden ziyade hükümeti devirmek olur. Fakat Paris proletaryası bir özne olarak öne çıkınca, komplocular etkisini kaybetmeye başlar ve –yine gizli örgütlenen, fakat komplocu olmayan– proleter topluluklarla rekabete girerler. Bu iki grup arasındaki ayrımın temeli, sınıfın çıkarlarını programatik olarak netleştirme noktasındadır (320). İşçi sınıfının kitlesel şekilde ve siyasal bir program etrafında örgütlenmesi gerekliliği ile komplocu/darbeci arayışlar arasındaki bu açı, Bakunin'e ve onun "lümpenizmine" karşı eleştirilerin de temel hareket noktalarını oluşturacaktır.

Bakunin, 1868'de İttifak olarak kendi tüzüğü ve programıyla I. Enternasyonal'e katılma başvurusunda bulununca, Marx ve Engels başka şeylerin yanı sıra komploculuk ve lümpenizm bağlamında da bu başvuruya ısrarla itiraz edecektir. Özellikle 1871'de Londra'da gerçekleştirilen Enternasyonal Genel Konseyi'nin, işçi sınıfının bir siyasal parti olarak örgütlenmesi gerekliliğini vurgulayan ünlü 9 sayılı kararı ile aradaki çatışma tırmanacak ve 1872 Hague Kongresi'nde Bakuninciler Enternasyonal'den tasfiye edileceklerdir. Hague Kongresi'ne sunulan Bakunin raporu (ki büyük ölçüde Engels'in kaleminden çıkmıştır)[7] İttifak programının "hiçbir gelecek fikri ve hiçbir çıkış yolu olmayan deklaseler topluluğu"nu yansıttığını belirtir. "Toplumun üst tabakalarından gelen deklaselerin her türlü yozluğuna ... ultra-devrimci erdemler" yakıştıran" Bakunin, "proletaryanın örgütü olan Enternasyonal'i de sömürücü sınıfların ayak takımının ağına" düşürecektir. Zira işçiler tarafından "klasik Batı devrim modeli" içinde bastırıldığını iddia ettiği "sokak holiganları"nı serbest bırakmayı öneren Bakunin, böylece gericilerin eline "disiplinli bir ajan provokatörler çetesi" verecektir. Bu, aynı zamanda siyaset düşmanı bir komploculuk programıdır; çünkü işçilerin ekonomik ve siyasal kurtuluş mücadelelerini "yeraltı kahramanlarının yıkıcı eylemleriyle" ikame etmeye çalışır. "Kitlelerden gizemli bir girişimle koparılan, özenle seçilmiş dar bir işçi azınlığına ... 'şeytani tutkularınızı' serbest bırakarak eski toplumu temellerinden sarsabilirsiniz fikri vaaz edilmekte" ve böylece işçiler "komploculuk oynamaya" sevk edilmektedir (Marx ve Engels, 1872: 555-6). Bakunincilerin faaliyetlerini rapor ettiği bir başka metinde Engels, İspanya'da cumhuriyetin ilanıyla sonuçlanan süreçte yaşananlarla ilgili bilgi aktarır: Bölgedeki Enternasyonal teşkila-

[7] I. Enternasyonal'in merkezi Londra'ya Bakunin çatışması başladıktan hemen sonra gelen Engels, örgütte Bakunin'in faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgelerle yazışma görevi i üstlenmiştir. Bu nedenle İttifak programı ve Bakunincilerin faaliyetleri hakkındaki Enternasyonal raporları ve broşürlerinin yazımında onun önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Riazanov, 1997: 198-199).

tında ağırlığı olan Bakuninciler, Engels'e göre (1873a: 595-597), örgütün gücünü işçi sınıfını örgütlemek için kullanmak yerine, "hiçbir eşgüdüm ve program olmadan" cuntalara katılmış ve Enternasyonal'i de bir "siyasal batağın" içine çekmiştir.

Bakunin eleştirilerinde dikkat çeken bir unsur, "deklaseler topluluğu"nun (Fransız devrimi analizlerindekine benzer şekilde) sadece "gericiler tarafından kullanılabilecek" bir alt sınıf lümpenizmine –"sokak holiganlarına"– değil, aynı zamanda ve daha baskın olarak bir burjuva lümpenizmine gönderme yapmasıdır. Broşüre göre "kurmay"ın devrimci fikirler ile halk içgüdüleri arasında aracılık yapacağını söylemek, bu devrimci fikirlerin proleter kitlelerden çıkamayacağını, bu "yüz muhafızın" ancak ayrıcalıklı sınıflardan devşirilebileceğini ima eder. (Marx'tan aktaran Draper, 2011b: 165). Anarşizmin bir "proleter radikalizmi" olarak görülmemesi gerektiği vurgusu, başka yerlerde de karşımıza çıkar. Marx'a göre (1878: 247), anarşizm Alman sosyal demokrasinin bir "aşırı eğilimi" değildir. İkincisi "işçi sınıfının gerçek tarihsel hareketi"yken, anarşizm "tarih yazma niyetindeki çıkışsız gençlerin bir hayaleti ve Fransız sosyalizminin fikirlerinin üst sınıf deklaseler bünyesinde karikatür hali"dir. Engels de (1873b: 245) bir mektubunda Bakunin'in siyasal örgütlenme karşıtlığının hareketi ya soyut propaganda ya da darbecilik faaliyetine indirgediğini söyler. Oysa işçi sınıfının çoğunluğu, yaşadığı sorunların doğası gereği, kamusal meselelerle ilgili, dolayısıyla yine "doğası gereği siyasal"dır. Bakuninci teori bu nedenle işçi sınıfından ziyade küçük burjuva unsurlar arasında yaygındır. Nitekim dönemin sosyal demokrat partilerinde özellikle legal siyasal araçların kullanımı, parlamento seçimlerine katılım gibi konularda ortaya çıkan itirazlar, "Bakunin'in çok gurur duyduğu deklase burjuvaların partiyi işgali"ne (Engels, 1890: 21; 1895b: 519) yorulacaktır.

Dolayısıyla Bakunin ile çatışmada lümpenizm bir kez daha proleter siyasallığın dışına itilir: Hem tabanı ağırlıklı olarak işçi sınıfına değil, burjuva bir deklase topluluğuna dayanmakta; hem işçilerin *siyasal* örgütlenmesine karşı bir pozisyonu ifade etmekte ve hatta komploculuk çerçevesinde işçileri egemen sınıfların provokasyonlarına karşı korumasız kılmaktadır.

Sonuç

Lümpen proletaryanın doğrudan üretim tarzı ile ilişkili olarak sınıf yapısında az çok belirgin bir konuma işaret ettiği bağlam, büyük ölçüde feodal bağların çözülüşü ve kapitalizmin gelişimiyle işçileşme basıncı altında kalacak mülksüzler kitlesinin, ön-proletarya havuzunun bir bölmesi olmakla sınırlıdır. Bu haliyle arızi bir geçiş formu olarak görülen bu ön-proleter lümpenliğe, sınıfsal bölünmeleri üretim ilişkileri zeminine oturtma çabası içinde özel bir analitik mesai ayrılmamış olması anlaşılırdır.

Öte yandan, gördüğümüz gibi, lümpen kavramı yer yer kapitalist üretim ilişkilerinin analizinde de karşımıza çıkmaktadır. Sınıf yapısı içerisinde lümpenlik tartışmasının bu bağlama geçildiğinde çetrefilleştiği söylenebilir; zira burada bir üretim tarzından diğerine geçiş sürecinin arızi bir "ön-sınıf" formundan değil, işçi sınıfının *belli* bir bölmesinden bahsedildiği izlenimi uyanmaktadır. Fakat bu tür kullanımlardaki

esneklik ve zaman zaman çelişkiler, bu ilk izlenimle ters düşmektedir. Lümpenler bazen artık nüfusun, bazen üretken-olmayan emek gücünün, hatta bazen mali aristokrasinin saflarında belirir.

Lümpen kavramı, doğrudan kapitalist üretim ilişkilerine dayalı sınıf yapısı dar bağlamındaki bu analitik muğlaklık ve kayganlığına rağmen, sınıfın bir siyasal özne olarak inşası çerçevesinde bir işlevsellik kazanır: Lümpenizm, işçi sınıfının siyasal gelişimini paralize eden *sınıf içi veya dışı* bir ön-siyasal ya da anti-siyasal konumlanış olarak görülür. Özellikle Engels'in erken dönem yazı ve konuşmalarındaki, tüm insanlığın çıkarına yeni bir uygarlık teklifi olarak komünizm tasavvurunda mülksüzler yığının belli bölmelerini ve (suç benzeri) eğilimlerini lümpenlikle etiketlemesi, burjuva normlarına dayalı bir ahlaki yargılama, bir "toplum düşmanları" suçlaması izlenimi uyandırsa da burada proletaryanın devrimci ehliyeti ve siyasal rüştü tartışması yatar. 1848 devrimlerinin yenilgisinin ertesinde sınıfın siyasal örgütlenmesi üzerine polemikler ve arayışlar yoğunlaştığında, lümpenizm bir proleter siyaset ve devrim modeli ile karşıtlık içinde konumlandırır: Kimi zaman kapitalizmin yerleşiklik kazanmasıyla artık ön-proletarya havuzunda değil, "kategorik proleterya" içinde yer alan, ama "fiilen" işçileşerek üretim ilişkilerinde bir işlev (dolayısıyla devrimci bir potansiyel) üstlenmeyen atıl mülksüzler kitlesinin kolayca egemen sınıflar tarafından satın alınabilirliği olarak... Kimi zaman örgütlü ve siyasal bir sınıf hareketinin karşısında, komplocu devrimci mirasın bir hayaleti olarak... Kimi zaman da komünist siyasal programın proleter karakterini zaafa uğratan bir deklase burjuva apolitizmi olarak...

Kaynakça

Bakunin, M. (1869) *The Program of the International Brotherhood*, https://archive.org/details/al_Michail_Bakunin_The_Program_of_the_International_Brotherhood_a4/mode/2up, İndirme tarihi: 24 Haziran 2021.

Bakunin, M. ([1873] 1972) *Staatlichkeit und Anarchie und andere Schriften*, Frankfurt a.M./Berlin/Wien: Ullstein.

Beck, H. (1992) "State and Society in Pre-March Prussia: The Weavers' Uprising, the Bureaucracy and the Association for the Welfare of Workers", *Central European History*, 25 (3): 303-331.

Bescherer, P. (2012) *Vom Lumpenproletariat Zur Unterschicht. Produktivistische Theorie und Politische Praxis*, Frankfurt: Campus.

Bescherer, P. (2018) "Deklassiert und korrumpiert: Das Lumpenproletariat als Grenzbegriff der politischen Theorie und Klassenanalyse von Marx und Engels", *Ethik und Gesellschaft*, *https://www.ethik-und-gesellschaft.de/ojs/index.php/eug/article/view/1-2018-art-2*, İndirme tarihi: 10 Şubat 2021.

Bussard, R.L. (1987) "The 'dangerous class' of Marx and Engels: The rise of the idea of the Lumpenproletariat", *History of European Ideas*, 8 (2): 675-692.

Draper, H. (2011a) *Karl Marx's Theory of Revolution: The Politics of Social Classes 2*, Delhi: Aakar.

Draper, H. (2011b) *Karl Marx's Theory of Revolution: The Politics of Social Classes 4*, Delhi: Aakar.

Engels, F. (1844a) "Beer Riots in Bavaria", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 3, Lawrance & Wishard Electric Book, 521-522.

Engels, F. (1844b) "News from Prussia", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 3, Lawrance & Wishard Electric Book, 530-531.

Engels, F. (1844c) "Further Particulars of the Silesian Riots", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 3, Lawrance & Wishard Electric Book, 532-534.

Engels, F. (1845a) "Rapid Progress of Communism in Germany", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 4, Lawrance & Wishard Electric Book, 229-242.

Engels, F. (1845b) "Speeches in Elberfeld", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 4, Lawrance & Wishard Electric Book.

Engels, F. (1847) "The Constitutional Question in Germany", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 6, Lawrance & Wishard Electric Book, 75-92.

Engels, F. (1848a) "The 25th of June", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 7, Lawrance & Wishard Electric Book, 139-143.

Engels, K. (1848b) "The Latest Heroic Deed of the House of Bourbon", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 7, Lawrance & Wishard Electric Book, 24-26.

Engels, F. (1873a) "The Bakuninists at Work. An Account of the Spanish Revolt in the Summer of 1873", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 23, Lawrance & Wishard Electric Book, 581-598.

Engels, F. (1873b) "Letter to Cuno", *Marx and Engels Selected Works*, Cilt 2, Moskova: Progress, 244-245.

Engels, F. (1890) "Letter to Paul Lafargue", *Lawrance & Wishard Electric Book*, Cilt 49, 21-22.

Engels F. (1895a) "Letter to Kautsky", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 50, Lawrance & Wishard Electric Book, 510-514.

Engels, F. (1895b) "Letter to Filippo Turati", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 50, Lawrance & Wishard Electric Book, 518-520.

Engels, F. ([1845] 1997) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol.

Engels, F. ([1850] 2018) *Alman Köylü Savaşı*, çev. Okay Gönensin, İstanbul: Yordam.

Himmelfarb, G. (1985) *The Idea of Poverty. England in the Early Industrial Age*, New York: Vintage Books.

Hirst, P. Q. (1972) "Marx and Engels on law, crime and morality", *Economy and Society*, 1 (1): 28-56.

Hobsbawm, E. (2003) *Devrim Çağı: 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost.

Hobsbawm, E. (2017) *Sermaye Çağı: 1848-1875*, çev. Mustafa Sina Şener, Ankara: Dost.

Hugo, V. ([1862] 1971) *Sefiller*, çev. Nesrin Altınova, İstanbul: Altın Kalem.

Marx, K. (1848) "The Victory of the Counterrevolution in Vienna", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 7, Lawrance & Wishard Electric Book, 503-506.

Marx, K. (1878) "Parliamentary Debate on the Anti-Socialist Law", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 24, Lawrance & Wishard Electric Book, 240-247.

Marx, K. ([1847] 1992) *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol.

Marx, K. ([1867] 2011) *Kapital I*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satılgan, İstanbul: Yordam.

Marx, K. (2016a) *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam.

Marx, K. (2016b) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam.

Marx, K. ([1867] 2017) *Kapital III*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam.

Marx, K. (2018) *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim.

Marx, K. ve F. Engels (1844) "Holy Family or the Critique of Critical Criticism", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 4, Lawrance & Wishard Electric Book, 5-211.

Marx, K. ve F. Engels (1850) "Reviews from the *Neue Rheinische Zeitung*", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 10, Lawrance & Wishard Electric Book, 311-325.

Marx, K. ve F. Engels (1852) "The Great Men of the Exile", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 11, Lawrance & Wishard Electric Book, 227-326.

Marx, K. ve F. Engels (1872) "The Alliance of Socialist Democracy and the International Working Men's Association. Report and Documents Published by Decision of the Hague Congress of the International", *Marx and Engels Collected Works*, Cilt 23, Lawrance & Wishard Electric Book, 454-579.

Marx, K. ve F. Engels ([1848] 2003) *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: NK.

Marx, K. ve F. Engels (2013) *Alman İdeolojisi*, çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul: Evrensel.

Merrifield, A. (2019) "Marx'ın 'Tehlikeli Sınıfları'", *https://textumdergi.net/marxin-tehlikeli-siniflari/*, İndirme tarihi: 20 Haziran 2021.

Ollman, B. (1968), "Marx's Use of 'Class'", *American Journal of Sociology*, 73 (5): 573-580.

Riazanov, D. (1997) *K. Marx / F. Engels Hayat ve Eserlerine Giriş*, çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge.

Stirner, M. ([1845] 1972) *Der einzige und sein Eigentum*, Stuttgart.

Thobum, N. (2002), "Difference in Marx: the lumpenproletariat and the proletarian unnamable", *Economy and Society*, 31 (3): 434-460.

Thompson, E.P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, *İstanbul*: Birikim.

Praksis 58 | Sayfa: *129-145*

Savaş ve Devrim: Askeri ve Siyasi Düşünür olarak Friedrich Engels*

Paul Blackledge

İngilizceden çeviren: Ecehan Balta

Öz

Bu makale, Friedrich Engels'in çalışmasındaki siyasi ve askeri strateji ile taktik arasındaki bağlantıyı araştırıyor. Askeri ilişkileri kavrayışı nedeniyle epey övgü toplamış olmasına karşın, Engels'in kendi izleyicileri onun bu özelliğini göz ardı etme eğilimindedir. Bu makale, Engels'in siyasi çalışmalarını askeri yazılarının merceğinden yeniden okuyarak, Engels'in mekanik materyalist ve siyasi kaderci olduğu yönündeki inanca meydan okuyor. Askeri yazılarının siyasi çalışmalarından ayırt edilemeyeceğini, vardığı özgül sonuçlar ne olursa olsun bu yazılarda kullandığı yöntem itibariyle, askeri ve siyasi düzeylerde strateji ve taktik arasındaki ilişkiyi kurmada derinlikli kavrayışını ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: *Savaş, devrim, Engels, strateji, taktik*

War and Revolution: Friedrich Engels as a Military and Political Thinker

Abstract

This article explores the link between political and military strategy and tactics in the work of Friedrich Engels. Though widely praised for his understanding of military affairs, Engels' interlocutors have tended to be dismissive of his political works. By exploring his politics through the lens of his military writings this article challenges the view that Engels was a mechanical materialist and political fatalist thinker. It argues that his military writings cannot be understood apart from his political works, and that, whatever the historical limitations of the specific conclusions to which he came, his method in these writings illuminate his profound grasp of the relationship between strategy and tactics at both the military and political levels.

Keywords: *War, revolution, Engels, strategy, tactics*

Giriş

Friedrich Engels'in önemli bir sosyal ve politik teorisyen olarak ünü, son yarım yüzyılda epeyce sönümlendi. Bu dönem boyunca çok daha genişleyerek sürdürülen

* Bu makale, Paul Blackledge (2019): *War and Revolution: Friedrich Engels as a Military and Political Thinker*, War & Society, DOI: 10.1080/07292473.2019.1566981'den çevrilmiştir.

Marksizm eleştirisinin ilk kaybı o oldu.[1] Bununla birlikte, onun düşüncesinin diğer yönlerini çok eleştirenler bile, onun askeri yazılarına büyük saygı duyulmaya devam ettiğini kabul etme eğilimindeler.[2] Gerçekten de askeri uzmanlık literatürü, Engels'in çalışmalarıyla ilgili çok yüksek övgüler içerir. W.B. Gallie, Engels'in "kendisini muhtemelen on dokuzuncu yüzyılın algısı en yüksek askeri eleştirmeni haline getirdiğini" öne sürer (Gallie, 1978: 68). Sigmund Neumann ve Mark von Hagen, Clausewitz hakkında bir zamanlar söylenenlerin Engels için kolaylıkla tekrarlanabileceğini iddia ederler: "O bir eleştiri dehasıdır. Onun hükümleri altın kadar açık ve ağırdır. O, stratejik düşüncedeki büyüklüğün nasıl bir basitlikte yattığını gösterir' (Neuman ve ark: 1986: 265). Martin Berger, esprili bir dille 'gerçekten kararlı bir askeri tutkun tarafından derlenen bir ondokuzuncu yüzyıl tarihinde, Marx'ın yalnızca Engels'in araştırma asistanı olarak görüleceğini' ifade eder (Berger, 1977: 50).

Engels'in askeri bir düşünür olarak ünü ile bu çalışmayı başka türlü küçümseyen yaklaşımı arasındaki tezat, en azından ilginç değildir çünkü o, askeri ve siyasi yazılarının bir bütün oluşturduğuna inanıyordu. Bu eserlerdeki birincil amacı, ideolojik, yasal ve (rekabet eden) askeri güçler tarafından sabitlenmiş somut bir bütünlük olarak anlaşılan uluslararası kapitalizme karşı sosyalizmin nasıl kazanılabileceğini kavramaktı. Martin Kitchen, Engels'in alana katkısının, "kendini işine adamış bir sosyalistin, henüz yanıtlanmamış olan büyük bir sorunla boğuşmak için ciddi ve çoğu zaman aydınlatıcı bir girişimi" olarak nitelendirdiğini söylüyor (Kitchen, 1977: 123). Ne yazık ki, Engels'in takipçileri, onun savaş üzerine yazılarının analizlerini daha genel olarak devrim tartışmalarıyla birleştirmeye nadiren çalıştılar. Gerçekten de Engels askeri strateji (Freedman, 2013: 247-64) ders kitaplarında yer almaya devam ederken, Gallie'nin askeri yazılarının içerimlerinin Marksist bir devrim teorisine yeterince entegre edilmediğine dair 1970'lerde dile getirdiği şikâyeti, o gün olduğu kadar bugün de doğrudur (Gallie, 1978: 67).

Bu açığı kapatmak için literatürdeki en detaylı girişimi Martin Berger kaleme almıştır. Ne yazık ki, çalışması hedefini biraz ıskalıyor. Berger, yirminci yüzyıl Marksistleri arasındaki Marx ve Engels'in çalışmalarının askeri boyutunu göz ardı etme eğiliminin, "[onların] tasarladıkları çözümlerin süreklilik, entelektüel simetri ve başarıdan yoksun olması" ile açıklanabileceğini öne sürüyor (Berger, 1977: 12). Kanaatimce, kendisinden sonra gelen Marksistlerin Engels'in yapıtlarının bu yönü ile ilgilenmeye isteksiz olmalarının birincil nedenini, Marx ve Engels'in ölümlerinin ardından Buharin, Hilferding, Lenin ve Luxemburg'un "emperyalizm" olarak adlandırdıkları olgunun yükselişi ile birlikte, Avrupa ve dünya sahnesinde köklü bir dönüşüm yaşanmış olmasında aramak daha doğrudur. Sonuç olarak, yirminci yüzyıl Marksistleri, Engels ve Marx'ın hakkında yazdıkları jeopolitik çatışmaları tamamen

[1] Engels'in düşüncesine yönelik eleştiriler için bkz.: N. Levine, The Tragic Deception: Marx Contra Engels (Oxford: Clio Press, 1975); T. Carver, Friedrich Engels: His Life and Thought (London: MacMillan, 1989). Engels'in çalışmalarının daha yapıcı bir değerlendirmesi için bkz. J.D. Hunley, The Life and Thought of Friedrich Engels (New Haven: Yale University Press, 1991).

[2] Askeri düşünür olarak ünü konusunda bkz. T. Hunt, Marx's General (New York: Henry Holt & Co, 2009), 216–222; Carver, 222–32.

tarihsel ilgileri olarak görmeye başladılar. Bu değişen bağlam, Engels'in askeri yazılarına ilişkin ikincil Marksist yorumların görece kıtlığının en makul açıklamasıdır. Önemli bir ikincil neden de pek çok Marksist tarafından Engels'in ve Marx'ın Alman militarizmine desteği ve özellikle 19. yüzyıl boyunca Almanlarla çatışmalara giren halkları "tarihsiz uluslar" olarak tanımlamalarına dair duydukları utançtır (Rosdolsky, 1987).

Anlaşılabilir olsa da Engels'in askeri yazılarına uzak durma eğilimi, kendisini Marksist siyaset teorisinin tek taraflı bir açıklamasına borçludur. Oysa Engels'e göre, devrimci siyaset, toplumsal sınıfların basit bir çatışması olmaktan çok, ordu da dahil olmak üzere birçok düzeyde işledi (Engels, 2004: 631). Ayrıca, 1848-49 devrimci-askeri mücadelelerinin yenilgileri, işçi hareketinin gelecekteki başarısının, sosyalistlerin devletlerin askeri gücüne karşı koymak ve onun üstesinden gelmek için uygulanabilir bir strateji geliştirmesini gerektirdiği inancını pekiştirerek, kendisinin ve Marx'ın güçlü yönlerini artırdı. Bu açıdan bakıldığında, Engels'in askeri yazıları, daha geniş bir şekilde kavranması gereken Marksist siyasi stratejinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur (Draper, 2005; Berger ve Freedman, 2002; Neuman ve von Hagen, 1986; Gallie, 1978).

Engels'in toplumsal devrimin uluslararası boyutuna ilişkin keskin farkındalığı, Kitchen'ın dediği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın genel hatlarının "şaşırtıcı derecede keskin" bir tahminini sağlayan ilk düşünür olduğu anlamına geliyordu (Kitchen, 1977: 122). Bu öngörü, kendi zamanındaki çok daha kısa süreli Avrupa çatışmalarının arka planında yapıldığı için daha da dikkat çekiciydi. Onun olgun sosyalist siyaset anlayışı, yaklaşmakta olan bu barbarlığa sürüklenmeye karşı bir istihkam duvarı inşasını işaret ediyordu. Engels, solun yaklaşan savaş hakkında ne yapması gerektiği sorusuna nihayetinde yeterli bir cevap verememiş olsa da onun bu soruna ilişkin tartışması, jeopolitik, sınıf mücadelesi ve milliyetçilik arasındaki organik ilişki hakkında zengin bir içgörü kaynağı olmaya devam ediyor.

Clausewitz'in "türünün en mükemmel yıldızı" (Engels, 2004: 450) olduğuna inanan Engels, siyasete Clausewitz'in savaşta strateji ve taktik arasındaki ilişkiye ilişkin tartışmasına paralel bir şekilde yaklaşır (Blackledge: 2019). Clausewitz'e göre taktik her zaman stratejiye tabi olmalıdır:

> taktikler, çatışmada silahlı kuvvetlerin kullanımını öğretir; strateji, savaşın amacı için angajman kullanımını... Stratejist bu nedenle savaşın tüm operasyonel yönü için ana hedefine uygun olacak bir amaç tanımlamalıdır.
>
> ... aslında, bireysel kampanyaları şekillendirecek ve bunlar içinde bireysel katılımlara karar verecektir ... Stratejist, kısacası, kontrolü baştan sona elinde tutmalıdır (von Clausewitz, 2007: 74, 133).

Engels'in devrimci siyasette strateji ve taktik arasındaki ilişkiyi benzer terimlerle anladığı, örneğin Avrupa sosyalizmi içinde yeni başlayan reformist eğilimlere yönelik eleştirisinde açıktır. Siyasi "oportünizm"in, sosyalizmin nihai stratejik hedefini göz-

den kaçırma isteğiyle karakterize edildiğini ve bir yandan da bireysel çatışmalarda acil zaferler için mücadele ettiğini savunur:

> Günün anlık çıkarları için büyük, temel düşüncelerin unutulması, sonraki sonuçlara bakılmaksızın anın başarısı için bu mücadele ve çaba, hareketin geleceğinin bugünü için bu fedakârlık, belki gerçekten dürüstlük adına yapılmaktadır: ama oportünizmdir ve öyle kalacaktır. 'Dürüst' oportünizm belki de hepsinden daha tehlikelidir! (Engels, 2004: 227).

Göreceğimiz gibi, Engels'in oportünizm sorununa yaklaşımı, daha genel yönteminin tipik bir örneğiydi: 1840'lardan 1895'teki ölümüne kadar, onun askeri ve siyasi gelişmelere verdiği taktik tepkiler, daha geniş sosyalist devrim stratejisiyle ilişkili olarak çerçevelendi (Gallie, 1784: 87; Trotsky, 1971: 147; Haupt, 1986; 136-7).

1848: Savaş, Devrim ve Ulusal Sorun

1848'de Marx ve Engels, Almanya'da kapitalist gelişmenin önündeki feodal engelleri aşmak için gereken "burjuva devrimi"nin ulusal sorunla iç içe geçtiğine inanıyorlardı. Birleşik bir Alman devleti, çevredeki çeşitli devletler ve milletlerin çıkarlarına meydan okuyacağından, Alman birliği talebi onları ulusal ve askeri sorunları devrim teorilerine dahil etmeye zorladı. Engels'in ele aldığı ulusal gerilimler en çok Avusturya'nın çok etnikli imparatorluğunda barizdiyse de başka yerlerde de çokça görülüyordu: Fransa, İtalya ve Danimarka ile sınırı olan yerlerde ve en çok da 1772'den beri Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bölünmüş olan Polonya'da. Bu karışık durumun bir sonucu, 1848'deki devrimin Almanya için, yarım yüzyıl önce Fransa için geldiği anlamın aynıydı: Savaş. 1848 toplumsal devrimi, karşı-devrim güçlerine karşı -sonunda Rusya tarafından desteklenen- askeri bir çatışma biçimini aldı.

Engels'in ulusal soruna yaklaşımının demokratik özü, Kasım 1847'de Londra'da yaptığı bir toplantıda yaptığı bir konuşmada ilk sinyallerini verdi. Almanya'nın Polonya'nın bir kısmı üzerindeki kontrolünün 'rezilliği' hakkında yorum yaparken, 'Bir ulus aynı zamanda diğer ulusları ezmeye devam ederken özgürleşemez' şeklinde sonradan ünlü olacak cümlesini kurdu. Ayrıca, Polonya ulusal kurtuluşunun desteklenmesinin "Alman demokratlarının" çıkarına olduğu konusunda ısrar etti. Gerçekten de "Polonya'nın Alman baskısından kurtulması gerçekleşmeden" Almanya'nın kurtuluşu imkansızdı (Marx ve Engels, 2004: 389). Almanya'nın Polonya ile ilişkisini esasen Avrupa devlet sisteminin daha büyük bir yapbozunun bir parçası olarak görüyordu.

Viyana Kongresi'nde oluşturulan bu sistem, "hanedan çatışmalarını ve ulusal çıkarları, Fransız Devrimi'nin uyandırdığı cumhuriyetçiliğe ve eşitlikçi şeytanlara karşı ayrıcalıkları savunmak için ortak ihtiyaca" tabi kılmayı amaçlıyordu (Draper, 2005: 19-20). Rusya, Prusya ve Avusturya arasındaki "Kutsal İttifak", Polonya'nın bu üç devlet tarafından karşılıklı sömürü ve baskısını resmileştirerek Viyana Kongresi'nde yerleşik olan gerici projeyi genişletmeyi amaçlıyordu. Sonuç olarak, "Polonya'nın bölünmesi" yalnızca "Kutsal İttifak"ı güçlendiren maddi bağ değildi, aynı zamanda

Almanya'yı "Rusya'ya bağımlı hale getirerek" gerici ve karşı-devrimci politikaları da içine aldı (Engels, 2004: 350).

Bu ilişki, demokrasi zaferinin ancak Prusya ve Avusturya'nın Rusya ile olan ilişkilerinin kırılmasıyla gerçekleşebileceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla Engels için Polonya bağımsızlık hakkının desteklenmesi soyut bir ahlaki ideal değildi. Aksine, doğrudan Alman devriminin ihtiyaçlarından kaynaklanıyordu: "Demokratik bir Polonya'nın yaratılması, demokratik bir Almanya'nın yaratılmasının birincil koşuludur" (2004: 351). Bu bakış açısının korkunç sonuçları oldu. Polonya ve Alman özgürlüğü ancak Rus İmparatorluğu pahasına kazanılabileceğinden, Almanya'daki özgürlük mücadelesi zorunlu olarak Rusya'ya karşı bir savaş biçimini alacaktı. Savaş, Almanya'nın "utanç verici geçmişimizden tam, açık ve etkili bir kopuşu... gerçek kurtuluş ve birleşmeyi... ve demokrasinin kuruluşunu" gerçekleştirebilmesi için gerekli bir araçtı (2004: 352).

1848'de Rus dış politikası hakkında gerçekçi olmayan varsayımı göz önüne alındığında, bu demokratik ve enternasyonalist perspektife itiraz etmek zordur. Ne yazık ki Engels'in denemeye eklediği şu parçaya da:

> Karpatlar'ın güneyinde birbirine karışmış çeşitli milletlerin bağımsızlık mücadelesi çok daha karmaşıktır ve Polonya'nın bağımsızlık mücadelesinden çok daha fazla kan dökülmesine, kargaşaya ve iç savaşlara yol açacaktır (2004: 352).

Engels, Avusturya İmparatorluğu içindeki Slavlar, Macarlar ve Almanlar arasındaki gerilimleri keşfederek bu devletlerin sorununu ele aldı. Daha geniş devrimci perspektifi içinde Polonya'nın konumuna ilişkin analizi açıkça demokratik olsa da Güney Slavlar üzerine yazılarının çok daha tartışmalı olduğu zamanla kanıtlanmıştır.

En azından başlangıçta, Avusturya'nın imparatorluğundaki (Polonya olmayan) Slav uluslarıyla ilişkisine ilişkin analizi, bir yanda Avusturya ile Prusya, diğer yanda Polonya arasındaki ilişkiye çok benziyordu. Şunu savundu:

> Avusturya'nın düşmesi biz Almanlar için özel bir öneme sahiptir. Yabancı uluslara baskı yapan, tüm ülkelerde gericiliğin uşakları olma ünümüzün sorumlusu Avusturya'dır. Avusturya bayrağı altında Almanlar Polonya'yı, Bohemya'yı, İtalya'yı esaret altında tuttular... Avusturya'yı devirecek ve Slavlar ve İtalyanlar için özgürlük yolundaki engelleri kaldıracak olanın Almanlar olacağını ummak için her türlü nedenimiz var (2004: 535-6).

Engels'in bu çatışmalara ilişkin analizi, Polonya sorununu incelemesinin mantığından yola çıktı. Devrimin amacı birleşik, demokratik bir Almanya ise, bu hedefin önündeki ana engel, esasen Avusturya'da Prusya'dakiyle aynıydı. Her iki rejimin gerici doğası, hayatta kalmalarında stratejik bir çıkarı olan ve böylece günün sonunda despot yöneticilerini destekleyen Rusya ile olan ilişkileri aracılığıyla yeniden üretildi. Bu nedenle devrim, muhtemelen ya Rusya ile ya da onun vekillerinden biri ile savaş biçimini alacaktı. Bu öngörünün doğru olduğu 1848-49'da Avusturya yönetimine karşı başlangıçta başarılı olan bir Macar isyanının Rus silahlarının müdahalesiyle yenilgiye uğratılmasıyla kanıtlandı. Böylece gerici Avusturya kurtuldu ve Alman dev-

rimi sona erdi. Sonuç olarak, bu askeri yenilgiyi ele almak, 1848'den sonra "göçmen" devrimciler için birinci derecede önemliydi. Engels'in bu çatışmalara ilişkin analizi, Hegel'in "tarihsiz halklar"[3] kavramını kullanmasıyla gölgelenmişse de 1848 devrimlerini daha geniş bir sosyo-politik bağlam içinde çerçevelemek, gelecekte devrimcilerin kendilerine karşı koyulan askeri güçleri nasıl alt edebileceklerini sormak çabasında o ve Marx kuşkusuz haklıydılar.

1848'den sonra: Yenilgiyle uzlaşmak

Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim'de Engels, 1848'de Paris'teki olayların, "büyük bir kasabada bir halk ayaklanmasının yenilmezliğinin bir yanılsama olduğunun kanıtlandığını... [o]rdunun yine devlette belirleyici güç olduğunu" doğruladığını yazmıştı (2004: 51-2). Devrimciler için bu durum ciddi bir araştırma gerektirdi ve 1850'lerin başlarından itibaren Engels bu sorunu askeri teori ve tarihle sistematik bir ilişki içinde ele aldı (2004: 370).

1848 devrimleri sırasında Macarların Avusturya'ya karşı mücadeleleri, başlangıçta Engels'i savaş ve devrim arasındaki ilişki üzerine olan literatürle ciddi bir şekilde ilgilenmeye itti (Semmel, 1981: 6) ve askeri meseleler üzerine yaptığı araştırma, kısa sürede onu, yazdıklarının en üst düzeyde okunduğu bir konuma getirdi. Kırım Savaşı üzerine yazarken, yalnızca askeri meselelerin ayrıntıları ve jeopolitik bağlamı hakkında değil, aynı zamanda jeopolitik çatışmalar ve sınıf mücadelesi arasındaki ilişki hakkında da keskin bir farkındalık sergiledi. Savaşı Avrupa'nın beş gücü açısından değerlendirirken, diğerlerini alt etme potansiyeline sahip altıncı bir gücün varlığında ısrar etti:

> Bu güç devrimdir. Uzun süre sessiz ve emekleyerek... Çarklar, geri dönen yaşamının belirtileridir.... Sadece bir sinyal bekleniyor... Yaklaşan Avrupa savaşının vereceği bu sinyal ve ardından yeni bir unsurun eklenmesiyle güç dengesine ilişkin tüm hesaplar alt üst olacak (Engels, 2004: 557).

Engels, sınıf mücadelesinin en iyi hazırlanmış askeri planları bile altüst edebileceğine inanmakla birlikte, savaşın siyasi ve ahlaki boyutunun önemi üzerinde de ısrar ediyordu. Wellington, Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden önce ölmüş olmasına rağmen, Engels, İngiliz Ordusu'nun yetersizliğinin suçunu tamamen ona yükledi. Önceki kırk yıl boyunca komuta sahibi olan onun "dar fikirli ... sıradanlığı", İngiliz kuvvetlerinin savaşa tamamen hazırlıksız olmasını açıklıyordu (2004: 208-14). Engels'in liderliğin önemine olan keskin bakışı, Amerikan İç Savaşı hakkındaki mektuplarında benzer şekilde kanıtlanmıştır. Mekanik olarak materyalist ve politik olarak kaderci bir tarih anlayışını benimsediği iddialarına karşı, bu mektuplar, tarihin siyasi boyutunun önemi konusunda Marx'tan çok daha uyanık (belki de fazla uyanık) olduğunu gösteriyor. Marx, Kuzey'in İç Savaş'taki zaferinin büyük ölçüde daha

[3] Rosdolsky; bu Hegelci dilin Marx ve Engels tarafından kullanımının eleştirisi için bkz. Draper, 189–213.

büyük ekonomik gücüyle güvence altına alındığına inanırken, Engels başlangıçta, Güney kuvvetlerinin savaşın ilk döneminde gösterdiği üstün liderliğin ve daha büyük kararlılığın, onların nihai zaferine pekâlâ yol açabileceği konusunda ısrar etti (2004: 262). Ancak, ilk olarak Özgürlük Bildirgesi'nin ve ikincisi, Birlik ordusunda General Grant'e verilen artan önemin ardından, Kuzey Zaferi konusunda daha iyimser olmaya başladı (Blackburn, 2011: 38; Mayer, 1936: 167; Henderson, 1976: 437).

Belki de bu mektuplardan daha ilginç olanı, Fransa-Prusya Savaşı'nda çatışan güçlerin sosyo-politik sınırlamaları üzerine yayınladığı yorumlarıydı. Engels, Fransız kuvvetlerinin sınırlarının en iyi Fransız ekonomisinin gelişmişlik düzeyiyle değil, İkinci İmparatorluk siyasetinin arka planında anlaşılabileceğini savundu. Savaş ilan ettikten sonra, Fransızlar kararlı bir şekilde hareket edemedi. Bu, özellikle çatışma uzun süredir beklendiği ve hazırlandığı için askeri açıdan açıklanamazdı; Engels, gecikmenin Fransız siyasetinin doğasından kaynaklandığını öne sürdü (2004: 158-9). İlginç bir şekilde Engels, 1859'daki İtalyan Savaşı sırasında Fransızların kendilerini Avrupa'daki en önde gelen askeri güç olarak kanıtladıklarını iddia etti. Ancak bunu takip eden on yıl boyunca, Fransız toplumunda yaygınlaşan yolsuzluk, giderek "çürümüş" hale gelen ordu içinde de yeniden üretildi (Engels, 2004: 98-9, 116, 156). Üstelik, Fransız ordusu, yozlaşmış siyasi sistemin ötesinde, içeride sınıf ilişkilerinin kutuplaşmasıyla da zayıfladı. Gerçekten de General Louis-Jules Trochu'nun 1870'teki zayıf liderliği 1940'taki fiyaskonun habercisiydi: Muhafazakarlığı, onun Prusya zaferinden daha çok Parisli işçilerden korkmasına neden oldu (Engels, 2004: 240-1).

Tam tersi biçimde, Prusyalılar Fransızlardan çok daha iyi örgütlenmiş ve yönetilmiş olsalar da onların güçleri de sınıf temelli sınırlamalardan zarar gördü. Prusya askeri sisteminin güçlü yanları, büyük yedeklere sahip nispeten küçük bir düzenli gücü sürdürecek devam eden bir süreçte tüm erkek nüfusu askerlik hizmeti için eğitme arzusundan kaynaklanıyorsa da bu amaç, Prusya mutlakiyetçiliği tarafından ciddi şekilde baltalandı.

Ülkede sınıf egemenliğini sürdürmek için Landwehr'e genç erkeklerin tam potansiyelinden daha azı getirilirdi, ancak bu çok daha büyük bir düzenli kuvvet gerekliydi. Ortaya çıkan askeri yapı, ülkenin potansiyelinden daha zayıf olsa da Fransız mevkidaşından daha güçlü olan bir uzlaşmaya dayanıyordu (Engels, 2004: 104-5).

Engels'in, maddi güçler dengesinin karşılaştırmalı bir sosyolojik analizinin, askeri çatışmanın öncesinde başarı veya başarısızlığı öngörebileceği şeklindeki indirgemeci iddiaya bağlı kaldığını ileri sürmek doğru olmaz. O, bunun yerine, belirli taktiklerin etkinliğinin yalnızca "pratik deneyim" temelinde yargılanabileceği ve her halükârda çatışan güçlerin moralinin belirleyici olabileceği konusunda ısrar etti (2004: 172, 242).

Bu argümanlar, Engels'in Marksizminin mekanik materyalizm ve politik kadercilliğin bir çeşidine (Blackledge, 2017: 4) indirgeme girişimleriyle bağlantılandırılması

konusundaki büyük problemleri aydınlatıyorsa, aynı zamanda askeri güç anlayışının kendisinin ve Marx'ın devrim teorisi için ne kadar önemli olduğunu da vurgulamaktadır. Neumann ve von Hagen'in yazdığı gibi, Marx ve Engels, "kendi zamanlarında toplumsal değişim sorununu, izole Putsch'un ayaklanma aşamasının ötesinde, dünya siyaseti düzlemine taşıdılar. Savaş ve Devrim... o erken dönemde, dünya devriminin bu hâlâ karanlıkta kalan teorisyenleri tarafından temel ve sürekli ilişkilerinde görülüyordu" (Neuman ve von Hagen, 1986: 264).

Savaş İhtimaliyle Yüzleşmek

Engels'in askeri yazılarının en önemlilerinden biri *Po ve Ren* adlı eseridir. 1859'da Avusturya ile Fransa arasında Avusturya'nın İtalyan mülkleri bağlamının yarattığı savaş tehdidi konusunda çalışması biraz tuhaftı, çünkü ne bir işçiyi ne de sosyalist bir izleyiciyi hedef aldı. Marx, broşürün "önce anonim olarak yayınlanması" gerektiği konusunda hemfikirdi, "böylece halk yazarın seçkin bir general olduğuna inanacak. İkinci baskıda ... kimliğiniz ortaya çıkacak ... ve o zaman partimiz için bir zafer olacak" (2004: 393). İki yıl sonra Almanya'yı ziyaret eden Marx, Engels'e broşürünün hem Berlin hem de Viyana'daki en yüksek askeri çevrelerde okunduğunu bildirdi. Bu çevrelerde yaygın olarak broşürün bir Prusyalı generalin eseri olduğu varsayılmıştı (2004: 280). Bu broşürün olumlu bir şekilde kabul edilmesi iki kat önemliydi, çünkü askeri "bilim"in tarafsız bir eseri olarak çerçevelenmiş olsa da Engels'in çıkardığı sonuçlar çağdaş Almanya'nın (ve Fransa'nın) dış politikasının enternasyonalist eleştirisini destekledi –ve bu sayede, Alfred von Schlieffen'in kendisi henüz oldukça gençken 1914 Schlieffen planını da öngördü (Engels, 2004: 3213-55).

Özünde, Engels'in broşürü, Alman askeri çevrelerinde Ren'in Po'da savunulması gerektiği yönündeki yaygın varsayımın bir eleştirisi olarak işledi. Varsayım şuydu: Ren, Po'da savunulmalıdır; yani, "büyük Almanya'nın" (Avusturya dahil) Ren Nehri üzerindeki batı kanadı, kuzey İtalya'daki Po Nehri üzerindeki "doğal" güney kanadı boyunca savunulmalıdır. Bu argümana kendi terimleriyle meydan okuyan Engels hem bunun anlamsız olduğunu hem de genelleştirilirse Fransa'nın Ren'in batısındaki tüm topraklar üzerinde eşit derecede "doğal" bir hakka sahip olduğunu ima ettiğini savundu. Dolayısıyla, bu argüman Alman güvenliğini garantiye almak şöyle dursun, Fransız saldırganlığını haklı çıkarmaya hizmet ediyordu.

Dahası, Avusturya'nın İtalya'ya uyguladığı baskıyı ve dolayısıyla İtalyanların Alman nefretini yeniden üreterek bunu yaptı. Engels, bu yaklaşımın askeri açıdan hiçbir anlam ifade etmediğini, çünkü özgür bir İtalya, onu lanetleyen Fransa'ya karşı bir müttefik olabilirken, Avusturya tarafından ezilen İtalya'nın Fransa'nın bir müttefiki olacağını iddia etti. Sonuç olarak, Ren Nehri'ni Po üzerinde savunmak, önemli bir askeri avantaj elde etmeden Fransa'nın ekmeğine yağ sürdü. Alman çıkarlarını korumaya yardımcı olabilecek tek şey hem Almanlar hem de İtalyanlar için ulusal birlikti. Bununla birlikte, Prusya birincisine karşıydı, çünkü yeni devlet içinde kendi hegemonyasını garanti altına almak için Avusturya'sız daha küçük bir Almanya'yı

arzularken, Avusturya da dar bir bakış açısıyla, hanedana dayalı nedenlerle İtalya'yla ilgili olarak aynı şeyi düşünüyordu.

1860'larda ilk Alman işçi partilerinden birinin lideri olan Ferdinand Lassalle, Marx ve Engels'in Prusya eleştirisinin Avusturya'yı nesnel olarak desteklemek anlamına geldiğini, çünkü bunun Almanya'daki Prusya hegemonyasına karşı tek Alman alternatifi olduğunu ileri sürdü (Draper, 2005: 105-9). Bu argüman Marx ve Engels'ten çok Lassalle'ın siyaseti hakkında şunu ortaya koyuyor: Onlar, Lassalle'ın tersine hem Prusya'dan hem de Avusturya'dan siyasi olarak bağımsız bir bakış açısı ifade etmeyi amaçladılar. Engels, Fransız saldırganlığının sert bir eleştirmeniydi ve Marx'la birlikte, III. Napolyon'un bir savaş çığırtkanı olduğuna inansalar da Avusturya'nın İtalya'ya uyguladığı baskıyı ve Prusya'nın kendi "kışlası" olarak daha küçük bir Almanya yaratma arzusunu eşit derecede eleştirdiler.

Fransa ve Avusturya arasında savaş patlak verdiğinde, Avusturya politikası İtalyanları Fransa'nın kollarına itti ve Fransızlar, Habsburg devletini zorlu bir çatışmada mağlup ettikten sonra, Savoy ve Nice'i ilhak ederek İtalyan müttefiklerine ihanet etti. Daha sonraki *Savoy, Nice ve Ren* adlı çalışmasında Engels, bu bölgelerin özünde Fransız olduğuna ilişkin büyük ölçüde asılsız retoriğin altında, Fransız hegemonyasını hem İtalya'ya hem de İsviçre'ye karşı zorlayan saldırgan bir askeri stratejinin yattığını savundu. Üstelik, Fransızların sözde "doğal" sınırlarına kadar toprakları işgal etme politikası, mantıksal sonucu olarak Ren'deki Almanya'ya bir meydan okumaydı. Çatışma sırasında Rusya'nın Fransa'ya verdiği destek hakkında yorum yaparken, savaşın Viyana Antlaşması'nda yer alan parçalanmış Almanya'yı (ve İtalya'yı) yeniden üretme riskini taşıdığını savundu. Birleşik bir Alman cumhuriyeti için mücadele, bu nedenle, Almanya, İtalya ve İsviçre'ye yönelik Fransız (ve Rus) saldırganlığına, Avusturya'nın İtalya'ya yönelik baskısına ve Prusya'nın Avusturya'ya karşı alaycı muhalefetine karşı durmak anlamına geliyordu (Engels, 2004: 569-610).

Engels'in takdire şayan bir şekilde gezintisini sürdürdüğü yer, oldukça karmaşık bir araziydi. Bu bakış açısı, aynı zamanda, onu "küçük Almanya'nın" Prusya hegemonyası altında birleşmesinin bir eleştirmeni yaptı. Prusya'nın 1859'da Avusturya'ya karşı Fransa'ya zımni desteği bu süreçte ilk adımsa, bir sonraki adım Bismarck'ın Schleswig-Holstein yüzünden Danimarka ile savaşa girme kararıydı. Prusya ve Avusturya için hızlı olan bir zafer, Prusya'nın Schleswig'i kontrol ederken Avusturya'nın Holstein'ı kontrol ettiği istikrarsız bir durum yarattı. Kısa bir süre sonra Bismarck, Holstein'ın konumuyla ilgili bir anlaşmazlığı, 1866'da Avusturya ile savaş için bir bahane olarak kullandı –Prusya kazandı ve bu da Prusya egemenliği altında "birleşik ve daha küçük bir Almanya" için temel oluşturdu.

Engels'in bu gelişmelere yanıtı, durumun askeri, teorik ve politik yönlerine angajman olmak oldu. Analizi, güçlü bir stratejik belge olan *Prusya Askeri Sorunu ve Alman İşçi Partisi*'ni (1865) yayımlanmasıyla başladı. Belge, Bismarck'ın askeri güce dayalı politikasının bitmemiş bir teorik değerlendirmesini içeriyordu: *Tarihte Zorun Rolü* (1887-8). Bu çalışmaların amacı, savaş üzerine bağımsız bir sosyalist perspektif

inşası, yeni birleşmiş Almanya'nın toplumsal düzeyde bir analizi ve gelecekteki bir Avrupa (dünya) savaşı beklentisiydi. Çalışmalar ayrıca Engels'in (ve Marx'ın) savaş hakkındaki düşüncesinde bir geçiş anını aydınlatır. Spesifik olarak, 1870 Fransız-Prusya savaşı, Avrupa'daki savaş tehdidine ilişkin değerlendirmelerinde bir dönüm noktası oldu. Daha önce savaş ve devrim arasındaki ilişkiye yönelik analizlerini, savaş ve devrimin aynı madalyonun iki yüzü olduğu 1793'te Fransa'da genel seferberlik arka planında ele almışlardı. 1870'ten sonra, yaklaşan korkunç bir felaket olduğu için savaştan ne pahasına olursa olsun kaçınılması gerektiği ve savaşın devrimi tamamlamaktan ziyade sol için büyük bir tehdit haline geldiği sonucuna vardılar (Draper, 2005: 159).

Engels, *Prusya Askeri Sorunu ve Alman İşçi Partisi* metnine, o noktaya kadar Almanya'da askeri meselelere ilişkin tartışmanın, muhafazakâr feodal ve liberal burjuva unsurlar arasında yürütüldüğü, ancak bağımsız bir işçi sınıfı perspektifinin ortaya çıkmasıyla birlikte meselelerin bilimsel değerlendirmesinin mümkün hale geldiği iddiasıyla başlar (2004: 41). Daha sonra Prusya ordusunun durumunu inceler ve ardından Prusya'daki toplumsal ilişkilerin bir analizini yapar. 1848 deneyiminin, Prusya burjuvazisinin işçi hareketinden duyduğu korkunun onu feodal aristokrasiye bağlı hale getirdiğini gösterdiğini savunur (2004: 57). Ancak bu, dinamik bir ilişkiydi. Prusya askeri yeniden yapılanması, hem bir darbe potansiyelini içinde barındırıyor ve hem de giderek daha pahalı hale geliyor, bu nedenle de Alman burjuvazisinin ihtiyaçları hilafına gelişiyordu. Burjuvazi bu gelişmelere ciddi olarak direnecek miydi? Engels, işçi hükümetinin daha kötü olacağından korkacakları için bu maliyetleri burjuvazinin üstleneceğini düşündü.

İşçi partisinin askeri soruna ve hükümet ile burjuvazi arasındaki bölünmelere karşı tutumu ne olmalıdır? İlk etapta Engels evrensel zorunlu askerliği destekledi, çünkü klasik Atina'da *mutatis mutandis*[4] olarak, silahlar işçilerin ellerine verilmiş ve gerçek işçi demokrasisi için potansiyel bir toplumsal temel oluşturulmuştu (2004: 67). Ek olarak, gelişmiş kapitalist ülkelerde, İngiltere'de olduğu gibi, işçiler burjuvaziye oldukça açık bir muhalefetle karşı çıktılar. Bununla birlikte, feodal çıkıntısıyla Almanya'da durum toplumsal ve dolayısıyla politik olarak daha karmaşıktı. Bu durumdan kaynaklanan olası bir sorun, işçilerin tek taraflı olarak burjuvazi ile yakın çatışmalarına odaklanırken feodalizmin gerici kalıntılarıyla daha geniş çatışmayı bir kenara bırakma riskiydi. Engels bunun bir hata olacağını iddia etti. Kapitalist gelişme, proletaryayı bağımsız bir siyasi güç olarak ortaya çıkardıysa işçi hareketi liberal küçük burjuvaziyi ve burjuvaziyi siyasi bağımsızlık konumundan uzaklaştırmalıdır. Bunu yapmak için liberal demokratik yöntemler işçiler tarafından kendi amaçları için kullanılabilirdi: "Basın özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme hakkı ile genel oy hakkını, genel oy hakkı ile ise, ajitasyonun çok ötesinde söylüyorum ki, her şeyi kazanacaktır" (Engels, 2004: 77).

---

[4] mutatis mutandis: gerekli olan düzeltmeler yapıldıktan sonra -ç.n.

Bu satırlar, Engels'in parlamenter siyaseti eleştirmeden benimsediğini gösteriyorsa da *Prusya Askeri Sorunu'nda ve Alman İşçi Partisi*'nde bu argümana önemli bir boyut ekledi. İşçilerin ve burjuvazinin "yalnızca parlamenter temsil yoluyla gerçek, örgütlü, siyasi iktidarı kullanabileceğini" öne sürdükten sonra, bunun parlamentonun "mali kaynağa" erişmesine bağlı olduğuna dikkat çekti. Ancak Bismarck'ın kaçınmayı amaçladığı şey tam olarak buydu. Sosyalistler bütün umutlarını böyle bir kuruma mı bağlamalılar? Engels, "Kesinlikle hayır" diye yanıtladı. Ayrıca, Bismarck'ın kendisinden önce III. Napolyon'un yaptığı gibi, "evrensel doğrudan oy hakkı"na karar vermesi halinde, bunun demokrasiyi özünde değersiz kılacağından şüphe duyuyordu (Engels, 2004: 74).

Lassalle'in işçi hareketindeki destekçilerinin aksine Engels, Bismarck'ın bu özel oy kullanma biçimini, kendisinden önce III. Napolyon'un kullandığı şekliyle kullanma niyetine karşı uyarıda bulundu; demokrasi için bir araç olarak değil, daha çok bir yanda kendi kişisel gücünü, diğer yanda Prusyalı Junkerlerin gücünü desteklemek için: Köylüler ve tarım işçileri kitlesinin henüz bağımsız işçi hareketinin içine çekilmediği bir bağlamda, "evrensel doğrudan oy hakkı proletarya için bir silah değil, bir tuzak olacaktır" (2004: 75). Dolayısıyla, evrensel doğrudan oy hakkının mümkün olabileceğine inanılmasına rağmen, Engels, özgürleşmenin aracı olabileceği gibi aynı şekilde proletaryayı gerici siyasetin parametreleri içine hapsetmek için de kullanılabileceğini savundu. Genel oy hakkının faydalılığı, bu nedenle, sunulduğu belirli koşullara bağlıydı: Yükselen bir işçi hareketi ve evrensel zorunlu askerlik bağlamında özgürlük mücadelesini teşvik etmeye yardımcı olabileceğine inanıyordu (Draper, 2005: 116). Alman işçi hareketinin yönelimi konusunda Engels, önceliğin "mevcut koşulların izin verdiği ölçüde işçi partisinin örgütlenmesini korumak" olması gerektiğini öne sürdü. Bunun ötesinde, o, "İlerleme Partisi'nin mümkün olduğu kadar gerçek ilerleme kaydetmesini" ve "bir gün işçi partisi kendi ordusunun yeniden örgütlenmesini gerçekleştirene kadar var olan ordunun kendi yolunda gitmesine izin verilmesi"ni savundu (2004: 79). Bu son nokta, onun ve Marx'ın 1870 Fransa-Prusya Savaşı konusundaki sonraki tutumunu aydınlatmaktadır. I. Enternasyonal'in savaş çıkar çıkmaz yayınladığı bildiride, Marx, savaşın Almanya için doğası gereği savunma amaçlı olduğunu iddia etti (Engels, 2004: 5). O zamanlar bilinenler göz önüne alındığında bu, bir bakıma herkesin inandığı bir şeydi –ancak tarihçiler artık Bismarck'ın III. Napolyon'u savaş ilan etmek için tuzağa düşürdüğüne inanıyorlar: Kurban rolü oynayarak güney Alman devletlerini çatışmaya çekecek ve böylece Alman İmparatorluğu'na dönüşecekti. Bununla birlikte, bunun Almanlar için bir savunma savaşı olduğu konusunda ısrar etmesine rağmen, Marx Prusya egemen sınıfına siyasi destek vermedi. *Fransa-Prusya Savaşı Üzerine Söylev* hem Almanya'daki hem de Fransa'daki Enternasyonal üyelerinin savaşları, özellikle de 'hanedan savaşlarını' kınayan açıklamalarını içeriyordu (Engels, 2004: 3-8). Almanların açıklamasında yer alan "derin bir üzüntü ve ıstırapla kaçınılmaz bir kötülük olarak savunma savaşına girmeye mecburuz" ifadesi, birçok kişinin Marx ve Engels'in (en azından baş-

langıçta) Fransızlara karşı Almanları desteklediği sonucuna varmasına neden oldu. Hal Draper durumun böyle olmadığını iddia ediyor. Marx, Liebknecht ve Bebel'in Kuzey Almanya Konfederasyonu Reichstag'daki savaş kredileri oylamasında çekimser kalma kararlarını destekledi ve Enternasyonal üyelerinin hem Fransa'da hem de Almanya'da savaşa karşı kampanya yürütmeleri gerektiğini yazdı (Draper, 2005: 137-8).

Engels, Marx'a yazdığı bir mektupta, Liebknecht'in oylamada çekimser kalmakla hata ettiğini öne sürmüştü. Bunun nedeni, Liebknecht'in savaşı salt bir hanedan biçimi olarak reddederek, savaşın ilerici bir boyut içerdiğini kavrayamadığına inanmasıydı. Alman zaferi, ne kadar yozlaşmış bir biçimde olursa olsun, Almanya'nın (en azından kısmen) birleşmesine ve dolayısıyla Alman proletaryasının bağımsız bir siyasi güç olarak ortaya çıkabileceği bir alanın yaratılmasına yol açacaktır (Engels, 2004: 260). Engels Marx'la yaptığı tartışmalardan sonra bu konudaki fikrini hızlı bir biçimde değiştirdi (2004: 458-9 463, 478, 498). Marx'a göre, Prusya'nın Alsace ve Lorraine'i ilhak etmesi "bu savaşı bir Avrupa kurumuna dönüştürmenin en kesin yolu" olacaktı. Bu eylem, "Fransa kaybedilen toprakları geri talep etmek için yeterince toparlanıncaya kadar" ve Rusya da "kaçınılmaz olarak" Almanya ile savaşa başlayıncaya kadar barışın yalnızca bir ateşkese dönüştüğü "yeni bir dünya-tarihsel çağ" açacaktır (Engels, 2004: 491).

Bu yeni bağlam, başlıca Avrupa güçleri arasındaki savaşın, devrimin zorunlu bir karşılığı olmaktan çok, onun ölümcül düşmanı haline geldiği anlamına geliyordu. Savaşları ve devrimi 1793 olaylarının merceğinden görmek artık yeterli ve hatta ilgili değildi. Gerçekten de *Komünist Manifesto*'nun Almanya'da bir burjuva devrimi talebi, en olası olmayan güç, Bismarck liderliğindeki Prusyalı Junkerler tarafından gerçekleştirilmişti. Engels, bitmemiş denemesi *Tarihte Zorun Rolü*'nde (1887-8) bunun nasıl olduğunu özetledi. Burada, Alman burjuvazisinin, kendi burjuva devriminin taleplerini gerçekleştiremeyecek kadar korkak olduğunu göstermesine rağmen, artan uluslararası rekabet bağlamında Bismarck'ın Almanya'yı birleştirdiğini öne sürdü. Her ne kadar bu görevi Junkerler için yapmış olsa da rolü burjuvazinin ihtiyaçları tarafından destekleniyordu. Bismarck, burjuvazinin arkasından dolanarak burjuva devriminin görevlerini gerçekleştirmişti (Engels, 2004: 458-9, 463, 478, 498).

Ancak bu talep bir kez gerçekleştirildikten sonra Bismarck'ın sınıf geçmişinin olumsuz sonuçları ön plana çıktı. 1870'te Fransızların yenilmesiyle Bismarck, Avrupa'yı istikrara kavuşturmak için değil, tazminatları "gasp etmek" için harekete geçti. Bu noktada Bismarck "ilk kez, dışarıdan dikte edilen bir programı kendi tarzında uygulamayan, kendi beyninin ürünlerini eyleme dönüştüren ve böylece ilk muazzam girişimini gerçekleştiren bağımsız bir politikacı" olarak ortaya çıktı (Engels, 2004: 491). Fransızların Almanlara maddi tazminat ödemesini talep etmekten ziyade Bismarck aceleci bir kararla Alsace ve Lorraine'i ele geçirmeyi seçti ve bu da Fransa'yı Rusya'nın kollarına iterek, bir noktada Avrupa'nın bir kez daha savaşa girmesine neden oldu (Engels, 2004: 3495-6).

Bütün bunlar, doğal olarak yıkım araçlarında sürekli bir devrim yaratan derinleşen bir sanayileşme bağlamında gerçekleşti. Engels, bu teknolojilerin modern ordulara her zamankinden daha verimli ölüm makineleri yapmalarına rağmen, kısa vadede aynı zamanda savaşa aracılık ettiklerini belirtti, çünkü *Rus Çarlığının Dış Politikası*'nda (1889-90) tartıştığı gibi, sürekli yeni tip silahlar yaratmalarına rağmen neredeyse konuşlandırıldıkları anda bunların modası geçiyordu (2004: 46). Ne yazık ki, bu oldukça istikrarsız bir durumdu ve Alsace-Lorraine, Avrupa çapında savaşı giderek kaçınılmaz hale getiren bir fay hattı olarak hareket ederken, yeni teknolojiler, yaklaşan savaşın yanında önceki çatışmaların çocukça bir savaş oyunu gibi kalacağı anlamına geliyordu. Engels, Bismarck'ın gerçekten de yalnızca bir Avrupa savaşı için değil, bir dünya savaşı için de koşulları yarattığında ısrar etti. Bu, Engels'in 1887'de ileri görüşlü bir biçimde öngördüğü gibi, korkunç bir olasılıktı:

> Ve son olarak, Prusya-Almanya'nın yürüteceği son savaş, şimdiye kadar hayal bile edilemeyecek ölçüde ve şiddette bir dünya savaşı olacaktır. Sekiz ila on milyon asker birbirinin boğazına yapışacak ve bu süreçte Avrupa'yı bir çekirge sürüsünden daha açık bir şekilde soyacaklar. Otuz Yıl Savaşları'nın tahribatı üç dört yıla sığdırıldı ve tüm kıtaya yayıldı; kıtlık, hastalık, evrensel, şiddetli sefaletin ardından hem orduların hem de insanların barbarlığa dönüşmesi; yapay ticaret, sanayi ve kredi sistemimizin, evrensel iflasla sonuçlanacak, telafisi mümkün olmayan şekilde bozulması; düzinelerce tacın oluklara yuvarlandığı ve kimsenin onları almak için etrafta olmadığı noktaya kadar eski devletlerin ve onların geleneksel siyasi bilgeliğinin çöküşü, her şeyin nasıl biteceğini ve savaştan kimin galip çıkacağını öngörmenin mutlak imkansızlığı... Yalnızca bir sonuç kesinlikle açıktır: Evrensel tükeniş ve işçi sınıfının nihai zaferi için koşulların yaratılması (2004: 451).

Engels, yaşamının son yıllarını, insanlığı bu yaklaşan barbarlıktan kurtarabilecek devrimci bir strateji formüle etmeye çalışarak geçirdi. Martin Berger, Engels'in daha önce devrimi teşvik etmek için Rusya'ya karşı bir savaş propagandası yapmış olmasına karşın, Fransa-Prusya savaşının ardından, bundan "sürekli olarak üzüntü duyduğunu ve korktuğunu" ve "devrimi savaştan kaçınmanın bir yolu olarak" hayal ettiğini ileri sürer (1977: 127, 129). Bu yeni bağlam, barikat savaşlarının askeri yararına ilişkin uzun süredir devam eden şüpheleriyle birleştiğinde (Berger, 1977: 59), yakın yoldaşlarından birkaçına yazdığı mektuplarda açıkça görülen, savaş olasılıkları hakkında derin bir karamsarlığa yol açtı. 1889'da bir Avrupa savaşı olasılığına dair şöyle yazdı:

> Dehşete kapılıyorum. Özellikle ezilecek, öğütülecek, vahşice yok edilecek Almanya'daki hareketimizi düşündüğümde. Oysa barış bize neredeyse kesinlikle zafer getirecekti (Engels, 2004: 283).

Bu mektup hakkında yorum yapan Gilbert Achcar, Engels'in bu duruma karşı koymak için iki yönlü bir strateji geliştirdiğini yazar: Engels bir yandan, çeşitli ulus devletlerde Barış Partisi'ni desteklemek için elinden geleni yaptı (2004: 367-93). Diğer yandan, ordunun üstesinden gelmek için tamamen daha radikal bir yaklaşımla düşünmeye başladı. 1895'te Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadelesi*'ne yazdığı önsözde,

barikatların orduya karşı askeri bir karşılık olarak değil, yalnızca ahlaki olarak yararlı olduğu iddiasını yineledi (2004: 518). O halde ordunun devrime karşı direnişinin üstesinden nasıl gelinir? Engels'in yanıtı, "burjuva ordusunu içeriden" dönüştürmeyi amaçlayan bir stratejiydi (Achcar, 2002: 80). *Anti-Duhring*'de şöyle yazdı:

> Militarizm ... kendi yıkımının tohumlarını kendi içinde taşır. Tek tek devletler arasındaki rekabet, onları bir yandan ordu, donanma, top-tüfek vb. için her yıl daha çok para harcamaya, yani mali çöküşü gitgide hızlandırmaya, öte yandan, zorunlu askerlik hizmetini gitgide daha ciddiye almaya ve işin sonunda, bütün halkı silah kullanmaya alıştırmaya, yani onu belli bir anda askeri komutanlık hazretleri karşısında istencini kabul ettirmeye yetenekli kılmaya zorluyor. Ve bu an da halk yığını -kent ve tarım işçileri ile köylüler- bir istenç sahibi olur olmaz gelir. Bu noktada, hanedan ordusu halk ordusu durumuna dönüşür, makine çalışmayı reddeder ve militarizm kendi evriminin diyalektiği tarafından çökertilir (2004: 158).

Bu argüman, Engels'in evrensel zorunlu askerlik fikrine neden bu kadar çok ağırlık verdiğini aydınlatır. Gerici amaçlar için üstlenilmiş olmasına rağmen, (yeni oy hakkına sahip olan) proletaryanın zorunlu askerliğini silahlandırmanın militarizmi içeriden baltalayabileceğine inanıyordu -silahlı bir seçmen, başkalarının iradesinin sadece hizmetkarları olarak hareket etmekten ziyade potansiyel olarak kendi iradesini empoze edebilir. Bu, 1793, 1848 ve 1870 olaylarının noktaladığı bir yüzyıl boyunca mücadele alanındaki köklü değişikliklere karşı tetikte olmasına rağmen, açıkça devrimci bir stratejiydi.

1914'ün savaş yanlısı solu, yalnızca Engels'in *Almanya'da Sosyalizm*'de (1891) dile getirilen, Fransa ve Rusya ile bir savaş durumunda Almanya'nın savunulması çağrısını tekrarladıkları konusunda ısrar ettiler (Losurdo, 2015: 85). Engels'e göre, Fransa bir burjuva cumhuriyeti olmasına rağmen, Rusya ile ittifakı nedeniyle mutlakiyetçi gericiliğin bir aracı olarak hareket ediyordu. Bu güce karşı, Alman sosyalistleri, kendilerinin ve seleflerinin geçen yüzyılda kazandıkları kazanımları savunmak zorunda kalacaklardı ve "bunu, Rusya ve tüm müttefikleri, kim olursa olsun, sonuna kadar savaşmak dışında başaramazlar"dı (Engels, 2004: 244).

Bu argüman, 1848 siyasetine açık bir geri dönüşü işaret ediyor gibi görünüyor (ancak Almanya'nın 1914'teki saldırı stratejisi için kesinlikle bir gerekçe değil). Ama neden bu pozisyona geri dönelim? Draper, yüzeysel silahlanma çağrısının altında, *Almanya'da Sosyalizm*'in aslında ilk olarak cumhuriyetçi sol arasındaki savaş yanlısı argümanları yıkma girişimi olarak Fransızca olarak yayınlandığını öne sürüyor. Bu amaçla Engels, hem Almanya'nın Alsace-Lorraine'i işgalinin baskıcı ve yanlış olduğunu, hem de Fransız Cumhuriyeti'nin Alman İmparatorluğu'na kıyasla siyasi olarak ilerici olduğunu öne sürdü. Yine de Rusya ile ittifakın "Fransa'nın devrimci misyonunun reddi" anlamına geleceğinde ısrar etti (Engels, 2004: 270). Eğer hem Achcar hem de Draper, Engels'in asıl kaygısının Fransız sosyalistlerini Alsace-Lorraine gerekçesiyle Rusya ile ittifakı meşrulaştırmaya karşı uyararak savaştan kaçınmak olduğunu iddia etmekte haklıysalar, her ikisi de onun devrimci savunmacılığı

benimsemesinin önemini algılamakta başarısız olmuşlar demektir. Achcar, Engels'in çok özel bir bağlamda yazdığı konusunda haklıdır ve Draper, bu konumu dile getirmekten rahatsız olduğu konusunda aynı derecede haklıdır (Achcar, 2012: 77, Draper, 2005: 164-78). Ancak fikrini Fransızlara ifade etmekten rahatsız olsa da 1793 ile benzerlik konusunda kesinlikle ciddiydi. Adolph Sorge'a bir mektupta şunları yazdı:

> Bebel ve ben bu konuda yazışıyoruz ve Ruslar bize karşı bir savaş başlatırsa, Alman sosyalistlerinin Ruslara ve müttefiklerine, kim olurlarsa olsunlar, ölçüsüz bir saldırıyla (*attaque à outrance*) cevap vermeleri gerektiğini düşünüyoruz. Almanya yenilirse biz de yeniliriz; oysa mücadele o kadar şiddetli olacak ki en iyi ihtimalle Almanya'nın ayakta kalmasını yalnızca devrimci araçlar mümkün kılacak ve bu nedenle 1793'te kontrolü ele geçirip oynamaya zorlanabileceğimiz ihtimali çok kuvvetlenir (Engels, 2004: 266-7).

Bu argüman birçok düzeyde oldukça sorunludur. Bir yanda, ölçüsüz saldırı fikrinin arkasındaki 19. yüzyılda askeri teknolojideki ilerlemelerle tutku ve cesareti yan yana koyan bakış açısının ciddi sınırlılıkları söz konusu. Karşı karşıya olduğumuz, sadece bu fikrin 1914'te kesin olarak yanlışlanması değil, Engels'in 1852 gibi erken bir tarihte, kitle ayaklanmasının coşkusunun başarısının bir tekrarının modern koşullarda neredeyse imkânsız olacağını ileri sürdüğü noktada haklı olması (Engels, 2004: 560).

Başka bir yerde, Engels bu çıkmazdan bir çıkış yolu önerdi. Özellikle "Prusya'nın doğudaki altı vilayetinin kırsal bölgelerinde" Alman Sosyal Demokrasisine verilen desteğin artması, "Alman ordusu bizimdir!" anlamına gelecektir (Engels, 2004: 229). Eğer bu, ordunun kitle ayaklanmasına yeni bir biçim verecek şekilde içeriden dönüşümüne dair umutvar bir argümansa, 1891'de en iyi ihtimalle spekülatifti. Daha da önemlisi, onun analizi, barikat savaşlarının ahlaki yönüne veya 1917'den önce Rusya'da olduğu gibi; subayların ölümüyle ordunun disiplininin siyasi olarak bozulabilir olduğunu gösteren örneklere yer vermiyordu.

Sonuç

Engels'in 1891'de dile getirdiği konumun taktik sınırlamaları ne olursa olsun, bu, Alman hükümetine siyasi destek gerektirmiyordu. Bu, orduyu içeriden yenmek için yaratıcı ve dogmatik olmayan bir devrimci stratejiye dayanan bir devrimci savunmacılık biçimiydi. 1848 ona, işçiler barikatlar boyunca orduyla karşı karşıya geldiklerinde ordunun kazanma eğiliminde olduğunu öğretmişti. Bu imkânsız duruma verdiği yanıt üç yönlüydü: Birincisi, ordunun kontrol etmesini mümkün olduğunca zorlaştırmak için hareketi elverdiğince büyütmeye yardım etmek; ikincisi, asker kitlesini sosyal demokrasiye kazanarak orduyu içeriden baltalamayı amaçlamak; ve üçüncü olarak, Domela Nieuwenhuis'in savaşın başlangıcında genel grev çağrısıyla örneklenen radikal lafazanlığa, eldeki görevlere uygun pratik önerilerle karşı çıkmak (Engels, 2004: 285-6, 233, Kitchen, 1977: 122). *Almanya'da Sosyalizm*'de bu pers-

pektiften şunu yazmıştı: "Alman ordusu giderek daha fazla sosyalizme bulaşıyor" (Engels, 2004: 240). Bu iddiayı şekillendiren stratejinin pratik sınırlamaları ne olursa olsun, bu Martin Berger'in iddia ettiği gibi bir "pasif doktrin" değil, müdahaleci bir devrimci perspektifti (Berger, 1977: 166-9).

Yine de militarizme karşı devrimci bir tepkiye işaret etmesine rağmen, Engels'in vardığı sonuçlar zaman ve mekanla sınırlıydı. 1870'te Alsace-Lorraine'in ele geçirilmesinin Avrupa sahnesinde neden olduğu radikal değişikliği fark etmesine rağmen, çok embriyonik bir biçimde olduğu için şaşırtıcı olmayan bir şekilde yeni eğilimleri kavramakta başarısız oldu. Daha da sorunlu olarak, orduyu içeriden baltalamakla ilgili yorumları düşündürücü olsa da aşırı şematik ve tam olarak işlenmiş bir siyasi strateji oluşturacak kadar gelişmiş değildi. Daha açık bir ifadeyle, Engels, bir Alman'ın, Fransızların Alsace-Lorraine ile ilgili olarak şovenizme boyun eğmemesi gerektiğini açıklamaya çalışmasının yaratacağı taktik hataya karşı daha uyanık olmalıydı.

Bununla birlikte, bu argüman, Marx'ın 1840'lardan beri ifade etmeye çalıştığı bakış açısıyla tutarlıydı: savaş ve devrim ayrılmaz bir şekilde bağlantılıydı ve işçi partisinin siyaseten bağımsız bir bakış açısına sahip olması için savaşa ilişkin bağımsız bir bakış açısı gerekiyordu. Bu proje, 1848'de, çeşitli Avrupa imparatorlukları ile bu imparatorluklardaki işçi hareketlerinin konumu arasındaki karşılıklı ilişkinin bir analizi yoluyla takdire şayan bir şekilde gerçekleştirildi -"tarihsiz uluslar" kavramıyla ilgili sorunlara rağmen, bu analiz bir güç gösterisiydi. Daha sonra, *Po ve Rhine* gibi denemelerinde, militaristlerin argümanlarına güçlü bir içkin eleştiri yaparak, bu argümanlarını baltalamak için elinden gelen her şeyi yaptı. Bunu, aynı anda işçi hareketi için paralel bir strateji geliştirirken yaptı. Bu konuda sosyalistler ve işçi sınıfından bir okuyucu kitlesi için yazdığı makalelerde, genel zorunlu askerliğe desteğin yanı sıra parlamento seçimlerine katılımı, ölümünden yirmi yıl sonra Lenin'in Rusya'da gerçekleştirdiği iktidarı işaret edercesine bir tür proleter meydan okumanın temellerini atmak için verilen daha geniş mücadelenin iki yüzü olarak gördü.

Kaynakça

Berger, M. (1977) *Engels, Armies and Revolution*, Hamden: Archon Books.

Berger, M.; Freedman; G. Achcar, (2002) 'Engels, Theorist of War, Theorist ofRevolution,' *International Socialism*, 2.97.

Blackburn, R. (2011) *An Unfinished Revolution: Karl Marx and Abraham Lincoln*, London: Verso.

Blackledge, P. (2017) 'Practical Materialism: Engels' Anti-Duhring as Marxist Philosophy', Critique, 47. 4.

Blackledge, P. (2018) "Hegemony and Intervention," Science and Society, 82 (2018), 479–499.

Blackledge, P. (2019) 'Engels's Politics: Strategy and Tactics after 1848', Socialism and Democracy, March 2019.

Blackledge, P. (2019) *Friedrich Engels*, New York: SUNY:

Carver, T (1989) *Friedrich Engels: His Life and Thought*, London: MacMillan.

Cohen-Almagor, 'R. (1991) "Foundations of Violence, Terror and War in the Writings of Marx, Engels and Lenin', Terrorism and Political Violence, 3.2.

Draper, H. (2005) *Karl Marx's Theory of Revolution* Vol. V, New York: Monthly Review.

Engels, F. (2004) *Marx and Engels Collected Works*, Moscow: Progress.

Freedman, L., (2013) *Strategy*, Oxford: Oxford University Press.

Gallie, W.B. (1978) *Philosophers of Peace and War* Cambridge: Cambridge University.

Haupt, G. (1986) *Aspects of International Socialism 1871–1941*, Cambridge: Cambridge University.

Henderson, W.O. (1976) *The Life of Friedrich Engels*, London: Frank Cass.

Hunley, J.D., (1991) *The Life and Thought of Friedrich Engels*, New Haven: Yale University.

Hunt, T., (2009) *Marx's General*, New York: Henry Holt & Co.

Kitchen, M. (1977) 'Friedrich Engels' Theory of War', *Military Affairs*, 41 (1977), 123.

Levine, N. (1975) *The Tragic Deception: Marx Contra Engels*, Oxford: Clio.

Losurdo, D. (2015) *War and Revolution*, London: Verso.

Marx, K. (2004) 'Letter to Engels, 25 February 1859,' *MECW*, 40.

Marx, K. ve F. Engels (2004) 'On Poland,', *MECW*, 6, 389.

Neimanis, G. (1980) 'Militia Versus the Standing Army in the History of Economic Thought from Adam Smith the Friedrich Engels', *Military Affairs*, 44.

Neuman, S. ve M. von Hagen (1986) 'Engels and Marx on Revolution, War, and the Army in Society,' *Masters of Modern Strategy*, ed. P. Paret, Oxford: Oxford University.

Neuman, S ve M. von Hagen; B. Semmel, (1981) *Marxism and the Science of War*, Oxford: Oxford University.

Rosdolsky, R. (1987) *Engels and the 'Nonhistoric' People*, London: Critique Books.

Silberner, E. (1977) *The Problem of War in Nineteenth Century Economic Thought*, Princeton: Princeton University.

von Clausewitz, C. (2007) *On War*, Oxford: Oxford University.

Trotsky, L. (1971) *Military Writings*, New York: Pathfinder.

dipnot'dan

Immanuel Kant
Politik Yazılar
***Çeviri*: Aydın Gelmez**

Bu kitapta Kant'ın Eleştiriyi tamamlayan politik metinlerini Türkçede ilk defa bir arada ve yeni çevirileriyle bulacaksınız.

*dipnot yayınları

Selanik Caddesi No: 82/24 Kızılay Ankara - T: 312 419 29 32 - F: 312 419 25 32 - **www.dipnotkitap.com**

Praksis 57 | Sayfa: *147-174*

Engels'in Diyalektik Teorisi: "Doğanın Diyalektiği" mi, Düşüncenin Diyalektiği mi?

Engin Delice*

Öz

Anti-Dühring ve *Doğanın Diyalektiği* başlıklı kitaplar, Marksizm'in tarihsel ve toplumsal varsayımlarını doğa bilimleri ile ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Buradaki açıklamalar Engels'e, Marksist felsefe geleneği içinde ayırıcı bir yer kazandırır. Bu yeri, Engels'in hiç kullanmadığı "doğanın diyalektiği" terimi temsil etmektedir. "Doğanın diyalektiği" mi, doğa hakkındaki bilgileri işleyen düşüncenin diyalektiği mi? (Soru Engels'ten yana Engels'e karşı yanıtlanacaktır.) "Doğada diyalektik", doğa ögelerinin yasası gibi işleyen bir diyalektik anlayışa dönüşmüştür. Bu tartışmalı bir sonuçtur. Ancak Engels'in uyguladığı diyalektik bu değildir. Engels, olguların işleyişini değil, olgular hakkındaki bilginin işleyişinin yöntemi olan bir diyalektiği kullanmaktadır. "Engels'in sözünü ettiği "doğada diyalektik", bilimlerinin nesneleri hakkındaki bilginin işlenmesi ile sınırlıdır. Bu da temelde diyalektiği yöntem olarak uygulamak demektir ki, bu düşüncenin diyalektiğinin tanımıdır. Makalede bu varsayımı temellendirmek için: İlk olarak diyalektiğin farklı formlarda görülmesine yol açan görüntüler analiz edilmektedir. İkinci olarak, diyalektik genelde bir yöntem, özelde ise düşünce yöntemi olarak gösterilmektedir. Ardından diyalektik ile bilim ilişkisi, yönteme nesnellik kazandırma arayışı olarak gösterilmektedir ve Ortodoks Marksizm'in ve Batı Marksizm'inin diyalektiğin bilimsel niteliği ile olan sorunlu ilişkisi özetlenmektedir. Makale, Engels'in doğa bilimlerini diyalektik açıdan ele almasının gerisindeki politik gereksinimlere göndermede bulunarak tamamlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Engels, Marx, Marksizm, doğanın diyalektiği, diyalektik yöntem, felsefe*

Engels' Dialectic Theory: "Dialectic of Nature" or Dialectic of Thought?

Abstract

The books titled *Anti-Dühring* and *the Dialectic of Nature* aim to link the historical and social assumptions of Marxism with the natural sciences. The explanations here give Engels a distinctive place within the Marxist tradition of philosophy. The term "dialectics of nature", which Engels never used, represents this place. However, is this dialectic the "dialectic of nature" or the dialectic of thought that processes information about nature? (The question will be answered against Engels by standing on Engels' side.) "Dialectic in nature" has turned into a dialectical understanding that functions like the law of the elements of nature. This is a controversial result. But this is not the dialectic applied by Engels. Engels does not use the operation of facts, but a dialectic, which is the method of operation of knowledge about facts. "Dialectic in nature" of which Engels speaks limited to the processing of knowledge about the objects of their science. This basically means applying the dialectic as a method, which is the definition of the dialectic of thought. To justify this assumption: First, the images that

* Engin Delice. E-Posta: enginedelice@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-2331-055X
Makale gönderim ve kabul tarihi 28.2.2022 - 2.3.2022

cause the dialectic to be seen in different forms are analysed. Secondly, Engels' dialectic is shown as a method in general and as a method of thought in particular. Then, the relationship between dialectic and science is shown as a search to bring objectivity to the method and the problematic relationship of orthodox Marxism and Western Marxism with the scientific nature of dialectics is summarized. The article concludes by referring to the political needs behind Engels's dialectical treatment of the natural sciences.

Keywords: *Engels, Marx, Marxism, dialectics of nature, dialectical method, philosophy*

Doğanın Diyalektiği'nde (1873-1883) Friedrich Engels'in tam olarak ne yaptığı sorusu, genel olarak "doğa" ve "diyalektik" sözcükleri bağlamında yanıtlanmaktadır. Bu sözcük çiftinin ilişkilendirilmesi ile oluşturulmuş "doğanın diyalektiği" terimi, bir yandan Engels'in Marksist felsefe içindeki simgesel temsiline dönüşmüştür; diğer taraftan *Doğanın Diyalektiği*'nin (2010b) hem en görkemli varsayımının hem de en tartışmalı probleminin ifadesi olmuştur.[1] Bununla birlikte Engels'in "Doğanın Diyalektiği" için yaptığı çalışmalarının yarım kaldığı; yaklaşık iki yüz fragman ve notun işlenmemiş olarak kitabın ekinde beklediği dikkate alındığında, ustanın yolunda düşünmenin sürmesi gerekmektedir.[2] Yapılan eleştirel değerlendirmelerde, *Doğanın Diyalektiği*'nde Engels'in diyalektiği "doğa" ile mi yoksa "doğa bilimleri" ile mi ilişkili olduğu sorunu öne çıkartılmamış gibi görünmektedir. Oysa bu ayrım, Engels'in sözünü ettiği diyalektiğin tam olarak ne olduğu sorusunun yanıtı için gereklidir: Engels'in geliştirdiği diyalektik "doğanın diyalektiği" midir yoksa doğa hakkındaki bilgilerin işlenmesi olarak "düşüncenin diyalektiği" midir? Bu soru daha alt ve temel bir soru ile yanıtlanabilir görünmektedir. Engels'in diyalektiğinin nesnesi nedir: Doğa olguları mıdır yoksa doğa bilimlerinin doğa olguları hakkındaki bilgileri midir? (Bu makalede soruları, Engels'ten yana Engels'e karşı tartışacaktır.) Sorular, "doğanın diyalektiği"ne gösterilen haksız ilgisizliğin gerisinde duran,[3] diyalektiğin doğa görüşüyle kurulan abartılı ilişkisinin temelindeki yanlış anlamayı tartışabilmeye olanak sağlayacaktır.

Her ne kadar Engels "doğanın diyalektiği" terimini kullanmamış olsa da[4] onun kullandığı "doğada diyalektik" ifadesi ve bunun için yaptığı açıklamaların doğrudan

---

** Bu makaleyi yazmam konusunda beni teşvik eden dostum Koray Yılmaz'a; cesaretlendirici değerlendirmeleri için hakemlere; bir editörlükten daha fazlası olan özverili ve zarif katkıları için Çiğdem Demircan-Simon'a çok teşekkür ederim.

[1] *Doğanın Diyalektiği* (Dialektik der Natur, 1873-1883) kitabının Engels'e kazandırdığı bu nadir durumun benzerini Machiavelli'ye *Prens* (Il Principe, 1532) kitabının tartışmalı içeriği kazandırmaktadır. İnsan ilişkilerinde "egemenlik" durumu sürdükçe *Prens*'teki "araçların meşruluğu" problemi geçerliliğini koruyacağı gibi, doğayı bilme yönelimi sürdükçe, Engels'in *Doğanın Diyalektiği* deki "bilgilerin ilşkilendirilmesi" ilgisi ve bunun "yöntemi" problemi varlığını koruyacaktır.

[2] John Bellamy Foster, "Marksist felsefe anlayışı" ile "ekolojik hareketin büyük bir politik güç olarak ortaya çıktığı doğa bilimi" arasındaki "derin uçurumu" aşmak için "Engels'in doğanın diyalektiği anlayışının yeniden kazanılmasını gerektiğini]" düşünmektedir (Foster, 2020).

[3] Roy Bhaskar'ın da anımsattığı gibi (1993: 348), "Materyalist kırılma" ile birlikte "doğanın bir diyalektiğinin olup olmayacağına dair 'büyük tartışma'" da "önemini yitir[ir]"

[4] "Nasıl ki tarih teorisi in adlandırmasını Engels, Marx'ın uygulamalarına bakarak yapar; "diyalektik materyalizm" adlandırmasını da Marx ve Engels'i takip eden birinci kuşak teorisyenleri, onların uygulamalarına bakarak yapar. Bu kuşağın "diyalektik materyalizm" ifadesi için kaynak aldığı Marx'ın *Kapital*'i ve özellikle de Engels'in *Anti-Dühring*'idir." (Delice, 2018: 29). "Diyalektik materyalizm" terimi Josef Dietzgen tarafından 1887'ye kadarki yazılarında kullanılmış olsa da Marxsist literatür Plehanov ta-

bu terim bağlamında olduğu açıktır. Öyle ki, Engels "diyalektik" dediği şeyi doğaya gömerek bütün sürecin gerisindeki tek belirleyici güç olarak belirlemektedir. Dahası, "diyalektik yasaların doğanın gerçek gelişme yasaları" (Engels, 2010b: 337) olduğunu söylemektedir. Bu varsayıma dayanarak, Engels'in kimi pasajlarda diyalektiği doğa yasası düzeyinde ele alma eğiliminde olduğu açıkça ileri sürülebilir. Hatta diyalektiği "hareket ve gelişme yasalarının bilimi" (Engels, 2010a: 131) olarak tanımlamakta ve bilim insanlarına diyalektiği öğrenme görevini bildirmektedir (Engels, 2010a: 24). *Doğanın Diyalektiği*'ni bu anlama düzeni içinde yorumlanması, genel kabulle çatışmayacağı için, kabul edilebilir görünmektedir.

Bu görece bağlantılı belirlemeler araştırma bilinci, bilim, yasa ve doğa şeklinde tersinden bir dizilim içinde okunursa, kuşkulu bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre öznel başlangıcın (bilinç) araştırma araçları (yöntem), temelde öznelin nesneye yönelimidir (uslamlamasıdır); nesnesiz uslamlama olamaz. Bu anlama dizgesi geçerliyse, Engels'in diyalektik dediği yasa, doğada kendinde işleyen bir doğa yasası türünden bir varlığa sahip olduğu varsayımı kuşkulu duruma düşmektedir. Bu kuşku, diyalektik yasanın aklın doğaya uyguladığı bir yöntem olduğu varsayımına kadar da çıkabilir. Böylesi bir varsayım, Engels'i saf aklın ilkelerini düzenleyici ilke olarak doğaya dikte edildiğini varsayan Kant'ın epistemolojisine[5] kuyrukçu yaparken, Marx'ın Hegelci rasyonalizmin gizemine uyguladığı "tersine çevirme"yi tersine çevirir. Öyleyse diyalektik uslamlamayı aklın kurallarını doğaya dikte etmek olarak yorumlamak, öngörülmemiş bir metafiziğe yol açmaktadır. Oysa Engels "diyalektiğin yasalarını doğaya inşa etmek değil, onları içinde keşfetmek ve ondan evrimleştirmek" (Engels, 2010a: 12) gerektiğini açıkça söylemektedir. Yani, Engels'e göre doğada gömülü olan diyalektiği çıkartıp işleyerek aklın kurallarına dönüştürmelidir. Materyalist bir işlem olarak sunulması, aklın kurallarını doğadan çıkartmayı metafizik olmaktan kurtarmakta mıdır? Bu sorunun yanıtı, Engels'in diyalektiğinin metafizik olup olmadığını belirlemek konusunda gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, Engels'in diyalektiğinde aklın kuralları mı doğaya dikte edilmektedir yoksa doğanın kuralları mı akla dikte edilmektedir? Engels diyalektiği çözümlerken konuyu böyle ele almamıştır; ancak Hegel'in kavramlarını doğaya dikte etmesine sıklıkla itiraz eden cümlelerden de

---

rafından kullanıldığını varsayar. Oysa Plehanov'un terimi ilk olarak *Hegel'in Ölümünün Altmışıncı Yılı İçin* (1891)[4] başlıklı çalışmasında ("diyalektik metot" ve "diyalektik materyalizm" ifadelerini) kullanmaktadır. Engels, Dietzgen'in "en iyi işimiz olan ve en güçlü silahımız olan bu materyalist diyalektik (materialist dialectic / materialistische Dialektik" konusundaki çalışmalarından hayranlıkla söz etmektedir (2010d: 384). Ad belirlemesinde Dietzgen'ın değil de Plehanov'un etkisinin öne çıkartılması, olasılıkla Leni ..'in *Materyalizm ve Ampriokritisizm*'de (1977 [1908]) Dietzgen'i kafasının karışık olarak göstermesi (1977: 120) ve Ekim Devriminden sonra (ve özellikle de *Diamat*'ın etkisi ile) Sovyet düşünürlerinin eleştirileri neden olmuştur. Daha fazla açıklama için bkz. Delice, 20108: 29-38.

[5] *Critique of Pure Reason*'da Kant, kategorilerin duyusal verilerin bilgisinin a priori koşullarını sağladığını temellendirmeye çalışır. "(...) Akıl kendisinin doğaya koyduğu şeye göre doğayı" araştırır (Kant, 1998: 109; BXIV). Bunun anlamı, pasif gözlem olamayacağıdır. Kant, bunu "deneyimin kesinliğinin" (1998: 138, B5) koşulu olarak almaktadır. Kant, "kategoriler aracılığıyla, (...) a priori kavrama ve böylece doğaya yasayı buyurma ve hatta doğayı olanaklı kılma olanağını" (1998: 261. B160) kategoriler ile açıklamaktadır. "Neden", doğaya dayatılan kavramsal bir düzenleyici ilkedir. "Kategoriler, görünüşlere, dolayısıyla tüm görünüşlerin toplamı olarak doğaya a priori yasalar koyan kavramlardır." (1998: 263, B164) Bu açıdan "uzay ve zaman" algının, neden bilmenin formudur.

anlaşılabilir ki, Engels'in diyalektiği saf bilinçten ya da kavramdan hareket etmemektedir. Bununla birlikte F. Schelling ve G. W. F Hegel'in doğa felsefelerinin de doğrulayacağı gibi, doğadan bilince doğru işleyen metafizik bir gelişim sürecinin varlığını ileri süren 19.yy'ın doğa felsefelerinin etkileri dikkate alındığında Engels, ilkeleri doğadan getirmeye yatkın bir felsefe kültüründen gelmektedir.[6] Ancak Engels'in doğadan hareketle diyalektiği inşa etme eğilimini 19. yy. doğa felsefelerinin yarattığı kültür ile ilişkilendirmek yanlış olacaktır. Çünkü Engels, a priori ilkelerden ya da kavramsal bir öngörüden değil, doğrudan doğa bilimlerinin olgular hakkındaki bilgilerinden hareket etmektedir ve sadece bu bilgilerin ilişkilendirilmesini amaçlamaktadır. Bu makale, Engels'in diyalektiğini ne aklın doğaya ne de doğanın akla bir ilke dikte etmediğini; ancak bilgide ilerlemenin doğanın (düşünce nesnesinin) işleyişine eşlik etmek olduğu temelinde aklın doğayı izlediğini varsaymaktadır. Bu nedenle "diyalektiğin yasalarını doğaya inşa etmek değil, onları içinde keşfetmek ve ondan evrimleştirmek" belirlemesini, *doğayı bilince indirgemek değil, bilinci bağlantılara yükseltmek* olarak yorumlanmalıdır. Bunun anlamı, doğanın var-olma ilkeleri ile uslamlamanın ilkelerinin uyumlu kılınmasıdır. Engels'in doğa bilimleri ile diyalektiği ilişkilendiren entelektüel ilgisi, bu nesnelliğe ulaşma biçimi olarak okunmalıdır.

Bu açıdan bakıldığında, doğa bilimlerinin nesneleri hakkındaki verilerinin –ya da doğa bilimlerinin- nasıl ilişkilendirilebileceği sorunu, zorunlu olarak doğa ögelerinin nasıl var-olduğu bilgisine atıfta bulunmayı gerektirmektedir. Bu nedenledir ki, "doğada diyalektik" sorunu, açıkça doğa bilimlerinin nesneleri hakkındaki bilgilerinin nasıl ilişkilendirileceği –ya da bilginin diyalektik açıdan nasıl ilerletileceği- sorunu ile ilgilidir. Engels'in sıklıkla doğa ögelerinin işleyişine atıfta bulunması, bir doğa bilimci gibi –hatta diyalektiği kendi araştırma metoduna dönüştürmüş bir doğa bilimci tutumuyla- konuşması, doğada, tıpkı doğa yasası gibi işleyen bir diyalektiğin olduğu varsayımını güçlendirmektedir. Her şeyden önce, doğada oluşun açıklanması sorunu bilimlerin bilgisinin nasıl ilişkilendirildiği sorunuyla doğrudan ilgilidir; çünkü bu, birden fazla bilim dalının farklı açılardan açıkladığı bir konudur. Kaldı ki, Engels'i *Doğanın Diyalektiği* için çalışmaya zorlayan sorunlar arasında, doğa bilimlerinin verilerinin nasıl ilişkilendirilebileceği (ya da diyalektik epistemoloji) sorunu, doğa ögelerinin aralarındaki ilişkinin (ya da yaygın kabulle "doğanın diyalektiği"nin) nasıl kurulabileceği sorunundan daha zayıf değildir. Ancak Engels'in doğa bilimleri ile ilgilenmesinin temel sorunu olan doğa bilimlerinin verilerinin ilişkilendirilmesi gereksinimi, Engels'ten başka kimseyi ilgilendirmemiş görünmektedir.[7] Doğa

[6] Engels'e en yakın kaynak Schelling'in doğa felsefesidir. Schelling'in doğa felsefesi, öznelliğin doğadan başlayarak nasıl ortaya çıktığını açıklar. Schelling'in bu yaklaşım, Hegel'in *Mantık Bilimi* ile *Doğa Felsefesi* arasındaki geçişin merkezinde yer alır. *Mantık*'ın sonunda özgürleşmiş İdea, Doğa Felsefesi'nde gerçekleşmiş doğaya; buradaki organik alanı aşarak *Tin Felsefesi*'nde gerçek özgürleşmiş bilince dönüşecektir. Engels'in Schelling derslerini dinlerken aldığı notlardan: "Bu, düşünmenin hareketli doğasıdır, buna göre salt düşünmekte duramaz, sürekli olarak varlığa geçmek zorundadır. Ancak bu, gerçek varlığa geçiş değil, yalnızca mantıksal bir geçiştir." (Engels, 2010g: 202).

[7] Engels'in bu temel derdi in unutulmasından dolayıdır ki, Marksist çevrelerde "disiplinler arası çalışma" terimi yaygınlık kazanmıştır. "Varlığı bir bütün olarak görmeyi olanaklı kılacak diyalektik, birkaç disiplinin birleşik çalışmasına göndermede bu-

ögelerinin kendi aralarındaki ilişkinin nasıl kurulduğu sorunu, doğa bilimlerinin verileri arasındaki ilişkinin nasıl kurulabileceği sorununun altında ele alındığı oranda, doğanın diyalektiği sorunu, bilginin diyalektik ile ilişkisi sorununun altında yer alacaktır. Doğa ögelerinin işleyişinin açıklanmasının, mantıksal işleyişin devinimi ile uyumlu olması, doğada diyalektiğin epistemoloji temelli bir çözümlemesidir. Öyle görünmektedir ki, *doğayı (gerçekte her bir fenomen hakkındaki doğa bilimlerinin verilerini) diyalektik olarak kavramak, bilincin kendi bilgi düzenini nesnesinin var-olma düzeni içinde dönüştürmesidir*. Diyalektik olarak anlamak, şeyi kendi iç bağlantılarından hareketle karşıtlıklarıyla var-olma bağında kavramaya, yani ontolojik bilmeye dayanır. Engels'in "doğada diyalektik" varsayımındaki diyalektik, doğrudan doğa ögelerinin işleyişi olarak değil, doğa bilimlerinin bilgisinin (böylece de doğa ögelerinin) ilişkilendirilmesi ve gelişimi ile ilgili olarak ele alındığında (yani, ontolojik bir kavrayış ile) açıklık kazanabilir. Bu yaklaşım "doğada diyalektik" varsayımını yanlışlamaz; tersine, doğa bilimlerinin doğa ögeleri hakkındaki açıklamalarını diyalektik mantık dizgesine uygun düzenleyerek sınırlar ve olumlar; ayrıca, bu işlemi diyalektiğin bir niteliği olarak belirleyerek, "doğanın diyalektiği" adlandırmasını, bağımsız bir diyalektik türü olarak anlamlandırılmasını ortadan kaldırır. Bununla birlikte, materyalist bir ontolojideki momentlerin geçişliliğini kavrayan bir uslamlama olarak daha da merkeze yerleştirir.

Bu bağlamda, bu makale *temelde* tek bir diyalektiğin olduğunu varsayacaktır: Düşüncenin diyalektiği. Düşüncenin diyalektiği, *içsel bağlantılara yönelim* anlamında bir düşünme edimidir. Engels'in teorisini temsil eden "doğanın diyalektiği" ifadesinin görkemini, "düşüncenin diyalektiği" gibi Platon diyalektiğinden kalma (*Devlet*, VII. Kitap) bir tespitle sınırlamak, ilk etapta uyumsuz görünebilir. Ancak bu makale, bilincin *nesnesinin içsel bağlantılarına yükselme edimi*ni *diyalektik uslamlamanın özü* olarak almaktadır. (Bu belirleme, Marx'ın *Kapital*'in Önsöz'ündeki nesnenin "içsel ilişkilerinin" çözümlenmesi ve bilginin "sunumu" olarak diyalektik yöntem belirlenimine dayanmaktadır). Diyalektik yöntemin adlandırılması uygulandığı nesneye bağlı olarak yapılırken bir ad çokluğu ortaya çıkmış olsa da bunların hiçbiri diyalektiğin sadece bir yöntem olduğu ve bu yöntemin *temelde* nesne hakkındaki bir *uslamlama* olduğu gerçeğini örtemez. Nesnesinin tarzı ve bu nesnenin açıklama modeli ne olursa olsun, diyalektik yöntem bu nesnenin içsel bağlantılarını bilgi düzeyinde serimleyen uslamlamadır. Bu nedenle Engels'in diyalektiğinin değişmeyen temel bir işlevi vardır: Yöntem. "*Doğada diyalektik*" adlandırması bir diyalektik türü değil, nesnesi en geniş anlamda doğa –hareket ve onun görünümleri- olan düşünme yöntemidir. Doğadaki içsel ilişkilerinin dışsal etkileşime doğru ilerleyen gelişim sürecine bağlı olarak *bu yöntem, nesnesinin içsel ilişkilerinin bilgisini onun bağlantılarına doğru ilerleten bir bilme işlemidir*. Uslamlama, doğa (düşüncenin nesnesi) hakkındaki

---

lunan "disiplinlerarası" ("interdisipliner") denilen bir çalışma tarzını geçersizleşecektir. Diyalektik, "disiplinlerarası" adlı çalışma türünü, endüstri için burjuva bilimciliğinin bir özlemi olarak olumsuzlamaktadır; çünkü diyalektik bakış, zaten disiplinlerarası bir uslamlama bağlamında bilgi kurmayı amaçlamaktadır." (Delice, 2015: 93)

doğa bilimlerinin verilerini öncül olarak almaktadır. (Engels'in istediği, diyalektik düşünme yöntemini doğa bilimcilerin öğrenmesidir.) Bu açıdan "doğanın diyalektiği" ifadesi, empirik doğa ögelerinin işleyiş düzeninde değil (ki burada doğa yasası işlemektedir), ontolojik bir tasarımda, varlık dizgesindeki var-olanların ilişkisini, kategoriler arası geçişin ilkesinin bilgisi olarak karşılık bulmaktadır.[8]

Engels'in çözümlemeleri, diyalektiğe ilişkin içerik açıklamalarından (ya da diyalektik formlar görüntüsüne yol açabilen açıklamalardan) doğa bilimlerinin sınıflandırılması ve onların ilişkilendirilmesine doğru bir okuma yapılarak bu varsayım tanıtlanabilir.

Farklı Olan Diyalektik Formlar mı İçerikler mi?

Engels'in diyalektik teorisinin sınırları ya da içeriği konusunda yaptığı açıklamalar kadar, diyalektiğin uygulandığı alanlarının farklılığı, diyalektik kavramını standartlaştırmayı güçleştirmektedir. (Engels'in polemik tarzındaki tartışmaları, tamamlanmış metinleri ve kimi açıklamaları da bu duruma özel bir katkı sağlamaktadır.) "Doğanın diyalektiği", "hareketin diyalektiği", "düşüncede diyalektik" gibi ifadelerin yanı sıra, Engels'in yaptığı "öznel" ve "nesnel" diyalektik ayrımı, çoklu diyalektik görünümüne yol açmaktadır. Uygulama alanlarının (doğa, toplum, ekonomik ilişkiler, tarih, düşünce gibi farklı momentler) farklılığı dikkate alındığında, farklı diyalektik türlerinin görünümü uygulandığı nesne alanından mı yoksa diyalektiğin farklı içeriklendirilmesinden mi kaynaklandığı anlaşılmaz görünmektedir.

Çalışma notlarının üçüncü klasörü için Engels'in oluşturduğu içindekiler tablosundaki "Doğanın Diyalektiği" başlığı ve bir not[9] dışında, "doğanın diyalektiği" ifadesi kitap içinde hiç kullanılmamıştır. Benzeri durum Engels'in teorisinin adı olarak kullanılan "diyalektik materyalizm" ifadesi için de geçerlidir. Bununla birlikte, bu her iki ifade de Engels'in diyalektik teorisinin ayırıcı yanını ifade ederken, onun açıklamalarına da uygundur. Özellikle de Engels'in kullandığı "doğada diyalektik" (Engels, 2010b: 486) ve "materyalist diyalektik" (Engels, 2010d: 383) ifadeleri dikkate alınırsa, "doğanın diyalektiği" ve "diyalektik materyalizm" adları, teorinin simgesel adı kadar, onun ontolojik niteliğine vurguda bulunmaktadır.

Engels'in sınıflandırması dahil, onun çözümlemelerinde diyalektik terimi farklı formlarda görünse de burada çoklu diyalektik tasarım yoktur. Bu görünüme yol açan, diyalektiğin farklı alanlardaki uygulamalarıdır. Farklı uygulama alanları, diyalektiğin farklı olgu düzeni ya da işleyişi ile içeriklendirilmesi anlamına gelmektedir. Engels'in

---

[8] Materyalizmin bir "dünya görüşü" (weltanschauung) olarak işlemesi açısından bakıldığında, Engels'in konuya giderek daha üst bir kavramsallaştırmadan bakma eğiliminde olduğu görülebilir. *Anti-Dühring*'de, materyalizm ile idealizm arasındaki tarihsel geriliminin materyalizm lehine kapandığını varsaydığı yerde, "modern materyalizm", "felsefenin ve doğa biliminin iki bin yıllık gelişiminin ve bu iki bin yıllık tarihinin tüm düşünce içeriğini" (2010a: 128) kendine ekleyerek, artık ne bilim ne de felsefe olarak kalamayacağını; "gerçek bilimlerde uygulanması gereken bir dünya görüşü" (2010a: 12) olduğunu varsaymaktadır.

[9] *Doğanın Diyalektiği*'nin "Not ve Fragmanlar" bölümünün "Fizik" başlığı altında: "manyetik kutupların itilimi"ni, "elektrik akımlarının çekimi" ile açıklanmasını "Doğanın diyalektiğine güzel bir örnek" (Engels, 2010b: 569) diyerek değerlendiren cümle.

"bilinçli diyalektik" dediği düşünme yöntemini Marx ile birlikte "materyalist doğa ve tarih anlayışına uygula[dıklarını]" (Engels, 2010a: 11) söylerken, uygulama alanlarına dayalı diyalektiğin farklı formlarda algılanmasına yol açmaktadır. Ancak içerik ve ayrımlar ne olursa olsun, Engels de Marx da diyalektiği temelde bir *yöntem* olarak ele almaktadırlar. Bu da tek bir diyalektik yöntem, düşüncede diyalektiğin yöntemi, demektir.

1) Yöntem Olarak Diyalektik

Diyalektiğin yöntem olarak ifade edilmesi, aynı zamanda, Marksist diyalektiği, diyalektiğin tarihi ile ilişki içinde olmasını vurgulamaktadır. (Bununla birlikte, diyalektik düşünmenin ayrımı ve farkı gösterilemezse, "düşünce metodu" belirlemesinin Engels'in diyalektiğe olan katkısını sınırlama riski vardır.)

"Doğanın diyalektiği", "diyalektik materyalizm", "bilimsel diyalektik" ya da "bilim olarak diyalektik" gibi diyalektik formlara yapılan göndermelerin yoğunluğu dikkate alındığında, Engels'in diyalektiği "düşünce yöntemi" olarak belirlemesine ilgi görece daha azdır. Oysa Marx gibi Engels de diyalektiğe öncelikle bir *yöntem* olarak atıfta bulunmaktadırlar. Marx, *Kapital*'in Önsöz'ünde (2010a: 19) diyalektik için "benim yöntemim" demektedir. Engels de Marx'a göndermede bulunurken sözünü ettiği Marx'ın kullandığı "diyalektik yöntem"dir (Engels, 2010a: 114).[10] Bu, gelişmenin bilgisinin elde edildiği (Engels, 2010: 24) bir "düşünme" ve "açıklama", "serimleme" (exposition) yöntemidir (Engels, 2010a: 8). Nesne hakkında düşünmede ve onu açıklamada işleyen bir yöntemdir. Marx bu ayrımı sanki diyalektiğin iki görünümü varmış gibi ifade etmektedir: "Elbette sunum (presentation) yöntemi, araştırma (inquiry) yönteminden biçim olarak farklı olmalıdır. Araştırma yöntemi, malzemeyi ayrıntılı ve uygun hale getirmeli, farklı gelişme biçimlerini analiz etmeli, iç bağlantılarını izlemelidir. Ancak bu çalışma yapıldıktan sonra gerçek hareket yeterince betimlenebilir. Bu başarılı bir şekilde yapılırsa, konunun ömrü aynadaki gibi ideal olarak yansıtılırsa, sanki önümüzde sadece a priori bir inşa varmış gibi görünebilir." (Marx, 2010a: 1). Böylece Marx, Engels'in diyalektik kavrayışının temellerinde ışıldayan iki belirlemede bulunmaktadır. Diyalektik: (1) "iç bağlantıları" izleyen bir düşünme yöntemidir; (2) nesnesini eksiksiz sunarak düşünceye a priori bir görünüm kazandırmaktadır. Böylece Marx diyalektiği, "araştırma" ve "sunma" edimini düşünmenin kendisinde, böylece de düşüncenin ilerletilmesinde bir yöntem olarak kullanmaktadır. (İlk belirlemenin etkisi Engels'in diyalektiği "içsel bağlantıların bilimi" olarak tanımlamasında; ikincisi, Engels'in "diyalektik yasa" olarak adlandırdığı "düşünce ilkeleri"ni "doğa yasası" ile ilişkilendirmesinde görünecektir). "Marx'ın erdemidir ki, 'bugünün Almanya'sında bolca konuşan huysuz, kibirli, vasat Epigonoi'nin'[11] aksine, unutulmuş diyalektik yöntemi, onun Hegel diyalektiği ile olan

[10] Engels'e göre, Marx'ın öne çıkarttığı bu diyalektik yöntem unutulmuştu (Engels, 2010b: 343).

[11] Marx'ın *Kapital*'in önsözünden yapılan bu alıntıdaki "Epigones" (taklitçiler) ile göndermede bulunulan L.Büchner, F.A. Lange, E.K. Dühring, G.T. Fechner gibi Alman filozoflarıdır. (Bkz. Marx, 2010a, "Afterword to the Second German Edition").

bağlantısını ve ondan ayrımını yeniden ön plana çıkaran ve aynı zamanda *Kapital*'de, bu yöntemi empirik bir bilimin, politik ekonominin gerçeklerine uygulayan ilk kişidir." (Engels, 2010b: 343).

Marx da Engels de diyalektiği "yöntem" olarak Hegel'den alırlar. Ancak "Hegel'in bize gerçekten verdiği gibi bir diyalektik yöntemi" (Marx ve Engel 2010: 529; "True Socialism") olduğu gibi yinelemek söz konusu değildir. Marx, daha *Economic And Philosophic Manuscripts of 1844*'te (*1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*) (2010b) "Hegelci diyalektik" ile hesaplaştığını, bu konuda Hegel'e karşı "*ciddi, eleştirel* bir tavra sahip" kişi olarak Feuerbach'ı izlediğini ifade etmiştir (Marx, 2010: 327). Diyalektik konusunda Hegel ile karşıtlığını hep korumuştur. *Kapital*'in "Önsöz"ünde Marx, "Benim diyalektik yöntemim farklı olmakla kalmaz, onun tam tersidir", demektedir (Marx, 2010a: 19). Her ne kadar Marx ve Engels Hegel'in "diyalektik apozisyon yöntemi"ne[12] saygı duysalar da Engels'in de vurguladığı gibi "Marx, Hegelci mantıktan Hegel'in bu alandaki gerçek keşiflerini içeren çekirdeği çıkarma ve idealist sargılarından arındırılmış diyalektik yöntemi, düşüncenin gelişiminin tek doğru tarzı haline" (Engels, 2010c: 474-75) getirmiştir.

Diyalektiğin işleyiş modeli –en azından diyalektiğin doğadan bilinç alanına geçen işlemi- konusunda Engels Hegel'i izlese de onun mistik diyalektiğine karşı Marx'ın rasyonel diyalektiğini izlemektedir. Marx'ın *Kapital*'deki simgesel açıklamasına göre: "Diyalektiğin Hegel'in elinde maruz kaldığı gizemlileştirme" nedeniyle "diyalektik onunla baş aşağı durmaktadır. Mistik kabuğun içindeki rasyonel çekirdeği keşfetmek için, yeniden tersine [ayaklarının üzerine] çevrilmelidir." (Marx, 2010a: 18) Buna göre Hegel'in tarih anlayışı, "yeni materyalist bakış açısının doğrudan teorik önkoşulu"dur. (Engels, 2010c: 474). Engels'e göre (*Karl Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy*, 1859) Hegel "gerçek ilişkiyi tersine çevirmiş ve onu baş aşağı tutmuş" olsa da Marx, "Hegel'in bu alandaki gerçek keşiflerini içeren çekirdeği" onun mantığından çıkartmış ve onu, kendi "politik ekonomi eleştirisinin altında yatan yöntemi" sağlayan "temel materyalist bakış açısı" (Engels, 2010c: 474) olarak işlemiştir.[13] Marx, Engels'in bu belirlemesini *Kapital* I'in (1867) "Almanca İkinci Baskıya Son Söz"ünde (1873) kendi diyalektik işleminin özü olarak yinelemektedir.[14] Açıktır ki, diyalektiğin Hegelci mistik niteliğinden arındırılması ve ondaki "rasyonel öz"ün öne çıkartılması, Engels ve Marx'ın birlikte geliştirdikleri bir ifadedir. Engels'in

---

[12] Bu alaycı ifade *Alman İdeolojisi*'nde Aziz Max için kullanılır: "Burada bu diyalektik apozisyon yöntemine sadece hayran olabiliriz." (Marx ve Engels, 2010: 156, "III. Saint Max"). "Apozisyon", aynı şeyi ifade eden iki sözcüğü, ilkinin ikincisini niteleyecek (sıfat olacak) biçimde yan yana kullanılmasıdır. Ayrıca, "apozisyon" örneklemesi için bkz. Marx ve Engels, 2010: 274 vd. Aziz Max, iki sözcüğü, aralarındaki "eş anlamlılık" ya da "etimolojik ilişki" nedeniyle yan yana kullanmaktadır.

[13] Engels "böylece Marx'ı ve 'yeni maddeciliği'ni, Hegel'in anıtsal başarısının ardılı saydı" (Carver, 2019:321).

[14] "Diyalektiğin Hegel'in elinde maruz kaldığı gizemlileştirme" nedeniyle "diyalektik onunla baş aşağı durur. Mistik kabuğun içindeki rasyonel çekirdeği keşfetmek için, yeniden tersine [ayaklarının üzerine] çevrilmelidir." (Marx, 2010a: 18). Marx, açıkça Engels'in belirlemesini benimsemişse de görülmesi gereken Engels'in bu belirlemeyi *Karl Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy*'nin (1859) tanıtım yazısında (yani, Marx'ın 1885'teki *Kaptal*'in yayımından önce) kullanmış olmasıdır. Marx, ilgili yazısında Hegel'in §272 nolu paragrafına göndermede bulunarak, soyut düşünceyi gizemleştirip "Kavram"ı Devletin rasyonel özüne dönüştürdüğünü varsayar (Marx, 2010d: 19-20).

"doğada diyalektik" varsayımının "doğa bilimlerinin bilgisi" ile ilişkili olduğu dikkate alındığında; diyalektiği mistik nitelikten arındırma varsayımı, yani "nesnel diyalektik" doğa bilimlerinin açıklama dilinin model alınmasıyla ilgilidir.

Engels, meta kavramının toplumsal gelişme ile birlikte çözümlenişine dikkat çekerek (Engels, 2010c: 476), Marx'ın özellikle de tarihsel olayları ve ekonomik fenomenleri açıklayıp diyalektiği bir yöntem olarak uygulamasına sıklıkla atıfta bulunurken, çalışmalarının "Marx tarafından kullanılan diyalektik yöntemle" bağlantılı olduğunu bildirmektedir (Engels, 2010a: 114). Marx da Engels de diyalektik yöntemi metafizik görünümlerinden arındırırken Feuerbach'ın materyalist görüşlerinden hareket etseler de yöntem konusunda "Hegel basitçe bir kenara atılmamıştır. Aksine (...), devrimci yönü, diyalektik yöntemi" ele alınmıştır (Engels, 2010d: 383). Engels, Hegel'in diyalektik yöntemini "dünyanın gerçek pozitif bilişine /cognition (...) giden yol" (Engels, 2010d: 362) olarak görse de[15] dönüşümü bir süreç olarak kavrayan Hegelci sistem çökmüştür (Engels, 2010a: 25). Bu çöküşten geriye kalan için Engels, *Anti-Dühring*'te "Giriş"in (I. Kısım'ın) işlenmemiş orijinal versiyonunda "diyalektik düşünme yöntemi /dialectic method of thinking",[16] düzenlenmiş versiyonunda (1876) ise "diyalektik uslamlama yasaları /laws of dialectic reasoning" (Engels, 2010a: 25) (1877) ifadesini kullanmaktadır.

Böylece "yöntem" sözcüğü açıkça "düşünme" işleminin nesnesi ile kurulan bağı, bu bağın gerçekleşme sürecini (yönelimi) nitelemektedir; diyalektik sözcüğü ise, bu düşünme işleminin kendisini (içsel bağlantıları karşıtlıklara dayalı düşünmeyi) nitelemektedir. "Düşünme", "kavrama" gibi nesne yöneliminde gerçekleşen zihinsel edimlerin içeriğinin diyalektik (karşıtlıklara dayalı uslamlama) ile nitelenmesi, kaçınılmaz olarak nesne yönelimini ve onun sonuçlarını serimleme tarzını (bilginin niteliğini) belirlemektedir. Marx ve Engels'in kimi pasajlarında görülebilir ki, bu yöntemsel uslamlama tarzı, farklı nesne ve derecelerde de olsa, düşünce nesnesinin doğası ile "özdeşlik" varsayımına kadar genişletilmiştir.

Buna göre diyalektiğin bir yöntem olması Engels'in diyalektik hakkındaki tutumunun özünü oluşturmaktadır. Ancak, yine de diyalektik yöntemin formları olduğu varsayımına doğrudan Engels'in yaptığı ayrımlar yol açmaktadır.

Engels'in *Doğanın Diyalektiği* için yaptığı hazırlık çalışmaları için aldığı notlar arasında bulunan ve daha önce, bu şekliyle dile getirmediği bir diyalektik ayrımı vardır. "Diyalektik, *nesnel* diyalektik denilen doğada egemenlik sürer ve öznel diyalektik denilen, diyalektik düşünce, doğada her yerde kendini gösteren ve karşıtların sürekli çatışması ve birbirlerine ya da daha yüksek biçimlere nihai geçişleriyle doğanın yaşamını belirleyen hareketin karşıtlar aracılığıyla yansımasıdır"

---

[15] Hatta Engels, Feuerbach'ı Hegel'in diyalektik yöntemini reddettiği için suçlar ve bu nedenle de onu "bir filozof olarak, (...) yarı yolda kaldı;" diyerek "aşağıda materyalist ve yukarıda idealist" olmakla itham eder (Engels, 2010d: 382).

[16] "Ama geriye diyalektik düşünme yöntemi ve doğal, tarihsel ve entelektüel dünyanın sürekli bir oluş ve yok olma süreci içinde hareket ettiği ve kendi i dönüştürdüğü anlayışı kaldı. Artık sadece felsefe değil, tüm bilimlerin, her biri kendi alanında olan bu sürekli dönüşüm sürecinin hareket yasalarını keşfetmesi gerekiyordu. Ve bu, Hegelci felsefenin ardıllarına bıraktığı mirastı" (Engels, 2010f: 594).

(Engels, 2010b: 492). Yeteri kadar işlenmemiş bir paragraf olmakla birlikte; nerdeyse Engels'in diyalektik hakkındaki bu son paragrafı, onun baştan beri söylediklerini derleyen niteliktedir. Buna göre Engels iki diyalektik türü ve bunların uygulama alanlarını belirlemektedir: (1) "Nesnel diyalektik"; bu doğada işleyen diyalektiktir. (2) "Öznel diyalektik"; bu düşüncede işleyen diyalektiktir. Bu cümlede daha dikkat çeken özel bir ayrıntı, Engels'in diyalektik formlarını birbirine indirgemeyip yakınlaştırmış olmasıdır. "Diyalektik düşünce", "doğada" görünen, "karşıtların çatışması" ile "birbirlerine" ve giderek de "daha yüksek formlara" doğru geçen "hareketin yansıması"dır. Böylece Engels, doğadaki diyalektik ile düşüncedeki diyalektik kavramını ilkece aynı nitelikte ("karşıtlık" ve "çatışma") ve epistemoloji teorisi bağlamında (bilginin kaynağının yansıma olduğu varsayımıyla) birleştirmiş olmaktadır.

Diyalektiğin iki temel formu açısından *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği*'nde dile getirilenler bu ayrımları doğrulayacak niteliktedir.

2) "Öznel Diyalektik" ya da "Düşünce Yöntemi" Olarak Diyalektik

"Öznel diyalektik denilen" diyalektik, düşüncedeki diyalektiktir (Engels, 2010b: 492). Engels, diyalektiği bir düşünme tarzı olarak ele aldığından dolayı "diyalektik düşünme" ifadesini kullanır. Engels'in "öznel diyalektik" ile ifade ettiği açıkça düşünme ediminde nesne yöneliminde gerçekleşen "düşüncenin", "düşünmenin diyalektiği"dir. Bu açıdan Hegel gibi[17] Engels de "diyalektik düşünmenin rasyonel olduğu[nu]" söylemektedir (Engels, 2010b: 492). Ancak buradaki rasyonellik kavramdan hareket eden bir uslamlama formu ile ilgili değildir. "Diyalektik mantık, eski, salt formel mantığın tersine, ikincisi gibi, düşüncenin hareket biçimlerini, yani çeşitli yargı ve sonuç biçimlerini sıralamakla ve hiçbir bağlantı olmaksızın yan yana koymakla yetinmez." (Engels, 2010b: 492). Syllogism (tasım) forumunda düşünce ilerlemez, yeni bilgi de kuramaz; buna rağmen bir uslamlama görüntüsü varsa da kavramların yan yana gelmesinden başka bir şey değildir. Oysa diyalektik uslamlama, eski formel mantığın tersine, düşüncenin "formlarını birbirinden türetir; onları eşit bir düzeye koymak yerine diğerine tabi kılar, alt formlardan daha yüksek formları geliştirir." (Engels, 2010b: 503). Kavramların ardışıklığı, karşılıklı ontolojik bağımlılık ilkesinden kaynaklanan bir türemedir –sonraki öncekinden türer; önceki sonrakini türetecek koşullara karşı koyamaz; açıklamasını sonrakinden alır. Engels'e göre "bunun böyle olduğu, kavramlar için ilk kez Hegel tarafından keşfedilmiştir. Tarihsel gelişimde rastlantı, embriyonun gelişiminde olduğu gibi, diyalektik düşüncede *zorunluluk olarak özetlenen*, kendi rolünü oynar" (Engels, 2010b: 502). Diyalektik düşünme yöntemi, nesnenin içsel bağının açığa çıkartılması anlamında onun sargılarının açılması; yani, kavramların birbirlerine bağlanarak düşüncenin ilerlemesidir. Bu nedenle "diyalektik

[17] "Anlama yetisinin genellikle akıldan ayrı bir şey olarak kabul edilmesi gibi, diyalektik akıl da genellikle pozitif akıldan ayrı bir şey olarak alınır. Ama kendi hakikatinde akıl ya salt pozitif akıldan ya da salt sezgisel anlayıştan daha yüksek olan tindir. Akıl olumsuz ve diyalektiktir, çünkü anlama yetisinin belirlenimlerini hiçliğe dönüştürür; pozitiftir çünkü evrenseli yaratır ve içindeki tikeli kavrar." (Hegel, 1998: 1998: 28, "Preface to the First Edition" § 9).

düşünce -tam da kavramların kendilerinin doğasının araştırılmasını gerektirdiği için- ancak insan için olanaklıdır." (Engels, 2010b: 503) "Kavram sorunu"nda, "diyalektik düşünme[nin] bizi en azından matematiksel hesaplama kadar ileri götüreceği ortaya çıkacaktır." (Engels, 2010b: 378). Bununla birlikte Engels'in diyalektik yöntemi, uslamlamayı Hegel gibi kavramsal varsayımdan değil, olgudan (maddi olandan) başlatmaktadır; kavramlar olgusal soyutlamaların ürünleridir. Engels'in söz konusu ettiği diyalektik uslamlama Hegel ile değil, açıkça "Marx tarafından kullanılan diyalektik yöntemle" (Engels, 2010a: 114) ilişkilidir.

Diyalektik düşünme formu, sadece mantıksal ilkeler ile kendinde işleyen bir uslamlama değildir –ki bu, onu idealist türden bir uslamlamaya indirgerdi-; tersine, nesnesi ve nesnesine yönelimi ile gerçekleşen bir serimleme/açıklama yöntemidir. Nesnesiz bir bilinç olmayacağı gibi, nesne çözümlemesi, serimleme ve bilgiye dönüştürme işlemi olmaksızın bir diyalektik uslamlama da olamaz. Nesneye ilişkin bilinç, nesnenin çözümlenmesi ile aynı anda gerçekleşmektedir. Nesneye ilişkin düşüncedeki diyalektik serimleme, soyutlama halindeki yansımadır. "Diyalektik felsefenin kendisi de bu sürecin düşünen beyindeki yansımasından başka bir şey değildir" (Engels, 2010d: 360). Öyleyse diyalektik yöntem aracılığıyla bilinçlenmek (yani, nesnedeki ayrımların kavranması ve aşılması bilgisine ulaşmak), bilincin nesnesini sargılarından ayırdıkça kendisini de soyut kavramlara ulaştırma sürecidir. Bu durumda diyalektik, düşünme nesnesinin var-olma ilkelerini ve gelişme kategorilerini açıklama yöntemidir.

Bu işlem, bilincin nesnesinin doğasına yönelmiş bir uygulamadır. Düşünme yöntemi olarak "diyalektik, şeyleri ve onların temsillerini, idelerini, onların temel bağlantılarında, sıralanmalarında, hareketlerinde, kökenlerinde ve bitişlerinde kavrar." (Engels, 2010a: 23). Marksist epistemolojide bilginin kaynağı sorunu- "yansıma teorisi"- dikkate alındığında, düşünme nesnesi, düşünce ediminde kendisini zihinde açmaktadır. Doğanın gelişim süreci ve bu sürecin zihindeki yansımasının eksiksiz kavranışı, oluşun ve yok-oluşun evrensel etkilerini gözleyen diyalektik yöntemle olanaklıdır. "Evrenin, onun evriminin, insanlığın gelişiminin ve bu evrimin insan zihnindeki yansımasının tam bir temsili (...) diyalektik yöntemlerle elde edilebilir." (Engels, 2010a: 24). Buna göre diyalektik yöntemle bilmenin nesnesi genel olarak hareket ve onun görünümleri, özel olarak da hareketin görünümlere geçişidir. Öyleyse diyalektik düşünme, ayrımlardaki geçişlerin bilgisini açıklayan bir uslamlama tarzıdır.

Bu yöntemin en temel niteliği, nesnesinin hareket ve gelişim sürecine eşlik etmesidir. Diyalektiğin nesnesinin en temelde hareket olduğu dikkate alındığında, diyalektik var-olanları statik değil, dinamik bir süreç içinde düşünmektedir. Diyalektik yöntemin mantıksal niteliği de nesnesinin bu devinimine eşlik edecek niteliktedir. Karşıtlıklar ile düşünmek diyalektik yöntemin bir ilkesi olsa da uslamlama doğaya kendi ilkesini dikte etmemektedir; bu zaten doğanın var-olma ilkesidir. "Kutupsal antagonizmaların ve ayrımların doğada bulunmasına rağmen, yalnızca göreli geçerliliğe sahip olduğunun ve diğer yandan, bunların hayali sabitliklerinin ve mutlak geçerliklerinin doğaya yalnızca bizim düşünen zihinlerimiz tarafından dahil edildiğinin

kabulü –bu kabul, diyalektik doğa anlayışının özüdür." (Engels, 2010a: 14) Kavramlar doğanın içine yerleştirilmiş sabitlikler değil, tersine ona ilişkin varılmış soyutlamalardır. Öyleyse diyalektik uslamlama orada olanı, kendinde olanla kavramaktadır. Bu kavrama diyalektik ayrımların ve birliklerin açıklandığı bir serimlemedir.

"Hareketin kendisi bir çelişki" (Engels, 2010a: 111) ise, var-olma, çelişki ve birlik halindedir (Engels, 2010a: 23). Çelişki, ontolojik açıdan var-olmanın ilkesi olduğundan dolayı, şeylerin karşıtlık içinde kavranması "diyalektik doğa anlayışının özüdür." (Engels, 2010a: 14). Ayrımları aşan uslamlama yöntemi, yani "karşıtları uzlaştıran diyalektik, bu aşamaya en yüksek derecede uygun olan tek düşünce yöntemidir." (Engels, 2010b: 493). Bu düşünme tarzında nesnenin var-olma ilkesi ile onu düşünmenin ilkesi örtüşmektedir. Dahası, Engels doğal düşünme tarzını, diyalektik düşünme tarzına yatkın olarak yorumlamaktadır. "İnsanlar diyalektiğin ne olduğunu bilmeden çok önce diyalektik olarak düşündüler"; düzyazı bilmeden önce, zaten yazı düzeninde konuştukları gibi. Ancak "doğada ve tarihte bilinçsizce işleyen ve kabul edilene kadar bizim kafamızda da bulunan olumsuzlamanın olumsuzlama yasası, ancak ilk kez Hegel tarafından açıkça formüle edildi." (Engels, 2010a: 132). Bunun anlamı, yer çekimi yasasının keşfinden önce de "düşme" deneyimi ve kavramının bilinmesi gibi, deneyim alanında olan şeyin bilgiye dönüşmesi pratiğin kavram olarak görünmesidir. Engels açıkça, kendinde işleyen ilkeler ile onların bilincine vardıkça kavramlaştıran bir uslamlama arasında gittikçe artan bir özdeşimden söz etmektedir. "Bu kabule varmak olanaklıdır, çünkü doğa bilimlerinin biriken olguları bizi bunu yapmaya zorlar; ancak bu olguların diyalektik karakterine, diyalektik düşünce yasalarının anlaşılmasıyla yaklaşılırsa, ona daha kolay ulaşılır." (Engels, 2010a: 14). Doğa bilimi olguların birikimi ile bu düşünceye zaten varabilir. Ancak Engels'e göre doğa bililerindeki düşünme biçimini diyalektik düşünme yöntemine yaklaştırırsa (yani, araştırmalarda diyalektik düşüncenin çalışma tarzı, ilkeleri dikkate alınırsa) olguların işleyiş biçimine (yani, olguların diyalektiğine) yönelmek, onları daha kolay kavramayı sağlayacaktır. Bu nedenle de doğa bilimcilerin "diyalektik düşünme"yi öğrenmesi (Engels, 2010a: 24), "içsel bağlantıları" ve onlar arasındaki "geçişler"i tutarlı bir şekilde ilişkilendirebilmesini sağlayacaktır. "Doğa bilimleri için en önemli düşünme biçimini oluşturan tam olarak diyalektiktir, çünkü tek başına doğada meydana gelen evrimsel süreçleri, genel olarak içsel bağlantıları ve bir araştırma alanından diğerine geçişler için benzer şey ve dolayısıyla açıklama yöntemini sunar." (Engels, 2010b: 339) Engels diyalektik uslamlama için kullandığı "bilim" nitelemesinde vurgu, "doğa bilimi"ne değil, sadece "yöntem"e, bu yöntem ile elde edilen bilgi türünedir.

3) "Nesnel Diyalektik" ya da "Doğada Diyalektik" Varsayımı

Engels'in teorisine atfen söylenen "doğanın diyalektiği", Engels'in kendisinin ifade ettiği "doğada diyalektik" (Engels, 2010a: 11), "diyalektik doğa anlayışı" (Engels, 2010a: 14) ya da "diyalektik yasa" (Engels, 2010a: 124) gibi belirlemeler, "diyalektik"

teriminin doğada işleyen bir süreci temsil ettiğini göstermektedir. "Nesnel diyalektik denilen" diyalektik "doğada egemenlik sürer." (Engels, 2010b: 492) Belirlemeler nesnel diyalektiğin bir tür olduğu varsayımını güçlendirse de açıktır ki, diyalektik sadece uygulama alanı ile içeriklendirilmektedir. Nesnenin doğa olması, diyalektiği doğa diyalektiğine dönüştürmez; sadece diyalektiğin dilini doğa bilimlerinin dilinin nesnelliğine yaklaştırır; çünkü nesnesinin bilgisini doğa bilimlerinin verilerinden almaktadır.

"Nesnel diyalektik"in bilgi nesnesi, süreç olarak hareket ve onun dönüşümlerdir. Engels, "doğa biliminin diyalektiği" ifadesini kullanırken, açıkça doğa bilimleri gibi çalışan bir uslamlama tarzından söz etmektedir. "Doğa biliminin diyalektiği"nin konusu "hareket halindeki madde[dir]. Maddenin farklı biçimleri ve çeşitleri de aynı şekilde ancak hareket yoluyla bilinebilir, cisimlerin özellikleri ancak bunda sergilenir" (Engels, 2010b: 527). "Madde" ve onun "hareket"i hakkındaki bilgi, doğa bilimlerinin verilerinden gelmektedir. Engels'in "doğada diyalektik" dediği, doğa bilimlerinin bu verilerini diyalektik bir kavrayışla ilişkilendirmektir. Hareketin görünüş kazanma süreci ancak "diyalektik hareket yasaları" (Engels, 2010a: 11) ile serimlenebilir. Engels'in varsayımına göre doğa bilimlerinin topladığı olgular zaten diyalektik niteliktedir; çünkü doğa zaten "diyalektik yasalar"a (çelişki, olumsuzlama, karşıtlıkların birliği gibi ilkelere) göre çalışmaktadır. Bu durumda "nesnel diyalektik", "olguların diyalektiği"ni, yani doğa bilimlerine ait nesnelerinin içinde bulunduğu "doğal süreçlerin diyalektik karakterini" (Engels, 2010a: 13) ifade etmektedir. Bu nedenledir ki, "diyalektiğin yasalarını doğaya inşa etmek değil, onları içinde keşfetmek ve ondan evrimleştirmek" (Engels, 2010a: 12) ile elde edilmelidir. Bu cümleden, diyalektiğin yasalarını doğanın işleyişinden çıkartılması ve işlenerek düşüncenin yasasına dönüştürülmesi gerektiği sonucu çıksa da unutulmaması gerekir ki Engels, materyalist epistemolojiye bağlı olarak, ilkelerin kaynağını bilincin dışında düşünmektedir. Ancak bu materyalist epistemolojinin yansıma teorisinde, düşünce bilgi kurma sürecinde pasif değildir. Oysa "diyalektiğin yasalarını doğada (...) keşfetmek" ifadesi, açıkça zihinsel bir edim olan düşünce diyalektiğinin doğaya yönelimi ve orada olanı kavramasını bildirmektedir. Bu durumda "nesnel diyalektik", "doğada diyalektik" ifadeleri, doğanın var-olma ilkeleri ile uslamlamanın ilkelerinin (düşüncenin diyalektiğinin) uyumlu hale getirilmesi, doğa bilimlerinin verileri aracılığıyla nesnelleştirilmesi olarak yorumlanmalıdır. Başka bir ifade ile, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde algı aşamasında, *Encyclopedia*'da doğa aşamasında bıraktığı bilimlerin bilgisinin rolünü Engels, "nesnel diyalektik" aracılığıyla (doğadan topluma) bütün bilme süreçlerine yaymaktadır.

Bu nedenledir ki, "doğa diyalektiği" teorisi hem içerik olarak hem de işleyiş olarak Hegel'in diyalektik teorisinin dışına taşmıştır. Hegel, *Encyclopedia of the Philosophical Sciences*'ın "Mantık" ve "Tin Felsefesi" bölümünde uyguladığı uslamlamayı "Doğa Felsefesi" bölümünde de uygular. Hegel, doğa olgularını Kavram ve ereği İdea arasında

bir görünüş olarak temellendirir. Hegel'e göre "doğanın özelliği tam olarak dışsallıktır, yani farklılıkların dağılmasına ve birbirinden kayıtsız görünmesine izin verilir, aşamaları ileri götüren diyalektik Kavram, onların içsel yanıdır." (Hegel, 2004: 20).[18] Ancak, Engels'in "doğada diyalektik" teorisi, Hegel'in *Doğa Felsefesi*'nde uyguladığı bu türden bir uslamlamayı yinelememektedir.

Engels doğa bilimlerinin verilerini –ya da doğa bilimlerinin nesnelerinin içinde olduğu sonsuz devinimi-, diyalektik düşünmenin kanıtı olarak gösterir. "Doğa, diyalektiğin kanıtıdır ve modern bilim için bu kanıtı her geçen gün artan çok zengin malzemelerle donattığını ve böylece, son durumda, doğanın metafiziksel değil diyalektik işlediğini gösterdiği söylenmelidir." (Engels, 2010a: 23-24). Doğa sonsuz yıkım ve doğumun gerçekleştiği bir devinim alanıdır; doğa bilimleri, devinimin içindeki ögelerin işleyişini açıklarken, diyalektiğin temel ilkesi olan "olumsuzlamanın olumsuzlanması"nı doğrulamaktadırlar. Ancak doğa bilimcileri, "doğada diyalektiği kanıtlayan bu modern gerçeklerin rasyonel olarak açıklanması ve birbirleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğinde, eski metafizik kategorilere bağlı ve çaresizdir." (Engels, 2010b: 486). Buna göre Engels doğa bilimcileri, doğa ögelerinin işleyişini kanıtlarken, yanlış bir kavramsal düzen içinde açıklamalar yaptığını varsaymaktadır. "Doğada hiçbir şey tek başına gerçekleşmez." "Her şey diğer her şeyi etkiler ve onlardan etkilenir"; "bu çok yönlü hareket ve etkileşimin unutulması" nedeniyle doğa bilimciler nesnesini net bir şekilde kavrayamaz (Engels, 2010b: 459).

"Doğal süreçlerin diyalektik niteliğinin kendisini karşı konulmaz bir şekilde zihne dayattığı an" (Engels, 2010b: 340), aynı zamanda zihnin kendi düzenini doğa düzenine dönüştürmüştür. "Olguların diyalektik karakterine, diyalektik düşünce yasalarının anlaşılmasıyla yaklaşıl[ması]" (Engels, 2010a: 14), doğanın, düşünce, diyalektik düşünme aracılığıyla serimlenmesi demektir. "Bu nedenle, Hegel'de olduğu gibi yargının düşünce biçiminin bir gelişimi olarak görünen şey, burada, genel olarak hareketin doğasına ilişkin *empirik* temelli teorik bilgimizin gelişimi olarak karşımıza çıkar. Ancak bu, eğer doğru biliniyorlarsa, düşünce yasaları ile doğa yasalarının zorunlu olarak birbirleriyle uyum içinde olduklarını gösterir." (Engels, 2010b: 505). Açıktır ki, diyalektik kavrama zihnin kendi düzenini nesnesinin düzeni içinde dönüştürmesidir. Doğa ögelerinin işleyişinin açıklanmasının, mantıksal işleyişin devinimi ile uyumlu olması, doğada diyalektiğin epistemoloji temelli bir çözümlemesidir. "Ancak doğadaki genel evrimsel bağlantı artık kanıtlandığı için, dışsal bir yan yana düzenleme Hegel'in yapay olarak inşa ettiği diyalektik geçişler kadar yetersizdir." (Engels, 2010b: 529) Bu durumda "diyalektik yasa" varsayımının doğa yasasının yerini almadığı; çünkü doğa ögelerinin işleyişinin değil, açıklamasının ilkelerinin olduğu açıklık kazanmaktadır.

[18] "Kavram, diyalektiği aracılığıyla, yetersiz bir öğeyle yetinemeyeceği ve zorunlu olarak daha yüksek bir aşamaya geçtiği için, bu alanın sınırlamasını kırar." (Hegel, 2004:27, §252 Z).

3.1.) "Diyalektik Yasa" Sorunu

Engels'in "doğada diyalektik" ya da "nesnel diyalektik" varsayımı, "diyalektik yasa" kavramı ile birlikte işlemektedir. Engels, düşüncenin diyalektik yöntemi ile (1) doğa bilimlerinin verilerini ilişkilendirirken; (2) doğa ve toplumsal süreçleri aynı diyalektik yöntemde kavrama eğilimi, diyalektiği doğa yasası gibi çalışan bir yapı olarak formülleştirme çabası ile sonuçlanmıştır. Engels'in başlangıçtaki ilgisinin, düşüncenin diyalektik yöntemi ile doğa bilimlerinin verilerini ilişkilendirmek olduğu dikkate alındığında; diyalektik düşünceyi nesnelleştirme eğilimi, giderek bağımsız "diyalektik yasa" düşüncesine evrilmiş görünmektedir. Doğa fenomenlerinin bilgisinin edinilmesinde mantık ilkelerinin işlevinin bir limiti var mıdır? Düşünce yöntemindeki mantıksal araçlar olan düşünmenin ilkelerinin bir doğa yasası statüsüne taşınması, kaçınılmaz olarak tartışmalı bir sonuca yol açmıştır. Doğa yasaları, ilgili doğa fenomenin gerçekleşmesinin ilksel bilgisi ise, "diyalektik yasa" ne türden bir var-olanın gerçekleşme bilgisidir? Engels'in açıklamaları içinde kalarak soru "hareket" kavramı aracılığıyla yanıtlanabilir. Hareket teorisine burada yer verilmeyecekse de Engels'in söz ettiği "maddenin hareketi"dir; "ısı ve ışık, elektrik ve manyetik gerilim, kimyasal bileşim ve ayrışma, yaşam ve nihayet bilinçtir." (Engels, 2010b: 332). Her bir olgunun farklı bir bilim dalının araştırma konusu olduğu dikkate alındığında, her bir olguda gerçekleşen ve diğer olguya geçen hareket hangi bilim dalı tarafından bilgi konusu yapılmaktadır? Yanıt, yani "diyalektik bilim" (Engels, 2010a: 131), Engels'in diyalektik kavrayışının ontolojik niteliğini verecektir. Temelde düşüncenin ilkeleri olan Engels'in "diyalektik yasa" belirlemesi, empirik doğanın olgular dizgesinde değil, ontolojinin var-olan dizgesinde karşılık bulabilir.

Engels, hareketin üç ayrı momentteki görünümünü "diyalektik yasalar" ile ilişkilendirir. Ancak söz konusu "yasalar" için yapılan açıklamalar bunların dışında bunları kuşatan başka bir tasarımda anlam bulmaktadır.

a. ***Düşünce hareketi olarak "diyalektik yasa"***: Engels'in, "düşünce yasaları teorisi" (Engels, 2010b: 399) bağlamında yaptığı çözümlemelerde "diyalektik yasa" (Engels, 2010a: 124, 2010b: 354) merkezi terimdir. Engels diyalektiği temelde düşünme edimi olarak algıladığı için, "diyalektik düşünce yasaları" (Engels, 2010a: 14) ya da "diyalektik uslamlamanın temel yasaları" (Engels, 2010a: 25) ifadesini kullanmaktadır. Bu yasanın nesnesi hareket olduğu için "diyalektik hareket yasaları" (Engels, 2010a: 11) ifadesi düşüncenin hareketini temsil etmektedir. "Diyalektik ve mantık", "insan düşüncesinin yasalarını inceleyen bilimler[dir]." (Engels, 2010a: 84).[19] Engels "yasa" ile düşüncenin ilkelerinden söz etse de bu düşünce ilkeleri kendinden türetilmiş saf kavramlar değillerdir; her biri maddi ilişkilerin bir yansımasıdır.

> Bu nedenle, diyalektiğin yasalarının soyutlanması doğa ve insan toplumu tarihinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bunlar, bu iki tarihsel gelişim aşamasının ve düşüncenin kendisi-

[19] Felsefeden "geriye bir şey kalırsa: düşünce sürecinin yasalarının teorisi, mantık ve diyalektik." (Engels, 2010d: 397).

> nin en genel yasalarından başka bir şey değiller. Ve gerçekten de esas olarak üçe indirilebilirler: [1] Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü yasası; Zıtların iç içe geçmesi yasası; [3] Olumsuzlamanın olumsuzlaması yasası (Engels, 2010a: 356).

Engels, bu ilkeleri Hegel'in formülasyonundan aldığını bildirir. "Her üçü de Hegel tarafından idealist tarzda, salt *düşünce* yasaları olarak geliştirildi. İlki, *Logik*'in ilk bölümünde, 'Die Lehre vom Seyn'de [Varlık Öğretisi]; ikincisi, ikinci bölümün tamamı ve *Logik*'in en önemli kısmı olan 'Die Lehre vom Wesen'i [Öz Öğretisi] doldurur; son olarak, tüm sistemin yapısı için temel yasa olarak üçüncü figürdür." Ancak Engels'e göre Hegel'in yanlışlığı, bu ilkeleri doğa ve tarihten çıkarmak yerine, onlara zorla dikte etmesinden kaynaklanmaktadır. (Engels, 2010b: 356). Hegel'in düşüncesinde "kategoriler önceden var[dır]" ve "gerçek dünyanın diyalektiği de onların salt yansımaları[dır]." Oysa materyalist epistemolojide "zihnin diyalektiği hem doğanın hem de tarihin gerçek dünyanın hareket biçimlerinin yalnızca yansımasıdır" (Engels, 2010b: 485). Engels, bu varsayımıyla teorisini en yüksek noktaya taşırken, diyalektik mantığı doğanın (buradan da toplumun) gerçekleşme yasası olarak belirlemekle de en tartışmalı kapıyı aralamaktadır.[20] Düşüncenin ilkelerinin, bilincin saf üretimi olmayıp dış dünyanın yansıması olduğu varsayımı, bilinci pasifleştirmez, ama ilkeye nesnellik katmaktadır. "Bizim öznel düşüncemizin ve nesnel dünyanın aynı yasalara tabi olması ve bu nedenle de son tahlilde sonuçlarında birbirleriyle çelişemeyecekleri, ancak örtüşmeleri gerektiği olgusu, tüm teorik düşüncemizi mutlak olarak yönetir." (Engels, 2010b: 343).

Bilinç ancak bir şeyin bilinci olabileceğine göre, düşüncenin ilkeleri, kaynağında bir ilişki formunun bilgisi olarak nesnel dünya ile uyum içindedir. Ancak bu uyum, zaman zaman özerkleşme eğilimleri ile bozulmaktadır. Engels, Hegel'den aldığı düşünce ilkelerini giderek doğa ve toplum yasaları düşüncesine dönüştürerek çoklu bir diyalektik yasa görünümüne yol açmaktadır. Birbirlerinden farklı var-olma momentlerinde (doğa, tarih, toplum, bilinç) aynı diyalektik ilkelerin nasıl olup da aynı mantıksal düzen içinde işleyebileceği tartışmalıdır.

b. ***Tarih/Toplum Hareketi Olarak "Diyalektik Yasa"***: Toplum momenti olarak tarihte gerçekleşirken "hareket" bilinç aşamasına kadar ulaşır. Hegel de *Encyclopedia of the Philosophical Sciences*'da bilinç momentinin açığa çıkışını, "Doğa Felsefesi" momentlerinin (uzay-zaman, gezegenler, dünya, canlılar ve insan) ardından gelen "Tin Felsefesi" momentleri (hak, sivil toplum, devlet) ile temellendirmektedir. Engels açıkça kabul etmektedir: "ilk olarak her şeyi kuşatan" bir diyalektiğin olduğu düşüncesini Hegel ortaya koymuştur. Ancak Engels kendi yaklaşımının ayrımlarını belirler: Hegel, bu kuşatıcı yasaları "mistik formda" ifade etmiştir. Öyleyse amaç: "bu yasaların mistik formdan çıkarılarak bütün sadeliği ve evrenselliği içinde zihnin önüne net bir şekilde getirmek[tir]" (Engels, 2010a: 11). Engels, diyalektiğin ilkelerinin tarihte de bir yasa

---

[20] "Ama Marx'ın yazılarının hiçbirinde, Engels'in doğa yasalarının, toplumsal gelişme yasalarının ve düşünce yasalarının hepsinin aynı, "diyalektik" mantığı izlediğine dair merkezi inancı için hiçbir garanti yoktur." (Paul Thomas, 2008: 3).

gibi işlediği varsayımını temellendirmek için Marx'ın *Kapital*'ine ("The Modern Theory of Colonisation", 2010a) atıfta bulunur: "Kapitalist üretim tarzının sonucu olan kapitalist mülk edinme tarzı, kapitalist özel mülkiyeti üretir. Bu, mülk sahibinin emeğine dayanan bireysel özel mülkiyetin ilk olumsuzlanmasıdır. Ama kapitalist üretim, bir doğa yasasının kaçınılmazlığıyla, kendi olumsuzlanmasını doğurur. Bu olumsuzlamanın olumsuzlanmasıdır" (Marx, 2010a: 751). Marx burada ekonomik fenomenlere ilişkin tarihsel materyalist bilgiyi diyalektik mantığın ilkeleri ile açıklamaktadır. Dolayısıyla düşüncenin ilkeleri ile fenomeni araştırmamaktadır; fenomenin elde edilmiş bilgisini mantık ilkeleri açısından değerlendirmektedir. Ancak bu ilke, tarihsel materyalist kavrayış açısından bakıldığında, yasa değildir. "Dolayısıyla, süreci olumsuzlamanın olumsuzlaması olarak nitelendirirken Marx, sürecin tarihsel olarak zorunlu olduğunu kanıtlamak niyetinde değildir /zorunlu olduğunu kanıtlamaya çalışmayı düşünmez. Aksine: ancak, sürecin kısmen zaten gerçekleştiğini ve kısmen de gelecekte gerçekleşmesi gerektiğini tarihten /tarih aracılığıyla kanıtladıktan sonra, ayrıca onu belirli bir diyalektik yasaya göre gelişen bir süreç olarak nitelendirir." (Engels, 2010a: 124). Bu durumda tarih ve toplumsal olanın düşüncenin ilkeleri ("diyalektik yasa") ile ilişkilendirilmesini, bu varlık alanının hareket bilgisinin mantıksal geçerliliğinin denetlenmesi olarak sınırlamalıdır.

c) ***Doğada Hareket Olarak "Diyalektik Yasa"***: Engels, düşüncenin ilkelerini, "diyalektik yasa" olarak niteler ve bunu daha ileri taşıyarak "doğa yasası" ile ilişkilendirir. Ancak bununla kalmaz; farklı pasajlarda diyalektik yasaların nerdeyse doğa yasası gibi olguları yöneten bir yasa konumunda olduğunu vurgular. Diyalektik "hareket" kavramı ile ilişkilendirildiği için "diyalektik yasa", "hareket yasası" konumunda görülmektedir.

Engels, *Anti-Dühring*'in ikinci baskısına yazdığı "Önsöz"ünde, matematik ve doğa bilimleri konularını yeniden özetleyerek açıklama amacını "kuşku duymadığım şeye kendimi ayrıntılı olarak ikna etmek" olarak ifade eder. Engels'in kuşku duymadığı bu şey "hareket yasaları" ve onların "diyalektik" niteliğidir. Engels'e göre "doğada sayısız değişimin kargaşası arasında aynı diyalektik hareket yasaları, tarihte olayların görünüşteki rastlantısallığını yönetenler gibi" gelişim boyunca kendisini dayatmaktadır (Engels, 2010a: 11). Bu nedenle de Engels, "diyalektik yasaların doğanın gerçek gelişme yasaları olduğunu" (Engels, 2010b: 337) göstermekle ilgilenir. Diyalektiğin burada düşünme yöntemi olmaktan çıkartılıp doğa yasası niteliğinde yorumlandığı açıktır. Bu noktada Marx'ın Engels'in doğada diyalektik varsayımını olumlayıp olumlamadığı tartışmaları yükselmektedir.[21]

Engels, doğa bilimleri tarihinde Antikçağ mirasından Copernicus, Kepler, Newton geleneğinin birikimini değerlendirirken, "artık organik maddenin en yüksek ürünü

[21] "Kanıtlar, Marx'ın Engels'in müdahalesinin genel dürtüsüyle hemfikir olduğunu güçlü bir şekilde gösterse de kendi kapitalizm analizi, doğanın herhangi bir diyalektiğini ne varsayıyor ne de gerektiriyordu." (Bhaskar, 1993: 140).

olan insan zihni için hareket yasasının geçerli olduğu" gösterilecekmiş gibidir, der (Engels, 2010b: 320). Evrenin "oluşunun hareket yasaları" zaman içinde açıklanabilecektir (Engels, 2010b: 327). Böylece varsayılabilir ki, Engels'in "nesnel diyalektik" ya da "doğada diyalektik" diye özelleştirdiği düşüncenin diyalektiğinin nesnesi, genel hareket yasasıdır. Böyle "genel" nitelemesi ile adlandırılan bir hareketin evrende empirk gerçek olarak olup olmaması bir tarafa, ifadenin karşılık bulacağı en açık yer empirik doğa değil, ontolojik dizge tasarımdır.

d) ***Ontolojik Dizgenin İşleyiş Yasası Olarak "Diyalektik Yasa"***: Düşüncenin ilkelerinin "diyalektik yasa" olarak yorumlanıp ardından olguların gelişiminin yasası gibi işletilmesi bir düşünce hatası mıdır? Engels'in kimi pasajlarında, kurulan bu özdeşimin empirik açıdan çelişkili sonuçlara yol açması olasıdır. Engels'in "doğanın diyalektiği" tasarımına yönelik eleştiriler bu konuda yeterli açıklama vermektedir. Bununla birlikte, Engels'in "diyalektik yasa" dediği düşünce ilkelerinin empirik olguların içinde değil, ontolojik dizge içinde işleyen bir uslamlamanın ilkeleri olarak düşünülmesi, tartışmalardaki gerilimi hafifletebilir görünmektedir.[22]

Engels, "diyalektik, doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarının biliminden başka bir şey değildir" (Engels, 2010a: 131), derken diyalektiği "genel hareket ve gelişme yasalarının bilimi" olarak tanımlar. Bu "genel hareket ve gelişme" ne türden bir olgunun bilgisidir? Empirik gerçekte bu türden bir olgunun var-olup olmadığı bir tarafa bırakılırsa, sözü edilen ancak var-olanların aralarında kurulabilecek ontolojik bir bağ aracılığı ile tasarlanabilir. Böylesi bir ontolojide var-olanlar arasında *ontolojik geçiş* ancak düşünmenin diyalektiğinin ilkeleri aracılığı ile izlenebilir. Aksi halde, Engels'in sözünü ettiği doğada ve tarihte olduğu gibi, "insan düşüncesinin gelişim tarihi boyunca onun seyrini oluşturan ve düşünen insanda bilince doğru yavaş yavaş yükselen" yasalar ile aynı olduğu (Engels, 2010a: 11) varsayımı, doğa hareketi ile ilişkilendirilen "diyalektik yasalar" ile açıklanamaz; çünkü "bu yasaların birbirleriyle içsel bağlantısına giremeyiz" (Engels, 2010b: 337).

Engels'in sözünü ettiği bu "içsel bağ", ancak ontolojik bir kavrayış olarak diyalektik yasalara çalışma alanı sunabilir. Engels'in, *Doğanın Diyalektiği* için hazırladığı genel planın (1878, Eylül) üçüncü maddesinde "içsel bağlantı" kavramını tümel bir kavrayışın içsel işleyişi olarak aldığı açıktır. "Evrensel içsel bağlantı bilimi olarak diyalektik. Temel yasalar: niceliğin ve niteliğin dönüşümü - zıt kutupların karşılıklı olarak etkisi ve uç noktalara taşındığında birbirine dönüşmesi –çelişki veya olumsuzlamanın olumsuzlanması yoluyla gelişme- gelişimin sarmal biçimi" (Engels, 2010a: 314). Engels'in Hegel'e uyguladığı "tersine çevirme" ile "gizemli görünen diyalektik yasalar"ın açık hale geldiği (Engels, 2010b: 357) varsayımı, ancak materyalist bir ontolojik dizgesinde anlam bulabilir.

---

[22] Düşüncenin bu ilkeleri ("diyalektik yasa") ile hesaplaşılması gerektiğini söylese de "Engels'in analizinde bunlar, pozitivist anlamda dar, sabit yasalar" değildir; bunlar "doğanın tek biçimliliği ilkesi, tözün sürekliliği ilkesi ve nedensellik ilkesi gibi temel önermelere eşdeğer, geniş, diyalektik olarak tasarlanmış 'ontolojik ilkeler'dir." (Foster, 2020).

Ontolojik açıdan var-olma, bütünde karşıtlıkların birliği olarak bulunmadır. "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol"de[23] vurgulandığı gibi, "doğada hiçbir şey tek başına gerçekleşmez." "Her şey diğer her şeyi etkiler ve onlardan etkilenir" (Engels, 2010b: 459). Engels, bu ontolojik durumu epistemolojik koşula dönüştürmek ister. Ona göre "bu çok yönlü hareket ve etkileşimin unutulması" nedeniyle doğa bilimciler nesnesini net bir şekilde kavrayamazlar (Engels, 2010b: 459). Kavrama, şeyleri bütünde karşıtların birliği olarak bilmedir. Bu açıdan bakıldığında, diyalektik kavrayış –yani, karşıtlıklarda bağlantıları kavrayan uslamlama-, ontolojik bir bilmedir. Çelişki, bu diyalektik ontolojinin temel ilkesidir. *Socialism: Utopian and Scientific*'e (2010e) göre, şeylerin "bütün içindeki konumu"nu açığa çıkartan kavrayış biçimi olan "modern materyalizm özünde diyalektiktir."[24] Engels'in Marx ile birlikte "materyalist doğa ve tarih anlayışına" uyguladıklarını söylediği (Engels, 2010a: 8) bütüncül bakış olarak düşüncenin diyalektik yöntemi, ontolojik bir kavrayıştır. Engels'in Marx ile birlikte savunduklarını söylediği "diyalektik yöntemin ve komünist dünya görüşünün serimlenişi"nin (Engels, 2010a: 8) doğa tasarımıyla ilişkilendirilmesi, açıkça diyalektik bir ontoloji içinde düşünmektir.[25]

4) "Bilim" Olarak Diyalektik

Düşüncenin diyalektiği yönteminin "doğada diyalektik" ya da diyalektiğin "nesnel form"a dönüşmesi; düşünce ilkelerinin "diyalektik yasa" halinde yorumlanıp "hareket yasası" ile ilişkilendirilmesi, kaçınılmaz olarak diyalektiğin "bilim" olarak tanımlanmasına yol açmaktadır. Engels, Anti-Dühring'de diyalektiği "doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarının bilimi[dir], diye tanımlamaktadır (Engels, 2010a: 131). Tanıma göre "diyalektik bilim"in[26] nesnesi "hareket ve gelişme yasaları"dır. Bu tanım ve belirleme *Doğanın Diyalektiği*'de (Engels, 2010b: 545) ve *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda yinelenir (Engels, 2010d: 383).

Fizik bilimi, mekanik hareketleri konu edindiğine göre, söz konusu edilen "diyalektik bilim" ne türden bir hareketi konu edinmektedir? Engels, kimi pasajlarda diyalektiğe doğrudan doğa bilimi işlevi yüklemektedir: "Doğa biliminin diyalektiği. Konu –hareket halindeki madde. Maddenin farklı biçimleri ve çeşitleri de aynı şekilde ancak hareket yoluyla bilinebilir (...)." (Engels, 2010b: 527). "Ancak maddenin hareketi yalnızca ham mekanik hareket, yalnızca yer değiştirme değildir, ısı ve ışık,

---

[23] Engels'in "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol / The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man" (1876) başlıklı tamamlanmamış yazısı, *Doğanın Diyalektiği*'nin (2010b) dokuzuncu makalesidir. Bu olağan üstü çalışma; "emek" ve "alet" kavramını hem insanın hem de toplumun oluşumundaki belirleyici rolünü öne çıkartmaktadır. Makaleni ayırıcı yanı, entelektüel gelişim ile biyolojik bedenin gelişimi arasında kurulan etkileşimdir.

[24] Engels, Socialism: Utopian and Scientif, 2010: 303.

[25] Söz konusu varsayım, *Engels'in materyalist ontolojisi ya da "içsel bağlantıların bilimi"* (Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınevi, 2022) başlıklı bir incelemede tartışıldığı için, burada ayrıntılandırılmayacaktır.

[26] Doğa bilimleri ilişkisinden sonra diyalektiğin bilim olduğu varsayımı, onun ne türen bir bilim olduğu (bilgi nesnesi, problemi, bilgi türü gibi konuları da) açıklamasını da içermeliydi. Platon diyalektiği "bilim" olarak belirledikten sonra, neyin bilimi olduğunu açıklamaktadır.

elektrik ve manyetik gerilim, kimyasal bileşim ve ayrışma, yaşam ve nihayet bilinçtir." (Engels, 2010b: 332). Açıktır ki söz konusu edilen hareket, olgular ve giderek momentler arası geçiş olarak harekettir ki, bu da hareketin empirik-olgusal gerçekleşmesini değil, ontolojik niteliğini ifade etmektedir. Diyalektik bilimin nesnesi olarak hareket, görünümler (fenomenler, olgular, var-olanlar) aracılığı ile açığa çıkmaktadır. En geniş anlamda bu görünümler doğa, toplum ve düşünce olarak gerçekleşen momentlerdir.

Söz konusu olan hareket, başka hiçbir doğa ya da toplumun biliminin nesnesi olmayan *geçişler*dir. Hareketin göründüğü formdan (olgudan, fenomenden, var-olandan) bir başka form olarak ortaya çıkışı, formdan forma geçişi; kısacası devinim diyalektik uslamlamanın bilgi konusudur. Hareketin geçişi, olguların karşılıklı bağımlılık düzeni kadar, onları bilgi konusu yapan doğa bilimleri arasındaki geçişi (ya da karşılıklı ilişkilerini) de belirler. "Geçişler kendi kendine yapılmalı, doğal olmalı. Tıpkı bir hareket biçiminin diğerinden gelişmesi gibi, onların yansımaları, çeşitli bilimler de zorunlu olarak birbirlerinden kaynaklanmalıdır." (Engels, 2010b: 428).

Düşüncenin ilkeleri olan "niceliğin niteliğe dönüşümü" ya da "olumsuzlama", içsel ilişkilerdeki geçişlerin mantıksal bilgisini ifade etmektedir. Burada diyalektik uslamlamanın ikinci temel nesnesi belirir: "içsel ilişkiler"; diyalektiğin bilim niteliği, "içsel ilişkiler"in bilgisi ile içerik kazanmaktadır. ("Diyalektiğin genel doğası, metafiziğin aksine, içsel bağlantıların bilimi olarak geliştirilecektir" (Engels, 2010b: 356). Geçen yüzyılda "doğa bilimi", "olguları toplayan bir bilim, tamamlanmış şeylerin bilimiyken, yüzyılımızda, temel olarak sistemleştirici bir bilimdir, *süreçler*in, bu şeylerin kökenin ve gelişiminin bilimdir ve tüm bu doğal süreçleri tek bir büyük bütünde birbirine bağlayan bağlantının bilimidir" (Engels, 2010d: 385). Engels, doğa bilimlerindeki ilerlemeye bakarak "doğada işlemler arasındaki bağı" ve "bir bütün olarak bu tekil alanlar arasındaki bağı" tanıtlayabilecek aşamada olduğumuzu varsayar (Engels, 2010d: 386).

Bu açıklamalar açısından bakıldığında, Engels'in "bilim" ile vurguladığı, diyalektik uslamlama yöntemi aracılığıyla elde edilen *bilgi türü*dür. Bu bilgi, doğa bilimlerinin verilerinin ilişkilendirilmesi aracılığıyla elde edilir. Bu bilginin kaynağı doğa deneyimi değildir; ama doğa deneyiminden elde edilmiş bilgi üzerine bir bilgidir. Engels diyalektik bilgiyi, Hegel'in *Mantık Bilimi*'nde yaptığı gibi, soyut varlık kategorilerinin ilişkisi aracılığı ile değil, doğrudan doğa bilimlerinin konusu olan hareketin momentlerinin (yani, *reel-varlık evreni*nin empirik ögeleri olan doğa fenomenlerinin) gerçekleşme süreçleri aracılığıyla ifade etmektedir. Bu durumda "bilimlerde diyalektik" ifadesi sadece yönteme vurguda bulunmaktadır; araştırma nenesine uygulanan çözümleme işleminde diyalektik uslamlamanın etkisini öne çıkartmaktadır.

Doğa Fenomenlerinin İçsel İlişkisi ya da Doğa Bilimlerinin Harekete Göre Dizilimi

Doğanın Diyalektiği'ndeki temel yönelimlerden birisi de doğa bilimleri arasındaki ilişkinin, onların araştırma nesnesi olan hareket formlarının sıralanması aracılığıyla gösterilmesidir.

Engels, Marx'a yazdığı mektubuna (30 Mayıs 1873) (2010h: 500), "Bu sabah yatakta doğa bilimleriyle ilgili şu diyalektik noktalar aklıma geldi:" diye başlar. Devamındaki cümlelerden de anlaşılabilir ki, daha başlangıçta Engels'in temel ilgisi ve varsayımı bellidir: Uslamlamanın yönü nasıl kurulursa kurulsun, ilgi nesnesi "hareket"tir, hareketin görünüşe çıktığı alan "cisim"dir, cisimlerin –yani, hareketin "bilgi"si ise "doğa bilimleri"dir. Cisim harekettir; ne olduğu harekette açığa çıkmaktadır. "Dolayısıyla doğa bilimi, cisimleri birbirleriyle, hareket halindeki ilişkileri içinde inceleyerek onlar hakkında bilgi edinir. Çeşitli hareket biçimlerinin bilgisi, cisimlerin bilgisidir." Böylece doğa bilimlerinin temel nesnesi, "hareket formları" ve "cisimlerin içyapısındaki değişiklikler"dir. Engels, doğa ögelerini, hareketin açığa çıkış formları olarak (anorganikten organiğe doğru) sıralarken, doğa fenomenlerini araştırma nesnesi yapan doğa bilimlerini de (mekanikten, fiziğe, kimyaya ve biyolojiye doğru) formların açığa çıkışına uygun olarak sıralamaktadır. Bu kısa mektup, Engels'in başlangıçtaki yöneliminin "doğa"nın kendisi, ya da onu oluşturan cisimlerin ilişkileri değil, doğa bilimlerinin verilerinin ilişkilendirmesi olduğunu göstermektedir.

Engels'in Marx'a gönderdiği bu mektupla aynı günde yazıldığı varsayılan benzeri bir başka not,[27] Engels'in araştırmanın daha başında böyle düşündüğünü varsaymaya olanak sağlamaktadır: "*Doğa biliminin diyalektiği*: Konu –hareket halindeki madde. Maddenin farklı biçimleri ve çeşitleri de aynı şekilde ancak hareket yoluyla bilinebilir, cisimlerin özellikleri ancak bunda sergilenir. (...) Dolayısıyla hareket halindeki cisimlerin doğası, hareket biçimlerinden kaynaklanır." Hareketin bilgisi cismin içsel gelişiminin bilgisi ya da tersi olduğuna göre, doğa bilimlerinin bilgisinin gelişimi –ya da kurulacak içsel ilişki-, doğa nesnelerinin doğal gelişimine eşlik edecektir ki, Engels'in "bilimler sınıflandırması" dediği şey, bilimlerin hareketin açıklanmasına göre dizilimidir. Bilgi nesnesinin hareketi ile onun ifadesi olan bilgi arasındaki ilişkisi açısından bakıldığında, eğer doğa bilimlerinin nesnesinde (kabaca "doğada") bir diyalektik varsa, zorunlu olarak onun ifadesi olan bilgide (kabaca, "doğa bilimleri"nde) de olmalıdır. Engels bu paralelliği diyalektik epistemolojik bağlamda gözlememişse de hareket, form ve bilimler sıralaması arasında kurduğu bağ, bu sonuca çıkmaktadır.

Hem mektupta hem de notta Engels'in neredeyse en spesifik ifadesi, "diyalektik geçiş" noktası" (2010h: 503) ifadesidir. Bu ifade, hareketin hem formlar arasındaki geçişin (örneğin cansızdan canlıya geçişin), hem de bilimler arasındaki geçişin (fizik,

---

[27] "Bu not, *Doğanın Diyalektiği* materyalinin bulunduğu ilk klasörün ilk sayfasının arkasına yazılmıştır. İçeriğinde, Engels'in Marx'a yazdığı 30 Mayıs 1873 tarihli mektubu ile örtüşmektedir. (...) Bu düşünceler, bu notta olduğundan daha açık bir şekilde mektupta ifade edilmiştir. Dolayısıyla notun aynı gün, 30 Mayıs 1873'te, mektuptan önce yazıldığı sonucuna varılabilir." (bkz. Dipnot 269'dan; *Marx Engels, Collected Works*, Cilt 25; 2010: 679).

kimya, organik bilimler arasındaki geçişlerin) olanağını ifade etmektedir. Engels'in ifadelerinden de çıkartılabileceği gibi, anorganik yapıdan kimyasal işlem "organizmaya diyalektik geçişi" sağlamaktadır; Kimya bilimi de Biyoloji bilimine geçişi açıklayacak kadar gelişmiştir.[28] "Doğanın tüm süreçlerinin sistematik olarak bağlantılı olduğu algısı, bilimi bu sistematik bağlantıyı hem genel hem de özel olarak kanıtlamaya yönlendirir" (Engels, 2010a: 35).

Bu nedenledir ki, hareketin varlığı ve bilgisi iki türden dizilimi bir arada ama paralel görmeyi gerektirmektedir: (1) Formlar –cisimli dünyanın dizilimi ve (2) Formların bilgisi –doğa bilimlerinin dizilimi. Hareketin varlık kazanması olarak doğa ögelerinin gerçeklikteki (anorganikten inorganiğe doğru) dizilimi, onların bilgisini edinen doğa bilimlerinin de dizilimlerine yol açmaktadır. Engels'in "Bilimlerin sınıflandırılması /Classification of the sciences" dediği bu dizilimdir: "Her biri tek bir hareket biçimini ya da birbirine ait olan ve birbirine geçen bir dizi hareket biçimini çözümleyen *bilimlerin sınıflandırılması*, bu hareket biçimlerinin kendilerinin içkin sıralarına göre sınıflandırılması, düzenlenmesidir" (Engels, 2010b: 528). Engels'in, doğa bilimlerini maddenin hareket formlarının dizilimine göre sınıflandırması, onları diyalektik materyalist bir ontolojiye göre ilişkilendirmesi anlamına gelmektedir. Engels, farklı bilimler arasındaki geçişlere –hareket formları arasındaki geçiş noktasına- odaklanır. Üst hareket formunun özü, alt hareket formu ile olan bağının bilinmesi ile ortaya çıktığını ifade eden ilkeye dayanır. Hareketin yüksek formları, tarihte daha aşağı formlardan ortaya çıkmıştır –ve bu alt formları içerirler-. Engels, bilimler arasında karşılıklı bağlılık ve geçişleri; bilimlerin nesneleri /maddenin hareket formları arasındaki karşılıklı bağlılık ve iç içe geçişlerin bir yansıması olarak (görür/ele alır). Bunu görmedikleri için Engels, Saint-Simon, Comte ve Hegel'in bilimleri sınıflandırmasını tek yanlı olmakla eleştirmektedir. Doğa bilimleri: Mekanik, Fizik, Kimya, Biyoloji. Antropojenesis: Emek teorisi, doğadan insana geçişi ve buna uygun olarak da doğa bilimlerinden toplum bilimlerine ve düşünce bilimlerine geçişi gösterir. Bu bilimlerden her biri "hareketin tek bir biçimini, ya da birbirine bağlı ve birbirine geçen bir dizi hareket biçimini tahlil eder" (Engels, 2010b: 316-17). Hareketin en basit biçimi "yer değişimi", en yüksek biçimi "düşünce"dir. Mekanik, fiziksel, kimyasal, biyolojik hareket türleri, doğabilimlerin temel hareket formlarıdır. Hareketin her basit formu, diyalektik bir sıçrayışla daha üst bir forma dönüşür. Hareketin her üst formu, bir alt öğe olarak, daha basit bir formu kapsar, ama o forma inmez.

Ortodoks ve Batı Marksizminin "Doğanın Diyalektiği" ile Sorunlu İlişkisi

Engels'in *Anti-Dühring*'i ve *Doğanın Diyalektiği* (basım 1927) başlıklı kitapları, Engels'in ikinci çalışmasını okumamış olmasına rağmen benzerini yazan Lenin'in *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'i (1908), 19.yy'ın ikinci yarısındaki bilimlerdeki gelişmelerin II. Enternasyonal ve Sovyet Marksizmi üstündeki etkisini temsil

[28] "Mektup" ve Fragman için 3 ve 4 nolu açıklamalar (Engels, 2010b: 528); Engels, 2010h: 503.

etmektedir. Doğa bilimlerindeki gelişmeleri tarihsel materyalizm ile ilişkilendirme eğilimi, Marksizmin her zaman entelektüel ilgisi olmuştur. Doğa ve toplumsal fenomenlerin gelişim süreçlerini ilişkilendirilirken başvurulan "diyalektik", "doğada diyalektik" ya da "diyalektik yasa" gibi metodik; "diyalektik materyalizm" gibi ontolojik ve "tarihsel materyalizm" gibi felsefi yaklaşımlar Marksizm içinde daha radikal yorumlarla ilerletilirken (ortodoks Marksizm), giderek sertleşen eleştirilerle de karşılanmıştır (Batı Marksizmi).

Engels'in diyalektiği sistemleştirme çabası II. Enternasyonalin kuramcıları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Özellikle de "ortodoks Marksizm" adı ve onun markalaşmış temsili olan "diyalektik materyalizm" terimi, bu etkinin ilk görünümüdür.

"Marx ya da Engels 'diyalektik materyalizm' ifadesini kullanmamış olsalar da Engels'in çalışmalarında beliren 'diyalektik materyalizm'in kavramlaştırma ve içeriklendirme işini, onu takip eden birinci kuşak yapar. Engels'in 'diyalektik' ve 'materyalizm' kavram çiftini ilişkili kullanması ve bunların bilimsel bir metot olarak işletilebilirliği düşüncesi, özellikle de Eduard Bernstein, Karl Kautsky, Georgi Plehanov gibi II. Enternasyonal teorisyenleri ile Sovyet Marksistlerinin felsefi bakış açısı üzerinde etkili olmuştur" (Delice, 2018: 34). Özellikle de "diyalektik materyalizm" belirlemesinde Georgi Plekhanov ve Karl Kautsky'nin doğrudan etkileri vardır. Her ne kadar Marksist literatür "diyalektik materyalizm" ifadesini ilk kullananın Georgi Plehanov olduğunu varsaysa da, Josef Dietzgen'in 1887'ye kadar olan yazılarında bu terimi kullanmaktadır.[29] *Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda (1886) Engels, Josef Dietzgen'in "materyalist diyalektik" çalışmaları ile tanışmış olmasına yönelik hayretini gizlemez: "Ve yıllardır bizim en iyi işimiz ve en güçlü silahımız olan bu materyalist diyalektik (materialist dialectic / materialistische Dialektik) garip bir biçimde, sadece bizim tarafımızdan değil, bizden ve hatta Hegel'den de bağımsız olarak, bir Alman işçi, Josef Dietzgen tarafından yeniden keşfedildi" (Engels, 2010d: 384). Plehanov'un *For the Sixtieth Anniversary of Hegel's Death* (1891) (Plekhanov, 1974: 421-426) başlıklı çalışmasında "diyalektik metot" ve "diyalektik materyalizm" ifadeleri yer almaktadır (Delice, 2018:36).[30] Kautsky, "diyalektik materyalizm" ifadesini (1899: 5) Marx ve Engels'in Hegel'in diyalektiğin karşısındaki konumlarını belirtmek için kullanmaktadır. V.İ. Lenin, *Materyalizm ve Empirio-Kritisizm* (1908)'de (Lenin, 1977: 40 vd.) "diyalektik materyalizm" çözümlemesini materyalist bir ontolojiden daha çok, epistemolojiye odaklanarak yaparak, "ortodoks Marksizm"in metodolojisinin tam olarak ne olduğunu belirler. Buna göre "Marksizm felsefesi materyalizmdir", "esas başarısı diyalektiktir", doğa bilimleri "Marx'ın diyalektik materyalizmini kesinlikle doğrulamıştır" (Lenin, 2013: 69-70). II. Enternasyonalin kuramcıları, Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nden (The German Ideology, 2010) itibaren dillendirdiği, ancak daha fazlaca da Engels'in *Anti-Dühring*'inin

[29] Josef Dietzgen'in katkıları için daha fazla açıklama için bkz. Delice, 2018: 33-36.

[30] "Diyalektik materyalizm" adlandırmasının kısa bir tarihçesi için bkz. Engin Delice, *Marx'ın Materyalist Tarih Kavrayışı ya da Tarih Ontolojisi*, ss.29-38.

belirlediği "bilim" yaklaşımını temele alarak, "bilimsellik söylemi"ni daha fazla öne çıkartmışlardır. Böylece "bilim" kavramına verilen önceliğin tarzı, Marksist felsefenin pozitivizm ve hatta (Kautsky'nin Darwin'den esinlendiği evrimciliği ile birlikte) mekanik bir determinizm ile ilişkilendirilmesine olanak sağlamıştır.

1920'lerde "diyalektik materyalizm" konusundaki belirleyici tartışmalar (özellikle de Abram Deborin'in "diyalektik" –özellikle de onun Engels'ten hareketle mekanistler ile olan tartışmaları (Ahlberg, 1962: 131), Nikolay Bukharin'in *Historical Materialism*'deki (1921) "materyalizm" yanlısı tartışmaları, Stalin döneminde, "Diamat" ile ifade edilen resmi söyleme dönüşmüştür. Sovyetler Birliğinde Engels'in diyalektiği "bilim" kavramı için daha radikal bir ölçüte dönüştürülürken, 1920'lerden itibaren oluşmaya başlayan "Batı Felsefesi" geleneğinde, özellikle de Lukacs, Korsch ya da Gramsci ile başlayan eleştirilerde, Engels'in varsaydığı türden bir doğa diyalektiğinin olamayacağı dillendirilmektedir. Genç Marx'ın yeni keşfedilen metinlerini okuduğu için Lukács[31] (ve Korsch), bu tartışma sürecinin başında yer almaktadır. Bu çalışmalar, tekil bir bilim gibi hareket eden doktrin yerine, daha esnek ve çoğulcu değerlendirmeler niteliğindedir. Lukács ve Korsch'un yazıları, o güne kadar keşfedilmemiş Marx'ın ilk felsefi yazıları, "diyalektik materyalizm" iddiası yerine, daha çok yeni felsefi eğilimlerin (örneğin Marx'ı Hegel'e daha fazla bağlama isteğinin) önünü açmaktadır.[32]

"Batı Marksizmi" geleneği, diyalektiğin doğa fenomenlerine uygulanmayacağı varsayımına dayanarak, insanlı dünyanın dışında işleyen, Engels'in adlandırmasıyla, "nesnel diyalektiğin" (Engels, 2010b: 492) olmadığı varsayımını neredeyse bir aksiyoma dönüştürmüştür.

"Batı Marksizmi" içinde Engels'in "doğanın diyalektiği" varsayımına yönelik olumsuz tavrın kaynağında Georg Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ndeki eleştirilerinin olduğu varsayımı genel bir kabule dönüşmüştür. Burada Lukács, "Engels'in diyalektiği açıklamasından doğan yanlış anlamalar, esas olarak, Hegel'in yanılgısını takip eden Engels'in, yöntemi doğaya da uygulayacak şekilde genişlettiği gerçeğine indirgenebilir", diyerek diyalektik yöntemin doğaya uygulanmayacağı varsayımının temelini atarken, aynı zamanda yöntemi "tarih ve toplum alanlarıyla sınırla[maktadır.]" (Lukács, 1971: 4). "Çünkü toplumun diyalektiğinde özne, teori ve pratiğin birbirine göre diyalektik hale geldiği karşılıklı ilişkiye dahil edilir[ken]" (Lukács, 1971: 207), Lukács'a göre Engels'in diyalektiği, *"tarihsel süreç içerisinde özne ile nesne arasındaki diyalektik ilişki*den" hiç söz etmemektedir (Lukács, 1971: 203). Ancak şu da görülmelidir ki, her ne kadar Lukács, Engels'in diyalektiği içeriklendirmesine karşı eleştirel bir tutum sergiliyor gibi görünse de onun yaptığı öncelikle bir *ayrım*dır; Lukács açıkça "nesnel diyalektik" konusunu yanlışlamamaktadır. "Doğanın salt nesnel

---

Lukács, 1930'da Moskova'ya geldiğinde, David Riazanov ile birlikte Marx-Engels Enstitüsü'nde çalışmaya başlar. Burada Marx'ın ilk dönem metinleri ile karşılaşır.

[32] "1929-30 yıllarındaki felsefe tartışmaları, bende, Hegel-Marx, Feuerbach-Marx, Marx-Lenin arasındaki bağıntıları açıklayabileceğimiz ve bu bağıntıları Plehanov'un ortodoksluğundan kurtarabileceğimiz, felsefe araştırmasına yeni ufuklar açabileceğimiz umudunu yaratmıştı" (Lukács, 2004: 113).

diyalektiğini toplumunkilerden ayırmanın gerekliliğini" (Lukács, 1971: 207) temellendirirken Lukács'ın yaptığı, Marx'ın diyalektiğini Hegel'e dayandırarak okumaktır.

Lukács'ın Engels eleştirisinin içeriği ne olursa olsun, bu eleştiriler Batı Marksizmi içinde Engels'in diyalektiğine karşı olumsuz bir kaynakçaya dönüşerek bir kamp hayaletinin doğuşuna yol açmıştır. *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nin baskı tarihi (1923) başlangıç alındığında, "yirminci yüzyıl boyunca, giderek artan sayıda yorumcu, Engels'in Marx'ın düşüncesini temelden çarpıttığını ve 'Marksizm'in ve özellikle de Stalinizmin, Marx'ın düşüncelerinin bu tek taraflı karikatüründen ortaya çıktığını iddia etmiştir" (Blackledge, 2019: 1).[33] Bu ilişkilendirme ve olumsuzlama Batı Marksizmin söylemi olur. Herbert Marcuse, *Soviet Marxism* (1958 [1969]) başlıklı kitabında, Sovyet felsefesini olumsuzlarken onu, Engels'in diyalektik düşüncesinin bir devamı olarak açıklar ve diyalektiğin "ilkeler"ini "boş kabuk /empty shell"[34] olarak adlandırır. Bu çözümlemenin takipçisi olan Alfred Schmidt, *The Concept of Nature in Marx* (1962 [1971]) başlıklı çalışmasında, diyalektiğin doğayı, tarihsel materyalizmin ise toplumu konu edindiği türden "katı ve dogmatik ayrıma" yol açan Stalin'ini[35] takip eden Sovyet felsefesi ile Engels'i doğrudan ilişkilendirirken, burada insan ve doğa arasında kurulabilecek diyalektik ilişkinin reddedildiği görünmektedir. Schmidt, "Marx'ın doğa ile toplumsal tarih arasındaki ilişki"nin ötesine geçtiği yerde Engels'in "diyalektiği doğa bilimlerine sokarak bir doğa felsefesi icat" ederken, düşüncesinin "dogmatik bir metafiziğe dönüştüğünü" varsayar (Schmidt, 1971: 51). Schmidt'e göre Marx'ta doğa ve tarihi iç içe geçmişken,[36] "Engels materyalist diyalektik yönteminin iki farklı 'uygulama alanı' olarak gördü." Doğa ve tarihi iki ayrı alan olarak ayırmadan "sadece olguların diyalektiğinin olabileceğini anlamadı" (Schmidt, 1971: 56). Daha da ötesi, "Engels'in insan-öncesi ve insan-dışı doğa alanını salt nesnel bir diyalektik anlamında yorumlama girişimi, (...) diyalektik ile materyalizm arasındaki uyumsuzluğa yol açmaktadır (Schmidt, 1971: 60). Bu nedenle de "diyalektik bir Weltanschauung [dünya görüşü], dünyayı açıklamak için pozitif bir ilke haline gelir" (Schmidt, 1971: 57).

Sonuç İçin Notlar

Engels bilimlerin sonuçları değerlendirip bunları diyalektik bir uslamlamanın ilkelerine göre ilişkilendirirken, kuram için olağan üstü bir iş yapmaktadır. Engels bir

---

[33] Engels'in Marksizm içindeki konumuna ilişkin değerlendirme biçimlerinin kısa ve yalın bir özeti için bkz. Blackledge, 1919: 1-20.

[34] "İlkeler, Stalin'in 'Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm'inde sıralanan ilkelerdir ve bunlar da Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'ndeki önermelerinin yalnızca bir yorumudur. Hegel'in ve Marx'ın diyalektiği açısından, bunlar ne doğru ne de yanlıştır -boş kabuklardır" (Marcuse, 1969: 143).

[35] Stalin'in *Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Kısa Tarihi* (1938) içindeki "Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm Üzerine" başlıklı bölüm, Bolşevik Partisi' in "diyalektik materyalizm" ve "tarihsel materyalizm" hakkındaki resmi doktrini i oluşturduğu varsayılır. "Partinin İncil'i olduğu hemen ilan edilen yeni kitap, Stalin'in sekreterleri tarafından kişisel rehberliği altında yazılmıştır. Yalnızca felsefi kısmı, Marksist diyalektik teorisinin kaba bir özeti, bizzat Stalin tarafından oluşturuldu." (Deutscher, 1949: 382).

[36] Terry Eagleton, Schmidt'e atıfta bulunurken, onu özetler: "Marx'a göre insanlar doğanın bir parçasıdır, ancak ona karşı durabilir ve doğadan bu kısmı ayrılma, onların doğasının bir parçasıdır" (Eagleton, 2011: 233).

yandan diyalektik metodu formüle etmekte, diğer taraftan doğaya diyalektik bir bakışın nasıl olabileceğini örneklendirmektedir. Bu konudaki uslamlamanın tutarlı ve geçerliliği, diyalektik teorinin doğrulanması anlamına gelecektir. Bu açıdan bakıldığında, *Doğanın Diyalektiği*'nin tamamlanmamış olması, bu yönde yapılması gereken bir ödevin olduğunu göstermektedir.

Diyalektik ilişkiler konusunda doğa fenomenlerini dışarıda tutmak, doğa bilimleri ile Marksizmin ilişkisini (özellikle de doğa bilimleri ile materyalist kavrayışın ilişkilendirilmesini) kopartmak kadar; aynı zamanda doğa bilimlerini pozitivizme terk etmek anlamına gelecektir.[37] Diyalektik uslamlamanın nesnesini "tarih-toplum" alanıyla sınırlamak, diyalektik ilişkiyi sadece "özne-nesne" gerilimine indirgemek demektir. İnsanın edimsel varlık alanı olan toplum ve bilinç momentleri dışında kalan *var-olan* alanını ("dış dünya / external world" ve giderek "doğa /nature") diyalektik uslamlamanın dışında tutmak, zorunlu olarak materyalist felsefede bir daralmaya; materyalist ontolojide bir yarılmaya yol açmaktadır. Bu nedenle "doğa" ve "diyalektik" ilişkisi konusu, basit bir metot sorununa indirgeyerek dışlanmamalıdır.

Engels'in doğa bilimleri konularına ilişkin çalışmalarının gerisindeki temel ilgi, doğa bilimlerinin verilerinin felsefi açıdan nasıl değerlendirileceği konusu olsa da *Anti-Dühring*'in yazılma nedenleri daha politiktir; temel motivasyon, doğa bilimleri bilgisi ile sosyalist teorinin ilişkilendirmesidir. Engels'in "diyalektik yöntemi ve komünist dünya görüşünü" (Engels, 2010a: 8) ilişkilendirmesi salt entelektüel eğilimden ya da kuramın gerekliliklerinden daha fazla, mevcut durum ve politik öngörülerden kaynaklanmaktadır. Özellikle de *Anti-Dühring*'in yazılmasının gerisindeki parti bürokrasisinin talebi dikkate alındığında, Engels'in diyalektik yöntem konusundaki çalışmaları politiktir.

Önsöz'de de bildirdiği gibi, Engels'ten istenilen çalışma, partide "bölünme ve kafa karışıklığı"na yol açma olasılığından dolayı[38] Dühring'in "yeni sosyalist teorisinin eleştirel incelemesi"dir (Engels, 2010a: 5). Engels, *Anti-Dühring*'i, Dühring'i yanlışlamak için planlamış görünse de[39] çalışmanın tarihsel önemi görece ikincil amaçlardan

---

[37] "Diyalektiği maddi doğayla ilişkili olarak göremeyen Batı Marksist felsefi geleneği hem doğa bilimini hem de dış doğanın kendisini mekanizm ve pozitivizm alanına havale etme eğilimindeydi." (Foster, 2020).

[38] Gotha'da düzenlenen kongrede (22-27 Mayıs 1875), Alman işçi sınıfı hareketini temsil eden iki eğilim (August Bebel ve Wilhelm Liebknecht'in başkanlığında 1869'da kurulan Sosyal-Demokratik İşçi Partisi -Eisenachers -1867 Eisenach Konferansı'nda von Schweitzer'i takip etmeyi reddedenler- ile Ferdinand Lassalle tarafından 1863'te kurulan ve Avrupa tarihindeki ilk örgütlü kitlesel işçi sınıfı partisi olan Genel Alman İşçileri Birliği) Almanya Sosyalist İşçilerin Partisi'nde birleşir. (Marx ve Engels, Eisenacher'ların Lassalcılık'a verdikleri tavizleri bir hata olarak değerlendirir. Bkz. Marx, 2010c: 77 vd.; Engels, 2010i: 510 vd.; Engels, 2010k: 60-66). Geçiş sürecinde birliği dengede tutmak gerekmektedir. Ancak parti içinde artan etkisiyle Dühring'in Marx karşıtı eleştirileri, parti içindeki zayıf teorik kavrayışları beslemekte, *Kapital*'in anlaşılmasını engellemekte, *Komünist Manifesto*'nun tersine giderek enternasyonal bağlarını zayıflatmaktadır.

[39] Eugen Dühring'in artan teorik etkisi, Alman Sosyal Demokrat Parti içinde de görülmeye; giderek uluslararası işçi sınıfı hareketi in teorik temellerine bir tehdit oluşturmaya başlar. Öyle ki, August Bebel bile "Yeni Bir Komünist" ("Ein neuer Kommunist", *Volksstaat*, Nr. 33, 20. März 1874) başlıklı yazısında Dühring'in düşüncelerini "Marx'ın *Kapital*'inden sonra (...) yaşadığımız çağın ekonomide" en önemli düşüncesi olarak sunar. Marx, Engels'e yazdığı mektupta (8 Ocak 1868), Dühring'in tavrı artık anlaşılmış görünmektedir (Marx, 2010e: 513). Wilhelm Liebknecht, Engels'e yazdığı mektubunda (13 Haziran 1874), Dühring'den kuşkulanmak için kanıt ister. Ancak Liebknecht'in yönetimindeki parti yayın organı olan *Volksstaat* gazetesi, Dühring'in *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus* (Ulusal Ekonominin ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi, 1871) başlıklı kitabından alınarak yayımlanan (2 Mart 1875) "Die Commune" başlıklı bölümde, Marx'a yönelik ağır eleştiriler,

kaynaklanmaktadır. Bunlar, I. Önsöz'de (11 Haziran 1878): (1) Döneminin bilimlerinin tartışmalı konuları hakkında görüş bildirmek –ama bir "sistem" sunmak değil-. (2) Sahte bilim anlayışlarına itiraz etmek. Çünkü "kozmoloji, genel olarak doğa felsefesi, siyaset, ekonomi vb. sistemler" hızla çoğalırken (Engels, 2010a: 6), sosyalistler de, Dühring ile bu "yüce saçmalık" işine girerek bilmedikleri doğa bilimleri hakkında konuşmaya, "çocukluk hastalığı"na, kapılmışlardır (Engels, 2010a: 7). Engels'in II. Önsöz'deki (23 Eylül 1885) açıklamalarından anlaşılabilir ki, Dühring'in sisteminin eleştirisi, daha simgesel bir amacı açığa çıkarmıştır: (3) Doğa bilimleri hakkındaki açıklamayı "diyalektik yöntem" ve "komünist dünya görüş"ü ile ilişkilendirmek (Engels, 2010a: 8). Bu amaca yönelik tartışmalar, Engels'in doğa bilimleri ile Marksizmin ilişkisini geliştirirken, bir yandan Marksizm'in yeni kuramsal sorunlarını keşfetmekte, diğer yandan da Marksizm'i bir toplum bilimi olarak işlemektedir. Doğa bilimleri ile diyalektik yöntemin ilişkilendirilmesi, kuramın nesnellik gereksinimini yanıtlama çabası açısından önemli olsa da Engels'in *Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nda yeniden ele aldığı gibi, diyalektiğin toplumsal gelişmenin nesnel sürecini ortaya çıkartılması görevi, onun materyalist dünya görüşü içindeki işlevinin politik yanıyla ilgilidir. Bu ilgi bugün de geçerlidir

Kaynakça

Ahlberg, R. (1962) "The forgotten Philosopher: Abraham Deborin". *Revisionism: Essays in the History of Marxist Ideas* (ed. Leopold Labedz) New York: Praeger.

Bhaskar, R. (1993), *Dialectic: The Pulse of Freedom*, Londra: Verso.

Blackledge, P. (2019) *Frederick Engels and Modern Social and Political Theory*, Albany: State University of New York Press.

Bukharin, N. (1921) *Historical Materialism: A System of Sociology* (3. Bölüm: "Dialectical Materialism" www.marxists.org/archive/bukharin

Carver, T. (2019), *Friedrich Engels, Yaşamı ve Düşüncesi* (çev. Ü. Şenesen), İstanbul: Yordam Yayınları.

Delice, E. (2018) "Marx'ın Materyalist Tarih Kavrayışı ya da Tarih Ontolojisi". *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları*, 28.Kitap, Bahar 2018. Konya: Çizgi Kitabevi.

Delice, E. (20105), "Bilimler Arası Geçiş İçin Bir Olanak Olarak Diyalektik Metot", *Marksizm ve İki Kültür*, ed. A.C. Gedik, İstanbul: Bilim ve Gelecek.

Deutscher, I. (1949) *Stalin: A Political Biography*, London: Oxford University Press.

Eagleton, T. (2011) *Why Marx Was Right*, New Haven: Yale University Press.

Ege, R. (2020) Friedrich Engels: Devrimle Bilimi Özdeşleştiren Düşünür, *Praksis*, sayı 54 (2020-3). İstanbul: Dipnot Yayınları; ss.299-320.

Engels, F. (2010a) "Anti-Dühring: Herr Eugen Dühring's Revolution in Science" çev. E. Burns. *Marx & Engels Collected Works*, Cilt 25, Lawrence & Wishart 2010.

Engels, F. (2010b) "Dialectics of Nature", çev. C. Dutt, *Marx & Engels Collected Works*, Cilt 25, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010c) "Karl Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy" [1859], çev. S. Ryazanskaya, *Marx Engels, Collected Works*, Cilt 16, London: Lawrence & Wishart.

Liebknecht'in Engels'i haklı bulmasını sağlar. Liebknecht, Dühring'den kurtulmak için Engels'ten yardım ister. Londra'ya yerleşen Engels (1870) *Doğanın Diyalektiği* için çalışmaktadır. Liebknecht, Engels'e "Dühring salgınının, genellikle aklı başında olan kişilere de bulaştığını" bildiren bir mektup yazar (18 Mayıs 1876). Engels ise Marx'a, Dühring'e artık bir yanıt verilmesinin zamanının geldiğini yazar (Engels, 2010l: 118). Böylece, Liebknecht'in etkisi ile (2010b: 336) çalışmaya başlayan (Eylül 1876) Engels, iki yılın sonunda (Nisan 1878) *Anti-Dühring*'i tamamlar. Bu süre boyunca çalışmalar yeni adıyla *Vorwarts*'ın ekinde, bölümler halinde yayımlanır.

Engels, F. (2010d) "Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy [Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie, 1886]" çev. Progress Publishers, *Marx & Engels Collected Works*, Cilt 26, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010e) "Socialism: Utopian and Scientific" [1880], çev. E. Aveling, *Marx Engels, Collected Works*, Cilt 24, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010f) "From Engels' Preparatory Writings For Anti-Dühring", çev. C. Dutt, *Marx Engels, Collected Works*, Cilt 25, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010g), "Schelling and Revelation", çev. B. Ruhemann, *Marx & Engels Collected Works*, Cilt 2, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010h), "Engels to Marx. 30 May 1873", çev. R. Livingstone, *Marx Engels, Collected Works*, Vol. 44, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010i), "Engels to Bebel. 20 June 1873", çev. R. Livingstone, *Marx Engels, Collected Works*, Cilt 44, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010k), "Engels to August Bebel. 18-28 March 1875", çev. P., B. Ross, *Marx Engels, Collected Works*, Cilt 45, London: Lawrence & Wishart.

Engels, F. (2010l) "Engels to Marx. 24 May 1876", çev. P., B. Ross, Cilt 45, *Marx Engels, Collected Works*, London: Lawrence & Wishart.

Foster, J. B. (2020) "Engels's Dialectics of Nature in the Anthropocene", *Monthly Review*, Cilt 72, Sayı 06 (November 2020). https://monthlyreview.org.

Hegel, G. W. F. (2004), *Hegel's Philosophy of Nature, Part Two of The Encyclopaedia of the Philosophical Sciences* [Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse -II, 1830], çev. A.V. Miller, Oxford: Oxford University Press.

Hegel, G.W.F. (1998), *Science of Logic* [Wissenschaft der Logik, 1812], çev. A. V. Miller, New York: Prometheus Books.

Kant, I. (1998), *The Critique of Pure Reason* [Kritik der reinen Vernunft, 1781], (trans. Paul Guyer, Allen W. Wood), Cambridge: Cambridge University Press.

Kautsky, K. (1899) *Frederick Engels His Life, His Work and His Writings*, çev. M. V. Simons, Chicago: Charles H. Kerr & Company.

Lenin, V.I. (1977 [1908]) "Materialism and Empirio-Criticism", çev. A. Fineberg, *Lenin Collected Works. Vol.14*. Moscow: Progress Publishers.

Lenin, V.I. (2013 [1923]) *Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Ögesi*, çev. V. Erdoğdu, Ankara: Sol Yayınları.

Lukács, G. (1971) *History and Class Consciousness Studies in Marxist Dialectics* [Geschichte und Klassenbewußtsein – Studien über marxistische Dialektik, 1923], çev. R. Livinstone, Cambridge: The Mit Press.

Lukács, G. (2004 [1957]), "Marx'a Yolum'a Ek", *Marksist İmgelem* (çev. V. Atayman, M. Göbenli), İstanbul: Yeni Hayat Yayınları.

Marcuse, H. (1969 [1958]) *Soviet Marxism A Critical Analysis*, New York: Columbia University Press.

Marx, K. & Engels, F. (2010) "The German Ideology" (Die deutsche Ideologie, 1845-46), çev. W. Lough, *Marx & Engels Collected Works*, Cilt 5, London: Lawrence & Wishart.

Marx, K. (2010a) "Capital I", çev. S. Moore & E. Aveling, *Marx, Engels, Collected Works*, Vol. 35, London: Lawrence & Wishart.

Marx, K. (2010b) "Economic And Philosophic Manuscripts of 1844", çev. M. Milligan, *Marx, Engels, Collected Works*, Cilt 3, London: Lawrence & Wishart.

Marx, Karl (2010c), "Critique of the Gotha Programme", çev. B. Ross, *Marx, Engels, Collected Works*, Cilt 24, London: Lawrence & Wishart.

Marx, Karl (2010d), *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*, çev. M. Miligan, B. Ruhemann, *Marx, Engels, Collected Works*, Cilt 3, London: Lawrence & Wishart.

Marx, Karl (2010e), "Marx to Engels. 8 January 1868", çev. J. Peet, Cilt 42, *Marx, Engels, Collected Works*, Cilt 24, London: Lawrence & Wishart.

Plekhanov, G.V. (1974) "For the Sixtieth Anniversary of Hegel's Death", çev. V. Yeryomin, *Selected Philosophical Works. Vol.1*. Moscow. Progress Publishers.

Schmidt, A. (1971) *The Concept of Nature in Marx* [Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx, 1962], çev. B. Fowkes, London: NLB.

Thomas, P. (2008), *Marxism and Scientific Socialism From Engels to Althusser*, London: Routledge.

PRAKSIS

SEVİLAY KAYGALAK
NURAY ERGÜNEŞ
MAKALE ÖDÜLLERİ

KENT ÇALIŞMALARI & POLİTİK İKTİSAT
SON TESLİM TARİHİ: 1 EYLÜL 2022
ÖDÜLLERİN İLANI: 15 KASIM 2022

praksisiletisim@gmail.com
www.praksis.org

PRAKSIS

Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi

Praksis olarak yola çıktığımızdan bu yana iki değerli yayın kurulu üyemiz, dostumuz, yoldaşımız aramızdan ayrıldı. 3 Kasım 2007'de sevgili Sevilay Kaygalak'ı ve 13 Şubat 2018'de sevgili Nuray Ergüneş'i vakitsizce kaybettik. Arkadaşlarımızın sosyal bilimlerin farklı alanlarında yaptıkları özgün çalışmalar birçok araştırmacı, akademisyen, sosyalist ve feminist için hem ilham hem de ışık kaynağı. Onlardan kalan bu değerli mirasın yaşaması ve paylaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla, ilki 2020'de verilen ve her iki yılda bir sosyal bilimlerin iki alanında verilecek olan makale ödüllerinin ikincisi, 2022 yılının Aralık ayında düzenlenecek bir törenle verilecektir.

Sevilay Kaygalak Makale Ödülü, kent çalışmaları alanında, Nuray Ergüneş Makale Ödülü, politik iktisat alanında verilecek olan makale ödülleridir. Her iki ödül de, Praksis'in yola çıkış metninde belirtildiği gibi, tarihsel materyalist bir bakış açısıyla kuramsal, metodolojik ve siyasal olarak sorgulayıcı, eleştirel bir duruşu temsil eden makalelere verilecektir (Bu konuda bkz. http://www.praksis.org/tr/cikarken/).

Ödüllerin amacı, belirlenen alanlardaki araştırmaları desteklemek ve genç araştırmacıları teşvik etmektir. Kent ve politik iktisat odaklı makaleler özgünlük, literatüre katkı ve bilimsel yeterlilik bağlamında sosyal bilimler alanında çalışan bağımsız araştırmacılar ve akademisyenlerden oluşan iki ayrı seçici kurul tarafından değerlendirilecektir.

Ödüle layık görülen makale/ler, Praksis Dergisi'nin bir sonraki yıl içinde çıkacak sayılarından birinde yayımlanacaktır. Ayrıca ödül alan makale/lerin yazarlarına 2 yıl boyunca bedelsiz olarak Praksis Dergisi aboneliği sunulacaktır.

Başvuru Koşulları:

- Her iki ödül de bütün genç araştırmacılara açıktır.

Yarışmalara katılacak makaleler başka bir yarışmada ödül kazanmamış, yayım hakları verilmemiş, yeni ve özgün çalışmalar olmalıdır.

- Makalenin dili Türkçe olmalıdır. Makale başlık, dipnotlar ve kaynakça dahil en fazla 10 bin sözcük olmalı ve Praksis Dergisi'nin makale kabul koşullarına uygun bir biçimde yazılmalıdır. Bunun için bkz. http://www.praksis.org/tr/yazarlara/

- Makaleye ek olarak, en fazla 500 sözcükten oluşan bir özet ve anahtar sözcükler ayrıca sunulmalıdır.

- Makale veya özette ad, soyad, kurum belirtilmemeli; anonim dosya olarak gönderilmelidir. Başvuru sahibinin adı, soyadı, kısa özgeçmişi, kurumu, yazışma ve e-posta adresiyle diğer iletişim bilgileri açıkça ayrı bir dosyada belirtilmelidir.

- Makale, özet, özgeçmiş ve iletişim bilgileri ayrı word dosyaları halinde gönderilmelidir. Her üç dosyanın üzerinde de hangi ödül yarışması için başvurulduğu açık bir biçimde belirtilmelidir.

- Her iki yarışma da ortak makalelere açıktır; ancak bir yazar tek bir (bireysel veya ortak) makaleyle başvurabilir. Birden fazla yazarı olan bir makale ile başvuru yapıldığında, diğer yazar(lar)dan başvurunun uygunluğuna dair yazı alınmalı ve bu yazı ayrıca gönderilmelidir.

- Bir makale ile ödüllerden sadece birine başvuru yapılabilir.

Başvurular praksisiletisim@gmail.com adresine iletilmelidir.

Düzenleme Kurulu: Ebru Deniz Ozan, Elif Karaçimen, Melehat Kutun, Mustafa Şener, Sümercan Bozkurt

Geçmiş Sayılar

56: Türkiye'de Erdoğan Rejimi ve 'Yeni' Kültür

Kültür: Eskisi, Yenisi **Sibel Özbudun** Efendisiz Halklardan Kapitalist Devletlere: Kültür ve İktidar **Yasin Durak** Türkiye'de Alevilik Algısı, Muhataplık Biçimleri ve Tarihsel Süreklilikler **Şükrü Aslan** Devlet İkonografisinin Dönüşümü ve Muhteşem Süleyman Çağı Sergisi'nden Yeditepe Bienali'ne Türkiye'nin Neo-Osmanlıcı Temsili" **Erdem Çolak** Sarığı Çıkarmaktan Kılıç Kuşanmaya: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın AKP İktidarı İle İlişkisine Yönelik Güncel Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış **İlbey C. N. Özdemirci** Kendiliğinden Muhkem: Ele Geçirelemeyen Kültür ve Tiyatro Kalesi **Barış Yıldırım** "Din Kardeşlerimiz" ile "Ülkemde Suriyeli İstemiyorum" Arasında Sosyo-Kültürel Entegrasyon Politikaları **Hacı Çevik** Dünya Mirasından Kebir Camii'ne: "Yeni Türkiye"nin Siyasal Sembolü olarak Ayasofya **Deniz Parlak** Ulemanın Kılıcı: Türkiye'de İslamcı Dinamik ve Sınıfsal Yeniden Üretim **Errol Babacan** "Kültür Savaşlarından Kültürel İktidara Türkiye'nin Yeni Kültürü" Eleştirel Bir Değerlendirme **Yücel Demirer**

55: Pandemi, Kriz ve 'Yeni Normal'

Kara Ölüm'den Covid-19'a, Kapitalizmin Yükselişi ve Çöküşü **Haldun Gülalp** Yuvarlak Masa Toplantısı: "Yaşamı Yeniden Örgütlemeliyiz, Çünkü Pandemi Bizi Yeniden Örgütledi" **Nilay Etiler, Aslı Davas, Çağhan Kızıl, Bülent Şık, Tolga Tören, Nevra Akdemir** Pandemide Küresel Emek Çalışmaları: Belirmekte Olan Gündem için Notlar **Maria Lorena Cook, Madhumita Dutta, Alexander Gallas, Jörg Nowak, Ben Scully** Kapitalizmin Krizleri Üzerine Gözlemler **Galip L. Yalman** Pandemi, Yeni(den) Devletçilik ve Sınıf Hareketi **Mer t Büyükkarabacak** Sermaye, Salgını Fırsata Çevirirken: MÜSİAD'ın İzole Üretim Üsleri Projesi **Ebru Deniz Ozan** Pandemi Sürecinde Tarım Sorununu Yeniden Düşünmek **Derya Nizam** Salgın ve Sınıflar **Yüksel Akkaya** Sermayenin Egemen İstisnası: Liberal Matris ve Hoşnutsuzlukları **Yahya M. Madra, Ceren Özselçuk** Burjuva Bilimi in Sınırları ve Covid-19 Cihan Cinemre, Mehmet Şahinler

54: İktisat: Kuram, İdeoloji, Politika

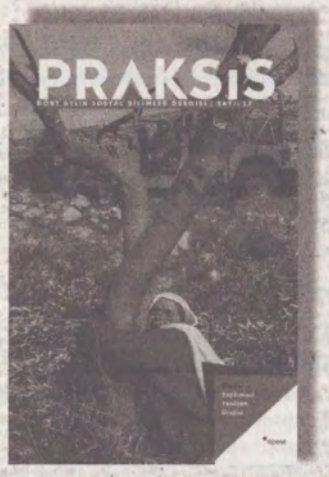
Modern Burjuva İktisadı: Beka Sorunu Karşısında Boş Temenniler, Kifayetsiz Tespitler **Serdal Bahçe** Yeni Kurumsal İktisat, İktisat Tarihini Nasıl Yazıyor? Eleştirel Bir Bakış **Alp Yücel Kaya - Ali Onur Peker** Dönüşen Merkezi Sermaye Formu Bağlamında Finansal Birikimi Tartışmak: Menkul Kıymetleştirme ve Maddi Olmayan Sermaye **Tansel Güçlü** Küçülme - Yeşil Büyüme İkiliğinin Ötesinde: Ekolojik Yıkım ve Kapitalizm **B. Güney Işıkara** Neoklasik İktisadın ve Neoliberal İktidarın Yeni Bir Eleştirisi İçin: Veblen ve Foucault ile Birlikte Düşünmek **Ceyhun Gürkan** Neoliberal Kalkınma Paradigması ve Depolitizasyon İlişkisi Üzerine: Araçlar, Mekanizmalar ve Yansımalar **Arda Bilgen** Değer Biçimi Çözümlemesi ya da İktisat Yanılsamasının Eleştirisi **Vedat Ulvi Aslan** Ekonomiyi Yeniden Düşünmek ya da Bir Başlangıç Olarak Eleştirel Politik Ekonomiyi Geri Çağırmak: Tarihsel Bir Okuma **Koray R. Yılmaz** Aristoteles'in Toplum Ontolojisinde Etik-Politik Ekonomi **Engin Delice** ENGELS 200 Friedrich Engels: Devrimle Bilimi Özdeşleştiren Düşünür **Ragıp Ege** Kitap İncelemesi: "İktisatçılar Modellerle Yapar ", Feminist İktisatçılarsa İktisadı Yeni Baştan! Üç Kitap Üzerinden İktisadın Feminist Eleştirisine Dair Notlar **Demet Özmen Yılmaz** Kitap İncelemesi: İktisat: Eleştirel Ders Kitabı Eleştirel Düşünürün Mikroiktisat Kılavuzu **Anıl Başaran** Kitap İncelemesi: Marx'ın Para Kuramı: Modern Değerlendirmeler **Mustafa Özlş** Kitap İncelemesi: Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişine Yeni Bir Bakış **Coşkun Soysal**

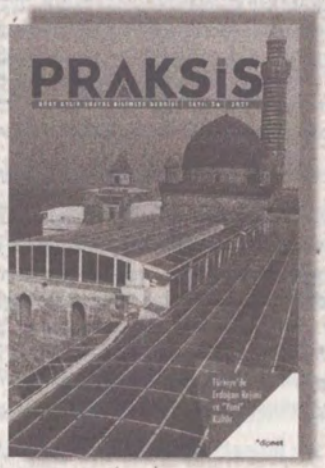
53: Feminist Politika ve Kadın Emeği-2

Toplumsal Yeniden Üretim: Birleşik Bir "Feminist " Teori? **Melda Yaman** Gündelik Deneyimler Üzerinden Türk iye'de Kadın Emeği ve Borçluluk **Pelin Kılınçarslan** Dontatesler ve Aileleri: Bağımlı Bir İ lişk inin H ik âyesi **Emine Erdoğan** Soylulaştırma, Yeniden Üretim Krizi ve Cinsiyet: Tarlabaşı 'nda Yaşayan ve Çalışan Alt Sınıf tan K adınların Soylulaştırma Deneyimleri **Bahar Sak ızlıo ğlu** Feminist Dava Tak ibi: K adın Dayanışması Yaşatır! **Yasemin Özgün, Ayşe Zilan, Betül Çetin, Neriman Ersin, Perihan Meşeli, Selmin Cansu Demir** Türk iye'de Yedek İşgücü Ordusu ve Fark lı Biçimleri: Hane Halkı İşgücü Anketlerinden Gözlemler, 2004-2013 **Senem Oğuz** Gecekonduda Eğitime Kuşak lararası Yak laşım: Sınırlar, Bek lentiler, Tercihler **Leyla Bektaş** Ata Neoliberal Dönemde Tahran'da İşpor tacılık **Mehrdad Emami** Bir Kadın Grevi: Serbest Bölge'de Kadın İşçi Olmak **Fethiye Beşir-İletmiş** "Roma"'nın Kadınları **Yasemin Özgün**

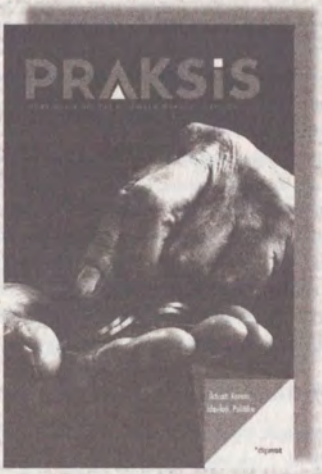
52: Feminist Politika ve Kadın Emeği

K apitalizm ile Ataerk inin Kesişiminde K adın Emeği **Gülnur Acar Savran - Melda Yaman** İşgücü Anketlerinden Türk iye'de Ücretli-Ücretsiz K adın Emeği Üzerine Gözlemler: 2008 K rizinin Etk ileri **Senem Oğuz** Kesişimsellik ve Tarihsel Mater yalizm: Fark lı Tâbiyet Formlarının Bütünlüğü Sorunu **Sinem Uz - Cihan Özpınar** Müştereği Kuran Emek: Patriyark al-Neoliberal Emek-Değer İ lişk ilerinde Çatlak lar **Demet Bolat** Atölyeden Eve: Fason Üretimin İ k i Ucundak i K adınların Sömürü-Güçlenme İk ilemi **Cansu Tekin** K apitalist Ataerk inin Abluk asında K adınların Sınıf Deneyimleri: İ zmir Konfeksiyon Sektöründe Üretim Süreçlerinin ve Gündelik Hayatın Cinsiyetçi Yapısı **Ayşe Aslan** Feminist Laboratuvarda Bilim, Emek ve Politik a **Duygu Kaşdoğan** Ataerki ve Din Kısk acında Göçmen Bakım Emeği **Gaye Yılmaz**

ve daha fazlası
www.dipnotkitap.com
www.praksis.ogr

Gelecek Sayılar

Sayı 59 (2022/2): Dijital Kapitalizm Dedikleri

Yirminci yüzyılın son on yılından bu yana kapitalizmin üçüncü aşamasına geçildiğini işaret eden "yeni kapitalizm" tartışmaları sosyal bilim literatüründe önemli bir hacme ulaşmış gözüküyor. Dijitalleşme tartışmalarının artmasıyla birlikte söz konusu dönüşümü tarihsel kapitalizmin bir aşaması olarak değerlendiren Marksist teoride bu tartışma, "bilişsel kapitalizm", "dijital kapitalizm" ve "platform kapitalizmi" gibi başlıklar altında yürütülüyor.

Dijital emek, büyük veri, yapay zekâ ve robot üretim yarışları, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri, online platformlar, gig ekonomisi, Endüstri 4.0 ile Emek 4.0 ve bu sayı yayına hazırlanırken büyük bir ihtimalle yenileri eklenecek pek çok kavramla açıklanmaya çalışılan bu dönüşüm süreci, kapitalist dünyada uluslararası iş bölümü ve emek süreçlerini köklü bir biçimde değiştiriyor. Bu sayıda, dijital teknolojileri yücelten fütürist ve ütopyacı bakış açılarına karşı dijital kapitalizmde üretim, dolaşım ve tüketim süreçlerindeki çelişkilere ve dönüşen emek süreçlerine odaklanmayı amaçlıyoruz.

Dijital kapitalizm diye tarif edilen süreçte bir yandan burjuvazi ve proletaryanın sınıf içi hiyerarşik konumlanışında yeni biçimler açığa çıkarken diğer yandan emek-sermaye çelişkisi giderek daha da derinleşiyor. Emek süreci bakımından dijitalleşme, sermayenin emek üzerindeki "gerçek" boyunduruğuna olanak veren açık ya da örtük kontrol biçimlerinin artışını getirirken, sermayenin canlı ve ölü emek arasında değişen organik bileşimi, geleneksel ve teknoloji-yoğun emek denetimlerini aynı anda kapsayan melez mekanizmalara yol açıyor. Sürekli yeni vasıflar kazanma gereği ve buna eşlik eden iş yükündeki artış, emek süreci üzerinde artan kontrolü daha da sıkılaştırıyor.

Dijital emek yalnızca dijital araçların üretilmesi ya da dijital sektörde çalışma boyutunda değil, aynı zamanda dijital teknolojileri üretmek için gerekli olan ham maddelerin çıkarılmasından sosyal medya ve platformların kullanımına, pandemiyle birlikte daha da artan yeni çalışma biçimleri olarak home-office ve uzaktan çalışma uygulamalarından online eylemlerin yaygınlaşmasına kadar hayatımızın her alanına girmiş durumda. Bu bağlamda bir taraftan sınıf çelişkileri derinleşirken diğer taraftan zaman ve mekânla kurduğumuz ilişkinin değişimiyle işçi sınıfını bölen politikalar devreye sokuluyor. Dijital kapitalizm, kişisel verilerin güvenliğinden kişisel özgürlüklerin sınırlandırılmasına, işsizler ordusundaki yığılmadan geçici süreli işçiler ile algoritmik gözetim ve sömürü düzeyindeki artışa kadar bir dizi problemi gün yüzüne çıkarıyor ve bu alanda literatüre sürekli yeni yayınlar ekleniyor. Bu sayıda bu muazzam dönüşüm sürecini, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilediği bütün öznellikleri kapsayacak biçimde ele almayı amaçlıyoruz. Bu anlamda dijitalleşme süreçlerine ana akım bakış açılarının görmezden gelmeyi seçtiği algoritmaların cinsiyetçi ve ırkçı sonuçlara hizmet ettiği gerçeği de eleştirel bir perspektiften incelenmeyi bekliyor.

Dijital kapitalizmin yarattığı değişiklikler sınıf içi keskinleşen hiyerarşinin yarattığı yeni bölünmelere, tüm bunların sınıf mücadelesine yansımalarına, üretim örgütlenmesinde giderek artan ayrıntılı teknik iş bölümüne eşlik eden dikey iş bölümündeki değişikliklere ve emekçi sınıfların yeni koşullara karşı geliştirdikleri direniş ve örgütlenme biçimlerine uzanan geniş bir alanda Marksist bir perspektiften derinlikli analizlerin yapılmasını gerekli kılıyor. İçinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisinin tüm bu eğilimleri gün yüzüne çıkardığını ve daha da hızlandırdığını söyleyebiliriz.

Bu çerçeve içinde şu sorulara yanıt aramayı amaçlıyoruz: Dijital kapitalizmde üretim, dolaşım ve tüketim süreçlerinde ortaya çıkan yeni çelişkiler nelerdir? Dijitalleşmenin emek süreçlerine ve emek hareketlerine etkileri nelerdir? Maddi üretim ne dereceye kadar dijitalleştirilebilir? Emek 4.0 tartışmaları neyi hedefliyor? Geçici süreli işçilerin sömürüsüne dayanan gig ekonomisini nasıl bir gelecek bekliyor? Algoritmaların cinsiyetçi ve ırkçı olmayan sonuçlar üretmesi mümkün mü? Yalnızca sermaye genişlemesine değil, tüketimin artışına da ihtiyaç duyan kapitalist sistemin, bu süreçte işsizlik ve yoksulluktaki artışa dair yanıtı nedir? Sendikal mücadele ve toplumsal hareketler dijitalleşme sürecine ne kadar hazır? Bu sorulara yanıt arayışında aşağıdaki konu başlıkları çerçevesinde eleştirel katkılarınızı bekliyoruz.

Dijital kapitalizmin işleyişi
Platform kapitalizmi - Platform sosyalizmi
Gig ekonomisi ve emeğin algoritmik kontrolü
Dijital emek tartışmaları
Dijitalleşme ve maddi üretim ilişkisi
Endüstri 4.0 ve Emek 4.0
Büyük verinin ekonomi politiği
Yapay zekâ, robotlar ve emek sömürüsü
Dijital oyun endüstrisi
Blockchain teknolojisi ve dijital paralar
Dijital kapitalizmde zaman ve mekân ilişkileri
Otoriterleşme ve dijitalleşme ilişkisi
Dijital denetim, gözetim ve e-devlet uygulamaları
Dijital kapitalizmde eğitim ve sağlık
Dijitalleşme ve hukuksal süreçlere etkileri
Dijital kültür ve dijital sanatlar

Dijitalleşme ve sosyal medya: Online eylem repertuarı
Dijitalleşme ve sınıf analizi
Dijital kapitalizmin pandemi sınavı

Sayı editörleri: Adem Yeşilyurt (ademyesilyurt@yahoo.com), Çiğdem Demircan-Simon (cigdemdemircan@gmail.com), Ferda Uzunyayla (ferdauzunyayla@gmail.com), Gökhan Demir (gokhandemir11@gmail.com), Hülya Kendir (hulyakendir@gmail.com), Selime Güzelsarı (guzelsari@ gmail.com)
Özet gönderimi için son tarih: 1 Temmuz 2021
Makale gönderimi için son tarih: 30 Kasım 2021
Sayı çıkış tarihi: Mayıs 2022

Sayı 60 (2022/3): Krizler Çağında Coğrafya ve Mekân

Lefebvre'in 1974 yılında sosyal bilimlerde çığır açan ve birçok düşünürü coğrafya alanında çalışmalara yönlendiren iddia hala geçerliliğini korumaktadır: kapitalizm ancak mekan üretimi yoluyla birikim krizlerine geçici çözümler sağlamış ve ayakta kalmıştır. Praksis'in bu sayısı mekan ve coğrafya kavramlarını yeniden düşünerek günümüz kapitalist ilişkilerinde yaşanan toplumsal, mekânsal ve ölçeksel dönüşümleri tartışmak derdindedir. Pergelin ucunu mekana ve coğrafyaya yerleştirmek, coğrafyanın basitçe toplumsal dönüşümlerin açığa çıkarttığı bir ürün olarak değil, bizatihi dönüşümün kendisinin aktif belirleyeni olarak toplumsal değişime yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Artık hem teorik hem de pratik olarak biliyoruz ki kriz coğrafyaya çöker ve coğrafya üzerinden çözülür, ancak nasıl?

Günümüz kapitalizmini açıklamak için kullanılan gezegensel kentleşme kavramı gittikçe silikleşen kent ve kır ayrımının açığa çıkardığı yeni mekânsal ve coğrafi dönüşümleri tartışmaya açmaktadır. Türkiye ölçeğinde kentleşmenin tüm şehirleri duble yollarla birbirine bağlayan ve birkaç on kilometrede birbiri i tekrarlayan aynılığın oluşturması -TOKİ blokları, üniversiteler, belediye sarayları, camiler- artık emeğin ya da sermayenin ötesinde bir kentleşmenin açığa çıktığını göstermektedir. Ortaya çıkan kentsel politika yeni oluşan kent formunu hem derinleştirmekte hem de yaymaktadır. Aynı zamanda bu süreç -otoyollar ve demir yollarıyla- nüfusun daha önce görülmedik biçimde mobil hale gelmesiyle farklı kentsel formlar açığa çıkarmaktadır. Dahası göçmen ve sığınmacıların kentlere eklemlenmesi tüm bu tabloyu karmaşıklaştırmakta ve farklı kentlerde farklı coğrafi deneyimleri açığa çıkartmaktadır. Bakım krizi, dijitalleşme ve emek süreçleri ile evin içinden kent mekanının düzenlenme biçimine yeni bir süreci deneyimlediğimizi göstermektedir.. Aynı zamanda otoriterliğin çeşitli mekana yansıyan politik müdahale ve düzenleme biçimleri, yaşam ve üretim mekanlarında olduğu kadar ekolojik yansımalarıyla da gündelik hayatı etkiler duruma gelmiştir. Kır ve kent arasındaki ayrımın silikleşmesi genellikle kırla ilişkilendirilerek düşünülen gıda egemenliği, tarımın sanayileşmesi, doğal kaynakların ticarileşmesi ve küçük üreticinin yok olması gibi konularda kent bağlamı içinde düşünülmesi gereken yeni sorunlar açığa çıkarmıştır.

Uluslararası bağlamda coğrafya tartışmalarına damgasını vuran küresel kuzey ve güney ayrımının kendisini de tartışmaya açan sayı, coğrafyaların farklılaşmaları kadar yakınsamalarını da gündeme getirmek derdindedir. Özellikle pandemilerin ortaya çıktıkları mekandan yayılma ölçeklerine kadar coğrafi bir mesele olması bu ilişkinin kurulmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Sayı, mekanın coğrafi olarak tekilliği ve somutluğu ile genelliği ve soyutluğu arasındaki karşılıklı ilişkiyi tekrar tartışmaya açmaktadır.
Öte yandan umut mekanlarından distopya mekanlarına dönüşen kentlerin yaşam alanlarımızın somutluğu etrafında örgütlenen ihtimallere açmak teorik olduğu kadar politik bir sorumluluktur. Bu bağlamda kentsel karşılaşma siyaseti etrafında dönen tartışmalarla kentlerin tekrardan nasıl umut mekanlarına dönebileceği sorunsalı da sayının temel gündem maddelerinden biridir.

Aşağıdaki konu başlıkları üzerinden coğrafya ve mekanın yeni bir okumasını yapmayı arzu ediyoruz.

Neoliberal kentleşmenin sınırları
Göç, mültecilik/sığınmacılık ve vatandaşlık (dış ve iç sınırlar, yerel vatandaşlık)
Kır-kent ayrımı (gezegensel kentleşme, merkez-çevre ayrımının sorgulanması)
Dijital toplumsallaşma (dijital toplanmalar -club house-, yeni kamusal alanlar)
Emek coğrafyası
Ev-işyeri ilişkisi ve gündelik hayatın mekansal dönüşümü
Toplumsal cinsiyet ve mekan
Küresel jeopolitik
Devlet: mekansal örgütlenme ve müdahale
Küresel sermaye birikim rejiminin coğrafi eğilimleri (servise dayalı ekonomiden, üretim ağırlıklı politikalara geçiş/ üretim ve tüketim alanlarındaki dönüşüm)
Ekolojik yıkımın coğrafyası

Sayı editörleri: Bülent Batuman (bbatuman@yahoo.com), Ezgi Doğru (ezgidogru@gmail.com), İbrahim Gündoğdu (igndogdu@gmail.com), Mustafa Kemal Bayırbağ (mkbayirbag@yahoo.co.uk), Nevra Akdemir (nevranin@gmail.com)
Özet gönderimi için son tarih: 1 Haziran 2021
Makale gönderimi için son tarih: 15 Aralık 2021

Praksis, Sayı 61 (2023/1) Bağımlı Finansallaşma: Türkiye ve Küresel Güney'de Dönüşüm

Küresel Güney ülkelerinin küresel ekonomiye eşitsiz bir şekilde eklenmiş olmaları ve bunun yarattığı bağımlılık ilişkileri politik iktisat yazınında uzun zamandır ele alınan bir konu. Merkez kapitalist ülkelerde 1970'lerden bu yana yaşanmakta olan finansallaşma sürecinin gelişmekte olan ülkelerin bu eşitsiz eklenme sürecini nasıl etkilediği ve ne tür yeni bağımlılık ilişkilerine yol açtığı ise henüz yeni tartışılmaya başlandı. Küresel Güney ülkeleri 21. yüzyılda küresel finansal çevrimlere paralel bir biçimde yüksek sermaye girişlerine ve sert çıkışlara sahne oldular. Bu durum, merkez kapitalist ülkelere nazaran daha yüksek faiz oranlarına katlanmak zorunda bulunan Güney ülkelerinin yeni bir tabiiyet içine sürüklenmesine katkıda bulundu. Politika alanı karşılaştırmalı bakımdan daha dar bulunan ülkelerin küresel finansal hiyerarşideki konumlarının yeniden üretildiği görüldü. Söz konusu finansal tabiiyetin Küresel Güney ülkeleri için ne anlama geldiği pek çok açıdan incelenmeyi hak ediyor.

Küresel Güney ülkelerinde finansal dönüşüm ve çelişkilerini tarihsel materyalist bir çerçevede incelemek aynı zamanda finansallaşmaya son verme ve alternatifler sunma bakımından da önem arz ediyor. Tekil ülke ve süreç incelemeleri yanı sıra karşılaştırmalı çalışmalar ve kuramsal açıklamaları barındıran kapsamlı bir dosya ile yapacağımız tartışmanın sosyal bilimler alanında katkıda bulunabileceğini düşünüyoruz.

Bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, aşağıdaki sorular ve konu başlıkları etrafında yazı önerilerinizi bekliyoruz.

1. Bağımlı finansallaşma kavramının sunduğu olanaklar ve sınırlılıklar nelerdir? Küresel Güney ülkeleri in finansal tabiiyetleri tarihsel bir bağlamda ve 21. yüzyıl arka planında nasıl ele alınabilir?
2. Bağımlı finansallaşma çalışmaları ile emperyalizm kuramlarını bir arada düşünerek ne gibi bağlantılar kurulabilir? Söz konusu kuramsal bağlantılar aracılığıyla hangi mekanizmaların işleyişi nasıl açıklanabilir?
3. Türkiye de dahil olmak üzere Küresel Güney ülkeleri açısından ciddi bir sorun haline gelen kamu, özel sektör ve hane halkı borçlanma süreçleri üretim ve finansal alana dair varsayılan ikilikleri aşacak biçimde nasıl ele alınabilir?
4. Finansal dönüşüm ve derinleşme, Küresel Güney ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine nasıl etkilerde bulunmaktadır?
5. Bağımlı finansallaşma farklı ekonomik coğrafyalardaki sermaye birikimi stratejileri ve krizler bakımından özgün biçimler almakta mıdır? Bu araştırma gündemi küresel Güneyde birikim rejimlerinin dönemlendirilmesi için kullanılabilecek bir analiz aracı sunmakta mıdır?
6. Bağımlı finansallaşmanın ortaya çıkardığı yeni sınıf-içi ve sınıflar arası güç dengeleri ve bu gerilimlerin siyaset üzerindeki etkileri nelerdir?
7. Uluslararası para hiyerarşisi bağlamında Küresel Güney ülkelerinde para politikası ın ve merkez bankacılığının sınırları nelerdir? Türkiye ve benzeri ülkelerde bu sınırların aşılabileceği alternatifler Marksist bir çerçevede nasıl incelenebilir?

Katkılarınızı **praksis@praksis.org** adresine bekliyoruz.
Özet gönderme için son tarih: 15 Mayıs 2022
Yazıların teslimi için son tarihi: 30 Eylül 2022
Sayının çıkış tarihi: Ocak 2023
Sayı Editorleri: Ümit Akçay, Ali Rıza Güngen, Elif Karaçimen, M. Gürsan Şenalp

Eleanor Marx-Aveling: Engels'in Kişiliği Üzerine (1890)

Friedrich Engels: İlk Marksist Tarihçi
Aytek Soner Alpan

Friedrich Engels ve Devrimci Kuram: Devrimci Bir Yaşamın Mirası
Frank Jacob

Engels'te Doğa Algısı ve Marksizmde "Metabolik Yarılma"
Çiğdem Demircan-Simon

Friedrich Engels: Dünyaya Açık Bir Materyalist veya Neden Gerçek Anlamda bir "Engelsizm"in Oluşmadığı Üzerine
Karl Hermann Tjaden

"Köken"den "Tarih Tezi"ne: Engels ve Kıvılcımlı Sürekliliğinin İzinde
Mert Büyükkarabacak

Sınıf, Ahlak ve Siyaset: Marx ve Engels'te Lümpen Kavramı
Selin Dingiloğlu

Savaş ve Devrim: Askeri ve Siyasi Düşünür Olarak Friedrich Engels
Paul Blackledge

Engels'in Diyalektik Teorisi: "Doğanın Diyalektiği" mi, Düşüncenin Diyalektiği mi?
Engin Delice

FİYATI: 40 TL

977-1302-8618-58